

**cybered  
by  
cizarion  
(Hurton.com)**

# ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК  
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ  
ЛІТЕРАТУРИ  
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

# ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ  
У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ  
ТОМИ 1—25

# ІВАН ФРАНКО

ТОМ 11

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ  
ТА ПЕРЕСПІВИ

фотографування  
і обробка  
cizarion-a  
(Hurton.com)

ВИДАВНИЦТВО  
«НАУКОВА ДУМКА»  
КІЇВ — 1978

**Редакційна колегія:**

*I. I. Басс  
М. Д. Бернштейн  
Г. Д. Вервес  
А. Т. Гордієнко  
О. І. Дей  
Б. А. Деркач (заступник голови)  
В. Ю. Євдокименко  
О. Є. Засенко  
Д. В. Затонський  
С. Д. Зубков  
Є. П. Кирилюк (голова)  
П. И. Колесник  
Н. Є. Крутікова  
В. Л. Микитась  
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)  
Є. С. Шабліовський*

**Редактор тому \**

*Б. А. Деркач*

**Упорядкування та коментарі**

*Т. П. Маєвської,  
В. І. Шевчука*

Ф 70403-105  
M221(04) 78 передплатне

Редакція художньої літератури

© Видавництво «Наукова думка», 1978



Іван Франко. Фото. 1886



ІЗ  
РОСІЙСЬКОЇ  
ПОЕЗІЇ





## *М. Ю. Лермонтов*

### **ВЕЧІРНЯ ДУМА**

Вихожу самотній на дорогу,  
Іскриться від кременців земля,  
Тиха ніч, пустиня служить богу,  
І звіздза з звіздою розмовля.

В небі так спокійно, так пречудно;  
Спить земля в півсвітлі голубім...  
Що ж мені так важко і так нудно?  
Жду чого? Чи жалую по чім?

Ні, не жду я щастя від недолі,  
І минулих літ не жаль мені,  
Лиш спокою дайте, волі, волі,  
Щоб забутисья в вічнім, тихім сні...

Та не в тім холоднім сні могили,  
Я б бажав навіки так заснуть,  
Щоб спокійно кров лилась у жили,  
Віддих підіймав помалу грудь.

Щоб невпинно долітав до мене  
Тихий спів про братство і любов  
І щоб, в листя строячись зелене,  
Дуб хитавсь, шумлячи, наді мнов.

Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 5<sup>1</sup>

### **СУСІДКА**

Не діжду вже я волі, здається,  
А в в'язниці день роком стається,  
І далеко з вікна до землі,  
А за дверми стоять вартові.

<sup>1</sup> Думи і пісні найзнатніших європейських поетів.  
І. Вибрав і видав І. Франко. Львів, 1879.— Ред.

Вже б давно мене з'їла ся клітка,  
Якби не моя люба сусідка...  
Ми прокинулись нині до дня —  
Я легенько вклонивсь їй з вікна.

Розділивши, зв'язала нас доля,  
Познайомила спільна неволя,  
Порівняло бажання одно  
І кратоване згуста вікно.

При вікні я ранісько сідаю,  
Ненаситно на двір виглядаю,—  
А віконце насупроти — брязы!  
Відхиляєсь заслінка нараз!..

Ось на мене «вона» зором вергла  
І головку на руку підперла,  
А з плеча, мов здунув вітерок,  
Дзяпканістий сковзнувся платок.

Але бліdnість її личко вкриває,  
І сидить вона, сумно зітхає,  
Видно, думка важка дошкуля,  
Певно, тужить на волю, як я!

Не тужи, моя мила сусідко!  
Захоти лиш — отвориться клітка  
І, мов пташки свободнії, ми  
В степ широкий линемо з тюрми.

Ти ключі вкради в батька, кохана,  
Вартових понапоюй доп'яна,  
А вже з тим, що при дверях он там,  
Я зумію упоратись її сам.

Лиш ніч вибери темну для того,  
І вітцеві вина дай хмільного,  
І повісь для познаки мені  
Дзяпканістий платок у вікні.

Писано в р. 1878, друковано в тій самій збірці,  
ст. 23—24.

*M. O. Морозов*

**ДУМА**

Вороги нас давно поховали,  
А я ще рік від року жио...  
Ще тоді, як за волю ми встали,  
Я поліг у могилу німу.

Серед крат, серед замків тюремних,  
Серед стін тих холодних і темних  
Ще ясніють пречудно вони,  
Ті короткі, щасливі дни!

Ще нагадую живо ті хвилі,  
Як по рідній, широкій землі  
Загули і народ пробудили  
Слова братства, добра і любви.

Як злякалась науки нової  
Сила тьми, і кайдан, і неволі,  
Як тернами гатила стежки,  
Щоб не мож до народу дійти...

Як ми сміло на бій з нею стали,—  
В жилах бухала кров молода,—  
Ми погибли,— народ ми підняли!  
Ось і я впав в могилу тогда.

І про вас, що в війні уціліли,  
Любі браття, гадаю не раз;  
Як жиється вам? Близче до ціли,  
До святої дійшли ви в той час?

Вам прийшлося тяжкий хрест приняти,  
Мені легшу присуджено долю:  
Тяжко жити й бороться за волю,  
Але легше за волю вмирати.

Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 17—18.

### В ТЮРМІ

Казні, немов комірки у вощині,  
Стрійно і тісно рядами стоять;  
Люди в тих казнях, мов черви пчолині,  
Тихо, без діла, без думки сидять.

Порохом густо присипані стіни,  
Мовби всю казню коврами накрив;  
Воздуху, світла немає, ні зміни,  
Так як ума, ні сумління в панів.

Як тим горіхам в твердій їх лушпині,  
Так тут вигідно і нам за стіною.  
Розкіш, та й годі! Ми в тій скалубині  
Сильні, проворні, як мухи зимою.

Писано в р. 1878, досі не друковане.

*M. O. Некрасов*

## РІДНІ СТОРОНИ

### СПОМИНКИ ПОМІЩИЦЬКОГО СИНА

І ось вас бачу знов, знакомії місця,  
Де шумне, а пусте батьків старих життя  
Плило серед забав, безмисності та чванства,  
Брудних розпусніх діл, щоденного тиранства;  
Де рій придавлених, трясучихся рабів  
Все завидів життю поспідніх панських псів;  
Де довелось мені сей білий світ уздріти,  
Де я ненавидіть навчився і терпіти,  
Но де ненависть я в душі скривав часом  
Огидно, і ставав — на хвилю — паничом,  
Де з серця мого, що перед часом зотліло,  
Спокій, чуття святе так рано відлетіло,  
Де не дитинних вже забагань і тривог  
Труючий жар палив дитиняче нутро.

Ось сірий дім старий. Він запустів, заглух,—  
Не видно ні дівчат; ні псів, двірні, ні слуг.  
А що колись було!.. Ще тямлю: всіх давило  
Ту щось,— в старих, малих так важко серце било,  
А я до няньки біг . . . . .

Ох, молодість моя, бурлива і погана!  
Відрядних споминок в душі й сліду немає,  
А все, що ми життя обпутало зарана,  
Що, мов проклін важкий, так серце ми стискає,  
Все, все тут почалось, у моїм ріднім краї!  
З обридженням по нім мій погляд блудить знову!  
Я рад, що стято в пень тінистую діброву,  
Де в справжні дні було так холодно, спокійно.  
Я рад, що стадо он худе повзе повільно

Над висхлов річкою,— що засіви згоріли,—  
Що хиляться набік пусті, понурі стіни  
Двірські, де бреньк чарок і голоси пісень  
З глухими стонами мішалися день в день,  
І де лиш той оден, що всіх собов давив,  
Свобідно віддихав, і повертаєсь, і жив!

Переклав Еудаймон.

## ПРИЗНАННЯ

Я глибоко за те сам собі погорджаю,  
Що життя день по день без пожитку теряю,

Що, не встигши ні в чім досвідить своїх сил,  
Сам себе я нещадно навік осудив.

І твердячи ліниво: слабий я, не встою,  
Добровільно весь вік проповзав я слугою;

Що до тридцяти літ сяк чи так я прожив  
А й багатства собі за той час не зложив.

Аби дурні мені поклонялись до ніг,  
А і розумний часом позавідіть міг.

Сам себе я ненавиджу тяжко з-за того,  
Що потратив свій вік, не кохавши нікого,

Що бажаю любви, що весь світ я обіймаю,  
А бокую від всіх та відлюдно блукаю,

І що злість проти зла в мні міцна та гірка,  
А до діла дійде — заклякає рука

Писано в р. 1881, досі не друковано.

## НЕВИЖАТИЙ ЗАГІН

Осінь глуха. Ластівки відлетіли,  
Листя обпало, поля опустіли.

Тільки один недожатий загін...  
Думку наводить тужливую він.

Бачиться, шепче до колоса колос:  
«Вкучний нам бурі осінньої голос.

Важко хилитись аж геть до землі,  
Пилом вкривати зерна золоті.

Кождої днини і кождої ночі —  
Птаха ненаїсна жре нас, толочить,

Заєць нас хрупає, буря нас б'є...  
Де ж наш орач? І чого ще він жде?

Чи то ми пліхше, ніж інші, вродились?  
Чи ми не вразно цвіли-колосились?

Ні, ми не пліхші від інших, в свій час  
Зерно налилось, достигло і в нас.

Чей, не на теє ж орав він і сіяв,  
Аби нас вітер осінній розвіяв?»

Вітер тужливо на те їм шумить:  
«Хорий орач ваш, без сили лежить.

Знав, нашо оре, і сіяв з охотою,  
Але спромігсь надсильнов роботою.

Горе сіромі, не єсть, не п'є,  
Серце зболіле черв'як йому ссе.

Руки, що борозди ті виводили,  
Висхли, як скини, повисли без сили,

Очі померкли і голос пропав,  
Що сумовитую пісню співав,

Як на чепіги налігши рукою,  
Ішов у задумі орач бороздою».

Писано р. 1881, досі не друковано.

## БРИЧКА

Що глядиш на дорогу так пильно,  
Осторінь від веселих дівчат?  
Щось у серденьку б'ється так сильно,  
Личко й очі пожаром горять.

I чого ти біжиш у погоню  
За тов бричков, що бистро летить?  
Взявшиш пишно в боки, за тобою,  
Бач, проїжджий офіцер глядить.

## В СЕЛІ

Від самого ранку понурий, дождливий  
Сьогодні почався деньок нещасливий...  
Хотів я пройтись, та до кості промок,  
Хотів працювати, та не збереш думок...  
Бач, вже й смеркає... Не видно й зірниці!  
Ось дві бабусі зійшлись край кирниці,  
Відра поставили, слово від слова...  
Ось яка в них завелася розмова.

Д е м ' я н и х а  
Май-бі, кохана!

К а с я н и х а

Як, кумко, живесь тобі?  
Все плач і все не досить?  
Досі ще серденько з жалю знай рвесь тобі,  
Чорная дума не спить?

Д е м ' я н и х а  
Як же не плакати, кумко? Пропала я!  
Серце скимить і болить...  
Вмер, Касянишечко, вмер, ти, коханая,  
Вмер і в могилі лежить.

Ну, та й напав же на клятую гадину!  
Син мій — легінь же то був!  
Сорок медведів підняв на рогатину,  
На сорок першім схибнув.

Ростом високий, рука, мов залізная,  
Груди, мов литая мідь...  
Вмер, Касянишечко, вмер, ти, болізная,  
Але ж бо здох і медвідь.  
Шкіру з проклятого здерли; дістала я  
Грошей сімнадцять рублів;  
Все за небіжчика душу поклала я,—  
Бог би її в царстві пригрів!  
Пані ще добра від себе щось нищечком  
На панаходу дала...  
Вмер, мое серденько, вмер, Касянишечко!  
Ледве домів я зайшла!

Вітер термосить хатину убогую,  
Весь подружотаний тин...  
Я, мов безумна, блукаю дорогою,  
Чи не вертає мій син?  
Взяв би топір,— ще біда не послідняя,—  
Живо все зладив би сам...  
Вмер, Касянишечко, вмер, моя рідная!  
Нашо топір той? Продам!  
Що ж тепер зроблю старен'ка, безрідная?  
Всьому приходить кінець!  
Осінь сльотлива, зима непривітная —  
Хто довезе хоч дровеца?  
А як ся тепла подресь кожушиночку,  
Хто нових зайців наб'є?  
Вмер, Касянишечко, вмер, сиротиночка!  
Дармо стрільба зогнє...

Вір мені, люба, ураз слізми миюся,  
Світ ввесь обрид вже мені...  
Ляжу в комірці, тенетами вкриюся,  
Мов наряджена вже... Ні,  
Смерть не приходить! Відлюдно волочуся,  
Дармо лиш жалоблю всіх...  
Вмер, Касянишко, й мені за ним хочеться,—  
Ох, якби тільки не гріх!..

Ну, чей і так я сю зimu також піду  
Край моого синочка спати!  
Швидко хатина розпадесь до посліду;  
Нікому поле зорать;

Пані від'їздить, підмога послідняя,—  
Жебрати годі слабим...  
Вмер, Касянишечко, вмер, моя рідная!  
Швидко й мені йти за ним!..

Плаче стара. А мені що за діло?  
Що й сумуватъ, як нічим помочи?  
Слабне моє перетомлене тіло...  
Спати час! Ах, чи засну ж я вночи?..

Писано при кінці 1880 р., друковано тоді ж у часописі  
«Світ», ч. 1, ст. 10—11.

# КНЯГІНЯ ТРУБЕЦЬКА

ПОЕМА

## ЧАСТЬ ПЕРША

### I

Тривка, легка, вигідна, крита,  
На славу зроблена карита;  
Сам граф-отець всього пильнує,  
Її осмотрює, трібує:  
«Впрігти шість коней до карити!  
Внутрі ліхтарю засвітити!»  
Сам подушки вклав до дороги,  
З медведя шкіру стеле в ноги;  
Молитву шепчучи, в куток  
Святий завісив образок  
І заридав... Донька-княгиня  
Кудись вночі від'їздить нині...

### II

«Так, рветься серце з жалю нам!..  
Та, отче рідний, що ж  
Робить і в чім, скажи ти сам,  
Знайти потіху мож?  
Один, хто б міг потішить нас,  
Тепер... Прощай, прощай!  
Благослови доньку ще раз  
На путь в далекий край!

Бог зна, чи ввидимось ми знов.  
Нема надії, ні!  
Прощай і знай, твою любов  
І сльози ті рясні  
Я буду вічно пам'ятати

В далекій чужині...  
Не плачу,— та тебе лишать  
Важенький жаль мені!

Бо обов'язок тяжчий ще  
І вищий підійма.  
Прости, ріднесенський, мене!  
Не плач, не плач! Дарма!  
В далеку путь, нелегку путь  
Судьба жене важка,  
Та насталена в мене грудь,  
Таж я — твоя донька!

Мій краю рідний, ох, прости,  
Нешасний краю мій!  
Прощай, злощасне місто, й ти,  
Гніздо недолі всій!  
Хто бачив Лондон і Париж,  
Венец'ю й Рим минув,  
Ти того блиском не зманиш,  
Та милив ти нам був.

Щасливо молодість моя  
Минула в мурах тих;  
Твої бали любила я,  
Ізду з тих гір крутих,  
Любила плюск Неви в порі  
Літньої тишини,  
Той плац на березі її  
З героєм на коні...»

· · · · ·

### III

Тривка, легка, вигідна, крита  
Жене по гірі карита.  
Вся в чорнім, наче мрець, бліда  
Княгиня іде в ній сама;  
Секретар батька (ввесь в хрестах,  
Щоб наводить на стрічних страх)  
З слугами іде передом,  
Набік люд гонить батогом.

Столиця вже геть-геть за ними,—  
Далека ж бо їзда княгині!

Туга, холодная зима...  
На кождій станції сама  
Виходить пані нетерпливо:  
«Перепрягайте коні живо!»  
Візницькій службі для принуки  
Дукати щедро тиче в руки.  
То путь нелегка. В двадцять день  
Ледве доїхали в Тюмень.  
«Ще десять днів як так проскачем,  
То швидко й Єнісей побачим,—  
Сказав секретар до княгині,—  
Сам цар не пожене так нині!»

#### IV

Гей, далі! Чимраз тяжча путь,  
І серце все щемить,—  
Та сни спокійні, тихі йдуть,—  
Се молодість так снить.  
Багатство, блиск! Високий дім  
На березі Неви,  
Широкі сходи вкрив килим,  
Перед ганками льви.  
Ряд пишних зал, багатих зал  
Від світла аж горить.  
О радість! Се дитячий бал!  
А музика гримить!  
Рожеву бинду їй вплели  
До жовтої коси  
І цвіти, й строй принесли  
Невгадної краси.  
Татусь рум'яний, сивий ввесь —  
Її між гостей зве:  
«Ну, Катю,— таж та сукня днесь —  
Всіх з розуму зведе!»  
Їй любо, любо без границь.  
Круг неї, мов вирок,  
Цвітник дитячих милих лиць,  
Дитячих головок.  
В параді старші, де лиш глянь,

І діти, мов цвітки:  
Хрести, атласи, шовку ткань,  
Бреньчаці підківки...  
Танцює Катя, радість, скік,—  
Не мислить ні о чім,—  
І золотий дитячий вік  
Проходить тій... Потім  
Вже й інший час, і бал новий  
Їй сниться. Ось при ній  
Стойть красавець молодий,  
Щось любе шепче їй...  
А далі знов бали, бали...  
Вона цариця їх...  
Знатних панів, послів цілі  
Рої круг них двоїх...

«О милий, чом ти так сумний  
В веселім крузі тім?» —  
«Навкучив, мила, світ шумний,—  
Ходімо геть, ходім!»

## v

І ось поїхала вона  
В широкий світ із ним.  
Круг них чудова сторона  
Пред ними — вічний Рим...  
Ах, ясні до послідньої  
Хвилини в нас ті дні,  
Коли, сяк-так із рідної  
Зірвавшись сторони,  
З хмарної півночі на час  
Злинемо в южний край.  
Ніхто над нас, ніхто до нас  
Не тикаєсь... Гуляй  
Усе лиш з тим, хто любий нам,  
Як хочеш, так і жий;  
Днесь звиджуеш старинний храм,  
А завтра йдеш новий  
Дворець, руїни оглядатъ...  
А що за втіха їй  
З коханим мужем поділять  
Усі думки свої!

Під чаром тої красоти,  
Глибоких повний дум  
По Ватікані ходиш ти,  
І в серце ллється сум.  
Кругом замерлий світ, і ти  
Не тямиш о живім,—  
Аж диво годі отрясти  
За кілька хвиль по тім,  
Коли покинеш Ватікан  
І вернеш в світ живий.  
Тут рже осел, крізь шум фонтан  
Спів чути голосний,  
На ринку торговля кипить,  
Продавці звуть: «Сюда!  
Ось перли, мушлі! Прошу пить,  
Ось ледяна вода!»  
Танцює, єсть юрба ціла,  
Дересь, гуде, мов рій...  
Тут косу чорну, мов смола,  
Римлянці молодій  
Бабуся чеше. День жаркий,  
Крик люду вкучив нам.—  
Знайти би тінь, де супокій!..  
Зайдім у перший храм!  
Тут не доходить жизні шум,  
Тут холод і тиша  
І напівзмрік... До тихих дум  
Знов клониться душа.  
Святих вгорі, що в небі звізд,  
Іх лиця сяють в тьмі;  
З мозайки й порфіру поміст,  
З мармуру стіни всі...  
Як любо слухать моря шум!  
Німий сидиш цілі  
Години,— в дусі ясних дум  
Проносяться рої...  
До сонця! Стежкою крутою,  
Чен, де товар пасутъ!..  
І що за вид перед тобою!..  
Як легко дишіше груды!  
Чимраз жаркіший южний день:  
На зелені долин

Нема ї росинки... Йдім лишењь  
Під тінь розлогих пин<sup>1</sup>.

Княгиня тямить всі ті дні,  
Всі хвилі, кождий хід,  
В її душі горять вони,  
Як незгладимий слід.  
Не завернути часу коліс,  
Втіх давніх і надій,  
Так як по них пролитих сліз  
Не завернути їй...

## VI

Розвіявсь любий сон. Нова  
Картина, сон новий:  
Забута богом сторона,—  
Властивець — пан грізний  
І роботяжий раб-мужик  
З похиленим чолом...  
Як перший панувати звик,  
Так другий — вік рабом.  
Їй сняться купи бідаків  
По нивах, по лугах,  
Їй сняться стогни бурлаків  
На Волги берегах...  
І страх пройняв її до дна;  
Ні їсти їй, ні спать,  
І свого милого вона  
Спішиться поспитати:  
«Чи ж всюди так? Нема ї слідів  
Достатку в краю всім?» —  
«Ти в панстві нищих і рабів!» —  
Сказав коротко він.

## VII

Вона прокинулась. Га, там  
По заметі сніжній  
Жалібний брязк — то брязк кайдан!

<sup>1</sup> Пина, або піна — одно з найкращих шпилькових дерев, росте в південних краях і досить часто стрічається в Римі.

«Ей, стій, візниче, стій!»  
Се арештантів валка йде,  
Щось серце стисло враз.  
Княгиня гроші їм дає.  
«Спасибі! В добрий час!»  
І довго лица їх потім  
Привиджуються їй,  
І годі їх прогнатъ зовсім.  
«Хоч в сні знайти спокій.  
Так милий мій ішов туди  
Тим шляхом... Всі вони!..  
Ta сніг засипав їх сліди...  
Жени, візник, жени!»

### VIII

Пустіший шлях, чим дальш на схід,  
І дужча лютъ бере,  
Хіба за триста верст стоїть  
Місточко бідне де.  
Зате як радісно глядиш  
На темний ряд домів!  
Ta де ж ті люди? Всюди тиш,  
Не чути навіть псів.  
Під стріху всіх мороз загнав,  
П'ють чай з нуди. Он там  
Солдат пішов, хтось віз попхав,  
Десь бубнятъ в тарабан...  
Замерзли шиби... Там з вікна  
Капинку бліс огонь...  
Церкви, при виїзді тюрма...  
Візник лус батогом:  
«Вйо, діти!» — Рівень знов гладка,  
Доми, мов вітер зніс...  
Направо гори і ріка,  
Наліво темний ліс...

На тіло стомлене, слабе  
Не йде до рана сон,  
Ість серце туга, думка йде  
За думкою тягом.  
To про приятелів верзеться,  
To про тюремний мрак,  
A втім, нараз їй видається,

Не знати відки й як,  
Що небо — лист, зірки на нім  
Немов пісок блищає,  
А місяць — в ляку кров'янім  
Притиснена печать.

Минулись гори, далі лиш  
Рівнина без кінця,  
Іще мертвіше! Не вглядиш  
Живого деревця<sup>1</sup>.  
«А, ось і тундра!» — воркотить  
Візник, старий степняк.  
Княгиня пильно вдаль глядить  
І думаєш їй так:  
«Аж тут неситий чоловік  
За золотом женесь!  
Воно лежить в коритах рік,  
В груськім болоті десь.  
Нелегко то знайти на дні,  
Смерть літом в болотах;  
Та сто раз гірше в глибині,  
В підземних рудниках!..  
Там тихо, наче в гріб ввійти,  
Там непросвітний мрак...  
Пошо, проклятий краю ти,  
Найшов тебе Єрмак?»

## IX

Знов пітьма ночі залягла  
І місяць знов зійшов;  
Княгиня довго не могла  
Заснути в задумі знов.  
Заснула. Снить: на камінній  
Вежі в вершку стойть;  
Довколо місто, знане їй,  
Бентежиться, шумить...  
На ринок пре, мов вал ріки,  
Безмірний люду здвиг:  
Попи, купці, урядники,  
Мужицтво поміж них;  
Пестріють сукні, атлас, шовк,

<sup>1</sup> Сибірський ліс.

Кожухи, сіряки...  
Якийсь уже стояв там полк.  
Іще прийшли полки,  
Звиш тисяч люда,— в збитий ряд  
Всі сперлися. «Гурра!» — кричать,  
Стоять, чогось мов ждуть...  
Народ балакав, позівав,  
Ледве де сотий понімав,  
Що се зчинилося тут...  
Зате посміювавсь під вус  
Та радо руку тер  
Знайомий з бунтами француз,  
Столичний фрязієр...

Ось військо надійшло нове.  
«Піддайтесь!» — крикнув хтось,  
Багнети й кулі їм на те  
В одвіт: «Не піддамось!»  
Якийсь бундючний генерал  
Влетів в каре, грозить почав —  
З коня йго мов змело.  
Зблизився другий ід рядам:  
«Обіцюем простити вам!»  
Застрілили й його.  
Ось сам митрополит іде  
З іконами, з хрестом:  
«Покайтесь, браті! — зове.—  
Припадьте ниць чолом!»  
Ті слухали, хрестились враз,  
Ta відповідь одна:  
«Йди, батьку, геть! Молись за нас!  
Се справа не твоя!»  
Тоді гармати навели,  
Почулось: «Пер-ша-я! Па-ли!»

Княгиня пам'ять потеряла  
І стрімголов з вежі упала.

## X

Ій сниться довгий і вогкий  
З підземним ганком двір.  
При кождій двері вартовий,

Всі двері на запір.  
Глухий, мов прилив моря, плиск  
Несеться з тих склепів —  
Брязк замків, пут, оружжя блиск  
При світлі ліхтарів;  
Стук кроків вдалі серед стін  
І довгий гук від них,  
Годинників тужливий дзвін  
І крики вартових.  
Вусатий, з сивов головою,  
З ключами інвалід:  
«Ходи, жалібнице, за мною! —  
Сказав він тихо вслід.—  
Я проведу тебе до нього, цить!  
Твій муж живий, здоров...»  
Вона за ключником спішить  
Дрожащою хodoю.

Ідуть, ідуть, аж ось в кінець  
Заскрейцяв ключ і туж  
Він перед нею, живий мрець,  
Її нещасний муж!  
На груди йому бух вона,  
Питає серед сліз:  
«Скажи, що діять?..

Відваги вистарчить мені,  
На все готова я...  
Просити треба, та кого?

О любий, що ти мовиш! Я  
Не чула твоїх слів!  
То та страшенна стукотня,  
Той крик слова зглушив!  
Пошо тут третій серед нас?» —  
«Дитина ти, душев!» —  
«Пора! — сказав той третій враз.—  
Досить розмови вже!..»

## XI

Княгиня зойкнула, глядить  
Залякано кругом,

Розпука груди їй давить:  
Не все було те сном!

На небі місяць мов дрімав,  
Сніг сипавсь з-під саней,  
Наліво чорний ліс стогнав,  
Направо — Єнісей.  
Тьма. Вколо ні душі. Візник  
На козлі задрімав,  
Голодний вовк в ярах лісних  
Сердито завивав,  
Та вітер бурхав і свистів  
В затоках берегів,  
Туземця дивно дикий спів  
Конав серед степів.  
Важкою тugoю третмтів  
Невідомий язик,  
І в серці болісно щемів,  
Мов в бурю чайки крик.  
Княгиня змерзла; в ночі тій  
Мороз ще дужче тис.  
Упали сили; ні, вже їй  
Не видержать!.. Завис  
В душі смертельний ляк... «Відав,  
Я не доїду там!»  
Візник давно вже не співав,  
Дав волю бігунаам.  
Передніх коней не видать...  
«Гей, ти живий, візник?  
Чого втих? Не скоти лиш спати!» —  
«Не бійтесь, я привик!»

## XII

Летять. З замерзлого вікна  
Нічого не видать,  
Від себе гонить сон вона,  
Та годі сон прогнати!  
Він волю хорую її  
В хвилині переріс,  
Мов чар, в далекій краї  
Стомлену переніс.  
Краї ті, знані їй давно,

Принадні, як колись...  
Там сонце гріє ув одно,  
Пестяль слух співи птиць,  
І хвилі шепчуть їй: «Вітай!»  
Сміється все кругом...  
**«Се южний край! Се южний край!» —**  
Говорить все очам.  
На синім небі ні смужка,  
Долина вся в красках,  
До сонця міниться ріка,  
На долах і горбах  
Знак безконечної краси,  
Непроминущий май,  
А сонце, море і ліси  
Дзвенять: «Се южний край!»

В долині, між хребтами гір  
І морем голубим,  
Вона мчить в мріючий простір  
Утішна, поруч з ним.  
Дорога їх — розкішний сад,  
З дерев спливає аромат;  
На деревах, мов жар, горить  
Рум'яний плід з гилин,  
Крізь темні галузки мигтить  
Небес і моря синь;  
На морі мріють кораблі,  
Вітрило мелькне десь,  
А гори, оповиті в млі,  
Оперлись до небес.  
Чудові їх краски! Рубін  
Недавно ще там тлів,  
Тепер вершок їх голих стін  
Топазом запалів...  
Ось мул утерханий бігцем  
Іде в цвітах, дзвінках,  
За мулом жінщина з вінцем  
І з кошиком в руках.  
Вона кричить їй: «В добрий час!»  
Сама ж сміється, знай,  
І цвітів в'язку вергла враз  
На ню.. Се южний край!  
Край смаглих, рослих римлянок,

Любові й вічних рож...  
Чу! мелодійний голосок!  
Чу! струн дзвінка дрож!.

«Се южний край! Се южний край! —  
(Дзвенить з усіх тих змін.) —  
Ти з любим знов і знов вам рай,  
Бо знов свободний він!..»

## ЧАСТЬ ДРУГА

### I

Вже другий місяць гнеть мине;  
Невпинно день і ніч жene  
Княгиня в своїм критім возі,  
А ще кінця нема дорозі.  
Секретар батька так втомився,  
Що під Іркутськом з ніг звалився,  
Заслаб... Два дні вона пождала  
І в дальшу путь сама помчала.

В Іркутську ждав її край брами  
Начальник містовий,  
Сухий, як гриб, як тика, прямий,  
Високий і блідий.  
Під футром, що з плечей сповзalo,  
На мундирі хрестів чимало,  
На шапці з когута косиця...  
Старий рубач нахмурив лиця,  
За щось налаяв візника  
І поспішив в ту мить,  
Щоб дверці критого візка  
Княгині відчинить.

### К н я г и н я

*(входячи в кімнату на станції)*

Гей, до Нерчинська! Запрягатy!

Губернатор

Прийшов я — бачить вас.

Княгиня

Кажіть же свіжі коні даты!

Губернатор

Затримайтесь на час.  
Дорога в нас така лиха,  
Вам треба відпочити...

Княгиня

Спасибі, не втомилася я,—  
А хочу путь скінчить...

Губернатор

Е, тут ще з вісімсот верстов!  
То найгірша біда,  
Що ще поганша тундров тов,  
Ще тяжчая їзда.  
Та й урядово вам сказати  
Я маю пару слів...  
Я мав те щастя — графа знати,  
Сім літ при нім служив...  
Отець ваш — світлий чоловік  
І серце золоте;  
Я повен вдячності повік  
Для нього і за те  
Рад відплатить донощі його  
Прислугою якою...

Княгиня

Та я ж не требую нічого!  
(*Отворюючи двері до сіней.*)  
Мій повіз вже готов?

Губернатор

Аж як я скажу, то в той час  
Вам повіз подадуть.

Княгиня

То дайте ж наказ, прошу вас!..

Губернатор

Та ба, ось в чім вся суть:  
Новою почтою приспів  
Папір...

Княгіня

Що ж там прийшло?  
Чей не вертать мені домів?

Губернатор

Се найкраще б було.

Княгіня

Та хто ж прислав вам? Що таке  
Він пише? Що ж, чи там  
Робили з батьком жарт? Таж все  
Він вистарався сам!

Губернатор

Ні, сього б я не смів сказати...  
Та ще далекий світ...

Княгіня

Та що ж задармо й час теряється?  
Гей, живо там впряжіть!

Губернатор

Ні, я ще наказу не дав...  
А я тут — цар! Пійміть  
І сядьте, пані! Графа знав  
Я ще від давніх літ.  
Він хоч, не кажучи нічого,  
Пустив від себе вас,  
Та від'їзд ваш — то смерть для нього.  
Верніть домів сейчас!

Княгіня

Ні, раз рішилась я стоять —  
Достою до кінця!  
Не треба вам розповідати,  
Як я люблю вітця.  
То обов'язок в хвилі тій

Примусив покидатъ  
Святіший, вищий... Кате мій!  
Кажіть же запрягать!

Губернатор

Воно-то так, я знаю сам,  
Що дорогий вам час;  
То чи ви знаєте, що там  
За доля жде на вас?  
Нужденна наша сторона,  
Тамта — бідніша ще;  
Коротша там, ніж тут, весна,  
Зима — страшніша ще.  
Так, вісім місяців зима  
І ніч ще в тім часі!..  
Людей там мало без клейма,  
Зате без серця — всі,  
Свобідно ходять в краю в сім  
Там тільки варнаки;  
Страшливий там тюремний дім,  
Глибокі рудники,  
Сам на сам з мужем говорить  
Зовсім не пустять вас:  
В казармі спільній скажуть жити,  
А страва: хліб і квас.  
П'ять тисяч каторжних! Клянуть  
Талан нещасний свій,  
По ночах свари, крик знімуть,  
Забійства і розбій,  
Грізний, короткий суд на тих,  
Що аж подумать ляк!  
І серед тих людей страшних  
Прийдесь вам жити... Так!  
Не надійтесь, щоб боронив,  
Щоб пожалів вас хто!  
Невже ж, як муж ваш провинив,  
Вам гинути за то?..

Княгиня

Страшна, се знаю, доля жде  
Тут мужа моого,—  
Тож і моя нехай буде  
Не краща, як його.

## Губернатор

Але хіба ж вам жити там?  
Той клімат вас уб'є!  
Я мушу витолкувать вам:  
Не ідьте далі вже!  
Ах, вам під небом жить таким,  
Де воздух у людей  
Не парою, а пилом ледяним  
Виходить із грудей?  
Взимі тут студінь, вихру стон,  
В короткий жар літній  
З непросихаючих багон  
Зарази відпар злий!  
Страшний се край! Із нього пріч  
Тікає й дикий звір,  
Коли тримісячна ніч  
Наляже на простір...

## Княгиня

Все ж таки люди й тут жують.  
То чей привикну й я...

## Губернатор

Живуть? Та молодість свою  
Тут загрібати? А?  
Тут мати, вродивши доньку,  
Сніжною водою обмива.  
Ревуча буря ніч цілу  
Колише, мов жива,  
А будить диких звірів рик  
Вколо лісових хатин  
І пугачів скажений крик  
Серед пустих рівнин.  
З глухих лісів, з глибоких рік,  
Щоб корм здобутъ собі,  
Закріп туземний чоловік  
З природою в борбі.  
А ви?..

## Княгиня

Хай буде смерть моя!  
Не жаль мені ані за чим!

Я їду там! Повинна я  
Вмирати разом з ним!

### Губернатор

Так, ви умрете, та вперед  
Замучите його,  
Подвоїте неволі гнет  
І мук. Ось для чого  
Не їдьте, майтے згляд над ним!  
Таж легше чей йому,  
Як трудом втомитися важким,  
Прийти в свою тюрму,  
На голії дошки лячи  
І з грубим сухарем  
Заснуть... А добрий сон вночі —  
Невольник став царем!  
В рідню помчить чар сонних крил,  
І вас він в сні пізнасть;  
До дневних трудів сон той сил,  
Снаги йому дадасть.  
При вас тих снів не знатиме,  
Що з ними б муки зніс,  
Бо в собі почуватиме  
Причину ваших сліз.

### Княгиня

Ах! Радше вам би заховатъ  
Для інших всю ту річ!  
Тортурі ті не видавлять  
Сльозинки з моїх віч!  
Знайомих кинувши, рідню,  
Коханого вітця,  
Я, що задумала, сповню  
Незламно до кінця —  
Свій довг! Я сліз не принесу  
В проклятую тюрму,  
Я гордість, гордість в нім спасу  
І сил додам йому!

### Губернатор

Прекрасні мрії се!  
То чи їх стане на п'ять день?  
Не вік же вам тужить!

Повірте ви мені лишень:  
Захочесь ще вам жити.  
Тут хліб черствий, тюрма і стид,  
Нужда і вічний тиск,—  
А там бали, там світ манить  
Та воля, честь і блиск.  
Хто знає? Може... Бог судив  
Вам з іншим вік кінчить?  
Закон зовсім вас увільнив... .

### Княгіня

Ви що?.. Ви що?.. Мовчіть!

### Губернатор

Я щиро раджу вам ще раз:  
Вертайте радше в світ.

### Княгіня

Я щиро дякую теж вас  
За добрий ваш совіт!

Ні, вже в той вирубаній ліс  
Мене не заманять,  
Шо до небес недавно ріс,  
Де днесь лиш пні стирчать.  
Вертати в той омут пустоти,  
Огідства і брехень?..  
Там тому щастя не знайти,  
Хто бачив ясній дені!

Забути того, хто мене любив,  
Кого любила я?..

### Губернатор

Але ж себе і вас він погубив!  
Подумайте, дитя:  
За ким тут жаль? К кому любов?

### Княгіня

Досить, досить тих слів!

### Губернатор

Не будь у вас шляхетна кров,  
Яй слова б не повів.

Та ось, позанехавши все,  
Ви рвeteся в тюрму;  
То чей хоч гордість вас спасе!..  
Дістались ви йому  
З багатством, розумом, з ім'ям,  
З вірливою душов,  
А він не дбав про те, що вам  
Вкрасить життя,— пішов  
За своїм маревом пустим  
І ось знайшов спокій!..  
І що ж?.. Чи бігти вам за ним,  
Як служниці якій?

### Княгиня

Ні, я не служниця яка,  
Я жінка, жінчина!  
Нехай судьба моя гірка —  
Вона вже не страшна!  
О, якби другу люблячи,  
Він позабув о мні,  
Знайшла б я сил досить в душі  
Забути його! Та ні!  
Лишень для вітчини любов —  
Суперниця моя,  
І якби й тут зблудив, то знов  
Йому простила б я!..

Княгиня втихла. Замовчав  
Також упертий генерал.  
«Ну, що ж, чи зволите казать  
Мою кариту запрягать?»  
Не відмовляючи нічого,  
Глядів він довго на підлогу,  
Відтак сказав в задумі мов:  
«Заждіть до завтра» — і пішов.

### II

На другий день те саме знов:  
Просив і намовляв,  
І знов опір твердий знайшов  
Сердечний генерал.  
В кінці не міг достоять їй,

Не стало слів і сил,  
І довго в мовчанці важкій  
По хаті він ходив.  
А далі мовив: «Так і будь,  
Ніщо вас не спасе.  
Та знайте, йдучи в дальшу путь,  
Прийдесь вам стратити все».

### Княгиня

Та що ж ще можу стратити я?

### Губернатор

Те, що й ваш муж втеряв:  
Папір сей підписать пора:  
Зректись всіх своїх прав!

Старий замовк. Запевно ждав,  
Що суть тих слів страшна  
Княгиню зломить, страти праз  
Злякається вона.

### Княгиня

У вас вже сива голова,  
А дітський ще ваш суд!  
Чи справді наші вам права  
Правами ся здають?  
Ні, не затужу я до них,  
Сейчас собі беріть!  
Де зречення? Підпишу вмиг  
І — запрягать кажіть!

### Губернатор

Ви що? Папір сей підписати?  
Господь вас освіти!  
Таж се значить — вбогою стать  
І в простий стан ввійти,  
Утратити доразу все,—  
Що вам отець ваш дав  
І що колись в насліддя ще  
По собі б записав.  
Права посідання всі геть,  
Права шляхетства враз!..  
Ні, ви подумайте вперед,—  
Прийду потім до вас.

Пішов, ввесь день не приходив...  
 Настала ночі тьма,  
 Княгиня, наче тінь, без сил  
 Пішла за ним сама.  
 Та генерал і не приняв,—  
 Слабує,— чутъ було.  
 П'ять день, поки він слабував,  
 Й мов п'ять літ пройшло.  
 На шостий день прийшов він сам  
 І грізно став казать:  
 «Княгине, я не вправі вам  
 Карити й коней дати!  
 Ні, вас етапом поведуть  
 З конвоєм...»

### Княгиня

Що ж се знов?..  
 Та так, то й місяці пройдуть  
 В дорозі!..

### Губернатор

Так, з веснов  
 В Нерчинську станете, коли  
 Дорога вас не вб'є.  
 В годину ледве три версти  
 Закований іде.  
 На половині дня — пристань,  
 З заходом дня — нічліг,  
 А стрів в степах де ураган —  
 Закопуйсь живо в сніг!  
 Т-так, не поспішна се ходьба.  
 Той впав, тамтой ослаб...

### Княгиня

Недобре зрозуміла я,  
 Що се — той ваш етап?

### Губернатор

При варті козаків, з ружжям  
 Набитим у руках,  
 Етапом ми злодюг ведем

І каторжних в ланцях.  
Вони збиткують, де хто зміг,  
Гляди лиш — всі втечуть,  
Так ужовками скрутять їх  
По парі — і ведуть.  
Трудненька путь! Каторжників  
П'ятсот туди піде,  
А до нерчинських рудників  
Третина не дійде:  
Дорогою, мов мухи, мрутъ,  
А найбільше взимі...  
І вам, княгине, йти в ту путь?  
Радніш верніть домів!

### К н я г и н я

О ні, і того ждала я!  
Но ви — без серця ви!..

Чому б відразу не сказатъ?  
Вже йшла би я давно...  
Кажіть же партію збирать,—  
Іду, мені-бо все одно!

### IV

«Ні, ви поїдете сейчас!» —  
Старий аж глухо скрикнув враз  
І внуривсь до землі.  
«Як я вас мучив... боже мій!»  
І з віч по тварі по старій  
Скотились сліози дві.  
«Простіть, що мучив я вас так!  
То мучився і сам,  
Бо наказ був — запори як  
Найтяжчі ставить вам!  
І чи ж вам їх не ставив я,  
Чи не робив, що міг?  
Бог свідок! Та душа моя  
Боліла за двоїх...  
Тюремним сухарем твердим  
І каторжним життям,  
Етапним походом важким  
І прав усіх взяттям

Я вас старався налякати,—  
Не налякалисъ ви!  
І хоч би мав я не вдержать  
На плечах голови,—  
Не можу вже, не хочу вже  
Вас довше катувати!  
Вас трійка там за три дні довезе!

(*Отвіраючи двері, кричить*)

Гей! Зараз запрягати!»

Переклад писано весною 1881 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. 4, ст. 66—68 і ч. 5, ст. 83—86. На кінці перекладу тої часті на ст. 68 була додана нотка, покладена тепер під початком тексту.

ПРИМІТКА ДО ПОЕМИ  
«КНЯГИНЯ ТРУБЕЦЬКА»

Сю поему написав Некрасов в 1872 р. Княгиня Трубецька, жінка «високого світу», кидає родину, зрікається багатства й вигід і їде за своїм мужем, декабристом, зісланим в 1826 р. царем Николаєм I до Нерчинська на вічну каторгу. Полковник кн[язь] Сергій Трубецької був одним з гарячіших членів великого Тайного товариства, котре бажало обалити абсолютне царське самодержавіє і ввести конституцію в Росії. Николай I усмирив підняття 14 грудня 1825 р. частію войска бунт в Петербурзі і переловив всіх верховодів Тайного товариства, з котрих п'ятьох: поета Рилєєва, Пестеля, Сергія Муравйова, Бестужева-Рюміна і Каховського повішано 14 липня 1826 р., 114 осіб, головно зі шляхти і офіцерів, зіслано в Сибір, в тім числі й кн[язь] Трубецького. Жінка його Катерина пішла за ним до Нерчинська і вмерла в Іркутську, не діждавши увільнення мужа. Доперва Олександр II 1855 р. помилував оставших ще при житті декабристів, між ними й Трубецького, котрий умер 1860 р. в Москві.

\*

У людей по хатах — чистота, красота;  
А у нас по хатах — тіснота, духота.

У людей щообід — пироги та блинни,  
А у нас у борщі — таргани, таргани.

У людей і дітей обдаровує гість,  
А у нас отої гість нас обп'є і об'їсть.

У людей тільки й дум — прийде в гості наш кум;  
В нас лиш тільки й журби — братъ на плечі торби.

Ех, коб щастя й знаття та інакше життя,  
Щоб у скрині срібло, в стозі жито було!

Щоб окуті візки, в хомутах лошаки,  
А на нас жупани, а не ті лахмани,

Щоб нам честь у людей і книжки у дітей,  
І попові б не встид поміж нами гостить.

І щоб діти в хатах — наче пчоли в меду,  
Жіночки по хатах — як малина в саду!

\*

Не горить уже ліс, слава богу!  
Снігом чорні пеньки занесло;  
Та не радуєсь дідич із того,—  
Півмаєтку з димами пішло.

І мужик засмутивсь. «Чим я буду топити?  
Відки дров я на зиму візьму?» —  
«Ти не будеш топити, лиш пити!» —  
Виє буря в одвітійому.

\*

Ніч. Розкóшів ми всіх скоштували.  
Що ж робити? Не хочеться спати.  
Ми б тепер і молитися стали,  
Та не знаєм, чого нам бажать.  
Побажаєм тим доброї ночі,  
Хто терпить усе в ім'я Христа,  
В кого сльози не зрошуують очі  
І не стогнуть німії уста;  
Чиї руки все в праці та в мýці,  
Полищаючи нам привілей,  
Віддаватися штуці й науці,  
Поринати серед мрій та ідей;  
В кого вся життєвая дорога  
Йде в глибокій, безпробсвітлій тьмі,  
Без знання про правá і про бога,  
Мов без свічки в підземній тюрмі.

### ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Іде-гуде Зелений Шум,  
Зелений Шум, весняний шум!

Пустуючи, розбігався  
Нараз віtreць теплесенький:  
Торкне корчі вільховії,  
Підніме з цвітів хмарою  
Пилок — кругом зелене все,  
Повітря і вода.

Іде-гуде Зелений Шум,  
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенъка в мене жіночка  
Наталка Патрикейна,—  
До ранні приложи!

Та стала їй пригодонька,  
Як літо жив я в Пітері...  
Сама, дурна, їй призналася,  
Напух би її язик!  
Заперла в хаті нас зима,  
Лиш самодруг з невірною.  
Ув очі лютій мої  
Глядить — мовчить вона.  
І я мовчу, та дика злість  
Спокою не дає:  
Убити — жаль сердешної,  
Стерпіти — сил нема!  
А тут зима скаженая  
Реве і день, і ніч:  
«Убий, убий невірницю!  
Перелюбника страть!  
А ні — весь вік промучишся,  
Ні вдень, ні в довгу ніченку  
Спокою не знайдеш.  
В лиці твоє безсоромне  
Сусіди наплюють!»  
Під рев зими-хуртовини  
Зміцніла дума лютая —  
Я й ніж вже гострий злагодив...  
Та гульк, весна прийшла!

Іде-гуде Зелений Шум,  
Зелений Шум, весняний шум!

Мов молоком обсипані,  
Стоять сади вишневії,  
Тихесенько шумлять;  
Пригріті теплим сонечком,  
Шумлять мов підбадьорені  
Сосновії ліси;  
А обік свіжим листячком  
Шепочуть нову пісеньку  
І липа блідолистая,  
І білая березонька  
В зелених пасмах кіс.  
Шумить тросник, хиляючись,  
Шумить високий клен...

Шумить, а все нове таке,  
Нове, весняне все...

Іде-гуде Зелений Шум,  
Зелений Шум, весняний шум!

Ослабла дума лютая,  
Ніж падає з руки,—  
Одна все пісня чується  
Мені в лісах, в лугах:  
«Люби, допоки любиться,  
Терпи, допоки терпиться,  
Прощай, поки прощається.  
І бог тобі судя».

### З РОБОТИ

«Добривечір, жінко! Добривечір, діти!  
Напився б... Ну, й холод пройма!» —  
«Не тямиш, горілку всю встигли допити  
З десятником вчора?..» — «Ну, ну вже, дарма!  
Загріюся чей і без неї я, грішний...  
Ти тільки гнідого на тік.  
Намлівся він з голоду в весну, сердешний,  
Як сіна не стало й на лік.  
Ой, як я втомився!.. Ну, що, примістила?  
Ну, борщику теплого з'їм!..» —  
«Та я нині, любий, в печі й не топила,—  
Дровець нам не стало зовсім». —  
«Га, що ж, без боршу повечеряю, грішний,—  
Гнідому б ти вівска трохи дала...  
Таж він обробив за се літо, сердешний,  
Чотири півмітки тягла.  
От хоч би й сьогодні з дровами... Там кара!  
Дорога погана... Що, й хлібця нема?» —  
«Весь вийшов, небоже... В сусіди прохала,—  
Аж завтра дастъ рано...» — «Дарма!  
Просплюся, мабуть, і без хліба я, грішний...  
А ти б під гнідого соломки ще тиць!..  
Адже ж за зиму сю вивіз він, сердешний,  
Лиш триста й чотири ялиць!»

## НЕВІДОМОМУ ДРУГОВІ

Умру я швидко. Спадок геть ледачий,  
О рідний краю, я лишу тобі.  
Під диким тиском вік минув дитячий,  
А молодість в завзятій боротьбі.  
Недовга буря зміцнює нам сили,  
Хоча на мент бентежить нам спокій,  
Та довга нас униз навіки хилить,  
Лишаючи в душі нам боязкій  
Тихі бажання. Вражінь тих огидних  
Роки на мні лишили вічний знак.  
Як мало знов вітхнення хвиль свободідних,  
О краю рідний, твій сумний співак!  
Яких завад не зустрічав він згодом,  
Верстаючи свій шлях, мов уночи!  
За краплю крові, спільнюю з народом,  
Дрібний мій труд в заслугу полічи!

Не торгував я лірою, та руки —  
Коли грозила доля, зла змія —  
Фальшиві з ліри добували згуки...  
І ось сьогодні одинокий я!  
А зразу йшов з громадкою гучною,—  
Та де тепер мені шукати їх?  
Одні давно розсталися зо мною,  
Другіх я й сам не пущу на поріг.  
Одні живі ще, горем недобиті,  
А інші вольні вже з земних оков...  
За те, що я лишився сам на світі,  
Що я ні в кім опори не знайшов,  
Що, друзів тратячи, я з кождим годом  
Врагів стрічав щораз густіший рій,  
За краплю крові, спільнюю з народом,  
Пробач мені, о рідний краю мій!

Я мав мету твої співати болі,  
Народе, що терпцем дивуеш всіх,  
І кинуть хоч промінчик світла-волі  
На шлях, яким тебе провадить біг.  
Та люблячи життя з принадами мілкими  
І звичкою прив'язаний до них,  
Я до мети йшов кроками хиткими,

Себе для неї посвятить не міг.  
Тому й мій спів безслідно перелинув  
І до сердець народу не дійшов:  
Одне лише: я в ньому ясно кинув:  
До тебе, рідний, краю мій, любов!  
За те, що, нидіючи з кождим годом,  
Її в душі зумів я зберегти,  
За краплю крові, спільнулу з народом,  
О краю мій, гріхи мої прости!

### ЗАБУДЬ

Забудь! Не тям про дні журби,  
Нуди, зневір'я та злоби,  
Не тям про бурі та про сльози,  
Про дикі зависті погрози.

Лиш дні, коли тобі любов  
Ясніла радісно, як май,  
І шляхом ти бадьоро йшов,  
Благослови й не забувай!

### AUF DEN TOD DES TARAS SCHEWTSCHENKO'S

Trauert nicht! Der Fall ist typisch,—  
Seht als wünschenswert ihn an!  
Also stirbt durch Gottes Fügung  
Russlands hochmerkwürd' ger Mann  
Seit jeher. Mühsame Jugend,  
Reich an Hoffnung, Träumen, Plage,  
Kühne Reden, tolle Kämpfe—  
Und — des Kerkers lange Tage.

Alles dies hat er erprobt  
Petersburgs Gefängnismauern,  
Untersuchungs-Protokolle  
Und gendarmisches Bedauern...  
Dann die Orenburger Steppe,  
Ihre Festung elend' Sumpf.  
Lebt' er lange dort, beleidigt  
Und gekränkt von jedem Lump.

Lebt' als Söldner unter Söldnern,  
Theilt' ihr Los — und, ach, wie oft,  
Konnt' er unter Knuten sterben,  
Hat er selbst vielleicht gehofft.  
Doch sein Leid nicht Kürzen wollend  
Auch um einen Augenblick,  
Spart' ihn auf in Sträflingsjahren  
Russlands spasshaftes Geschick.

Da — zu Ende geht sein Unglück,  
Alles, was nur lieb und schön  
Und erquickend, was er seit der  
Frühen Jugend nicht geseh'n,  
Alles lächelt ihm auf einmal,  
Wie ein off'nes Paradies, —  
Da — ein Gott hat ihn geneidet,  
Und sein Lebensfaden riss.

Перекладено д[ня] 8 мая 1903, друковано в віденськім часописі «Ruthenische Revue», 1903, ч. 1, ст. 16—17.

## *М. Г. Чернишевський*

### **ГІМН ДІВІ НЕБА**

Спів про битву з Гасдрубалом, кархедонців вожаком,  
Спів про гук, смертельний стогін, про молитву і хвалу,  
Славить силу Діви неба, Емпедокл його зложив,  
А вложив в нього про старця Емпедокла Теобул.

#### **I**

Всі, хто здужає боротись, зранку б'ються на стіні;  
Всі правителі народу в храмі Діви знай сидять,  
Ми ж на площі перед храмом, люд весь, зранку стоїмо,  
Де естрада і трибуна; Діви статуя при ній,  
Спершися на лук рукою, ген на захід позира.

Глухо здалека шум бою долітає аж до нас,  
Долітає відси й відти,— штурм іде з усіх боків.  
Та глядить на захід Діва, руку луком підпира;  
Все так статуя стояла, чуда в тім не бачив люд.  
Так! Сліпі не бачать чуда, а сліпими ми були.

В храм біжать почерез площу за гінцями вслід гінці;  
Поміж люд герольди ходять і розносять вісті їх.  
Не вгаває штурм завзятий, та тверда надія в нас:  
Обіцяє нам побіду наш тямущий полемарх.  
Крепкі мури Акраганта, сильні вояки його,  
Береже нас Діва неба, не лякає ворог нас.

Час минає, штурм завзятий, і важкий для наших бій,—  
Та наш сторож — Діва неба — порятує своїх слуг.  
Час минає, південь близько, вже втомляє наших бій,—  
Та всесильна Діва неба оборонить своїх слуг.

I біжить з лицем веселим і кричить юрбам гонець:  
«Я правителям народу вістку радісну несусь:  
Вже хитатись починають кархедонськії ряди!»

Слава силі Діви неба! Славний буде день отсей!  
Вся Сіцілія враз з нами величатиме сей день!

## II

Гей, залляли весь острів наш кархедонськії полки!  
На три війська розділив їх воєвода Гасдрубал:  
На Панорм післав Ганнона, сам пішов на Лілібей,  
З третім військом Гамількара вислав насупроти нас.  
Принесли нам тую вістку Гасдрубалові посли:

«Слухайте, ви, акраганці, і на rozум все беріть!  
Слово вам від Гасдрубала,— слова він не звик ламатъ.  
Много сил у Гамількара і відважний дух його;  
Ваші смілі, та їх мало, з поля він змете їх геть.  
Працьовиті і багаті, всяким скуством славні ви,  
Щільним кругом крепких мурів город свій ви обвели,—  
Та у вас не стане сили мури ті оборонить:  
Поведе він невідхильно штурм на них з усіх боків,  
Вашим віддиху не буде, битвами він змучить їх,  
Змучених зіб'є з становищ і на мури він відресь,—  
А тоді не знать вам ласки! В тім не Гамількара властъ,  
Навіть Гасдрубал, хоч добрий, не поможе вам тоді,  
Бо розлючених, півдикіх хто ж потрафить зупинить?  
Тож піддайтесь Кархедону, буде ласкав Гасдрубал,  
А на слово Гасдрубала буде ласкав Кархедон».

I правителі народу потвердили річ послів:  
«Ми правителі народу, та народ той — се наш пан.  
Правди нам таїть не вільно, ми й не втамо її.  
Віроломні кархедонці, та правдивий їх вожак.  
Много сил у Гамількара і відважний дух його;  
Наші смілі, та їх мало, важко буде битись їм.  
Хочете в неволі жити — пощадить вас Гасдрубал,  
I на просьбу Гасдрубала пощадить вас Кархедон,  
Та, міщани Акраганта, встиду місту не зробіть!»

I послам ми всім народом відповідь таку дали:

«Мовте Гасдрубалу: «Грекам від неволі краще смерть!  
Будь-що-будь, не піддамося, будем битись до кінця».

В ясний південь нам здалека показались вороги.  
Сміло наші вийшли в поле, важко буде битись їм!  
Много сил у Гамількара, з поля він змете їх геть,  
Окружить він наші мури, гряне штурмами на них!..

Та здалека, між горбками, зупинився з військом він,  
Окопав горбки ровами, шанцями рови вкріпив,  
Крепкі мури Акраганта, Діва неба — захист їх!  
Глянувши на наші мури, воєвода завагавсь.

І правителі народу з нами радуються враз,  
Та мовчить сумний в задумі старець мудрий Емпедокл...  
І правителі народу геть пішли з-поміж юрби.  
Та минули хвилі втіхи, нарозумився народ:  
«Він прикинувсь, що вагуєсь! Він нас хоче ошукати!»  
Вістуни по місті ходять, закликають нас на збір,  
І правителі народу так на зборі мовлять нам:  
«Ми звеліли воєводі, щоб оглядний в битвах був».

Виходили в поле наші, Гамількар став проти них;  
Осторожно бились наші, бився слабо Гамількар;  
Напирали дужче наші — за окопи він ховавсь.  
Так тяглося се весь місяць: бився слабо Гамількар;  
Так було весь день ще вчора: бився слабо Гамількар.  
Та нараз, уже над вечір, крепко битись він почав,  
Швидко наших випер з поля, мури наші окружив,  
Засипать взявсь наші фоси,— к ночі вже засипав всі,  
А засипавши, спочинув, тихо ніч цілу стояв.

Ждав він ранку — і діждався, а тоді на штурм пішов.  
Силою страшною разом вдарив із усіх боків.  
Діво неба! Ти наш захист! Порятуй же город свій!

Довго нам грозила згуба, та побіди близький час:  
Почали отсе хитатись Гамількарові полки!  
Слава силі Діви неба! Врятувала город свій,  
І рятунком Акраганта всю Сіцілію спасла:  
Бо спічнутъ по битві наші і к Панорму поспішать,  
Розіб'ють вони Ганнона і Панормаувільнять,  
Л з вояками Панорма кинуться й па Лілібей...

Близько, близько час побіди! Ось з полудня поб'ємо! —  
Отаку прислав нам звістку наш тямущий полемарх.  
І правителі народу радується з нами враз...  
Лиш правителів дорадник, друг народу, друг богів  
Щось закрив лице руками. «Що ти плачеш, Емпедокл?»  
Він мовчить і тихо плаче, далі вийшов з-між юрби.  
«Се він з радості так плаче», — гуторить собі народ.

Швидко хвиля втіх минає та в очіданці повзе.  
Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема —  
І правителі народу відійшли з-поміж юрби.

Час минає, вже з полудня з битви вісточки нема.  
Вже полудне геть минуло, — з битви вісточки нема.  
Що ж так довго вість бариться? Чи побіду нам звістить?..

Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема.  
Зачинили двері храму, там нарада йде якась...  
Час повзе, повзе помалу, з битви вісточки нема!..

«О міщани і міщанки, — вістуни говорять нам, —  
Вість була від полемарха, се таємний був гонець.  
Ось правителі народу просять вас послухати їх».

І правителі народу на естраду вийшли всі.  
«О міщанки Акраганта, ви краса його і честь! —  
О міщани Акраганта, силу духу всю зберіть!  
Вість була від полемарха, радились над нею ми:  
Спозаранку до полудня був тут сам лиш Гамількар, —  
Вже й хитатись починали Гамількарові ряди.  
Та в полуцені від півночі до його прибув Ганнон...  
Плачте, плачте по Панормі! З вами й ми ридаєм враз.

Полемарх не тратив духу, підпомоги не просив.  
Та ось з заходу над лісом встали куряви клуби:  
Се веде від Лілібеля Гасдрубал свої війська,  
Що від сих двох військ сильніші і відвагою й числом,  
А від всіх сил військ страшніший геніальний їх вожак:  
Від Кірени до Тартесса в битвах лютих без числа  
Всіх противних Кархедону понівечив Гасдрубал.  
Він передній полк провадить, зверхній провід сам обняв.

Плакать вам по Лілібей — з вами й ми ридаєм враз...  
Плакать нам по Акраганті!.. Підпомоги наші ждуть!..  
Полемарх сказав нам теє: підпомоги треба їм!

О міщани і міщенки, діти предків славних ви:  
Гасдрубал обняв начальство, вам пощаду прирікав,—  
О міщани, ви сказали: «Будем битись до кінця».  
Ми й сказали воєводі: «Підпомоги в нас нема;  
Всі брати, хто битись може, зранку б'ються на стіні.  
Воєводо, ти се знаєш, то й не жди вже підпомог!  
Підбадьорить хтів ти військо, та дурить його дарма:  
Ти скажи братам всю правду, се їх духу не злама!  
Без надії на побіду будуть битись до кінця.  
Кождий вояк там потрібний, тож гонців ти нам не шли!»

І затихли, заридали і зійшли з естради вниз.  
І ридали всі ми довго, аж втомилися ридать;  
І мовчали всі прибиті, та й мовчать не стало сил.

«Кождий вояк там потрібний і не буде нам звісток!» —  
«Знаємо, що буде з нами, і звісток не треба нам!» —  
«Та герої наші браття, ну ж устояться вони?» —  
«Що геройство проти сили? Переможе Гасдрубал!»

Йдуть сперечки... Чути стогін... Час повзе. Вісток нема.  
Скрізь ридання, крик розпуки спорів шум перерива.  
«Що й гадати? Нема надії!». Стогін дужчає кругом.  
Час повзе, вже вечір близько. Спір затих, надій нема.  
Згідні всі: «Нема надії, то й не хочемо її!»  
Скрізь ридання, крик розпуки стогін здавлений глушить,  
І в гармонії смертельній все в один злилося шум.

«О міщани і міщенки,— вістуши говорять нам,—  
Полемарх прийшов із битви, вісти з битви сам приніс,  
І правителі народу просята вислухать його».  
І воскресла в нас надія — о нерозуме людський!  
Всі ми збіглись до трибуни, і тиша настала скрізь.

Ось він! Кроками важкими на трибуну виходжа,  
Втомлений у довгій битві, мов дідусь — могутній муж,  
Весь покритий пилом битви, весь кровавий, чорний весь,  
І зібрав всю силу духу і промовив полемарх:

«Я із битви, вісник смерті. Краща грекам смерть від пут!  
О міщани Акраганта, славний буде день отсей.  
Усю ніч не згасне пурпур вечорової зорі!  
Предки в нас були хоробрі, славу в битвах здобули.  
І як славних предків діти, бились ми увесь сей день.  
Прояснились наші очі, тіні предків нам видні:  
Там на хмара пурпuroвих віуть ясні тіні ті  
І приймають у обійми тих, що нині полягли.

Від героїв, рідних ваших, я приношу просьбу вам:  
Бенкет радісний готуйте! Много рож у вас в садах,—  
Нуте ж живо вить віночки, надягать святочний стрій,  
Щоб почавсь наш пир при свіtlі вечорової зорі!  
Мало нас живих лишилось, ворогів щохвилі більш;  
Зранку ми б'ємось невпинно —не стає вже наших сил,  
Потомились наші руки, притутилися мечі.  
Відступаємо вже к місту — кархедонці гульк на мур!  
Запаліть всі враз будинки! Виріжте жінок, дівчат!  
Краще гинуть їм з рук рідних, ніж в неволі пропадать.  
Та допоки греків стане, в піснях славитимуть нас!  
О міщанки Акраганта, згідні ви на пир такий?»

Він ослаб і на естраду звільна зіступать почав.  
«Славитимуть нас греки, поки греки в світі є!  
Радо ми йдемо на пир сей! Добре радить полемарх.  
Ріжте нас, брати, супруги! Від неволі краща смерть.  
І в одежах пурпuroвих, у вінках із білих рож  
Почнемо свій пир при близьку вечорової зорі!»

Втім, мов вихром підійнятий, на трибуну верх юрби  
Вийшов згорблений, простуєсь, свіжий, мов у цвіті літ,  
І підняв до неба руки, в небо погляд свій підвів  
І могучим словом громом відізвався Емпедокл:

«Власть правителями править сходить на менé з небес:  
Серцем чую голос Діви і устами проповім:  
О міщани і міщанки, не пропаде Акрагант!  
В людях нам нема рятунку, та всесильні небеса:  
Не від греків сила греків, від Олімпу сила їх.  
Ви служили Артеміді — вірним вірна є вона  
І зійде вам на підмогу ваша Діва із небес.  
Ви боротися невдатні і послабли руки в вас —  
Не в руках і не у вдатку, в серці греків сила їх;

Сила серця з неба кличе вашу Діву в поміч вам.  
Ви, правителі народу, ось вам перший мій наказ:  
Посилайте за оружжям, роздавайте всім його!  
Ви, дівчата, до богині всі припадьте в молитвáх:  
Іх почує Діва неба і зійде на поміч вам,  
Дужі стануть ваші руки, серце ворога здригнесь.  
Я ж тепер уряд найвищий архонтарха<sup>1</sup> сам беру  
І до битви весь народ я до побіди поведу».

І дівчата до богині всі припали в молитвáх:  
«Браття наші згибли в битві, кархедонці йдуть на мур —  
Ти рятуй нас, Артемідо, в статую отсю зійди!»

Статуї лице паліє, очі блиснули огнем.  
«Ходить нам на поміч Діва!»  
Сміло в битву вверглись ми.

Піdnімає руки Діва, натягає лук тугий!  
Сипле стріли Діва неба, перхли врозтіч вороги.

Крепкі мури Акраганта, сильні вояки його,  
Та коли знеможесь військо, ворог вже відресь на мур,  
То — всесильна Діва неба вірна тим, хто служить їй.

---

<sup>1</sup> Архонтарх — вожак над вожаками.

## *B. C. Соловйов*

### I

У цариці моєї високий дворець.  
На сімох він стовпах золотих;  
У цариці моєї блискучий вінець  
Від алмазів горить дорогих.

У цариці моєї в зеленім саді  
Краса рож і лілей розцвіла,  
І сріблястий потік у прозорій воді  
Ловить блиск її кіс і чола.

Та не чуе вона, що струмок шепотить,  
І не гляне вона на квітки;  
Бліск очей лазурових скорбота тъмарить,  
І жура заповнила думки.

Вона бачить: в північній десь там стороні,  
Де мороз, і туман, і біда,  
З злою силою тъми у нерівній борні  
Нею лишений друг пропада.

Свій алмазний вінець відкида на сю вість,  
Двір лишає і золото все,  
І до друга невірного — нежданний гість —  
Своє серце пречисте несе.

Мов над трупом-зимою весна молода,  
Вся блискуча схилилась над ним  
І покрила його, мов зірниця бліда,  
Променястим покровом своїм.

І розпалися темнії сили до тла,  
Чистим полум'ям ввесь він горить,  
І з любов'ю в чудових очах почала  
Стиха другу вона говорити:

«Знаю, воля твоя, наче морська струя;  
Клявсь ти вірність мені хоронить,  
І ти клятву зламав, та чи ж зрада твоя  
Могла серце моє відмінить?»

## II

Люба, здавна, як і нині,  
Адоніса в гріб складали:  
Плач і крик лунав в пустині,  
Жалібно жінки ридали.

Люба, здавна, як і нині,  
Адоніс вставав із гроба,  
Не страшна його святині  
Сил ворожих дика злоба.

Люба, нині в злій пригоді  
В гріб любов свою ми втисли,  
Та ген там, на темнім сході,  
Ії зорі знов заблисли.

## III

Хай осінь вчасная сміється надо мною,  
Хай іней посрібля на тім'ї волос мій;  
З трепетінням весняним стою перед тобою,  
Весь повний радощів і молодечих мрій.

І з любим образом не рад я розлучитися...  
Досить мені тих страт, і змагань, і борні!  
І все життя, з яким так важко облічиться,  
Якоюсь казкою здалось тепер мені.

## IV

Любий друже, чи не бачиш,  
Що все те, що видно нам,  
Тільки відблиск, тільки тіні  
Від невидного очам?

Любий друже, чи не чуєш,  
Що весь шум в життя погоні,  
Се лиш відгук недоладний  
Віковічної гармоны?

Любий друже, чи не знаєш,  
Що одно на всьому світі —  
Се лиш те, що серце серцю  
Промовля в німім привіті?

## V

Спека без ясності, хмари безводнії,  
Міської шум веремії,  
В серці зажуренім думи безплотнії,  
Порив безкрилої мрії.

Жду, поки хмара новая насунеться,  
Думи проллються слізьми  
І над журою розбитою вирине  
Личко твоє, наче сонечко з тьми.

## VI

Всі питання — пусте! Всі розмови — набік!  
Я до тебе лечу, як до моря потік,  
Без вагань і без дум любий образ ловлю,  
Тямлю те лиш одно, що безумно люблю.

В тихім близку зорі я тебе пізнаю,  
В світлі неба ввижаю усмішку твою,  
А коли мені вмерти прийдеться без тебе,  
Над тобою зорею засяю на небі.

## DAS EWIG WEIBLICHE

(СЛОВО-УПІМНЕННЯ ДО МОРСЬКИХ ЧОРТЯКІВ)

Морські чортяки мене полюбили,  
 Всюди за мною слідами женуть:  
 В Фінському морі недавно ловили,  
 Я в архіпелаг — вони вже і тут.

Видно, чорти хочуть смерті моєї,  
 Як то і слід по закону чортам.  
 Бог вам, чорти! Та я, бачте, не сей...  
 Я вам себе ще зламати не дам.

Краще самі ви послухайте слово,  
 Що я сказати хочу вам сейчас:  
 Стадом господнім зробитись наново,  
 Любі чорти — се залежить від вас.

Тямите, як серед сього ось моря,  
 Там, де стояв Амафунт і Пафос,  
 Вперше в житті вам нежданого горя  
 В давнюю пору зазнати прийшло?

Тямите: рожі і піна скрізь біла,  
 Бліск пурпурний на синіх вирах?  
 Тямите: образ чудового тіла,  
 Ваше збентеження, сполох і страх?

Та красоти сеї першої сила  
 Якось недовго була вам страшна;  
 Дикую злість на хвилину втишила,  
 Але зм'ягши не зуміла вона.

В ту красоту, ви, чортяки голінні,  
 Шлях собі тайний ви швидко знайшли,  
 Смерті й гнилизвни пекельне насіння  
 В гарний сей образ ви сіять могли.

Знайте ж бо: вічно жіночеє нині  
 В тілі безсмертнім зіходить до нас:  
 В світлі незгаслім нової богині  
 Небо і море зіллеться ураз.

Все, чим та світська Венера щриємна,  
Радість домів, і лісів, і затиш,  
Матиме в собі й краса та надземна,  
Тільки чистіш, і сильніш, і повніш.

Дармо до неї шукати вам ходу.  
Мудрі чортяки, чого ж вам ревти?  
Те, що напнулось і мучить природу,  
Вам не спізнати й не перемогти.

Горді чортяки, ви ж таки мужчини,—  
З жінкою биться, се ж нечесть для вас!  
Ну, хоч би тільки для сеї причини,  
Любі чорти, піддавайтесь сейчас!

### VIII

Який же сон важкий! Все марі та відміни  
До мене тиснуться і пруть валом;  
І дармо тут шукать святої тої тіни,  
Що доторкнулася мене своїм крилом.

Та як зігнусь під тиск зневір'я й злої зміни  
І в жаху дикому поникне голова,  
Торкає знов мене крило святої тіни,  
Лунають знов її таємні слова.

Який же сон важкий! Все марі та відміни  
Товпляться, стіснюють мій шлях, ростуть,  
  ростуть...  
І ледве чути вже далекий голос тіши:  
«Не вір хвилевому, люби і не забудь!»

### IX

Бідна любко! Втомила тебе ся дорога,  
Затуманились очі, зів'яв твій вінок...  
Так заходь же до мене спочити, небого,  
Бач, на заході гасне деньок.

Де бувала і відки ти йдеш,  
Я не буду питати, серденько;

Лиш мене по ім'ю ти кликн'еш,  
Я до серця притисну тихенько.

Смерть і час — то царі на землі,  
Та марнії на нас їх окови;  
Все кружляє, щезає у млі,  
Та недвижне лиш сонце любови.

## X

Шум далекий водоспаду  
Через ліс сюди несесь,  
Тиху навіва розраду  
Із затемнених небес.

Лиш вгорі склепіння біле  
І лиш білий сон землі...  
Втихло серце наболіле,  
Всі тривоги щезли в млі.

Непорушну відраду  
Чуєш, мов у любім сні...  
Шум далекий водоспаду  
Гомонить у тишині.

## XI

### НА КОРАБЛІ НІЧЧЮ

Тільки імення одно я зумів прошептать  
За звіздою, що канула в море<sup>1</sup>;  
Побажати не встиг, та вже й пізно бажать:  
Все пропало — і щастя, і горе.

Берег скрився давно, і пустий весь обрій  
Голубою дріма рівниною;  
І такая пустеля в душі самітній,  
Як ось та перед мною й за мною.

<sup>1</sup> Натяк на звісне вірування, що коли висловити якесь бажання в хвилі, як бачиш падучу звізду, то воно сповниться.

## XII

І знов важкий туман насовується звільна  
Забутих серцем лиць і мрій, що час розніс;  
Перед невідомим схиляються коліна,  
По незабутньому течуть потоки сліз.

Не по утраченім, о ні, воно знайдеться!  
Та тої хвилі жаль, що згила без знака:  
Її не воскресить — і звільна, звільна ллеться  
За нею вічності лінивая ріка.

Чи, може, й се мана? В минулім тінь розвійна  
Забутих серцем лиць і мрій, що час уніс?  
Перед невідомим схиляються коліна,  
По незабутому течуть потоки сліз.

## XIII

### СОННЕ СЕРЦЕ

Що сеї ночі з тобою вчинилося?  
Ангел надій розмовляв із тобою?  
Чи під час бурі ти вчора втомилася  
Й перед новою ти спиш боротьбою?

Тихо шепочуть хвилі іскристії,  
Тихо всміхається небо й чудово,  
Тільки далеко діброви безлистії  
Враз зашумлять і замовкнуть наново.

## XIV

Вітер з західних сторін  
Сльози навіває...  
Плаче небо, стогне ліс,  
Соснами хитає.

Се з країни мертвяків  
Голосіння линуть...  
Серце чує і тремтить,  
Сльози ринуть, ринуть.

Вітер з заходу затих,  
Небо усміхнулось,  
Але з краю мертвяків  
Серце не вернулось.

XV

А як бажання тікають, мов тіни,  
А як присяги — пустій слова,  
Пошо ж нам жити у тій тьмі блуканини,  
Пошо ж нам жити, коли правда мертва?

Вічність пошо для пустого змагання?  
Вічність пошо для брехливих словес?  
Що життя варте, живе без вагання,  
Вищая сила в оковах не гнесь.

Вищую силу хто в собі вчуває,  
Той не рида по дитячому сні.  
Се ж життя — жертва, і правда живая  
Сяє безсмертна в зогнилій труні.

## O. С. Афанасьев-Чужбинський

### СЕРЦЕ

Живуче ти, серце! Тривоги й турботи  
Тебе не могли побороти.  
О, чом необузданіх пристрастей сила  
І досі тебе не спалила?

Нечутно роки попили, за весною  
Вже літо жарке надо мною.  
Чого ж ти по-давньому все ще гаряче,  
А щастя все кволе й ледаче?

Живуче ти, серце! Огню, знай, святого  
Природа вітхнула доволі...  
Які ж іще бурі й тривоги, небого,  
Тебе та чекають від долі?

О, якби хоч досвід усі твої жалі  
Й надії розніс за життя,  
На всі твої болі, на всі твої мрії  
Накинув покров забуття!

Із циклу «Песни, думы, элегии» (Собр. сочинений, т. IX, ст. 194).

### ПІД НЕДІЛЮ

Природа спить, заснув робучий люд,—  
Неділя завтра, бач, господня.  
Лиш я один не можу й досі вснуть.  
І в душу власную забаглося пірнуть,  
Що зазначилось в ній сьогодня?

Все той сам сум без імені, без слова,  
Усе ті самі сумніви про те,  
Що дороге було в житті й святе.  
І стало холодно, і як на те  
Душа бунтується і докорять готова.

Та докорять кому і нарікати на кого?  
Хто ж винен, що у серці в мене  
І доброго чуття і сили много,  
Що повен я огню святого,  
Життя ж мое таке мілке, дрібне й студене?

І все, чого я ждав, чого бажав,  
Ні разу не збувалось за життя;  
Що я любив, бувало, і кохав,  
Усе, немов якийсь від мене омут пхав,  
І пропадало все без вороття.

29 січня 1912. Там же, ст. 198.

### УКРАЇНСЬКА ДУМА

Не явір схиливсь кучерявим чолом,  
В день ясний над чистим потоком,  
Не сокіл присів з перебитим крилом  
В степу на кургані високім,—

Весь в ранах і в крові козак молодий,  
Полищений всіми в час ночі,  
Між купами тіл на рівнині глухій  
Розплющає карії очі.

І бачить: скрізь пусто, ні духу не чутъ,  
У сяйві сонця купаєсь долина;  
Під небом осіннім лише там і тут  
Несеться степом павутина.

Ні духу живого, лиш трупи кругом  
І кров'ю земля вся облита,  
І кінь вороний над своїм козаком  
Стойть, в землю вбивши копита.

«Гей, коню вороний, товаришу бою,  
Подай хоч крапельку водиці!  
Ах, ось недалеко під тою вербою  
Я чую журчання криниці!»

І мучений спрагою, в ранах, без сил,  
Він кляв свою долю погану,  
А кінь свою голову низько склонив  
І плакав в уста свому пану.

«Гей, коню мій вірний, товаришу бою,  
Мене напоїв ти слізьми!  
Та жити мені годі! Ось вже надо мною  
Орли степовій махають крильми!».

І справді, орел степовий прилетів,  
Щоб тілом його поживиться,  
Та кінь заржав грізно і затупотів,  
І перхнула хижая птиця.

Та ось козак чує, як нараз у степу  
Десь козацькії коні заржали...  
І надія життя ожила в козаку,  
Але трупи лежали й мовчали.

Тільки кінь вороний ішче дужче нараз  
Почав ржати та бити копитом,  
І козацькії їздці надлетіли сейчас  
Ік товаришам своїм убитим.

Він подужав від ран і потім над Сулою  
Він ходив безтурботно за плугом,  
Оженившися з милою; кінь вороний  
Був до смерті йому вірним другом.

Т а м ж е, ст. 207—8.

## ЗІРОНЬКА

Зіронько, тихо з небес  
Ти покотилася в блакиті...  
Ось уже й слід твій іщез  
У далекім, невідомім світі.

Так думка поета порою  
У шумі юрби сеї блідне;  
Вилетить зразу яркою звіздою,  
А потім загасне безслідно.

І дармо крилатії мрії  
Снуються, як пасмо містерне;  
Не заступити їм зірки,  
Що відлетіла й не верне.

Т а м ж е, ст. 209.

### ХМАРКА

Гнана волею вітрів  
Одиноко в висоті,  
Небом хмаронька плила  
Десь вдалеку далечінь.

Темна, наче той туман,  
І сумна, немов журба,  
Аж на небозводу край  
Наблизилася вона.

Та сонця остатній  
Ось промінь огнистий  
Ударив на хмарку,  
Мов сніп золотистий.

Спалахнула хмарка  
Так живо і ярко,  
Немов заблищали  
В ній перли й алмази.

Очам видавалось,  
Що верх небосклону  
Палає там лампа  
У божого трону.

Та вітер, як перше,  
В широкім роздолі  
Погнав кудись хмарку  
По своїй сваволі.

Розділив надвое,  
А потім для псоти  
Розтягав, як пасма,  
В високі висоти.

І де була хмарка  
Розкішна, рум'яна,  
Лишилось лиш пасмо  
Сивого тумана.

Т а м ж е, ст. 212.

### БУРЯ

Пронеслася буря,  
І знову небо чисте,  
І знов землю сонце  
Пишно освітило.

Все, як було перше  
В красоті природи,  
Лиш слід невеличкий  
Видко після бурі:

Там гілку зламало  
На дубі тінистім,  
Там з корня зірвало  
Цвіток запахущий.

По зірваній гілці  
Й сліду не зістане,  
А на місці цвітки  
Інші розцвітуться.

І знов подорожній,  
Що природу любить,  
Скаженої бурі  
Слідів не завважить.

Та важкіший полет  
Душевної бурі,  
І глибший у серці  
Слід такої бурі.

Те, що змела в серці  
Сердечная буря,  
Ввік не підійметься  
В душі чоловіка.

Там же, ст. 213.

### ПАРУБОЦЬКА ПРАВДА

Коли незмінною чергою  
У серце юнака любов торкне,  
В душі, ворушеній нудьгою та жагою,  
Ім'я дівчини молодої  
Не сміє вимовить, хіба крізь сон буркне.

Коли звичайною чергою  
Юнак утрату переніс,  
Ім'я дівчини вже з журбою,  
І борючися сам з собою,  
Зітхаючи, він вимовля без сліз.

Коли ж часи пройдуть рікою,  
Журба давно вже зажила,  
Він іноді лиш згадкою прудкою  
Ім'я її з усмішкою гіркою  
Або байдужно промовля.

По-російськи друковано: «Собрание сочинений»,  
т. IX, ст. 203, п[ід] з[аголовком] «Истина». Під  
текстом дата: Ново-Білгород, 28 мая 1838. Пере-  
кладено д[ня] 26 лютого 1912.

### РУСЬКА ПІСНЯ

Гей, життя мое  
Безталаннее,  
Доленько гірка,  
Самото важка!

Молодість моя  
Порохом пішла,  
Серце біднее  
Змучилося до тла.

Хоч зійтися з ким  
Проситься душа,  
А подумаєш —  
Холод відстраша.

Много радощів  
В світі божому,  
Та не всі, мабуть,  
Суджені вони.

Я живав з людьми  
І братавсь не раз,  
Та зазнав від них  
Горя повсякчас.

За любов мою,  
За гарячую  
Я ошуку лиш  
Мав ледачю.

Та не плачу я,  
Не жалкую я,—  
«Хай їм бог простити!» —  
Відповідь моя.

Друковано по-російськи: «Собрание сочинений», т. IX, ст. 223. Перекладено дня 26 лютого 1912. В російськім оригіналі на кінці сеї вірші ще раз повторена перша строфа,— по-моему, без потреби.

## *O. С. Пушкін*

### ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ ПУШКІН

О. С. Пушкін, загальнопризнаний як найбільший російський поет, уродився дня 26 мая 1799 р. у Москві в домі своїх родичів. Сім'я Пушкінів відома в історії Росії ще від часів Олександра Невського, хоч і не відіграла особливо визначної ролі. Один із Пушкінів, ·стольник Федір Матвійович, був покараний смертю при Петрі Великім за участь у змові проти царя. Прадід поета Олександр Петрович оженився з дочкою графа Головіна та вмер у молодім віці, зарізавши свою жінку в часі породу в нападі божевілля. Син його Лев Олександрович служив у артилерії і за якусь провину просидів два роки в кріпості. Його перша жінка з дому Воєйкових умерла на соломі, заперта в домашню тюрму наслідком підохнення мужа, що мала зносини з французом, учителем його синів, якого тут же велів він повісити на подвір'ї свого дому. Друга його жінка була з дому Чичеріна, і від неї вродився отець поета, Сергій Львович. Був се чоловік на свій час високоосвічений, писав по-французьки віршами й прозою, був незвичайно дотепний у товариських розмовах, а зате нездібний до ніякого практичного діла. Від молоду він служив при війську, але, оженившись в 1796, подався у відставку і жив свободно від усякої служби, зразу в Петербурзі, а від р. 1797 у Москві або недалеко від Москви в селі своєї тещі, в Захарівці.

Мати поета Надія Осипівна Ганнібал (1775—1836) була чотирма роками молодша від мужа і походила з роду абіссінського князя Абрама Ганнібала, що при Петрі Великім був генералом і високим достойником та полішив семеро дітей і маєтності 1400

душ. Бабка поета по матері була дуже добра жінка та хазяйка, але свою доньку Надію виховала в пестощах за її незвичайну красу, що привчило її до примховатості, впругості та завзятого самолюбства. Свого мужа вона твердо держала в руках, а з дітьми бувала не раз дуже строга; так, приміром, із сином Олександром раз не раз мовляла майже цілий рік. Господарством не займалася так само, як її муж, але зате пристрасно любила забави та розривки.

У поета була старша сестра Ольга і молодший брат Лев. Сам він у дитячих літах був мовчазливий та неповоротний, через що мати не любила його. В ті часи його найліпшою опікункою була бабка, від якої він також учився руської мови, бо від наймолодших літ його виховували по-французьки тодішньою модою. Поет зразу вчився лихо, а гувернери та гувернантки поводилися з ним досить ворожо. Маючи дев'ять літ, він почав пристрасно зачитуватися французькими книжками, особливо перекладами Гомера, Плутарха та писаннями французьких класиків XVII й XVIII вв. Коли йому було 12 літ, родичі задумали віддати його в єзуїтську колегію в Петербурзі, де тоді виховувано дітей визначних родин, але коли з днем 11 січня 1811 р. отворено ліцеї у Царські Селі, то за вставленням деяких впливових осіб Пушкіна прийняли до того ліцею. Програма наук у тім ліцеї була досить широка, бо, крім початків знання в різних предметах звичайних шкіл, наука обіймала також філософію та юридично-соціальні науки. Число вихованців було обмежене, а життя їх досить вигідне відповідно до їх аристократичного походження; не було ніяких понижуючих кар, кождий мав окрему кімнатку, де міг жити та вчитися зовсім свободно. Ліцей мав дуже корисний вплив на духовий розвій Пушкіна. Він читав дуже багато, головно з французької та російської літератури й історії, хоча обов'язкових лекцій учився не дуже пильно. Один учитель ось як схарактеризував його: «Він здібний тільки до таких предметів, що вимагають малого напруження; тому й успіх його дуже невеликий, особливо в логіці». Маючи 15 літ і ще не вийшовши з ліцею, він опублікував свій перший вірш «К другу стихотворцу» в тодішнім журналі «Вестник Європи» без свого підпису. В тім вірші не слідно патріотичного почуття, розбудженого подіями 1812—14 рр., а зате

видно наслідування Горація з французькою закраскою. Важною хвилею в його житті був публічний екзамен д[ня] 8 січня 1815 р., на якім був присутній найбільший тоді в Росії поет Державін. На екзамені Пушкін віддекламував власний вірш «Воспоминание в Царском Селе», який так подобався Державіну, що сей хотів обняти молодого поета, а коли той утік, признав його гідним своїм наступником. Від того часу появляється його поезії вже з його підписом. На нього звернули увагу старші поети, як Жуковський, Батюшков, а навіть професори ліцею почали глядіти на нього як на будучу славу Росії.

Дня 9 червня 1817 р. Пушкін скінчив науки в ліцеї, а на публічному екзамені прочитав свій вірш «Безверие», за який одержав від царя Олександра I, що був присутній на екзамені, надгороду 700 рублів. У тому вірші представляє поет долю безвірного чоловіка, який через розвиток розуму втратив віру в бога, і, не знаходячи потіх ані в красоті природи, ані в релігійних практиках простаків, нарікає, що:

Даремно він довкола сумні зорі водить;  
Ум божества шукає, серце не знаходить.

Поет проречисто представляє сумний стан такого чоловіка, та все-таки вірний раціоналістичному духові XVIII в., в якім і сам був вихований, кінчить вірш ось якими безутішними рядками:

Понурив голову, тремтить він і біжить,  
Спішить чимдуж, та вслід за ним і сум спішить.  
У храм всевишнього з юрбою входить він  
Та перед вівтарем не вклонить і колін,  
А голос пастиря, солодкі хору звуки  
В душі безвірного лиш родять страх і муки.  
Він бога тайного ніде не може доглядіть,  
З душою змерклою перед святым стоїть.  
Холодний до всього, незрушений леда-чим,  
З досадою мольбам прислухувавсь гарячим  
І думав: «Що ж, вони щасливі. Та мені  
Ніяк перемогти того, що в тишині  
Бунтується, з умом сим немічним та строгим,  
Самою вірою припасти перед богом».  
Даремний серця крик. Ніяк не суджено

Проникнуть тайну сю. Безвір'я лиш одно  
По шляху, яким він ішов сумний, похилий,  
Біднягу приведе до вічних брам могили<sup>1</sup>.

Чотири дні пізніше царським указом його приділено до колегії заграничних справ.

Зараз по виході з ліцею Пушкін одержав вакаційну відпустку та виїхав з початку липня до Псковської губернії в село Михайлівське, де його рідня проводила літо. Село зробило на нього досить приємне враження, яке пізніше він передав у славнім вірші «Деревня» («Село»), але не видержав там довго, і вже два тижні перед кінцем відпустки був у Петербурзі. Перші роки урядової служби були для нього роками оживленої духової праці, пильної лектури, особливо французьких історичних творів, серед яких головне місце займали писання про французьку революцію з кінця XVIII в. Під впливом тої лектури більше, ніж під впливом оточення в нього зароджується політичний та соціальний радикалізм, якому він дав досить яркий вислів у своїх поезіях «Вольності» і «Деревня», написаних у році 1819. Подаю тут оба ті твори в перекладі на нашу мову не тільки задля їх поетичної та політичної вартості, але також тому, що їх написання мало значний вплив на дальнє життя поета. Ось переклад стиха «Вольності»:

Тікай, щезай з моїх очей,  
Кітери втішная царице!  
Де ти, де ти, царів погрозо,  
Свободи непідкупна жрице?  
Зірви з моєї голови вінок,  
Розбий розпещеную ліру!  
Хочу співати свободу миру,  
На троні поразить порок.

Відкрий мені спасений слід  
Того високого душою галла<sup>2</sup>,  
Якому серед лютих бід  
Ти смілі гімни піддавала!  
Любимці змінної судьби,

<sup>1</sup> Переклад писано д[ня] 7 марта 1914.

<sup>2</sup> Вольтера, якого твори читав Пушкін іще в ліцеї.

Тиrани світу, о, здригайтесь!  
А ви мужайтесь, підіймайтесь,  
Вставайте, гноблені раби!

О горе, де лиш кину оком,  
Скрізь батоги, кайдани та погрози,  
Закон, потоптаний пороком,  
Неволі немічної слізози.  
Скрізь властъ в неправедних руках,  
Пересудів густі тумани,  
Скрізь гніт неволі, смерті страх,  
До слави пристрасть та обмані.

Лиш там, у вільнім краю тім,<sup>1</sup>  
Не чути стогону людського,  
Бо в зв'язку з вільністю святім  
Стойть закону властъ міцного;  
Хоронить всіх твердий закону щит,  
А взятий вірними руками  
Свобідних горожан над всіми головами  
Меч правосудія блищить.

Усякий злочин звисока  
Разить він праведним розмахом,  
Бо непідкупна рука  
Ні жадністю не зв'язана, ні страхом.  
Тебе на свідка кличу я,  
Ти мучениче помилок безславних;  
За предків в шумі бур недавних  
Скотилася царська голова твоя.

На ешафот вступає Людовік  
При виді мовчазливого потомства;  
Чолом розвінчаним приник  
На ту криваву дошку віроломства...  
Мовчить народ, закон мовчить,  
Паде злочинная сокира,  
І самовладная порфіра  
На галлах скованих лежить <sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Очевидно, натяк на Францію, що тоді вважалася пристановищем і колискою свободи.

<sup>2</sup> Переклад писано д[ня] 4 марта 1914.

В першій строфі цього поетичного твору бачимо прощання поета з любовною, т[ак] зв[аною] тоді анакреонтичною поезією а перехід на небезпечне поле політичної поезії. Нема сумніву, що також основна думка вірша «Деревня» навіяна була більше французькою визвольною літературою XVIII в., ніж живою дійсністю російського села, в якого тайники Пушкін усе-таки встиг проникнути досить глибоко. Ось сей вірш у перекладі на нашу мову:

Привіт тобі, куточку мій пустинний,  
Спокійний захисте для праці й почуття,  
Де моїх днів потік пливе незримий  
На лоні щастя й забуття!

Я твій. Я проміняв зіпсутий царський двір,  
Розкішні бенкети, забави й розривки  
На мирний шум дібров, на тихих піль простір,  
На свободу, що шевелить думки.

Я твій. Люблю сей темний сад  
З його затінками холодними й цвітами,  
Той луг усіянний пахучими скиртами,  
Де чисті струмочки між корчами шумлять.

Тут бачу двох озер рівнини лазурові,  
Де парус рибака біліє oddalik;  
За ними ряд горбів і ниви, мов стяжки,  
А oddalik розсипані хатки,  
На берегах всіх воли скрізь та корови,  
Зажурені стоги й крилаті вітряки,—  
Скрізь трудиться й живе в достатку чоловік.

Тут я свободний від пустої суєти,  
Учуся в правді радість знаходити,  
Душею вільною закон боготворити,  
Не слухати капосних незнайків клевети,  
К несмілій ласково схилятися мольбі,  
Та не завидіти судьбі  
Злочинця чи глупця в величності неправій.

Оракули віків, тут я і вас вітаю,  
Коли весною в холодку дерев

У самоті тій величавій  
Відрядний голос ваш ясніше почуваю.

Він гонить лінощів понурий сон,  
До праці родить пориви у мні,  
І ваші творчі помисли та думи  
В душевній дозрівають глибині.

Та думка тут страшна мороочить душу,  
Хоч ниви в зелені та у цвітах сади,—  
Приятель людськості — завважити я мушу  
Скрізь пагубної темноти сліди.

Не бачить сліз, ні стогону не чує,  
На згубу людям вибране судьбою,  
Тут панство дике, без чуття, без права,  
Що тільки силою палок, різок панує,

Загарбавши труди, час, власність хлібороба.  
Що, похилившись над плуг чужий,  
Лиш батогам покірний, мов худоба,  
По бороздах плететься раб худий  
Немилостивого володаря людий.

Важке ярмо тут тягнуть всі до гробу,  
Надій, бажань в душі не сміючи ховать.  
Дівчата молоді цвітуть, аби втішать  
Розпусного злочинця та неробу.

Підпора любая вітців старих,  
Синове молоді, підмога в праці їх  
Із хати рідної йдуть множити собою  
Двірню, що довкола панів кишиТЬ юрбою.

О, якби голос мій умів серця тривожить!  
Чого в душі моїй горить безплодний жар?  
Чому не давсь мені грізний пророка дар?  
І чи побачу я народ свій бідний  
Від тиску вільний волею царя?  
І чи зійде колись тобі, мій краю рідний,  
Свободи ї просвітку прекрасная зоря? <sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Переклад написано дня 3 марта 1914.

Розуміється, такі поезії в ту пору не надавалися до друку, та проте вони серед свободолюбної молодежі розходилися в відписах та підігрівали те свободне чуття, що в душах багатьох тисячів мусило повстати в часи наполеонівських війн та численних походів російського війська по різних європейських краях, у тім числі також до Франції і аж до її серця Парижа.

Роки 1817—1820 Пушкін провів у Петербурзі в домі родичів, більше числячися в службі, ніж справді служачи. Дома, крім звичайних забав, він займався поетичною творчістю. Тоді повстало перша його більша поема «Руслан и Людмила», наскрізь романтична казка, переплетена однаке яркими картинах дійсного життя. Про цю поему, якої джерелам присвячено немало дослідів у історії російської літератури, досить буде передати слова одного з найновіших дослідників, що вона «без порівняння вища від усього того, що було в російській літературі написано перед нею в подібнім роді. Національний елемент у ній дуже слабий, але зате добродушний, розумний гумор поета, сміла сумішка фантастики з реалізмом, життерадісний світогляд поета, яким вільно чи невільно проникається кождий читач, ясно показали, що від хвилі її появи російське письменство назавсігди увільняється від формалізму, шаблоновості та фальшивого пафосу, робиться свободним і ширим висловом людської душі».

В початку 20-х років у Петербурзі набралося досить молодих людей із російської аристократії, перейнятих ліберальним духом, що почали думати про переміну політичних відносин у Росії в дусі щонайменше конституційнім. Власть, духом чуючи новий рух, почала підозрювати всіх, хто тільки чим-будь проявляв свободні думки. В те число підозрених попав також Пушкін за свої поезії «Вольності», «Деревня» та за деякі епіграми. З наказу царя його покликав до себе тодішній генерал-губернатор Петербурга гр[аф] Милорадович, а рівночасно велів у його квартирі зробити ревізію. Пушкін зразу не признавався до авторства вільнодумних віршів, та йому предложено їх оригінали. Йому грозила тяжка кара, щонайменше висилка в Сибір, та за вставленням різних високих достойників висилку перемінено на примусову поїздку до Криму на 5 місяців. Як доказ особливої ласки царя він одержав на дорогу 1000 рублів, хоч, проте,

його в дорозі та на місцях його побуту держали під острим поліційним доглядом. Се сталося в початку 1821 р. Перші два тижні він провів у Катеринославі, де, купаючися передчасно в Дніпрі, заслаб на тяжку гарячку. Відси з синами генерала] Раєвського поїхав на Кавказ, а відтам переплив до Керчі в Криму. З Керчі поплив далі до Феодосії (давнішої Кафи), а відтам до Гурзуфа, матності кн[язя] Рішельє, де тоді жила сім'я Раєвського. Тим часом із Петербурга, наспів наказ вислати його на службу до Кишинева. Служба була військова, але не тяжка. Пушкін жив у домі генерала Інзова, де попри часті забави та розвивки мав час займатися читанням та поетичною творчістю. Протягом півтретя року він написав тут коло 40 віршів, у тім числі поеми «Кавказский пленник», «Братъя разбойники» і «Бахчисарайский фонтан». Крім того, він порозпочинав багато інших праць, яких пізніше не подокінчував, у тім числі драму, де мали бути змальовані страховища кріпацтва, поеми «Вадим» та «Владимир» із староруської традиції, а надто жартівливу поему «Гавриилиада», написану в дусі богохульних поем Парні, французького поета XVIII в. Найважнішим із тих творів треба вважати «Кавказского пленника», написаного почасти під впливом особистих вражень автора з побуту на Кавказі, а почасти під впливом Байрона, якого твори він читав у Кишиневі. Ся поема, видана в Петербурзі в серпні 1822 р., зробила велике враження серед російської публіки, яка відтепер починає вважати Пушкіна великим поетом. Там же в маю 1823 р. він розпочав свою найбільшу поему «Евгений Онегін», яку докінчили йому довелося значно пізніше. В серпні 1823 р. він переїхав із Кишинева до Одеси. Його побут у тім місті, зразу дуже приемний, швидко зробився дуже прикрим тому, що тамошнє начальство вимагало від нього пильної урядової служби, до якої він зовсім не мав охоти. Проте він не переставав займатися науковою та поезією, довчився тут англійської мови, навчився італійської, почав збирати книжки, з яких пізніше зібрав величезну бібліотеку, та виробив значно свій літературний смак, що довело його до того, що почав англійську, а почасти також німецьку літературу ставити вище французької. Між його поетичними роботами того часу головне місце займають поеми «Цыганы» та продовження «Евгения Онегина».

Та тут трапився йому знов нещасливий припадок. На почті переднього лист до якогось знайомого в Москві, в якім він писав, що «бере тут лекції чистого атеїзму, системи не так приемної, як звичайно думають, але на нещастья далеко правдоподібнішої». Пушкіна зараз віддалено зі служби й вислано до Псковської губернії в його родове село, причім йому заборонено по дорозі туди вступати до Києва. Дня 30 липня 1824 р. він виїхав із Одеси, а дня 9 серпня був уже в селі Михайлівське-Зуєво, де жила його рідня. Його прийняли зразу радо, але незабаром родичі почали боятися за себе, держачи в себе сина, підозреного за політичний злочин. Між вітцем і сином прийшло до прикрої сцени, після якої отець і мати від'їхали до Петербурга. Самота, в якій опинився Пушкін, тепер була корисна для його дальших студій і праць. Він читає Шекспіра, а рівночасно з тим записує народні пісні та казки і загалом робиться, як писав тоді про нього один знайомий, «поважнішим, простішим, розсуднішим». Проте він чує живо невигоди свого сільського життя, укладає план утеки з Росії, а рівночасно просить у влади дозволу задля аневризму виїхати до котрої-будь столиці або за границю. Розуміється, ані план утеки не був виконаний, ані владі не позволили йому на виїзд.

Під зиму 1825 р. він сидить у селі, де продовжує працю над поемою «Евгений Онегін», пише драму «Борис Годунов» та поему «Граф Нуль». Відомість про події дня 14 грудня в Петербурзі (вибух військового повстання, придбавлений новим царем Николаем I) передняла його страхом. Він зразу хотів їхати до Петербурга, а потім попалив свої записи, які могли скомпрометувати його.

Бажаючи вирватися з сільської самоти на волю, він у липні 1826 р. написав через губернатора письмо до царя, в якім кається свого минулого і заявляє твердий намір не противитися своїм думкам загальноприйнятим порядкам. Незабаром після коронації царя в Москві його приставлено туди та представлено цареві, який по дзвігій розмові позволив йому жити, де йому захочеться, крім наразі Петербурга, причім цар заявив намір сам бути його цензором.

Від р. 1825 Пушкін, крім поезій, починає писати й друкувати також прозові праці. З написаного в Михайлівськім він друкує дуже мало. І так, у р. 1827 вийшла

поема «Цигани», в якій автор під іменем героя Алеко змалював самого себе в хвилях романтичного настрою, під безсумнівним впливом Байрона. Під тим самим впливом стоять також поема «Граф Нуцін», якої тема навіяна Шекспіровою поемою «Тарквіній і Лукреція», але з поважного тону переведеною на гумористично-сатиричний. «Читаючи досить слабу поему Шекспіра,—писав про се сам Пушкін,— я подумав: «А що, якби Лукреції прийшла в голову думка дати полічника Тарквінієві? Се, певно, було б охолодило його запал, і він із соромом мусив би був відступити від свого наміру». Се в Пушкіновій поемі і робить героїня поеми графові Нуцінові.

В маю 1827 р. йому позволено було їхати в Петербург, але під осінь він затужив за селом і поїхав у Михайлівське. Там почав писати історичну повість «Арап Петра Великого» про свого предка по матері і виявив у тім новім для нього роді письменства незвичайний талант, головно серйозним та об'єктивним тоном оповідання та тверезістю й природністю в малюванні старовини.

Ще того самого року зимию він вернув до Петербурга, відси їздив кілька разів до Москви, та його чимраз більше тривожив внутрішній неспокій головно задля відносин до нього нижчих органів влади, що часто чіпалися до нього задля його друкованих і недрукованих творів. Весною 1828 р. він просив, аби його прийняли до армії, але йому відмовлено враз із заявою немилості царя для нього. Так само відмовлено його просьбі о дозвіл виїхати за границю. Восени 1828 р. він протягом місяця написав поему «Полтава» на основі історичного оповідання Бантиша-Каменського. Поема вийшла в р. 1829 і розчарувала публіку, яка не знайшла в ній того близку та яркості красок, якими визначалися давніші твори поета, а надто не могла симпатизувати любовній історії старого чоловіка з молодою дівчиною.

Весною 1829 р., живучи в Москві, він почув охоту оженитися і освідчився о руку красуні Наталії Гончарової, але, одержавши майже відмовну відповідь, виїхав у маю на Кавказ, прожив три тижні в Тифлісі, а відси зі своїм братом узяв участь у поході російського війська на Ерзерум, столицю Арmenії. Вернувшись до Москви, він зайдов знов до Гончарових, але там прийняли його так холодно, що він зараз виїхав на село, а потім п-

їхав до Петербурга. В початку 1830 р. він почув себе таким нещасливим, що знов просив дозволу виїхати за границю. Але почувши, що в Москві панна Гончарова робить велике враження на балах і про нього відзывається не так уже некорисно, як перед тим, поїхав до Москви, освідчився її одержав її згоду. Після заручин, що відбулися дня 6 мая 1830 р., він поїхав у своє село Болдино, виділене йому вітцем для оснування його самостійного господарства в жонатім стані, і там пробув три місяці, змушений до повної самоти холeroю. В тим часі він скінчив свою головну поему «Євгеній Онегін», написав драматичні сцени «Скупий рицар», «Моцарт і Сальєрі», «Пир у часі чуми» і «Дон Жуан», а надто п'ять прозових оповідань.

Аж д[ня] 18 лютого 1831 р. Пушкін оженився, в маю поїхав до Петербурга, а відси переїхав на літо до Царського Села, де прожив без виїзду аж до кінця жовтня. Тут він написав декілька віршованих казок, у яких чудово потрапив у тон народної казки. Там же дня 2 серпня була написана політична інвектива «Клеветникам Россії» з приводу відзвів французьких послів у парламенті про польське повстання та відносини до нього російського уряду. В тім же році його прийняли знов до державної служби з річною платою 5 000 рублів без означення заняття і з правом користуватися всіма архівами. Працюючи в архівах над збиранням матеріалів до історії Петра Великого, він незабаром покинув сей план і взявся до скромнішого — історії бунту Пугачова, а рівночасно в Москві написав повість «Дубровский» на основі процесу якогось Островського, якому багатий сусід відібрав маєтність. «Дубровский», незважаючи на те, що кінець його написаний поспішно без відповідного закінчення, — «один із найбільших його творів, що розпочав нову епоху в російській літературі. Се соціальний роман з докладним змалюванням панського самодурства, продажності чиновників та явного безправства судів». Літом 1833 він обїхав надволжькі міста — Казань, Симбірськ, а потім Оренбург і Уральськ, аби оглянути місцевості, де відбувся бунт Пугачова. Восени того ж року він написав поему «Медный всадник» про статую Петра Великого в Петербурзі, яку цензура не допустила до друку, хоча Пушкін мав намір, як сам признався до того, «зробити із статуї Фальконета палладіум Петер-

бурга». В тім же 1833 р. написав він також поему «Анджело», переробку Шекспірової драми «Міра за міру», а також недокінчену поему «Галуб», задуману ще на Кавказі в р. 1829. Відтепер живе він переважно в Петербурзі, до якого прив'язує його урядове становище, що змушувало його бувати майже на всіх торжествах та парадах царського двору. Свої річні видатки він обчислює на 30 000 рублів, коли тим часом його доходи, включаючи сюди доходи в розпродажі його творів, були дуже неозначені. Тому вже літом 1834 р. він подає прохання про відставку, але зараз же бере її назад, коли цар закинув йому невдячність. Зате як доказ ласки царя йому видано з урядової каси 30 000 рублів позички для впорядкування його маєткових відносин. Та се не поправило їх, але, невважаючи на те, Пушкін від р. 1836 разом із Плетньовим починає видавати давно задуманий місячник «Современник». У тім місячнику він друкує деякі свої вірші, а також повісті «Капітанська дочка», що мала великий вплив на дальший розвій російської повісті.

Положення Пушкіна та його жінки в найвищім товаристві Російської імперії ставало чимраз незноснішим. Він мусив удавати багатшого, ніж був справді; се дразнило ненастально його високорозвиту самолюбність, а до того причинялися незлічені закулісові сплетні та наговори, спричинені острими висловами Пушкіна про різних високопоставлених людей. Діло дійшло до поєдинку з кавалерійським поручником гвардії, бароном Данте-сом, у якім дня 27 січня 1837 р. Пушкін одержав смертельну рану, від якої серед тяжких мук умер 29 січня 1837 р.

На закінчення подаю тут деякі загальні думки про поезії Пушкіна та його заслуги для російської літератури зі статті А. Кирпичникова<sup>1</sup>, на якій оперта в головному отся біографія. «Поезія Пушкіна настільки правдива, що про неї не можна мати ясного поняття, не пізнавши його як чоловіка. Обдарований незвичайними здібностями, вразливістю та енергією, Пушкін від самого початку жив у дуже некорисних обставинах, і все його

<sup>1</sup> «Энциклопедический словарь (Брокгауза и Ефрана)», т. XXV, Петербург, 1898, статья «А. С. Пушкин» (стор. 826—847).

життя було героїчною боротьбою з різнопідними перешкодами (скажу від себе, головно, з прикметами власної душі та власного темпераменту). Він усе був збентежений, усе нервовий і різкий, самолюбний, часто певний себе, частіше сердитий, але в душі безконечно добрий і все готов віддати цілого себе на користь діла або інших. Його відвага та цинізм на словах часто переходили границі дозволеного, але також діяльна любов до людей, захована від світу, та його сміла правдивість далеко полишили за собою границі буденого. Його розум незвичайно сильний і чисто російський відвертався від усього туманного та неясного, простий характер ненавидів усяку облуду та фразу, а енергія нагадувала Петра Великого та Ломоносова. Все те він віддав ділу — службі рідній літературі і створив її класичний період, зробив її повним виразом основ національного духу та великою вчителькою суспільності. Пушкін довершив свого подвигу з безпримірною трудолюбністю та безпримірною любов'ю до діла. Переконаний, що без праці нема нічого великого, він учиться все життя, вчитися від усіх своїх попередників і сучасників та від усіх літературних шкіл, із кожної беручи те, що в ній було ліпше, правдиве та вічне, а відкидаючи те, що було слабе та дочасне. Гаряче національне чуття, що все тліло в душі Пушкіна, скріплene ідеєю відродження народності, початою в Західній Європі, довело його не до квасного патріотизму, не до китайського самозадоволення, а до зглиблennя рідної старовини та народної поезії. Пушкін став уповні європейським поетом саме відтоді, коли зробився руським народним поетом: Глибока щира поезія Пушкіна все була реальна, вірна природі; все являлася живим і впливовим протестом проти академічної манери та проти сентиментальної облуди. Пушкін — реаліст, ішо всесторонньо малює життя. Але в нього, як у правдивого художника, навіть буденна дійсність являється гарною, проникається внутрішнім світлом люблячої людської душі. Глибока правдивість його чуття та здоровий склад ума підносять його понад усі літературні школи. До того Пушкін довершив велике діло, розпочате Ломоносовим і продовжене Карамзіним, — створення російського літературного язика. Він заглибляється у вивчення язика простого народу, не пропускаючи навіть говорів, зглиблює пам'ятки старої літератури, які тільки міг дістати.

і доходить до таких основ, які діждалися загального признання аж два покоління пізніше. Ще й тепер, сто літ по його вродженні, його вірші й проза лишаються для росіян ідеалом чистоти, сили та художності».

До тої характеристики додаю ще переклади деяких віршів Пушкіна, які, на мою думку, можуть подекуди доповнити її. Поперед усього ось переклад сонета, в якім Пушкін викладає своє розуміння задач та значення поета.

Поет, не дорожи любовію народною!  
Похвал і захватів минуту хвилеві бурі;  
Почуєш дурня суд і сміх юрби холодної,  
А ти лишишь твердий, спокійний і понурий!

Ти цар, то жий же сам! Дорогою свободною  
Йди там, куди тебе веде свободій ум!  
Довершуй виплоди любимих твоїх дум,  
А надгород не жди за твори хвали гідній.

Вони в тобі самі. Ти сам собі найвищий суд,  
Остріше від усіх зумієш оцінить свій труд.  
Чи задоволений ти тим, що не трудився всує?

Як так, нехай юрба хоч злиться, хоч ганьбить,  
Плює на вівтар той, де твій огонь горить,  
Або, мов дітвора, твій п'едестал штурмує! <sup>1</sup>

Для характеристики Пушкінової поезії як учительки російської суспільності мені видаються особливо важними його політичні поезії, зв'язані з пам'ятними подіями 1825 і 1831 рр. Незабаром по здушенні свободолюбного руху та покаранні т[ак] зв[аних] декабристів, по коронації царя Николая в Москві та по милості, оказаній царем Пушкінові, він написав ось які «Станси»:

В надії слави і добра  
Вперед дивлюсь я без тривоги.  
Зачатки славних днів Петра  
І бунти тъмили ѿ кари строгі.

<sup>1</sup> Вірш написаний у р. 1830, переклад дня 6 марта 1914 р.

Та правою він притягнув серця,  
Зм'якшив обичаї насіянням науки,  
І був від буйного стрільця  
Відзначений у нього Довгорукий.

Самодержавною рукою  
Просвіту сміло сіяв він;  
Не гордував рідною стороною  
І шлях її він укріпив без змін.

То академік, то герой,  
То мореплавець, то дрівітник,  
Все обіймаючи душою,  
На троні вічний був робітник.

На схожість родову й ти будь гордий,  
У всім до свого прадіда подібний!  
Як він, невтомний та твердий,  
Як він, зло пам'ятать нездібний<sup>1</sup>.

Отсе делікатне порівняння молодого ще тоді царя Николая з Петром Великим, певно, не приснилось би ніякому історикові, що глибше розуміє значення історичних подій та аналогій. Мабуть, і сам Пушкін почував невідповідність цього порівняння, коли два роки пізніше на уваги деяких приятелів із приводу цього вірша відповів ось яким віршем:

Ні, не підхлібник я, коли царю  
Свобідну похвалу складаю,  
Чуття я сміло висловляю  
І серця язиком лиш говорю.

Його я справді полюбив.  
Він сильно, чесно править нами.  
Росію все ж він оживив  
Війною, і надіями, й трудами.

Хоч і киплять в нім сили молоді,  
Дух не жорстокий в нім державний;  
Тим, кого він карає явно,  
Він в тайні ласку робить іноді.

<sup>1</sup> Вірш написаний у р. 1826, переклад д[ня] 6 марта 1914.

На вигнанні мій вік ішов,  
Терпів я з милями розлуку,  
Аж поки царську не подав він руку  
Мені,— і ось я з вами знов!

В мні він ушанував вітхнення,  
Освободив думки мої оп'ять,—  
То чи в зворушенні сердечнім  
Не мушу ж я хвалу йому співати?

Підхлібник я? Ні, братчики! Лукавий  
Бува підхлібник; на царя хіба  
Накличе горе, з прав його держави  
Обмежить лиш прихильність до раба.

Він скаже: «Май в погорді всі народи!  
Здуши природи голос вільний!»  
Він скаже, що просвіти плоди —  
Розпуста й дух до бунту схильний.

Біда краєві, де підхлібники ї раби  
Самі лиш близькі до престолу,  
А небом вибраний співець  
Мовчить, схиливши зір додолу<sup>1</sup>.

Рік перед тим поет уважав відповідним згадати мучеників російської свободи, що каралися в сибірських рудниках, і написав «Посланіе в Сибирь», яке, очевидно, ані не було вислане, ані не було тоді друковане та не дійшло до адресатів. Ось сей лист:

У глибині сибірських руд  
Гордеє хороніть терпіння!  
Не пропаде ваш скорбний труд  
І дум високее стремління.

Нешастя вірная сестра,  
Надія в темнім підземеллі  
Бадьорість збудить, дні веселі  
Прийдуть, пожадана пора.

<sup>1</sup> Вірш написаний у р. 1828, переклад д[ня] 6 марта 1914.

Любов і приязнь і до вас  
Дійдуть крізь сумрачні запори,  
Як в ваші каторжнії нори  
Доходить вільний голос мій сейчас.

Окови тяжкії спадуть,  
Темниці грянуть, і свободу  
Ви радо приймете після важкого ходу,  
І меч брати вам віддадуть<sup>1</sup>.

Як бачимо, Пушкін, хоч щиро спочував ув'язненим, не міг, окрім марної надії, подати їм ніякої потіхи, ані не вмів піддержати їх духу ні одним теплим і справді високим словом, яке могло би дійти до них.

Найцікавіші для характеристики Пушкінової політичної поезії в останніх роках його життя, а власне в р. 1831, його поетичні маніфести проти європейських, а головно французьких голосів, прилюдно піднятих у обороні згнобленої Росією Польщі. Перший із тих маніфестів має наголовок «Клеветникам Россіи».

Чого так шумите, народнії вітії?  
Чом анафемою ви грозите Россії?  
Що так бентежить вас? Чи розрухи Литви?  
Покиньте! Звада се слов'ян поміж собою,  
Старий домашній спір, вже рішений  
 судьбою,  
Питання, що його не розберете ви.

Віддавна вже поміж собою  
Ті ворогують племена;  
Не раз клонилася у нерівнім бою  
То їх, то наша сторона.

Хто встоїться у тім нерівнім бою?  
Хвастиливий лях? Чи вірна Русь велика?  
Чи річечки слов'ян зіллються в руськім  
морі,  
Чи висохне воно — ось заковика.

---

<sup>1</sup> Вірш написаний у р. 1827, переклад д[ня] 6 марта 1914.

Лишить нас! Таж ви не читали  
Оті кривавії скрижали,  
Незрозуміла вам далека  
Ота сімейна ворожнеча.

Для вас німі і Кремль, і Прага;  
Безумно лиш чарує вас  
Борні розлучної відвага,  
І ви зненавиділи нас.

За що ж? Признайтесь, чи не за те,  
Що на розвалинах горючої Москви  
Ми не признали того за святе,  
Під чим тоді дрижали ви?

Чи не за те, що ми в безодню повалили  
Той, що над царствами всіма тяжив кумир,  
І кров'ю нашою купили  
Європі волю, честь і мир?

Грізні ви на словах, та спробуйте на ділі!  
Чи ветеран старий, що спочива в постелі,  
Нездужа причепить свій ізмаїльський штик?  
Чи руського царя уже безсильне слово?

Чи сперечаться нам з Європою наново,  
І чи росіянин вже від побід відвик?  
Чи, може, мало нас? Від Пермі до Тавріди,  
Від фінських зимних скель до теплої  
Колхіди,

Від потрясенного Кремля  
До стін недвижного Китаю  
Сталевою щитиною блискуча  
Вся встане руськая земля.

Тож висилайте нам, вітії,  
Своїх озлоблених синів!  
Доволі місця їм в полях Росії  
Посеред нечужих для них гробів<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Вірш написаний 1831 р., переклад д[ня] 6—7 марта 1914.

Ту саму думку про фізичну перевагу Росії над рештою культурної Європи розвинув Пушкін у вірші «Роковини Бородіна»:

Великий день Бородіна  
Ми братнім пиром споминали  
Та згадували: «Йшли чужій племена,  
Росії знай бідою угрожали.  
І чи ж не вся Європа тут була?  
Та станули напроти твердо ми  
І напір прийняли грудьми  
Племен, послушних гордій волі тій,—  
І рівним став перівний бій.

І що ж? Свою нерадісную втеку,  
Хвастаючись, вони забули нині,  
Забули руський штик, сніжну небезпеку,  
Що погребла їх славу всю в пустині.  
Знайомий пир їх вабить знов,  
Хмільна для них слов'янська кров,  
Та буде їм важке похмілля  
І довгий буде гостей сон  
Під наметами північних сосон,  
Коли скінчиться їх весілля.

Тож приходить до нас! Русь вас спокійно  
жде.

Та знайте, прошені гості,  
Вже Польща вас не поведе!  
Через її перейдете ви кості,  
Скінчилася війна, і в день Бородіна  
Знов наші вдерлись знамена  
В проломи знов здобутої Варшави,  
І Польща, як в утеці полк,  
У порох кидає свій стяг кривавий,  
І бунт роздавлений замовк.

Того, хто в бою впав, щадять.  
І ворогів ми в порох не топтали.  
Не будем і сьогодні споминатъ  
Те, що старі події записали  
На таблицях переказів німих,

Не спалимо Варшави їх.  
Вони народів Немезіди  
Не вздрять сердитого лиця,  
І не почується їм спів обиди  
Від ліри руського співця.

Та ви, мучителі палат,  
Легкоязичній вітії,  
Що черні на біду знай клеплете в набат<sup>1</sup>.  
Клеветники та вороги Росії,  
Що зискуєте ви? Чи ще вам рос —  
Недужий, глинняний колос?  
Чи ще для вас північна слава —  
Пуста мана, брехливий сон?  
Скажіть, чи скоро вам Варшава  
Пропише гордий свій закон?

Куди відсунути нам ряд твердинь,  
За Буг, до Ворскли, до Лимана?  
За ким полишиться Волинь,  
За ким вся спадщина Богдана?  
Признавши бунтівницькій правда,  
Чи теж від нас відірветься Литва?  
Наш Київ давній, златоглавий,  
Прамати руських городів,  
Чи має прилучить до буйної Варшави  
Всі святощі старих своїх гробів?

Ваш лютий шум і хриплий крик  
Чи затривожив руського владику?  
Скажіть, чи головою він поник?  
І чи першенство для меча, чи крику?  
Чи сильна Русь? Війна й помір<sup>2</sup>,  
І бунт, і заграницьких бур напір  
Її немов шалені потрясали,—  
І гляньте — вся стоїть вона,  
А розрухи довкола неї впали,  
І доля Польщі рішена.

Побіда! Для сердець солодкий час!  
Росіє, встань і звеличайся!

<sup>1</sup> Набат — вічевий дзвін або залізне клепало.

<sup>2</sup> Натяк на пошесть холери з р. 1831.

Нехай гримить грім радошів у нас!  
Але тихіш, тихіше розлягайся  
Коло постелі, де лежить  
Могутній месник злих обид,  
Що покорив вершини Тавра.  
Котрим і Єревань усмирена,  
Котрому із суворівського лавра  
Вінок сплела потрійна війна<sup>1</sup>.

Уставши з гробу свого,  
Суворов бачить упокорення Варшави,  
І затремтіла тінь його  
Від близку ним насіяної слави.  
Благословить він, о герою,  
Твоє терпіння в супокою,  
Твоїх сподвижників відвагу  
І вість тріумфу твоего,  
З якою ось летить за Прагу  
Сам молоденький внук його»<sup>2</sup>.

Для характеристики поетичної вдачі Пушкіна не зайдим буде подати зразок його трактування релігійних тем. Вихований у дусі рапціоналізму XVIII в., Пушкін був, можна сказати, наскрізь безрелігійним поетом, хоча досить часто з природи самого поетичного таланту відчував релігійний дух поезії та відкликався на нього своєрідними, не все консеквентно видержаними тонами. До таких релігійних поезій належать вірші: «Безверие», «Пророк», «Молитва», «Святитель», почали також «Мицкевич». Подаю з них у перекладі дві останні. Перша з них — переробка відомої євангельської притчі про сівача, яка у Пушкіна виглядає ось як:

Сівач свободи, із пустині  
Я вийшов рано до звізді,  
І руки чистії, невинні  
На поневоленій борозді  
Кидали животворне сім'я раз у раз.

<sup>1</sup> Мова про графа Паскевича, побідителя польського повстання в р. 1831, що тоді лежав хорій.

<sup>2</sup> Внук Суворова був тим гонцем, що перший заніс вість про здобуття Варшави восени 1831 р. до царя. Вірш написаний у кінці 1831 р., переклад д[ня] 8 марта 1914.

Та дармо лиш я стратив час.  
І добрі наміри й труди.  
Паситься, сумирні народи!  
Вас не пробудить честі клич.  
Нащо отарам дар свободи?  
Іх різать або стригти треба лиш.  
Насліддя їх від роду в роди  
Ярмо з дзвіночками та бич<sup>1</sup>.

Про Міцкевича, з яким Пушкін познайомився ще в Москві <1826> р., а потім трохи ближче в Петербурзі 1828—1829, він уважав потрібним відізватися поетично аж у р. 1834, коли в Парижі повиходили деякі його політичні твори, надихані духом польської еміграції та ворожнечею до Росії. Ті твори були не доступні Пушкінові і заборонені в Росії, та російському поетові досить було знати, що вони надихані ненавистю до Росії. Су-проти того він нагадує Міцкевичеві дружні відносини багатьох росіян до нього в часі його примусового побуту в столицях Росії, Одесі, Москві та Петербурзі.

. . . . . Він тут між нами жив  
Посеред племені йому чужого.  
В душі своїй до нас не мав він злоби,  
А ми його любили. Супокійний,  
До всіх прихильний, він учасником  
Бував і дружніх розговорів наших.  
З ним поділялися ми й мріями  
Й піснями нашими, а він вітхнений  
Був звисока і з висоти глядів  
На людське життя. Нерідко говорив  
Він про будущий час, коли народи,  
Забувши свари та незгоди,  
В одну сім'ю велику з'єдніться,—  
І з зацікавленням ми слухали поета.  
Та ось він виїхав на Захід. Ми його  
З благословенствами випроводжали.  
Та ось тепер колишній мирний гість наш  
Став нашим ворогом і для догоди  
Буйної черні в своїх віршах він  
Співа ненависть. Здалека до нас

<sup>1</sup> Вірш написаний дня 1 грудня 1823, переклад дня 8 марта 1914.

Доходить злобного поета голос  
Знайомий. Боже, поверни свій мир  
У злобою наповнену душу! <sup>1</sup>

Кінцеві рядки цього вірша виглядають як побожне зітхання невіруючого чоловіка, котому байдуже, чи озлоблений поет мав причину до злоби або чи в його віршах справді була сама тільки злоба, а не образ страшної, кривавої дійсності.

Яке хитке було в Пушкіна розуміння призвання поета, можна бачити з його переробки євангельської притчі, наведеної вище, а ще ліпше з вірша п[ід] заголовком] «Чернь», із якої наводжу тут кінцевий уступ у оригіналі. Поет відзвивається тут до «черні», себто до простого народу:

Подите прочь! Какое дело  
Поэту мирному до вас!  
В разврате каменейте смело:  
Не оживит вас лиры глас!

Душе противны вы, как гробы.  
Для вашей глупости и злобы  
Имели вы до сей поры  
Бичи, темницы, топоры;  
Довольно с вас, рабов безумных!  
Во градах ваших с улиц шумных  
Сметают сор,— полезный труд! —

Но, позабыв свое служенье,  
Алтарь и жертвоприношенье,  
Жрецы ль у вас метлу берут?  
Не для житейского волненья,  
Не для корысти, не для битв,  
Мы рождены для вдохновенья,  
Для звуков сладких и молитв.

Сей гордий аристократизм духу, що запізнає властивий характер поезії і з всенародного добра робить її якоюсь містерією, призначеною тільки для нечисленних вибраних, не перешкодив Пушкінові в вірші, наслідуваній за

<sup>1</sup> Вірш написаний у р. 1834, переклад д[ня] 8 марта 1914.

одою Горація «Exegi monumentum aere perennius», написати собі щось у роді на дгробного пам'ятника, а власне ось які слова:

Я пам'ятник здигнув собі нерукотворний;  
До нього народна не заросте тропа;  
Піднявся вище він гордою головою  
Від славного Александрійського стовпа.

Ні, я не весь умру! Душа в моїх піснях  
Мій прах переживе й зотління убіжть,  
І славний буду я, поки на сьому світі  
Хоч би один поет ще буде жити.

Про мене слух пройде по всій Русі великій,  
Назве ім'я мое в ній кождий теж язик,  
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий  
Тунгуз, і друг степів калмик.

І довго буду я тим дорогий народу,  
Що добрі почуття в людей я пробуждав,  
Що в мій жорстокий вік я прославляв свободу,  
І милосердя до упавших призвав.

О музо, волі божій будь послушна!  
Зневаги не лякайсь, не жди собі вінця,  
Хвалу та клевету приймай усе байдужно  
Гне переч словам глупця! <sup>1</sup>

Писано дня 1—10 марта 1914.

---

<sup>1</sup> Вірш написаний у остатнім році життя поета 1836, переклад д[ня] 10 марта 1914

# БОРИС ГОДУНОВ

ІСТОРИЧНА ДРАМА

## I. ПАЛАТА НА КРЕМЛІ

(1598 р. д[ня] 20 лютого)

Князі Шуйський і Воротинський.

Воротинський  
Наставлені оба ми берегти  
Моску, та, бачиться, ні за ким тут  
І наглядати. Москва пуста. Ураз  
Із патріархом до монастиря  
Пішов і весь народ. Як думаєш,  
Чим скінчиться тривога?

Шуйський

Чим скінчиться?

Не штука знать. Народ ще покричить,  
Поплаче, ще Борис поморщиться крихітку,  
Немов п'яница перед чаркою вина,  
І на кінці, по своїй милості,  
Покірно згодиться прийняти корону.  
А там — а там він буде нами править  
По-давньому.

Воротинський

Та вже ось місяць,  
Як, у монастирі запершися з сестрою,  
Він, бачиться, покинув увесь світ.  
Ні патріарх, ані думні бояри  
Його склонити досі не могли.  
Не слухає він ані слізних намов,  
Ані їх просьб, ні крику москвичів,  
Ні голосу великого собору.  
Його сестру даремно вже благали  
Благословить Бориса на державу.

Зажурена цариця-монахиня  
Тверда, як він, як він і невмолима.  
Мабуть, Борис сам в неї влив той дух.  
А що, як управителю й направду  
Державні надоїли клопоти,  
І він не вступить на престол безвладний?  
Що скажеш ти?

### Ш у й съ к и й

Скажу, що надаремно  
Пролито кров царевича-дитини,  
Що коли так, Димитрій міг би жити.

### В о р о т и н съ к и й

Страшений злочин! Та чи справді лиш  
Царевича згубив Борис?

### Ш у й съ к и й

Хто ж інший?  
Хто підкупив надарма Чепчугова?  
Хто підіслав обое Битяговських  
З Качаловим? Я в Углич висланий  
Був дослідить на місці теє діло  
І ще напав на свіжій сліди.  
Весь город був ще свідком злочину,  
Всі горожани згідно посвідчили,  
І, повернувшись, міг я одним словом  
Відкрити скритого злочинника.

### В о р о т и н съ к и й

І чом же ти не знівечив його?

### Ш у й съ к и й

Признаюсь, він тоді змішав мене  
Спокоєм несподіваним, безстыдним.  
Глядів мені у очі, як невинний,  
Розпитував, в подробиці входив,  
І перед ним я повторив дурницю,  
Яку він сам, мабуть, піддав мені.

### В о р о т и н съ к и й

Нечесно, княже!

## Шуйський

Що ж було робити?  
Все об'явити Федору? Та цар  
На все глядів очима Годунова,  
Все чув лише ушима Годунова.  
Хоч я б у всім впевнив його і зараз,  
Борис за хвилю запевнив його  
В противному й мене би вислали  
На заслання або під добру хвилю,  
Як мого дядька, у глухій тюрмі  
Тихенько задушили. Не хвалюся,  
А в час потреби, певно, жадна кара  
Мене не встрашить. Я-бо сам не трус,  
Але й не дурень, і задарма в петлю  
Не згоджусь лізти.

## Воротинський

Ах, страшний був злочин!  
Я думаю, губителя тривожить  
Розкаяння. Мабуть, невинна кров  
Убитої дитини не пускає  
Його вступити на престол.

## Шуйський

А вступить!

Борис не так плохий. І що за честь  
Для нас, для всеї Русі! Учорашній  
Слуга, татарин, зять Малюти, зять  
Страшного ката й сам душою кат  
Візьме корону й барми Мономаха.

## Воротинський

Він родом не значний, бач! Ми значніші.

## Шуйський

Здається, так.

## Воротинський

Таж Шуйський, Воротинський —  
Не жарт сказати, князі ми родовиті.

## Шуйський

І родовиті, й Рюрикова кров.

Воротинський  
А слухай, княже! Таж ми мали б право  
Наступства по Феодорі.

Шуйський

Так, більше,  
Ніж Годунов.

Воротинський

Та й справді!

Шуйський

Ну, і що ж?  
Коли Борис хитрить не перестане,  
Попробуймо народ підбурить штучно,  
Нехай би він покинув Годунова.  
Адже своїх князів досить; нехай,  
Кого захочутъ, виберуть царем.

Воротинський

Немало нас, наступників варяга,  
Та трудно нам зрівняться з Годуновим.  
Народ відвик в нас бачить давно парість  
Своїх володарів війнолюбивих;  
Давно вже стратили ми уділи,  
Давно царям підручні служимо,  
А він зумів і страхом, і любов'ю,  
І славою народ очаруватъ.

Шуйський

(глядить у вікно)

Він смілій, ось і все! А ми... Ну, годі!  
Гляди, народ у розсипці вертає.  
Ходім, дізнаємось, чи діло рішене.

ІІ. ЧЕРВОНА ПЛОЩА

Народ

Один

Він невмолимий! Відігнав від себе  
Священиків, бояр і патріарха.  
Даремно перед ним упали ниць  
Вони; юному страшний престолу блиск.

Другий

О боже мій! Хто ж буде іправить нами?  
О горе нам!

Третій

А ось верховний дяк  
Виходить нам сказати ухвалу думи.

Народ

Мовчіть! Мовчіть! Хай думний дяк говорить!  
Ш-ш, слухайте!

Щелкалов

(із Червоного балкона)

Собором ухвалили  
Останній раз попробувати просьби  
На скорбну душу управителя.  
І завтра знов святіший патріарх  
У Кремлі празничний молебен відспіває  
І походом з святыми хоругвами,  
З іконами Владимирською й Донською  
Подвигнеться, а з ним синкліт, бояри  
І збір дворян, і вибрані люди,  
І весь народ московський православний,  
Усі підем молити знов царицю,  
Хай змилується над Москвою-сиротою  
І на престол благословить Бориса.  
Ідіть же з богом кождий у свій дім,  
Моліться, хай у небо підійметься  
Зусильная молитва православних!

Народ розходиться.

### III. ДІВИЧЕ ПОЛЕ

Новодівичий монастир.

Народ.

Один

Тепер пішли у келью до цариці,  
Туди ввійшли Борис і патріарх  
З бояр юрбою.

Д р у г и й

Що чувати?

Т р е т і й

Все ще

Упертий він, та є-таки надія.

Б а б а

(до дитини)

Цить-цити! Не плач! Ось вова, вова,  
Візьме тебе. Цить-цити! Не плач, не плач!

О д и н

А чи не можна би ввійти за огорожу?

Д р у г и й

Не можна. Бач, і в полі навіть тісно,  
Не тільки там. Не диво, вся Москва  
Тут сперлася. Гляди, дахи, огради,  
Поверхи всі соборної дзвіниці,  
Церковні бані, навіть і хрести  
Унизані народом.

П е р ш и й

Любо глянути!

О д и н

Що там за шум?

Д р у г и й

Послухай! Справді, шум.

Народ реве. Тампадають, мов хвилі,  
Ряд за рядом. Іще, іще! Ну, братця,  
Дійшло й до нас! Давайте на коліна!

Н а р о д

(на колінах)

Ах, змилуйся, татунцю, властивий намі!  
Будь нам отець, будь цар!

О д и н

(тихо)

Чого там плачуть?

**Д р у г и й**

Нам звідки знать? Се знають лиш бояри,  
Не пара нам.

**Б а б а**

(з дитиною)

Ну, що ж? Як треба плакать,  
Він і затих! Ось я тобі! Ось вова!  
Плач ти, пустію!  
Хлопець плаче.

Ну, от так-то є!

**О д и н**

Всі плачуть, то заплачмо й ми, братухо!

**Д р у г и й**

Та сліз нема. Що там ішє?

**П е р ш и й**

Та хто їх знає?

**Н а р о д**

Несуть корону! Онде цар! Згодився.  
Борис — наш цар! Борис! Многая літа!

#### **IV. ПАЛАТА В КРЕМЛІ**

**Б о р и с, п а т р і ар х, б о я р и.**

**Б о р и с**

Ти, отче патріарх, ви, всі бояри!  
Душа моя ось гола перед вами.  
Ви бачили, велику сюю властъ  
Приймаю я зі страхом і покірно.  
Які тяжкі повинності мої!  
Наступник я могучих Іванів,  
Наступник також ангела-царя.  
О праведнику, отче мій державний,  
Глянь із небес на сльози вірних слуг,  
І вниз зішли тому, кого любив ти,  
Кого ти тут так дивно звеличив,

Своє святе на власті благословенство,  
Аби я в славі правив свій народ  
І був благий і праведний, як ти!  
Від вас я жду співділання, бояри!  
Служіть мені, як ви йому служили,  
Коли я ваші труди поділяв,  
Не вибраний ще волею народу.

**Б о я р и**

Не зломимо присяги, що зложили.

**Б о р и с**

Ходім тепер, поклонимось гробам  
Покійних володителів Росії,  
А потім кличте ввесь народ на пир,  
Всіх, відельмож до бідного сліпця,—  
Всім вільний вхід, всі гості дорогі нам.  
Відходить, за ним і бояри.

**В о р о т и н с ь к и й**

(зупиняючи Шуйського)

А ти вгадав.

**Ш у й с ь к и й**

А що?

**В о р о т и н с ь к и й**

Тут, оногда,  
Ти тямиш?

**Ш у й с ь к и й**

Ні, не тямлю я нічого...

**В о р о т и н с ь к и й**

Коли народ ходив в Дівиче поле,  
Ти говорив...

**Ш у й с ь к и й**

Тепер не час і тяmitь.  
Тобі теж раджу дешо забувати.  
А втім, лихим, облудним словом я  
Тоді бажав тебе лиш спробувати,

Піznати ліпше тайні замисли.  
Та ось народ вітає вже царя —  
Завважить може хтось мою відсутність.  
Іду за ним.

(Відходить.)

В о р о т и н с ь к и й

Лукавий царедворець!

**V. НІЧ. КЕЛІЯ В ЧУДОВІМ  
МОНАСТИРІ**

(1603 р.)

Отець Пимен, Григорій (у спі).

**П и м е н**

Іще один, останній переказ,  
І літопис мій до кінця дійде,  
Сповню свій довг, завіщаний мені  
Від бога грішному. Недарма много літ  
**Дав мені бог наочним свідком бути**  
І в книжній штуці розум дарував.  
Колись якийсь чернець трудолюбивий  
Знайде мое безіменне писання,  
Засвітить лампу, як і я свічу,  
І пил віків обтрусить із карток,  
Правдиві повісті він перепише,  
Аби потомки православних знали  
Минулі дії краю рідного,  
Своїх царів великих споминали  
За праці їх, за славу та добро,  
А за гріхи, за темні їх діла  
Спасителя покірно умоляли.  
На старість я жио новим життям;  
Минуле переходить перед мною...  
Чи то давно неслось воно, мов вихор,  
Що хвилі підійма на морі-океані?  
Тепер воно безмовне та спокійне.  
Осіб немного заховала пам'ять,  
І слів дійшло до мене небагато,  
А решта щезла вся без вороття.

Та близько день, і лампа догорає —  
Іще один останній переказ.

(Пише.)

Григорій

(будиться зі сну)

Все той сам сон! Чи справді? Третій раз  
Проклятий сон! А перед лампою  
Старий усе сидить і пише, і всю ніч  
Йому, мабуть, сон не стуляв очей.  
Як люблю я його спокійний вид,  
Коли, душою тонучи в минулім,  
Він літопис свій тягне! Часто я  
Вгадать бажаю, про що се він пише:  
Чи про страшне панування татар,  
Чи про грізне катування Івана,  
Чи про бурливе новгородське віче?  
Чи то про славу вітчини? Даремно!  
Ні на чолі високім, ні в очах  
Не можна прочитати скритих дум.  
Все той сам вид, покірний і величний,  
Як думний дяк, що в приказах посивів,  
Глядить спокійно він на правих і виновних,  
На зло й добро він дивиться байдужно,  
Не знаючи ні жалю, ні гніву.

Пимен

Збудився, брате?

Григорій

Поблагослови

Мене, мій чесний отче!

Пимен

Хай господь

Благословить тебе і нині, й присно,  
І довіку!

Григорій

Ти все писав, а я

І сном не покріпився. Мій спокій  
Тривожили бісівські сновидіння,

І ворог спокушав мене. В сні бачив я:  
Крутій сходи десь ведуть на вежу;  
З вершка її побачив я Москву,  
Мов муравлисько, а внизу народ  
Кипів на площі та показував  
На мене з реготом. І стидно, й страшно  
Мені робилося, і впав я стрімголов,  
І тут проснувся. І три рази снівся  
Мені той самий сон. Чи не дивниця?

### П и м е н

Се молода у тебе грає кров.  
Смиряй себе молитвою і постом,  
І сни твої воздушних привидів  
Сповняться. Й досі ще, коли  
Я мимовільною дрімотою послабну  
І довгої молитви не відправлю  
Під ніч, мій сон старечий і не тихий  
Буває й не безгрішний. То мені  
Ввижаються шумні пирі, то табір  
Воєнний, то напасті бойові,  
Безумній потіхи юних літ.

### Г р и г о р і й

Як весело провівти молодість!  
Ти воював під брамами Казані,  
Під Шуйським напад відбивав Литви,  
Ти бачив двір і розкоші Івана,  
Щасливий! А я від дитячих літ  
По келіях блукаю, бідний монах.  
Чому ж мені не тішитися в битвах,  
Не пирувати за царськими столами?  
Зумів би я, як ти, у старості  
Від суєти житейської відстати,  
Зложити заповіт монашества  
І в тихій пристані замкнутися.

### П и м е н

Не жалуй, брате, що той грішний світ  
Покинув вчасно та ѿ покус немного  
Тобі послав господь. Повір мені,  
Здалека нас чарують слава, розкіш  
Або жінок лукавеє кохання.

Я довго жив і многим любувався,  
Та відтоді лише блаженство знаю,  
Як бог привів мене у монастир.  
Подумай, сину, про царів великих!  
Хто вище всіх? Один бог. І хто сміє  
Стать проти них? Ніхто. І що ж? Не раз  
Ім затяжила золота корона,  
Вони її міняли на клобук.

І цар Іван шукав не раз спокою  
В подобенстві монашеських трудів;  
Його дворець, любимців гордих повен,  
Робивсь подібним до монастиря.

Опричники у чорних ризах вовняніх  
Послушними являлися черцями,  
А цар грізний ігумном богомільним.  
Я бачив тут ось, у тій самій кельї  
(В ній жив тоді Кирил многострадальний,  
Муж праведний; тоді теж і мене  
Бог сподобив порозуміть нікчемність  
Всіх світових сует) — тут бачив я царя.  
Утомлений від дум грізних і кар,  
В задумі тихо він сидів між нами.  
Ми перед ним стояли всі недвижно,  
А з нами тихо він розмову вів.  
Ігумну та всій братії він мовив:  
«Отці мої, прийде бажаний день,  
Явлюся тут голодний ласки бога —  
Ти, Никодиме, Сергію й Кириле,  
Ви всі духовну заповідь мою  
Прийміть! Прийду до вас, як переступник  
Покаяний, і скиму чесную  
Прийму ось тут і припаду до твоїх  
Ніг чесних, отче!» Так нам говорив  
Державний цар, і солодко лилися  
Із уст його слова, і плакав він.  
А ми в сльозах молилися, аби  
Зіслав йому господь любов і мир  
Його душі терплячій та бурливій.  
А син його Феодор? На престолі  
Все він зітхав за мирним тим життям  
Мовчальника, і царській покої  
Перемінив на молитовну келью;  
Там лиш важкі державні турботи

Пого святую душу не мутили.  
Бог полюбив покірного царя,  
І Русь при нім у славі безтурботній  
Втішалася, а в хвилю його смерті  
Зробилося нечуване чудо.  
До його постелі, одному лиш парю  
Видний, явився муж у незвичайнім свіtlі,  
І з ним розмову розпочав Феодор  
І називав його великим патріархом.  
Усіх довкола страх обняв, бо всі  
Порозуміли привид той небесний.  
Бо той святий владика в царському  
Покої в хвилі тій не був присутній.  
А як умер він, то палата вся  
Сповнилася паходами святыми,  
Лице ж його, як сонце, зясніло.  
Вже не видати нам царя такого!  
Страшне, страшне, невидане горе!  
Прогнівали ми бога, согрішили,  
Бо царевбійцю ми володарем  
Собі назвали.

### Григорій

Вже давно, мій отче,  
Хотів я розпитати тебе про смерть  
Димитрія-царевича. В ту пору,  
Говорять, був ти в Угличі.

### Пимен

О, тямлю!  
Привів мене бог бачить зло те діло,  
Кривавий гріх. Тоді в далекий Углич  
На час мене там вислано на послух.  
Прибув я ніччу. Вранці в час обідній  
Враз чую дзвін. Ударили в набат...  
Крик, шум... Біжать у двір цариці. Я  
Спішу туди ж, а там уже ввесь город.  
Гляджу — лежить зарізаний царевич.  
Цариця мати тут при нім безтамна  
І нянька, що волосся рве в розпуці,  
А тут народ, мов ошалілій, тягне  
Безбожну зрадницю, що мамкою була,  
Між ними враз страшний, блідий від зlostі,

Являється Іуда Битяговський.  
«Ось-ось злочинець!» — чути крик загальний.  
І він в тій хвилі щез. І тут народ  
Весь кинувся наздогін трьох убійців,  
Що почали втікати і заховались.  
Іх виловили зараз, привели  
Всіх перед теплий іще труп дитини,  
І чудо — враз дитина затремтіла.  
«Покайтесь!» — їм закричав народ.  
В перестраху під сокирами ті  
Злочинці всі призналися й назвали —  
Бориса.

### Григорій

А в яких літах царевич  
Убитий був?

### Пимен

Йому було сім літ.  
Минуло десять літ уже — ні, більше,  
Дванадцять — він ровесник був би твій  
І царствував би. Але бог не те судив.  
Сим оповіданням страшним я закінчу  
Свій літопис. Від того часу мало  
Я додивлявся до діл світових,  
Брате Григоре, ти письменний добре,  
Тобі передаю свій труд. У хвилі,  
Свобідні від духовних подвигів,  
Описуй, не мудрюючи лукаво,  
Все те, чого в житті ти будеш свідком:  
Війну й спокій, панування царів,  
Угодників святії чудеса,  
Пророцтва та знаки па небі. А мені  
Час на спокій, заснути час навіки  
Та лампу погасить. Ось задзвонили  
До утрені... Благослови слуг своїх,  
О господи! Подай костур, Григоре!

(Відходить.)

### Григорій

Борис, Борис! Всі перед ним тремтять,  
Ніхто йому не сміє й нагадати  
Про замордовання нещасної дитини.

А ось чернець отсей у темній кельї  
Донос на нього написав страшний.  
І не мине він суду світового,  
Як не мине і суду божого.

## VI. МОНАСТИРСЬКИЙ ОГОРОД

(Пропущена сцена).

Григорій і чернець.

Григорій

Яка пуда! Яке нещасне наше  
Те біднее життя! Приходить день,  
Минає день, а видно й чути все лиш  
Одно й те саме. Бачиш чорні ряси  
І чуєш дзвони. Вдень зіваєш, ходиш,  
І бродиш, і робить нема чого.  
Заснеш, та ніч довжезна і до світу  
Не спиться монахові. А як і засне,  
То мучать душу чорні сновидіння.  
Рад, як у дзвін ударять, або як  
Наставник збудить палицею. Ні,  
Не витерплю! Немає сили в мене!  
Оссь через огорожу — і навтеки!  
Великий світ, дорога вільна скрізь  
На штири сторони, і споминай як звали.

Чернець

Се правда, що гірке у вас життя,  
Гулящі ви, завзяті, молоді  
Черці!

Григорій

Хоч би напав нас кримський хан!  
Хоч би Литва на нас повстала знов!  
То я пішов би з ними побороться  
Мечем. Що, якби наш царевич з гробу  
Воскрес і закричав: «А де ви, діти?  
А де ви, слуги вірній мої?  
Вставайте на Бориса, вбійцю моого!  
Зловіте ворога та приведіть до мене!»

**Ч е р н е ц ь**

Ну, годі! Не балакай тих дурниць!  
Адже мертвого нам не воскресити.  
Царевича, як бачимо, не та  
Судьба чекала. Але слухай лиш,—  
Як починати що, то починати...

**Г р и г о р і й**

А що таке?

**Ч е р н е ц ь**

Якби я молодий  
Був, так як ти, якби на бороді  
Мені не пробивався сивий волос —  
Чи розумієш?

**Г р и г о р і й**

Ні, ані крихітки.

**Ч е р н е ц ь**

Так слухай же. Народ наш страх дурний  
І легковірний, радо подається  
На всякі чудасії та новини.  
Бояри в Годунові пам'ятають  
Ще рівного собі, а плем'я давніх  
Князів варязьких досі міле всім.  
Ти вбитого царевича ровесник.  
Коли ти хитрий і твердий душою...  
Ну, розумієш!?

**Г р и г о р і й**

Розумію.

**Ч е р н е ц ь**

Що ж

Сказав би ти?

**Г р и г о р і й**

Сказав би: «Рішено!  
Я — Дмитрій. Я — царевич!»

**Ч е р н е ц ь**

Дай же руку!  
Тобі віщую: будеш ти царем!

## VII. ПАЛАТА ПАТРІАРХА

Патріарх, ігумен Чудового монастиря.

Патріарх

І він утік, отче ігумене?

Ігумен

Утік, святий владико, ось уже  
Тому три дні.

Патріарх

Шалений, окаянний!  
А хто він родом?

Ігумен

Рід Отреп'євих,  
Дітей боярських з Галича. Постригся  
Він змолоду — не знаю де. Та відтам  
Уйшов, блукав по різних він монастирях,  
Нарешті, приблукав і до моєї  
Чудівської обителі. Я, бачачи,  
Що він ще молодий і нерозумний,  
Віддав його в батьківську опіку  
Отцеві Пимену, старцеві тихому  
Та смирному. І був він дуже  
Письменний, за любки читав.  
Літописи, вмів навіть списувати  
Канони для святих, та видно, що письмо  
Йому далося не від бога.

Патріарх

От уже мені  
Ті грамотні! І що він видумав!  
Буду царем в Москві! Ось ще чортівська  
Посудина! Та я не думаю  
Про се повідомлять царя. Пощо  
Тривожити государя? Досить  
Із нас, коли про його втеку  
Сповістимо дяка Смирнова або  
Дяка Єфимія. От іще ересь!

Б у д у ц а р е м в М о с к в і! С п і й м а т ь ,  
с п і й м а т ь

В о р о ж е к од л о т е т а в и с л а т и  
У С о л о в е ц ь к и й м о н а с т и р на в і ч н у  
П о к у т у . А д ж е є р е с ь с е , н е п р а в д а ,  
О т ч е і г у м е н е ?

І г у м е н

І сп р а в д і є р е с ь ,  
Щ е й н е а б и я к а , с в я т и й в л а д и к о .

### VIII. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Д в а с т о л ь н и к и .

П е р ш и й

Д е г о с у д а р ?

Д р у г и й

У с во ї й с по чи в аль н і ,  
З а п е р с я в і н з я к и м с я ч а р і в н и к о м .

П е р ш и й

Т а к , с е ю г о л у б и м і р о з г о в о р и —  
К у д е с н и к і , в о р о ж б и т і , ч а р і в н и к і .  
В о р о ж и т в с е , я к п а н н а м о л о д а .

Р а д б и я з н а т ь , п р о щ о в і н пр о м и ш л я є ?

Д р у г и й

О с є в і н і д е ! Ну , м о ж е , зап и та еш ?

П е р ш и й

Я к и й п о н у р и й !

В і д х о д я т ь .

Ц а р

(в х о д и т ь )

О с є н а й ви щ у в ла с т ь  
Я о с я г ну в і ш о с т и й у ж е р і к  
П а н ю с у п о к ій н о , т а в д у ш і  
Н е м а е в м е н е щ а с т я . Ч и н е т а к

Ми замолоду закохаємся,  
Бажаємо любовної утіхи,  
А як лише заспокоїмо сердечний голод  
Хвилевим опануванням, то зараз  
Настане прохолода, нудно нам,  
І втома! Дарма ті ворожбити  
Мені заповідають довгий вік,  
Дні безтурботного панування,—  
Ні властъ, ані життя мене не веселять.  
Мені вчувається небесний грім і горе.  
Не маю щастя! Думав я народ свій  
Заспокоїть у славі й задоволенні,  
Щедротами любов його здобути,—  
Та й геть відкинув те пусте змагання.  
Живий володар для юрби ненависний;  
Вона любить уміє лише мертвих.  
Безумні ми, коли народний крик  
Або стогнання серце нам тривожить.  
Бог насилав на нашу землю голод;  
Стогнав народ, згибаючи у муках;  
Я відтворив їм житниці, розсипав  
Ім золото, давав їм заробітки,  
Вони ж, шалені, все мене кляли!  
Огонь пожежі нищив їх domi,—  
Вони мені вогнем тим докоряли!  
Ось суд юрби! Шукай її любові!  
В сім'ї своїй я надіявсь знайти  
Відраду, ущасливити дочку свою  
Подружжям,— і, мов буря, смерть  
Уносить жениха. І тут юрба  
Лукаво нарікає, та мене, вітця  
Нешчасного, вчиняє винуватим  
За доччине вдівство. Хто-будь умре,  
Я всіх убійця потаемний. Я  
Смерть прискорив царя Феодора,  
Я отруїв сестру свою царицю,  
Черницю смирну... Все я, все я!  
Ах, почиваю, що ніщо не може  
Нас заспокоїти серед турбот життя —  
Нішо, нішо... хіба одно сумління  
Здорове, чисте — ось була б побіда  
Над злою й брудною клеветою.  
Та як на тім сумлінні хоч одна

Маленька, припадкова пляма — ах!  
Тоді біда. Мов морова зараза,  
Горить душа, отрути серце повне,  
Мов молотки, стучать в ушах докори,  
І млісно робиться, і голова  
Йде ходором, і хлопчики криваві  
Перед очима... Рад би я втекти,  
Та нікуди! І страшно, страшно, страшно!  
О, жалься боже того, у кого  
Нечиста совість!

#### ІХ. КОРЧМА НА ЛИТОВСЬКІЙ ГРАНИЦІ

М и с а і л і В а р л а а м , в о л о ц ю г и , п е р е б р а н і з а  
ч е р ц і в . Г р и г о р і й О т р е п 'є в у с в і т с є к і м  
є д я з і ; г о с п о д і н я .

Г о с п о д ін я

І чим же маю погостити вас,  
Отчики чесні?

В а р л а а м

Що вам бог послав,  
Газдинечко! Не маєте вина?

Г о с п о д ін я

Та як не мати, отчики мої!  
Ось зараз винесу.

В ідходить.

М и с а і л

Чого засумував, товаришу?  
Ось і границя вже литовськая,  
Що ти дібрatisя бажав до неї.

Г р и г о р і й

Поки в Литві не стану, супокою  
Не матиму.

В а р л а а м

І чим же та Литва  
Тобі так люба? Ось ми, грішники,

Я ѿ Мисаїл, як із монастиря  
Втекли, то ѿ ні про що не думаєм.  
Литва чи Русь, дудар нам чи гусляр,  
Усе одно, коб лиш було вино.  
Та ось воно!

М и с а ї л

А складно сказано,  
Панотче Варлааме!

Г о с п о д и н я

(входить)

Ось вам се,  
Отці мої, і пийте на здоров'я!

М и с а ї л

Спасибі, матінко! І бог тебе  
Благослови!

П'ють. Варлаам затягає пісню:  
«Як у городі бувало у Казані».  
(До Григорія)

Чому не підтягаєш?

Г р и г о р і й

Не хочу.

М и с а ї л

Вольному воля...

В а р л а а м

А п'яному рай, отче Мисаїле!  
Вип'ємо ж чарочку за шинкарочку. (П'є.)  
Протеє, отче Мисаїле, як я п'ю,  
Тверезих не люблю.  
Інше діло п'янство, а інше чванство.  
Хочеш жити, як ми,— милості просимо,  
А як ні, то забирайся й пропадай!  
Скоморох попові не товариш.

Г р и г о р і й

Пий, та про себе розумій,  
Панотче Варлааме! Бачиш, я  
Теж деколи сказати вмію складно,

В а р л а а м

(до Григорія)

А що ж мені про тебе розуміти?

М и с а ї л

Лиши його в спокою, Варлааме!

В а р л а а м

Та чом же він такий пісний? До нас  
Сам у товариші він нав'язався,  
Невідомо, хто він такий і звідки,  
Та ще й гордує!

(П'є й співає: «Молодий чернець постригся».)

Г р и г о р і й

(до господині)

Отсе дорога? А куди веде?

Г о с п о д и н я

В Литву, мій любий, у Луеві гори.

Г р и г о р і й

А ще далеко до тих гір?

Г о с п о д и н я

Ні, недалеко.

До вечора туди поспіти можна,  
Якби не царськії застави та пристави  
Сторожові.

Г р и г о р і й

Застави? А се що?

Г о с п о д и н я

Хтось із Москви втік, то наказано  
Задержувати всіх та оглядати.

Г р и г о р і й

(до себе)

Ось тобі, бабонько, й святого Юр'я!

(Голосно.)

Чого ж їм треба? Хто там втік з Москви?

### Господиня

А бог там знає, злодій чи розбійник!  
Та через нього тут і добрим людям  
Немає проходу. Що з того буде?  
Мабуть, ніщо. Ні чорта лисого  
Не зловлять. Нібито в Литву  
Немає іншої дороги, як лише  
Гостинець. Ось хоч би тобі і відсі  
Зверни наліво, в ліс, та стежкою  
Йди до каплиці на Чеканському  
Потоці, а там просто через багна  
На Хлопино, а відсі в Захар'єво,  
А там уже ї мала дитина може  
Довести аж до Луєвих тих гір.  
А від приставів тільки ї користі,  
Що притісняють кождого, хто йде,  
Та обдирають також бідних нас.

Чути шум.

Що там іще? Ах, ось вони, прокляті!  
Дозорці йдуть.

### Григорій

Хазяйко, а нема  
У твоїй хаті іншого кута?

### Господиня

Нема, любенький! Я ї сама би рада  
Сховатися. Лише слава, що ходять  
За дозором, а їм давай вина  
І хліба, та ї невідомо, за що.  
А щоб вони подохли, окаянні!  
Щоб їм...

Входять пристави.

### Пристав

Здорова, господине!

### Господиня

І вам  
Спасибі, гості дорогі, вітайте!

О д и п р и с т а в  
(до другого)

Тут, бачу, пиятика. Буде чим  
І нам потрактуватися.

(До монахів.)

Ви що за люди?

В а р л а а м

Та ми старці божі,  
Черці смиренні. Ходимо по селах,  
Збираючи від християн, що ласка,  
На монастир.

П р и с т а в

(до Григорія)

А ти?

М и с а й л

Він наш товариш.

Г р и г о р і й

Міщанин

Із пригорода. Проводжу сих старців  
Ось до границі, а відсіля верну  
Додому.

М и с а й л

Отже, ти надумався інакше?

Г р и г о р і й

(тихо)

Мовчи!

П р и с т а в

Хазяйко, сип іще вина!  
А ми тут зі старцями вип'ємо  
Та побалакаєм.

## Другий пристав

(тихо)

Той парубок,  
Здається, голий, з нього не візьмеш  
Нічого. Та зате старці...

## Перший

Мовчи!

Ми зараз тут до них доберемося.  
Що, батюшки мої, як живете?

## Варлаам

Ой, негаразд, мій сину, негаразд!  
Сьогодні християни поскупіли.  
Лиш гроші люблять, грошики ховають.  
На боже мало хто дає. Прийшов  
Великий гріх на всі земній роди.  
Пустилися всі на торги й митарства,  
Все думають лише про світське багатство,  
Не про спасення душ. І ходиш, ходиш,  
І просиш, просиш,— іноді й за три дні  
Не випросиш і три полуушки — гріх такий!  
Мине так тиждень, другий,— у мошонку  
Поглянеш, аж у ній так мало, що ні з чим  
І показатися в монастир. Що діять?  
З біди та з горя й те мале проп'еш.  
Біда та ѹ тільки! Негаразд! Прийшли,  
Мабуть, останній часи на нас.

## Господиня

(плаче)

О господи, помилуй і спаси!

Під час Варлаамової промови перший пристав  
значучо вдивляється в Мисайлі.

## Перший пристав

Альоха, чи при тобі царський наказ?

## Другий

При мні.

## Перший

Подай сюди!

М и с а й л

Ти що на мене  
Вдивляєшся, немов хотів би з'їсти?

П е р ш и й п р и с т а в

А ось що! Там з Москви утік один  
Лихий еретик, на ім'я Грицько  
Отреп'єв. Ти чував про се?

М и с а й л

Ні слова.

П р и с т а в

Не чув? Гаразд. А того втікача  
Цар наказав зловити та повісить.  
Ти знаєш се?

М и с а й л

Не знаю.

П р и с т а в

(до Варлаама)

Вмієш ти

Читати?

В а р л а а м

Знав колись, та вже забув.

П р и с т а в

(до Мисаїла)

А ти?

М и с а й л

Не умудрив господь.

П р и с т а в

Так ось вам

І царський наказ.

М и с а й л

А мені нашо?

П р и с т а в

Мені здається, що той утікач,  
Єретик, злодій і мошенник — ти.

М и с а ї л

Я? Змилуйся! Що се тобі?

П р и с т а в

Постій!

Держи там двері! Ось ми з ними зараз  
Лад зробимо.

Г о с п о д и н я

(до приставів)

Ах, ви мучителі,  
Ви беззаконники! І старцям божим  
Спокою не дастел

П р и с т а в

Хто тут письменний?

Г р и г о р і й

(виступає наперед)

Я.

П р и с т а в

На тобі! А ти в кого навчився?

Г р и г о р і й

У нашого паламаря.

П р и с т а в

(дає йому указ)

Читай же голосно!

Г р и г о р і й

(читає)

«Чудова монастыря недостойный чернец  
Григорий, из рода Отрепьевых, впал в ересь  
и дерзнул, наученный диаволом, возмущать  
святую братию всякими соблазнами і беззако-  
ниями. А по справкам оказалось, отбежал  
он, окаянный Гришка, к границе литовской...».

П р и с т а в  
(до Мисаїла)

Хіба не ти?

Г р и г о р і й  
(читає далі)

«И щарь повелел изловить его».

П р и с т а в  
І повісить.

Г р и г о р і й  
Тут не сказано: повісить.

П р и с т а в  
Брехня! Не кожде слово пишеться.  
Читай: «Зловити і повісити».

Г р и г о р і й  
(читає)

«И повесить. А лет ему, вору Гришке, от роду (дивиться на Варлаама) за 50, а росту он среднего, лоб имеет плешивый, бороду седую, брюхо толстое...».

Всі ззираються на Варлаама.

П е р ш и й п р и с т а в  
Хлопці! Ось Гришка! Сей! Держіть його!  
В'яжіть! Ось я не думав, не гадав.

В а р л а а м  
(вириває папір у Григорія)

Чекайте, безуми! Що я за Гришка!  
Як? 50 літ, сива борода,  
Товстий живіт? Ні, бра, занадто ти  
Ще молодий зо мною жартувати.  
Давно я не читав, читаю плохо,  
Та тут уже розчовпаю, коли  
Доходить діло до висільниці.

(Читає по складах.)

«А лет е-му от ро-ду 20».  
Що, брате, де тут 50? Не бачиш — 20?

Другий пристав  
Так, пригадую,  
І нам так сказано було, що 20.

Перший пристав  
(до Григорія)

Та ти, браток, мабуть, забавник.

Під час читання Григорій стойть, понуривши голову  
та держачи руку за пазухою.

Варлаам  
(читає далі)

«А ростом он мал, грудь широкая, одна  
рука короче другой, глаза голубые, волосы ры-  
жие, на щеке бородавка, на лбу другая». (До  
Григория.)

Се, братчику, мабуть, чи не ти сам.

Григорій раптом виймає кинжал; усі перед ним роз-  
ступаються, він вискачує крізь вікно.

Пристави  
Держи! Держи!  
Всі розбігаються безладно.

## Х. МОСКВА. ДІМ ШУЙСЬКОГО

Шуйський. Багато гостей. Обід.

Шуйський  
Іще вина! (Встає, за ним усі.)  
Ну, гості дорогі!  
Останню чарку! Прочитай молитву,  
Малий!

Малій  
(читає)  
«Царю небес, усе і скрізь присутній,  
Своїх рабів благання вислухай!

Помолимось за нашого царя,  
Тобою вибраного, благочесного,  
Всіх християн царя самодержавного.  
Храни його в палатах, в полі битви,  
І на шляхах і на нічній постелі!  
Подай йому на ворогів побіду,  
Щоб славний був від моря він до моря,  
Щоб вся рідня його цвіла здоров'ям,  
Аби її безцінні порости  
Всю землю вкрили! А до нас, своїх  
Слуг вірних, хай, як досі, буде він  
Ласкавий, милостивий і терпливий.  
Хай мудрості його бездонної  
Все витікають джерела на нас!  
На те сю царську підіймаєм чашу  
І молимось тобі, небесний царю!»

### Ш у й с ь к и й

(випиває)

Нехай живе, здоров великий цар!  
І прощавайте, гості дорогі!  
Спасибі вам, що не погордували  
На мій хліб-сіль! Прощайте! В добрий час!

Гості відходять, він проводить їх до дверей.

### П у ш к і н

Нарешті відійшли! Ну, княже любний,  
Вже думав я, що нам не доведеться  
Й перебалакати.

### Ш у й с ь к и й

(до слуг)

Ну, що ви тут  
Роти пороззявляли? Все би вам  
Лише панів підслухувати. Збирайте  
Все зі стола та виходіть собі!

Слуги відходять.

Ну, що там, Афанасію Михайловичу?

П у ш к і н

Та чудасії, та й усе. Братанич мій  
Гаврило Пушкін з Krakova прислав  
Мені гінця.

Ш у й сък и й

З чим?

П у ш к і н

Дивну новину  
Мені братанич пише. Син Грізного...  
Зажди.

(Надслухує при дверях.)

Царевич, той що з наказу  
Бориса вбитий був...

Ш у й сък и й

Се вже не новість.

П у ш к і н

Зажди! Димитрій ще живий.

Ш у й сък и й

Ось на!

Се справді новість! Ще живий царевич!  
Ну, справді чудо! Чи лиш тільки всього?

П у ш к і н

Дослухай до кінця! Хто б там він був,  
Чи вирятуваний царевич, чи який  
Злий дух в його подобі, чи лиш смілий  
Обманщик та безстидний самозванець,  
Досить, що там Димитрій появився.

Ш у й сък и й

Не може бути.

П у ш к і н

Пушкін сам його

На очі бачив, як уперве лиш  
Приїхав він у королівський двір  
І крізь ряди панів литовських просто  
Йшов у покій таємний короля.

Ш у й сък и й

Хто ж він такий? I відки він?

## П у ш к і н

Не знають.

Се тільки відомо, що був слугою  
У Вишневецького і що в тяжкій хоробі  
Відкрився він духовному вітцю.  
А гордий пан, прочувши тую тайну,  
Пішов до нього і підняв з постелі,  
І з ним потім приїхав до Зигмунда.

## Ш у й с ь к и й

Що ж ближче там про нього повідають?

## П у ш к і н

Говорять, він розумний, ввічливий  
Та зручний, до вподоби всім. Попів  
Латинських він з'єднав собі й московських  
Утікачів очарував собою.  
У короля він в ласках, і говорять,  
Що обіцяв король йому підмогу.

## Ш у й с ь к и й

Все, брате, се така закрутаниця,  
Що голову закрутить мимоволі.  
Нішо й казатъ, що самозванець се,  
Та признаюсь, велика небезпека.  
Се важна вість, і як лише до народу  
Дійде вона, буде великий розрух.

## П у ш к і н

Така зірветься буря, що ледве  
Борис вдержить корону на своїй  
Розумній голові. Та так йому  
І слід! Він править нами, як Іван  
Грізний — під ніч не згадувать його!  
Яка користь, що явних кар нема,  
Що під шафотами кривавими  
Ми не співаемо всенародно  
Канон Ісусові сладчайшому?  
Що нас на площах не палять, а цар  
Своєю палицею вугілля  
Не підгрібає? Та чи певні ми  
Свого життя нещасного? Всяк день  
Нам грозить царський гнів, тюрма, Сибір,

Клобук або кайдани, а в глуші  
Монастиря — голодна смерть чи петля.  
Де роди поміж нами найзначніші?  
Де князі Сицькі, де всі Шестунови,  
Романови, надія вітчини?  
Всі заслані, замучені в темницях.  
Пожди, ї тебе жде, мабуть, те саме.  
І сам скажи: ми дома, мов Литвою,  
Обсаджені невірними рабами,  
Всі язики готові нас продати,  
Правительством підкуплені злодії.  
Залежимо від першого холопа,  
Якого тільки схочем покарати.  
Ось свято Юр'я знищить він задумав.  
Тепер ми не пани в своїх маєтках.  
Не смій прогнати неробу! Рад не рад —  
Годуй його! Не смій привабити  
Робітника,— а то в приказ холопський.  
Ну, чи чував хто при царю Івані  
Такеє лихо? А чи легше з того  
Народові? Попробуй самозванець  
Ім обіцяль лиш давній Юр'я день —  
Скрізь піде розрух.

### Ш у й съ к и й

Правду кажеш, Пушкін.  
Та знаєш, про се все обом нам  
Мовчати треба до часу.

### П у ш к і н

Се звісно:  
Знай сам собі! Ти чоловік розумний,  
З тобою все я розмовляти рад,  
А як мене щось іноді тривожить,  
Не витерплю, щоб не сказати тобі.  
До того ж мід твій та веселе пиво  
Сьогодні так яzik мій розв'язали...  
Прощай же, княже!

### Ш у й съ к и й

Прощаю, мій любий,  
І до побачення!  
Проводить Пушкіна.

## XI. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Царевич рисує географічну карту.  
Царівна Ксенія та її мамка.

### Ксенія

(цілує портрет)

Мій любий суджений, мій королевич  
Прегарний! Не мені дістався ти,  
Не своїй нареченій, але темна  
Могила прийняла тебе на чужині.  
Ніколи я потіхи не знайду,  
Все буду плакать за тобою.

### Мамка

Царівнонько! Дівчина плаче, мов роса паде.  
Підійде сонце й росу висушить.  
Ось буде в тебе другий наречений,  
І гарний, і привітний. Покохаєш  
Його, дитино наша ненаглядна,  
Забудеш королевича Івана.

### Ксенія

Ні, мамочко, йому я вірна буду  
І неживому!

Входить Борис.

### Цар

Що там, Ксеню? Що там,  
Моя кохана? Ще лише наречена,  
А вже вдова сумна. Все плачеш ти  
За мертвим женихом, моя дитино!  
Знать, не судила мені доля вам  
Щасливіше життя уgruntувати.  
Мабуть, прогнівав я святого бога,  
Що щастя запевнить тобі не міг.  
Невинна ти, чому ж терпіти мусиш?  
А ти, мій сину, чим занявся? Що се?

### Федір

Землі московської чертіж. Ось наше царство  
Від краю в край. Ось бачиш: тут Москва,

Тут Новгород, тут Астрахань. Ось море,  
Ось пермській дрімучій ліси,  
А ось Сибір!

Цар

А осьде що таке  
Змію в'ється?

Федір

А, се Волга.

Цар

Гарно!

Ось і солодкії плоди науки!  
Немов із хмар оглянути ти можеш  
Все царство зразу: межі, ріки, гори.  
Учися, сину, бо наука нам  
Скорочує минулого життя  
Важкії досліди. Колись, а може  
Вже й незабаром, всі ті області,  
Котрі так хитро ти нарисував  
Тут на папері знай дістануться  
До твоїх рук. Учися, сину мій,  
То легше та ясніше будеш ти  
Державну працю двигати.

Входить Семен Годунов.

Що скажеш,  
Семене Микитовичу?

Семен

Сьогодні  
До мене, скоро світ, дворецький від  
Князя Василія та Пушкінів  
Слуга прийшов з доносами.

Цар

Ануй!

Семен

Слуга від Пушкіна доніс нам перший,  
Що вранці вчора з Krakova гонець  
В їх дім приїхав; зараз за годину  
Його без грамоти відіслано назад.

Ц а р

Гінця спійматъ!

С е м е н

Вже вислано погоню.

Ц а р

А Шуйський що?

С е м е н

Гостив він вечором  
Своїх приятелів, обое Милославських,  
Бутурліних, Михайла Салтикова,  
Та Пушкіна, та ще декілька інших.  
І розійшлися пізно, тільки Пушкін  
Сам на сам із хазяїном лишився,  
І довго розмовляли ще оба.

Ц а р

Як стій пошліть за Шуйським!

С е м е н

Твоя воля,  
Він тут уже.

Ц а р

Поклич його сюди!

Семен відходить.

З Литвою зносини! Се що таке?

Ненависні мені ті Пушкіни —

До бунту схильні! Шуйському також  
Не можна довіряти. Уступчивий він,  
Та смілий і лукавий.

Входить Шуйський.

Треба, княже,

Мені з тобою побалакати.

Та ти, здається, сам прийшов за ділом,  
То зразу хочу вислухать тебе.

Шуйський

Так, царю, почуваю я повинність  
Тобі сказати важну вість.

Ц а р

Рад слухать.

Ш у й съ к и й

(тихо, вказуючи на Федора)

Але, ласкавий царю...

Ц а р

Мій царевич

Все може знати, що князь Шуйський знає.  
Ну, говори!

Ш у й съ к и й

З Литви пришла нам вістъ...

Ц а р

Та, може, яку Пушкінові вчора  
Надвечором привіз гонець.

Ш у й съ к и й

(тихо)

Все знає!

(Голосно.)

Я думав, царю, що ти тайни сеї  
Не знаєш ще.

Ц а р

Нема потреби, княже!  
Обміркувати бажаю я звістки,  
Інакше правди не дійду.

Ш у й съ к и й

Я знаю

Лиш те, що в Krakovі явився самозванець,  
І що король та всі пани за ним.

Ц а р

Що ж кажутъ? Хто такий той самозванець?

Ш у й съ к и й

Не знаю.

Ц а р

Але... чим він небезпечний?

Ш у й съ к и й

Міркую, царю, що твоя держава  
Міцна, що ти прихильністю, любов'ю  
Та щедротою слуг твоїх серця  
До себе прив'язав. Та знаєш сам:  
Юрба безмисна, змінна, бунтам рада  
І легковірна, легко подається  
Пустим сподіванням та слухає  
Хвилевої намови, а для правди  
Байдужна та глуха, зате байок  
Охоче слухає. Подобається їй  
Безсоромна відвага. Тож, коли  
Невідомий той волоцюга перейде  
Литовськую границю, то ім'я  
Димитрія, яке він воскресить,  
Юрбу безумців може притягти  
До нього.

Ц а р

Що? Димитрія? Ім'я  
Дитини тої?.. (*До царевича.*)  
Сину, віддалися!

Ш у й съ к и й

(*до себе*)

А, він почервонів! Ну, буде буря.

Ф е д і р

А може, цар позволить...

Ц а р

Ні, не можна!

Іди, мій сину!

Царевич відходить.

Га, Димитрія!

Ш у й съ к и й

(*до себе*)

Нічого він не зناє.

Ц а р

Послухай, княже!  
Запоряди ти зараз все, що можна,  
Аби Росію від границь Литви  
Відгородить заставами, аби  
Й жива душа не перейшла границі,  
Ні заєць з Польщі не прибіг до нас,  
Ні ворон з Krakova не прилетів!  
Іди!

Ш у й сък и й

Іду.

Ц а р

Чекай! Як думаєш?  
Се відомість пуста? Чи ти чував  
Коли, аби мерці з гробів вставали  
Допитувати царів, царів законних,  
Призначених та вибраних народом  
І патріархом коронованих?  
Се смішно, правда? Чом же не смієшся?

Ш у й сък и й

Мені не смішно, царю.

Ц а р

Слухай, княже!  
Коли дізвався я, що хлопець той...  
Що хлопця того хтось життя позбавив,  
Тебе на слідство вислав я. Тепер  
Тебе хрестом і богом заклинаю,  
Сумлінно правду вияви мені:  
Чи ти пізнав убитого хлопчину?  
Чи не було підміни? Відповідж!

Ш у й сък и й

Клянусь тобі...

Ц а р

Ні, Шуйський, не клянися,  
Лиш відповідж: се справді був царевич?

Ш у й с ь к и й .

Був справді.

Ц а р

Ще подумай, княже! Я  
Свою любов обіцюю тобі,  
Минулої брехні гнівом не покараю.  
Але коли тепер хитриш зо мною,  
То заклинаюсь головою сина,  
Що не мине тебе прелюта кара,  
Така прелюта, що Іван Грізний  
Від страху ще й у гробі затрясеться.

Ш у й с ь к и й

Не кара нам страшна, страшна твоя  
Немилість,— то чи ж осмілюсь я  
Лукавити перед тобою? І чи міг  
Я так насліпо ошукатися,  
Щоб не пізнав Димитрія? Три дні  
Я труп його відвідував у церкві,  
Весь Углич там присутній був зо мною,  
Довколо нього ще тринадцять трупів  
Лежало, порозриваних народом;  
По них уже гнилизна замітно  
Показувалась, та дитяче тіло  
Царевича було нескверно ясне  
І свіже й тихе, мов у сні лежав він.  
Глибока рана ще не запеклася,  
А обриси лица були незмінні.  
Ні, царю, сумніву нема: Димитрій  
У гробі спить.

Ц а р

Досить! Іди тепер!

Шуйський відходить.

Ох, важко! Хай хоч дух переведу!  
Я почував: вся кров мені в лиці  
Ударила та тяжко відплівала...  
Так ось пощо тринадцять літ рядом  
Мені все снилося дитя те вбиті!  
Так ось що! Все тепер я розумію!  
Але хто ж він, той ворог мій грізний?  
Хто проти мене? Тінь, ім'я пусте!

Невже та тінь зірве порфіру з мене?  
Чи звук пустий дітей моїх позбавить  
Іх спадку? Я безумний! І чого  
Лякаюсь я? На привид лиш дмухни —  
І вже його нема. По сьому й бути!  
Не покажу по собі страху, та  
І маловажить нічого не треба.  
Ой, та й тяжка ж ти, шапко Мономаха!

## XII. КРАКІВ. ДІМ ВИШНЕВЕЦЬКОГО

Самозванець і патер Черніковський.

### Самозванець

Ні, отче мій, не буде трудності,  
Я знаю дух народу свого; в нім  
Побожність ще жива без переміни.  
Йому святий царя його примір,  
До того ж все терпимість і байдужність,  
І ручу вам, два роки не минуть,  
І весь мій люд і вся восточна церков  
Признають власті намісника Петра.

### Патер

Допоможи тобі святий Ігнатій,  
Коли прийде той час благословенний!  
А поки що, царевичу, ховай  
В душі своїй те сім'я благодаті.  
Буває іноді, духовний обов'язок  
Велить нам критися та удавати  
Перед ворожим світом. Судять люди  
Твої слова й діла, а наміри  
Зна тільки бог.

### Самозванець

Амінь! Хто там?

Входить слуга.

Скажи,

Що приймаємо.

Відчиняються двері, входить юрба росіян  
і поляків.

Товариші, ми виступимо завтра  
Із Krakova. Я, пане Mnішек, в тебе  
Зупинюся у Samборі на три дні.  
Я знаю, що гостинний замок твій  
Шляхетською пишнотою ясніє  
І хазяйкою він славний молодою.  
Прекрасную Marinу надіюсь  
Побачить там. А ви, приятелі,  
Litva і Rusь, братерські знамена  
Pіднявши проти спільногого врага,  
Проти зрадливого мойого ката,  
Сини слов'ян, я швидко поведу  
В бажаний бій грізні дружини ваші,  
Ta серед вас нові я бачу лиця.

Г а в р и л о П у ш к і н  
Вони прийшли до милості твоєї  
Просить меча і служби.

С а м о з в а н е ць

Рад вам, діти.  
До мене, друзі! Ale хто, скажи,  
Отсей красунь?

П у ш к і н

Князь Курбський.

С а м о з в а н е ць

(до Курбського)

Голосне

Iм'я! Чи ти свояк казанського  
Героя?

К у р б сък и й  
Син його.

С а м о з в а н е ць

А він живе ще?

К у р б сък и й  
Ні, вмер.

## Самозванець

Великий муж до битв і до поради,  
Та відколи, як месник завзятущий  
Кривд своїх, він з литовцями являвся  
Під стародавній Ольгин, слух про нього  
Загиб.

## Курбський

Отець мій решту всю життя  
Провів на Волині у добрах, що йому  
Баторій дарував. Відлюдно, в тишині,  
В науках він шукав собі відради.  
Та не втішала його мирна праця.  
Літ молодих батьківщину він тямив  
І до кінця тужив за нею тяжко.

## Самозванець

Нещасний воєвода! Ярко бліснув  
Його життя шумний, бурхливий схід.  
Я рад, великородний витязю,  
Що кров його знов тягне в вітчину.  
Вини батьків не треба споминати.  
Мир їх гробам! Зближися, Курбський! Руку!  
От диво, бач! Син Курбського веде  
На трон — кого? — Іванового сина.  
За мною всі! І люди і судьба.

(До одного з присутніх.)

Ти хто такий?

## Поляк

Собанський, вільний шляхтич.

## Самозванець

Хвала і честь тобі, свободи сину!  
Вперед йому три четверті жолду дати!  
А ті он хто? На них я пізнаю  
Одежі краю рідного. Се наші.

## Хрушов

(падає ниць)

Так, государю, отче наш! Твої ми  
Прихильні, переслідувані слуги.

Ми із Москви, в опалі, і втекли  
До тебе, царю, ѹ голови готові  
За тебе положить,— хай наші трупи  
Тобі за ступні стануть на трон царський.

### С а м о з в а н е ць

Держіться сильно, мученики чесні!  
Лиш поможіть мені дібратися до Москви,  
А там Борис за все нам заплатить.  
Ти хто?

### К о р е л а

Козак, до тебе з-за Дону присланий  
Від вільних військ, хоробрих отаманів,  
Від козаків верхових і низових  
Побачить ясні очі царськії  
І кланяться тобі їх головами.

### С а м о з в а н е ць

Я донців знов, не сумнівався бачить  
В своїх рядах козацькі бунчукі.  
**Спасибі** війську донському! Я знаю,  
Що козаки неправедно тепер  
Притиснені, переслідувані.  
Та як поможе бог мені вступити  
На трон батьків, то я вже по старому  
Помилую наш вірний, вільний Дон.

### П о е т

(наближається, кланяється низько ѹ хапає  
самозванця за полі)

Великий принце, ясний королевичу!

### С а м о з в а н е ць

Чого тобі?

### П о е т

(подав ѹому панір)

Прийміте ласкаво  
Сей бідний виплід праці духової!

## Самозванець

Що бачу! Се латинські вірші в тебе!  
Стократ святий союз меча та ліри!  
Один їх лавр обое обвиває.  
Під північним уродженим я небом,  
Та муз латинських мені звісний голос,  
І я люблю парнаськії цвітки  
Та вірю в пророкування поетів.  
Ні, недаремно в грудях їх огнистих  
Клекоче запал. Все благословенне  
Буває діло, що вони його  
Прославили заздалегідь. Зближися,  
Приятелю! Прийми сей дар на спомин  
Від мене.

(Дає йому перстень.)

А як справдиться на мні  
Моєї долі заповіт, як я  
Корону предків одержу, сподіюсь  
Почути знов солодкий голос твій,  
Вітхненний гімн.  
*Musa gloriam coronat, gloriaque musam*<sup>1</sup>.  
І так, приятелі, до завтра! Завтра знов  
Побачимось.

В с і

В похід, в похід! Нехай  
Жие много літа Димитрій! Хай  
Здоров бува великий князь московський!

## XIII. ЗАМОК ВОЄВОДИ МНІШКА В САМБОРІ

Марина, Рузя (вбирає її),  
служниці.

Марина

(перед дзеркалом)

Ну, що ж, готово? Поспішить не можна?

<sup>1</sup> Муза коронує славу, а слава музу (лат.). — Ред.

## Р у з я

Позвольте, наперед рішіть отсе  
Трудне питання, чи надінете  
Сю нитку перел, чи півмісяць той  
Діамантовий?

## М а р и н а

Так, вінець з брильянтів.

## Р у з я

І гарно! Тямите, його ви брали,  
Коли в гостину в королівський двір  
Ви їздили. Говорять, на балу  
Ясніли ви, як сонце. Ахали  
Мужчини всі, шептали всі красуні.  
Тоді, здається, перший раз вас бачив  
Хоткевич молодий, що потім застрілився.  
Говорять, що хто лиш на вас поглянув,  
То зараз закохався.

## М а р и н а

Чи не можна

Скоріше?

## Р у з я

Зараз, зараз! Ваш отець  
На вас поклав усю надію нині.  
Царевич бачив вас недарма. Він  
Не міг укрити свого захвату.  
Ранили ви його, то треба зразу  
Рішучим доконати ударом. Справді,  
Паннунцю, в вас він закохався. Ось  
Вже місяць, як покинув Krakів він,  
Забув війну, забув московський трон,  
Сидить у нас в гостині та балює,  
До одуру доводить поляків  
І москалів. Ах, боже мій, чи ж я  
Діждуся того дня, коли Димитрій  
Вас поведе в свою столицю  
Як вибрану московську царицю?  
Я надіюсь, що ви не лишите мене.

М а р и н а

А думаєш, що буду я цариця?

Р у з я

Хто ж, як не ви? Хто смів би красотою  
Рівнятися з папянкою моєю?  
Рід Мнішків ще нікому не вступав,  
І розумом ніхто йому не дорівняв.  
Щасливий той, на кім ваш зір спочине,  
До кого серця вашого любов прилине,  
Чи був би він король чи королевич,  
Французький чи німецький цісаревич,  
Не тільки бідний ваш царевич —  
Бог знає який, бог знає відки.

М а р и н а

Він справді царський син, і се признає весь  
світ.

Р у з я

А все ж минулою зимою  
Він був у Вишневецького слугою.

М а р и н а

Се він ховався.

Р у з я

Не перечу тому.

Але чи знаєте ви, що говорять  
Про нього між народом, буцім він  
Дячок, що втік з Москви, там відомий  
Як ошуканець.

М а р и н а

Фу, які дурниці!

Р у з я

Та я не вірю їм, а тільки так говорю,  
Що він повинен дякувати богу,  
Що ви на нього зглянулись поміж  
Усіми іншими.

Служниця

(вбігає)

Поприїздили гості!

Марина

Ось бачиш, ти й весь день готова  
Молоть пусте, а я не вбрана й досі.

Рузя

Се буде зараз! Адже все готове.  
Служниці пораються.

Марина

(до себе)

А я все-таки мушу все дізнатися...

#### XIV. РЯД ОСВІТЛЕНИХ КІМНАТ.

##### МУЗИКА

Вишневецький і Мнішек.

Мнішек

Він лиш з Мариною моєю розмовляє,  
Марину лиш на думці має...  
Виходить, що про шлюб гадає.  
Ну, признавайся, пане Вишневецький,  
Чи думав ти, що донечка моя  
Царицею зістане?

Вишневецький

Чудо, чудо!  
А ти хіба подумав, пане Мнішек,  
Що мій слуга царем московським стане?

Мнішек

А що ти скажеш про мою Марину?  
Я тільки натякнув їй: «Ну, гляди!  
Не випускай того Дмитра!» — І ось  
Усе в ладу, вже він у неї в сіті.

Музика грає полонеза. Самозванець виходить  
із Мариною в першій парі.

М а р и н а  
(тихо до Димитрія)

Так, вечором об одинадцятій  
У липовій алеї — знаєте?  
А завтра при фонтані.  
Розходяться. Друга пара.

К а в а л е р

І що лиш  
Знайшов у ній Димитрій?

Д а м а

А то як?  
Адже ж вона красуня!

К а в а л е р

Що? Красуня?  
От мармурова німфа, без життя  
В очах і без усмішки на устах.

Нова пара.

Д а м а

Він не вродливий, та з виду приемний,  
І царськую породу видно в нім.

Нова пара.

Д а м а

Коли ж пожід?

К а в а л е р

Коли звелить царевич.  
Ми то готові, та знать панна Mnішек  
З Димитрієм держать нас у неволі.

Д а м а

Приемна та неволя.

К а в а л е р

Так, як тільки ви...  
Розходяться. Кімнати пустіють.

## Мнішек

А ми, старі, тепер вже не танцюєм,  
Музики гук не радує вже нас,  
Прекрасних рук не тиснем, не цілуєм.  
Ой, не забув я жартів молодечих!  
Тепер не те, що тут колись бувало.  
І молодіж тепер не так відважна,  
І красота не так уже весела.  
Признайся, друже, все вже посумніло.  
Та ми лишімо їх, товаришу!  
Венгерського, що мохом весь обріс,  
Велімо відіткати плящину віковую.  
Та в кутику потягнемо удвійку  
Пахучий сік, струю, мов мід, густую!  
А за той час подумаєм де про що.  
Ходім же, брате!

## Вишневецький

І гаразд! Ходімо!

## XV. НІЧ. САД. ФОНТАНА

### Самозванець

(входить)

Ось і фонтана! Тут вона явиться.  
Здається, з роду я не боязливий,  
Перед собою близько смерть видав,—  
І перед смертю тіло не тримтіло.  
Мені грозила вічна неволя;  
За мною гнали,— я не падав духом,  
Відвагою з неволі слобонився.  
Та що ж тепер стісняє в мене дух?  
І що значить отсе непереможне  
Тремтіння? Чи се дрож напружених  
Бажань, чи страх? Весь день я дожидав  
Таємних сходин із Мариною,  
Обдумував усе, що їй сказати,  
Як гордий ум її до себе прив'язати,  
Її московською царицею назвати?  
Та ось та хвиля, і нічого я  
Не тямлю. Все, що в пам'яті було,

Геть улетіло, лих одна любов  
Тривожить поневолену уяву.  
Та що там мелькнуло?.. Ось шелест! Тихо!  
Ні, се зрадливий місячний лих промінь,  
А прошумів тут вітер весняний.

М а р и н а

(входить)

Царевичу!

С а м о з в а н е ць

Вона! Вся кров у мії  
Спинилася.

М а р и н а

Димитрію, се ви?

С а м о з в а н е ць

Чарівний, любий голос!

(Іде до неї.)

Ти, нарешті?

Тебе я бачу сам на сам зо мною  
У тіні ночі тихої? О, як повільно  
Плив день нудний! Як звільна погасала  
Зоря вечірня! І як довго я  
Чекав у сумороці тім пічнім!

М а р и н а

Біжать години, час мій дорогий.  
Тобі я назначила тут зустрічу  
Не з тим, аби промови слухатъ ніжні  
Коханця. Слів не треба тут. Я вірю,  
Що любиш ти. Та слухай, зважилась  
Я сполучити з долею твоєю,  
Бурливою й зовсім непевною,  
Й свою судьбу. Тому-то вправі я  
Жадать, Димитрію, від тебе ось чого:  
Жадаю, щоб душі своєї тайни  
Відкрив мені одверто ти й надії,  
І наміри, й побоювання навіть.  
Аби рука в руці з тобою я  
Могла пуститися в життя — не насліпо,

Немов дитя, не як невільниця  
Пожадань легких мужа, ані як  
Наложниця безмовная твоя,  
Але як гідная тебе подруга,  
Помічниця московського царя.

### С а м о з в а н е ць

О, дай мені забути хоч на хвилину  
Моєї долі клопоти й тривоги!  
Забудь сама, що бачиш коло себе  
Царевича, Марино! Бач у мні  
Коханця лиш, що вибрала для себе,  
Щасливого єдиним поглядом  
Твоїм. О, вислухай любви благання!  
Дай висловить все те, чим серце повне!

### М а р и н а

Не час на тее, княже. Гаеш час,  
А твоїх слуг прихильність остиває.  
День віді дня положення твоє  
Стає небезпечніше та трудніше.  
Вже носяться зовсім сумнівні слухи,  
І новина вже гонить новину,  
А Годунов готовиться до бою.

### С а м о з в а н е ць

Що Годунов? Хіба ж у його власті  
Твоя любов і щастя все мое?  
Ні, ні! Тепер дивлюся я байдужно  
На трон його, на царську власті його.  
Твоя любов — без неї що мені  
Життя і слава й руськая держава?  
В глухім степу, в землянці бідній ти  
Мені заміниш царськую корону.  
Твоя любов...

### М а р и н а

Стидайсь! Ти забуваєш  
Високе, святе призначення свое.  
Твоє становище тобі повинно  
Дорожчим бути від всіх радошців,  
Від всіх покус життя. Його ні з чим  
Не можеш ти зрівняти. Знай іще:

Не молодцеві, що кипить безумно  
Моєю очарований красою,  
Я віддаю свою вроочисто руку,  
А віддаю наступникові лиш  
Московського престолу, царському  
Потомкові, спасенному судьбою.

### С а м о з в а н е цъ

Не муч мене, прегарная Марино!  
Не говори, що царство, не мене  
Ти вибрала. Марино, ти не знаєш,  
Як тяжко ти мое зраница серце!  
А що, якби... о престрашний сей сумнів! —  
Скажи, якби пе царський рід мені  
Сліпа судьба в уділі надала,  
Якби не був Івановим я сином,  
А лиш тим поневіряним слугою,—  
Тоді — чи ти любила би мене?

### М а р и н а

Димитрію, ти й буть не можеш іншим,  
І другого мені любить не можна.

### С а м о з в а н е цъ

Ні, годі! Я не хочу із мерцем  
Ділитися любов'ю, що до нього  
Належить. Годі притворятися!  
Скажу всю правду. Знай же: твій Димитрій  
Давно погиб, у гробі й не воскресне.  
А хочеш знати, хто я такий? І овшім,  
Скажу. Я бідний чорноризець, що  
Занудився в неволі монастирській.  
Під клобуком обдумав я відважний  
Свій намір, світові зготовив чудо  
І врешті втік із келії своєї  
До українців в курені їх тихі.  
Там я навчився шабллю й конем  
Владати, там Димитрієм назався —  
І поляків дурив я нетямуших.  
Що скажеш, горда ти моя Марино?  
Чи задоволена моїм признанням?  
Ну, що мовчиш?

М а р и н а

О стид мені! О горе!

С а м о з в а н е ць

(стиха)

Куди затяг мене досади порив!  
З таким трудом леліяне щастя  
Я, може, навіки загубив.  
Шо я зробив, безумний!

(Уголос.)

Бачу, бачу,  
Що стид тобі некняжої любові!  
Так вимов же мені страшне те слово!  
В твоїх руках тепер моя судьба.  
Ріши! Я жду.

(Падає на коліна.)

М а р и н а

Встань, бідний самозванче!  
Чи думаєш, що, впавши на коліна,  
Зм'ягчиш мое ти славолюбне серце,  
Як в дівки легковірної й слабої?  
Ти помилився, друже! При своїх  
Ногах видала я вже рицарів  
І графів благородних, але їх  
Благання холодно я відкидала,  
І не на те, щоб втікача-черця...

С а м о з в а н е ць

(устасє)

Не погордуй, хоч самозванець я!  
Хоробрості багато в мене, може,  
Достойної московського престола  
Ta твоєї безцінної руки.

М а р и н а

Чи радше шибениці, хтів сказати!

С а м о з в а н е ць

Я винуватий. Гордістю обнятий.  
Дурив я довго бога і царів,

Брехав перед усіма, та не ти,  
Марино, мусиш бути моїм катом.  
Перед тобою я неправди не сказав,  
Тебе одну не міг дурити я.  
Для мене ти одна була свята,  
Перед якою кривити душою  
Я не посмів. Любов сліпа, ревнива,  
Одна любов заставила мене  
Все виявить.

### М а р и на

Чим ти хвалишся, дурню?  
І хто признання твоого жадав?  
А вже як ти, безіменний бродяга,  
Міг осліпіть чудеспо два народи,  
То мусив ти бодай би гідним бути  
Успіху свого і свою ошуку  
Відважну вбезпечити навіки  
Упертим та глибоким мовчанням.  
Чи ж можу я віддатися тобі?  
Чи можу, рід і сором свій забувши,  
Свою з твоєю сполучити долю,  
Коли ти сам з такою простотою,  
Так легко свою ганьбу відкриваеш?  
З любви до мене він у всім признається!  
Дивуюся, як перед моїм батьком  
Із приязні ти досі не відкрився,  
З утіхи перед нашим королем  
Або ще перед паном Вишневецьким  
Із вірності, властивої слузі.

### С а м о з в а н е ц ь

Клянусь тобі, що з серця моїого  
Одна ти вимусить могла признання.  
Клянуся, що ніколи та ніде,  
Ані на бенкеті при п'яній чаші,  
Ані в приятельській розмові щирій,  
Ні під ножем, серед найтяжчих мук,  
Тих тайн тяжких не видасть мій язик.

### М а р и на

Клянешся ти, і так я маю вірить?  
О, вірю! Але чи не можна знати,

Чим ти клянешся? Може, ім'ям бога  
Як препобожний приймич езуїтів?  
Чи честю, як войовник благородний?  
Чи, може, тим єдиним царським словом.  
Що царський син ти? Так чи ні? Скажи!

### С а м о з в а н е ц ь

(*гордо*)

Грозного тінь мене усиновила,  
Димитріем з-за гробу нарекла,  
Довкола мене весь народ збудила,  
Мене за месника Борису призначила.  
Царевич я! Досить! Мені вже стидно  
Перед гордою полькою хиляться.  
Прощай навіки! Гра кривавої війни,  
Моєї долі клопоти широкі  
Заглушать, надіюсь, любовну тугу.  
О, як же я зненавиджу тебе,  
Коли мине отся соромна пристрасть! —  
Тепер іду — загибель чи корона  
На голову мою в Росії жде.  
Чи смерть знайду як вояк в чесній битві,  
Чи як злочинець десь на ешафоті,  
Не будеш ти дружиною моєю,  
Учасницею моєї судьби.  
Та, може, ти пожалуєш іще  
Тієї долі, що ось відкидаєш.

### М а р и н а

А як я твій безсоромний обман  
Заздалегідь відкрию перед всіма?

### С а м о з в а н е ц ь

Чи думаєш, що я тебе боюся?  
Що більш повірить світ весь польській панні,  
Ніж руському царевичу? Та знай,  
Що ні король, ні папа, ні магнати  
Не думають про правду моїх слів.  
Димитрій я чи ні, ім се байдуже,  
Аби лиш притик до роздорів та війни.  
Ім того лиш потрібно, і тебе,  
Як бунтівницю, змусять замовчати.  
Прощай!

## Марина

Чекай, царевичу! Нарешті  
Почула я річ не молокососа,  
А мужа. Се мене з тобою, княже,  
Примириє. Безумний порив твій  
Я забиваю, бачу в тобі знов  
Димитрія. Та слухай, час вже, час!  
Прокинься та не гайся довше тут,  
Веди війська чим борше до Москви,  
Кремль увільни, на трон московський сядь,—  
Тоді за мною шли послів весільних!  
Та свідок бог,— поки твоя нога  
Не вступить на східці престолу, поки  
Із нього ти не скинув Годунова,  
Я про любов твою і слухати не хочу.  
Відходить.

## Самозванець

Ні, легше воювати з Годуновим  
Або з двірським хитрити єзуїтом,  
Ніж з жінкою. Чорт з нею! Сил не стало.  
І плутає, і в'ється, і підлазить,  
З рук виповзає, і сичить, і грозить,  
Аж ужалить. Змія, змія! Недарма  
Я перед нею так дрижав. Вона  
Мене вже мало що не погубила.  
Ta так і бути! Завтра з військом рушу.

## XVI. ЛИТОВСЬКА ГРАНИЦЯ

(Рік 1604, д[ня] 14 жовтня)

Князь Курбський і Самозванець,  
оба верхом. Військо наближається  
до границі.

### Курбський

(надїздить перший)

Ось, ось вона, російськая границя!  
Свята Росіє, вітчино, я твій!  
Чужини порох гордо отрясаю  
З моїх чобіт, жадібно воздух п'ю

Новий, для мене рідний. О, тепер  
Душа твоя, мій отче, втішиться,  
І в гробі зрадуються вигнанця  
Кістки! Знов блиснув наш дідівський меч,  
Той славний меч, гроза царів казанських,  
Той добрий меч, слуга царів московських!  
На бенкеті тепер він погуляє  
За свого надійного царя.

### С а м о з в а н е ць

(їде з похиленою головою)

Щасливий він! Яка душа пречиста  
В нім радістю та славою зогріта!  
Войовниче, як завиджу тобі!  
Син Курбського, що виріс в чужині,  
Забув всі кривди, зроблені вітцю,  
Його вину за гробом відкупивши,  
Ти кров пролить за Іванового сина  
Готовиша та правого царя  
Вернути вітчині. Ти правий в своїй вірі,  
Душа твоя весела мусить бути.

### К у р б съ к и й

А ти хіба не веселишся духом?  
Ось наша Русь, царевичу! Вона твоя!  
Там ждуть тебе серця твоїх людей,  
Твоя Москва, твій Кремль, твоя держава.

### С а м о з в а н е ць

Російська кров, о Курбський, потече.  
Ви за царя меч узяли, ви чисті.  
А я веду вас на братів, Литву  
Веду на Русь і в красную Москву  
Шлях заповідний покажу ворогам.  
Та хай мій гріх упаде не на мене,  
А на тебе, Борисе, царевбійце!  
Вперед!

### К у р б съ к и й

Вперед! І горе Годунову!  
Ідуть. Полки переходять границю.

## XVII. ЦАРСЬКА ДУМА

Цар, патріарх і бояри.

Цар

Чи се можливо? Утікач чернець,  
Розстрига — і на нас веде злодійські  
Дружини, й нам писати важиться  
Погрози! Годі, час нам усмирити  
Того безумця. Ідьте ви, Трубецький,  
І ти, Басманов! Треба помочі  
Там моїм вірним воєводам. Чую,  
Чернігів у облозі, тож рятуйте  
І город той і горожан!

Басманов

Мій царю,  
Три місяці віднині не минуть,  
А вже про самозванця й слух пропаде.  
Його в Москву привеземо як звіра  
Заморського в залізній клітці, богом  
Тобі клянуся.

Відходить із Трубецьким.

Цар

Шведський нам король  
Через послів союз свій предкладає,—  
Та не потрібна нам чужа підмога;  
Своїх людей воєнних в нас доволі,  
Щоб зрадників відперти та ляхів.  
Відмовив я.

(До дяка.)

Щелкалов, розіслати  
На всі кінці укази воєводам,  
Аби на коні бралися й людей  
Старим звичаєм в службу посилали.  
З монастирів потрібно відібрати  
Служителів із причту. В давній час,  
Коли біда грозила вітчині,  
Самітники самі на битву йшли.  
Та нині ми не хочем їх тривожить,—  
Хай моляться за нас. Такий мій царський  
Указ і всіх бояр така ухвала.  
Тепер ще важне рішими питання.  
Ви знаєте, зухвалий самозванець

Скрізь розпустив поганії чутки,  
Скрізь розіслав свої листи клеветні,  
Що сіють страх і сумнів між народом.  
На площах клекотить тривожний гамір...  
Уми киплять... Їх треба остудити.  
Бажав би я нікого не карати,—  
Та як зарадити? Рішім тепер.  
Ти перший, отче патріарше, нам  
Скажи, що думаєш?

### Патріарх

Благословен всевишній,  
Що поселив дух милості й терпіння  
В душі твоїй, великий царю наш!  
Ти грішному загибелі не хочеш,  
А тихо ждеш, аж облуд промине.  
Він промине, і вічне сонце правди  
Осяє всіх. Твій вірний богомолець  
Для світських діл не мудрий судія,—  
Та важиться тобі подать свій голос.  
Чортівський син, розстріга окаянний  
Себе Димитріем прославив у народі.  
Ім'ям царевича, мов ризою  
Украденою, він безстидно одягнувся.  
Та треба лиш роздерти ризу ту,  
І сам він у всій своїй наготі  
Осоромиться. Спосіб сей сам бог  
Шле нам. Знай, царю, тому вже шість літ,  
У той сам рік, коли тебе господь  
Благословив на царськую державу,  
В вечірній час до мене раз прийшов  
Пастух звичайний, вже в старих літах,  
І ось яку сказав предивну тайну:  
«В молодості,— сказав він,— я осліп  
І відтоді не знав ні дня, ні ночі  
До старості. Даремно я лічився  
І зіллям, і нашілтуванням всяким,  
Даремно я ходив на прощу в різні  
Святі храми великих чудотворців.  
Даремно із колодязів святих  
Цілющу воду до сліпих очей  
Я прикладав — не посылав господь  
Мені ліку. Нарешті стратив я

Усю надію і привик до пітьми.  
Навіть у снах не снилися мені  
Ті речі, що я їх давно видав,  
А снились тільки звуки. Отже, раз  
В глибокім сні дитячий чую голос,  
Що мовив: «Встань, дідусю, та піди  
У город Углич в храм святого Спаса!»  
Там помолися ти над моїм гробом!  
Бог ласкав і поверне зір тобі». —  
«Хто ж ти такий?» — спитав я у дитини.  
«Царевич я, Димитрій. Цар небесний  
Прийняв мене в лик ангелів своїх,  
І я тепер великий чудотворець.  
Іди ж, старий!» Проснувся я і думав:  
«Що ж, може, й справді змилується бог  
І зір мені поверне в пізню старість.  
Піду». В далеку рушив я дорогу.  
Ось Углиця дійшов я і приходжу  
У храм святий, прослухав службу божу.  
В душі палає щось, і став я плакать  
Так радісно, неначе сліпота  
З очей моїх слозами витікала.  
Коли народ став виходить, до внука  
Сказав я: «Івасю, поведи мене  
Над гроб царевича Димитрія!»  
Провів мене малий, і скоро лиш  
Над гробом я тихенько помолився,  
Провиділи у мене очі, я  
Побачив божий світ і внука й гроб».  
Ось що сказав мені старий той, царю.

Загальне замішання. Протягом тої промови  
Борис кілька разів обтирає лице платком.

Я посылав тоді навмисно в Углич,  
І дізнато, що дуже много хорих  
Вздоровлених бувало в тих часах  
Коло царевича могили. І тому  
Ось моя рада: в Кремль святеє тіло  
Перенести, поставити в соборі  
Архангельськім. Народ побачить ясно  
Тоді обман безбожного злочинця,  
Чортівська сила щезне наче порох.

Мовчанка.

## Князь Шуйський

Святителю, хто знає замисли  
Всевишнього? Не нам його судити.  
Нетлінний сон і силу чудотворства  
Він може дати дитинячому тілу.  
Та треба нам народні поговори  
Розсліджувати пильно та безстрасно.  
А чи в часах бурливих бунтів можна  
Нам думати про таке велике діло?  
Чи всі не скажуть, що зухвало ми  
Святеє тіло рушаєм для своїх  
Діл світових? Народ і так уже  
Хитається безумно, й так уже  
Багато гамору та поговорів.  
Не час бентежити ще людські душі  
Такою нежданою новиною.  
Сам бачу, треба слух, розсіяний  
Розстригою, сяк-так втихомирити,  
Та маються на тее способи  
Інакші та простіші. Ось я, царю,  
Коли позволиш, виступлю на площі  
Перед народ, промовлю до юрби,  
Усовіщу безумство та відкрию  
Лихий обман отого волоцюги.

## Цар

Хай буде так! Владико патріарше,  
Будь ласкав, заходи до мене в двір!  
Мені з тобою ще поговорить потрібно.  
Відходить, а за ним усі бояри.

## Один боярин (стиха до другого)

А бачив ти, як страшно блід наш цар  
І піт густий з лиця його закапав?

## Другий

Признаюсь, я й не смів очей підняти,  
Не смів зітхнуть ані поворухнутися.

## Перший

А виручив князь Шуйський нас гаразд!

## XVIII. РІВНИНА КОЛО НОВГОРОДА-СІВЕРСЬКОГО

(Р. 1604, д[ня] 21 грудня)

Битва.

В о я к и

(тікають безладно)

Біда, біда! Царевич і ляхи!  
Осъ, ось вони! Ось, ось вони!

Входять капітан Маржерет і Вальтер Розен.

М а р ж е р е т

Куди, куди? Allons! <sup>1</sup> Махай назад!

О д и н і з у т і к а ч і в

Махай ти сам, коли охота в тебе,  
Проклятий басурман!

М а р ж е р е т

Quoi, quoi?<sup>2</sup>

Д р у г и й у т і к а ч

Ква, ква! Тобі приемно, жабо ти  
Заморськая, на руського царевича  
Тут квакати, а ми, знай, православні.

М а р ж е р е т

Qu'est-ce à dire pravoslavnї?.. Sacrés gueux,  
maudites canailles! Mordieu, mein Herr, j'enrage!  
On dirait que ça n'a pas des bras pour frapper,  
ça n'a que des jambes pour fuir<sup>3</sup>.

Р о з е н

Es ist Scha de<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Ну! (франц.) — Ред.

<sup>2</sup> Що, що? (франц.) — Ред.

<sup>3</sup> Що значить православнї?.. Погана голота! Проклятий ледащо! (До Розена.) Ій-богу, мій пане, я ошалію! Можна сказати, що в них нема рук до биття, а тільки ноги до втікання.

<sup>4</sup> Це сором (нім.). — Ред.

**Маржерет**

Ventre-saint-gris! Je ne bouge plus d'un pas;  
puisque le vin est tiré, il faut le boire. Qu'en  
dites-vous, mein Herr?<sup>1</sup>

**Розен**

Sie haben Recht<sup>2</sup>.

**Маржерет**

Diable, il y fait chaud! Ce diable de Samozvanetz,  
comme ils'appelle, est un brave a trois poils<sup>3</sup>.

**Розен**

Ja<sup>4</sup>.

**Маржерет**

Hé! voyez donc, voyez donc! L'action s'engage  
sur les derrières de l'ennemi. Ce doit être le  
brave Basmanoff, qui aurait fait une sortie<sup>5</sup>.

**Розен**

Ich glaube das<sup>6</sup>.

Входять німці.

**Маржерет**

Ha, hal! Voici nos Allemands! Mein Herr, dites  
leur donc de se rallier et, sacrebleu, chargeons!<sup>7</sup>

<sup>1</sup> Кроть його мать! Я не вступлюся ані кроком.  
Коли вино налито, треба його випити. Що скажете,  
мій пане?

<sup>2</sup> Ви маєте слухність (нім.). — Ред.

<sup>3</sup> Чорт бери, тут гаряче! Той чорт Самозванець, як  
він себе називає, все-таки бравий козак.

<sup>4</sup> Це так (нім.). — Ред.

<sup>5</sup> Ого, гляньте ж, гляньте ж! Битва розпочалася  
позаду неприяителя. Се, певно, бравий Басманов  
ударив на нього.

<sup>6</sup> Я так думаю (нім.). — Ред.

<sup>7</sup> Га, га, ось наши німці! Мій пане, скажіть їм, аби  
ставали в ряд, і, чорт бери, наперед!

Розен

Sehr gut! Halt!

Німці стають у ряд.

Marsch!<sup>1</sup>

Німці

(йдуши)

Hilf, Gott!<sup>2</sup>

Битва. Росіяни знов утікають.

Ляхи

Побіда! Гай, побіда!

Слава царю Димитрію!

Димитрій

(верхом)

Ударити відбій!

Ми побідили. Годі нам! Щадіть  
Російську кров! Відбій, відбій!

Трублять і б'ють у барабани.

## ХІХ. ПЛОЩА ПЕРЕД СОБОРОМ У МОСКВІ

Народ.

Один

Чи скоро вийде цар наш із собору?

Другий

Скінчилася служба божа, а тепер  
Іде молебен.

Перший

Що, чи проклинали

Вже того?

<sup>1</sup> Дуже добре! Стій! Кроком руш! (нім.) — Ред.

<sup>2</sup> Боже допоможи! (нім.) — Ред.

## Другий

Я стояв у притворі  
І чув, як дякон закричав щосили:  
«Гришка Отреп'єв, анафема!»

## Перший

Хай проклинають! А царевичу  
Немає діла до Отреп'єва.

## Другий

Царевичу тепер отсе співають  
Вічну пам'ять.

## Перший

Ха-ха-ха! Живому  
Вічну пам'ять! От уже їм буде,  
Безбожникам!

## Третій

Агов! Чи чуєш шум?  
Се, може, цар.

## Четвертий

Ні, се наш юродивий.

Входить юродивий у залізній шапці,  
обвішаний кайданами, в окруженні  
дітвори.

## Дітвора

Залізна шапка! Гей, залізна шапка!  
Туррр-туррр!..

## Бабуся

Та відступіть від нього, бісенята!  
А ти, блаженненський, помолишся  
За мене, грішну?

## Юродивий

Дай копієчку!

## Бабуся

Ось на копієчку та спом'яни мене!

Ю роди в и й

(сідає на землю і співає)

Місяць їде,  
Котик плаче.  
Юродивий, уставай,  
Богу помолися!

Дітвора обступає його знов.

О д и н х л о п е ц ь

Здоров був, юродивий! А чому  
Ти шапки не здіймаєш?

(Стукає його кулаком у залізну шапку.)

Осъ, як дзвонитъ!

Ю роди в и й

А в мене осъ копіечка!

Х л о п е ц ь

Неправда!

Ну, покажи!

(Вихапує копійку й утікає.)

Ю роди в и й

(плаче)

Узяв, узяв мою  
Копіечку! Не поцурався скривдити  
Убогого.

Н а р о д

Цар, цар іде!

Ц а р виходить із собору.

Б о я р и н, ідучи перед ним, роздає вбогим  
милостиню. Б о я р и .

Ю роди в и й

Борисе!

Борисику, хлопчища обижають  
Убогого!

Ц а р

Подайте милостиню  
Йому! Чого він плаче?

**Ю р о д и в и й**

Ті хлопчища  
Мене ось обижають. Накажи  
Всіх їх порізати, як наказав  
Зарізати царевича малого!

**Б о я р и**

Геть забираїся, дурню! Заберіть  
Геть сього дурня!

**Ц а р**

Ні, лишіть його  
В спокою! Помолись за мене, юродивий!  
Відходить.

**Ю р о д и в и й**

(слідом за царем)

Ні, не годиться нам молитися  
За Ірода царя! А то заплаче  
Святая богородиця в соборі.

## **ХХ. СІВСЬК**

**С а м о з в а н е ц ь**, окружений своїми.

**С а м о з в а н е ц ь**

Де бранець?

**Л я х**

Тут.

**С а м о з в а н е ц ь**

Покликати до мене!

Входить бранець росіянин.

Хто ти?

**Б р а н е ц ь**

Рожнов, московський дворянин.

**С а м о з в а н е ц ь**

Давно ти в службі?

Рожнов

Буде тому місяць.

Самозванець

І чи не стид тобі, Рожнов, що ти  
Підняв на мене меч?

Рожнов

Не стид. Не наша воля.

Самозванець

Був у битві ти під Сіверським?

Рожнов

Прибув  
Два тижні я по битві із Москви.

Самозванець

Де Годунов?

Рожнов

Стривожений був дуже  
Пораженням у битві й раною  
Мстиславського, та Шуйського післав  
Над військом воєводою.

Самозванець

Чому  
Відкликав він Басманова в Москву?

Рожнов

Надгородив його заслуги честю  
Та золотом. Тепер у царській думі  
Сидить Басманов.

Самозванець

В війську потрібніший  
Він був. А що в Москві?

Рожнов

Все тихо, -слава богу.

Самозванець

Що? Ждуть мене?

**Рожнов**

Бог знає. Там про тебе  
І згадувати тепер не дуже сміють.  
Кому язык відріжуть, а кому —  
То й голову. Така там чудасія!  
Що день, то кара смерті. Тюрми всі  
Битком набиті. Де три чоловіки  
Зійдуться враз на площі, глянь, уже  
Й шпіон візьметься. В кождій вільній хвилі  
Цар сам допитує донощиків.  
Отак і жди біди. То ліпше вже  
Мовчать.

**Самозванець**

Позавидіти можна тому,  
Життю Борисових людей. А військо що?

**Рожнов**

Нішо. Воно одіте, не голодне,  
Всім задоволене.

**Самозванець**

Його багато?

**Рожнов**

Бог знає.

**Самозванець**

Буде тисячів хоч тридцять?

**Рожнов**

Та набереться, може, й п'ятдесят.

Самозванець задумується. Всі глядять  
один на одного.

**Самозванець**

А в вашім таборі що думають про мене?

**Рожнов**

А поговорюють про твою милість,  
Що ти — не в гнів тобі — і злодіяка,  
І бравий хлопець.

## С а м о з в а н е ць

(сміється)

Справді я такий!

І одкажу їм се. Приятелі,  
Не будемо на Шуйського чекати.  
Поздоровляю вас, а завтра битва.

Відходить.

## В с і

Нехай живе Димитрій!

## Л я х

Завтра битва!

Іх тисяч п'ятдесят, а нас усього  
Ледве п'ятнадцять. Чи він збожеволів?

## Д р у г и й

Пусте, небоже! Лях один п'ятсот  
Тих москалів потрафить визвати.

## Р о ж н о в

Так, визвати, а як дійде до битви,  
То й від одного ти втечеш, хвастуне.

## Л я х

Якби ти був при шаблі, безсоромний  
Невільнику, то я б тебе отсим

(показує свою шаблю)

Смирив.

## Р о ж н о в

Наш брат русак обходиться  
Й без шаблі! Може, хочеш скоштувати  
Отсего, ти, безмізкий?

Показує кулак. Лях гордо глядить на нього  
Й мовчки відходить. Усі сміються.

## ХІІ. ЛІС

Самозванець і Пушкін.

Оддалік лежить кінь здихаючи.

Самозванець

Мій бідний кінь! Так шпарко він скакав  
Сьогодні на свою остатню битву  
І, ранений, так бистро ніс мене.  
Мій бідний кінь!

Пушкін

(*сам до себе*)

Ось чого жалує!  
Коня! Коли все наше військо майже  
Дотла побите!

Самозванець

(*до Пушкіна*)

А послухай, може,  
Від рани тільки кінь сей заморився  
І відітхне?

Пушкін

Та де там! Він здихає.

Самозванець

(*іде до коня*)

Мій бідний кінь! Хіба здійму узду  
Та відстебну попругу. Хай свободний  
Здихає він.

Розсідлує коня. Входять декілька ляхів.

Здоровенькі, панове!  
Що ж Курбського не бачу поміж вами.  
Я бачив, як сьогодні в гущу бою  
Він врізався. Тьма шабель молодого,  
Немов хитке колосся, обліпила,  
Та меч його над всіми підіймався,  
А крик грізний всі крики заглушав.  
Де ж мій юнак?

Поліг на полі битви

С а м о з в а н е ць

Честь витязеві й мир душі його!  
Як мало нас уйшло із тої битви!  
О зрадники, злодії-запорожці,  
Прокляті! Ви, ви погубили нас.  
Не видержали ѿ трьох мінут напору.  
Та я вже їм!.. Десятого повішу.  
Розбійники!

П у ш к і н

Хто винен, хто не винен,  
А все-таки розбиті ми начисто,  
Знівчені.

С а м о з в а н е ць

А перемога близько  
Була вже. Я передніх вів до штурму,  
Та німці нас порядно відразили.  
От юнаки! Ій-богу, юнаки!  
Люблю за се. Із них собі напевно  
Я доберу прибічну дружину.

П у ш к і н

А де-то нам сьогодні ночувати?

С а м о з в а н е ць

А тут у лісі. Чим тут не нічліг?  
А скоро світ — в дорогу! До обіду  
Дійдем до Рильська ми. Спокійна ніч!

Лягає, кладе сідло під голову й засинає.

П у ш к і н

Приємно спи, царевичу! Розбитий  
Дотла, рятуючися втекою,  
Безпечний він, мов та дурна дитина.  
Його, мабуть, хоронить провидіння,  
А ми, приятелі, не тратъмо духу!

## ХХII. МОСКВА. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Б о р и с, Б а с м а н о в.

Ц а р

Побитий він, та що за користь нам?  
Даремно нас побіда увінчала.  
Він знов зібрал розсипані полки  
І нам зі стін Путивля загрожає.  
Що роблять за той час герої наші?  
Стоять у Кромах, де юрба козацька  
Сміється з них з-під огорож гнилих.  
Ось слава! Ні, я ними не довільний.  
Пішлю тебе начальником над ними,  
Не рід, а ум поставлю воєводою,  
Хай гордість іх і злиться на місництво.  
Нарушить мушу ропіт тих вельмож  
І знівечить сю згубну встанову.

Б а с м а н о в

О царю, сто разів благословенний  
Той буде день, коли розрядні книги  
З роздорами та гордощами родовими  
Пожре огонь.

Ц а р

Сей день вже недалекий.  
Нехай лише втихомирю вперед  
Народу бунт.

Б а с м а н о в

Що на народ глядіти?  
Народ усе до бунту тайно склонний.  
Так бистрий кінь гризе свої вудила,  
На власті вітця так нарікає син.  
І що ж? Конем їздець спокійно править,  
А синові розказує отець.

Ц а р

Та іноді скидає кінь їздця,  
І син вітця не вічно в повній волі.  
Лише невисипною суворістю  
Ми вдержать можемо народ. Так думав

Смиритель бурь Іван, розумний самодержець,  
Так думав і його суворий внук.  
Ні, милості народ не відчуває.  
Роби йому добро — не скаже він спасибі;  
Грабуй його й карай — тобі не буде гірше.  
Входить боярин.

Що?

Боярин

Привели чужоплеменних гостей.

Цар

Іду прийнятий, а ти зажди, Басманов!  
Лишися тут! Мені з тобою треба  
Ще побалакати.

Віходить.

Басманов

Високий дух державний!  
Дай бог йому з Отреп'євим прокляттям  
Зробити лад! Багато ще добра  
Росії зробить він. Се важна думка  
В умі його зародилася; не треба  
Їй дати прохолонути. Яке для мене  
Широке поле буде, коли він  
Зламає роги родовим боярам!  
Суперників у битвах я не знаю;  
При царському престолі стану першим,  
А може навіть... Що за дивний шум?

Тривога за сценою. Бояри, придворні служби  
бездадно біжать, стрічаються та шепочуть.

Перший

За лікарем!

Другий

Чимдуж до патріарха!

Третій

Царевича, царевича покличте!

Четвертий

Духовника!

Басманов

Що сталося таке?

П'ятий і шостий

Цар занеміг! Цар, бачиться, вмирає.

Басманов

О боже!

П'ятий

На престолі він сидів  
І враз упав, булькнула кров із уст  
Та з вух.

Царя виносять у кріслі. Вся царська родина  
й всі бояри.

Цар

Ідіть усі! Лишіть одного  
Царевича зо мною!  
Всі відходять.

Умираю.

Обіймемось. Прощай, мій сину! Зараз  
Цarem ти станеш... Боже, боже мій!  
Ось зараз стану я перед тобою,  
І душу ніколи мені очистить  
Покую. Та чую, сину мій,  
Що ти мені дорожчий від душі  
Спасення... Та так і будь! Підданим  
Родився я й підданим в сумерках  
Було б мені й умерти. Та дістив  
Я власті царської. Яким шляхом?  
О, не питай! Досить, що ти невинен,  
Цarem ти, сину, будеш по закону,  
А я за все сам богу відповім.  
О любий сину, не дури себе,  
Не осліпляй себе ти добровільно!  
В бурливий час державу ти приймаєш.  
Страшний мені сей дивний самозванець,  
Бо іменем узброєний страшним.

Віддавна вправний до панування  
Я вдержувати міг всі бунти й смуті;  
Передо мною всі в страсі дрижали,  
І зрада голосу не сміла піднести.  
Та ти, недосвідний, ще молодий володар,  
Як будеш правити серед тих бур,  
Гасить пожежі та душити зраду?  
Та бог великий умудря молодість  
І слабості дарує силу. Слухай!  
Дорадника найперше вибираї  
Надійного, холодного, в віці  
Дозрілім, любого народові,  
Серед бояр шанованого задля  
Породи або слави! Шуйського...  
Для війська треба нині воєводи  
Розумного; Басманова пошли  
І твердо витримай боярські нарікання!  
Ти змалку в думі засідав zo мною  
І знаєш хід державної управи.  
Не відмінай же ходу діл! Привичка —  
Душа держав. Сьогодні мусив я  
Опали відновить та смертні кари;  
Ти можеш їх знести. Благословитимуть  
Тебе, як благословлять твого дядька,  
Коли Грозного трон він переняв.  
З часом потроху затягай наново  
Державні вудила, та тепер  
Їх попусти, та з рук не випускай.  
Будь ласкавий, доступний чужоземцям,  
З довір'ям їх услуги принімай.  
Суворо бережи устав церковний.  
Будь мовчазний, бо царський голос марно  
В повітрі тратитися не повинен;  
Як дзвін святий, він має віщувати лиш  
Великий сум або великий празник.  
О сину любий, входиш в ті літа,  
Коли бентежить кров лице жіноче.  
О, зберігай святую чистоту  
Невинності та горду соромливість!  
Хто в молодих літах чуттям тонути  
Привик в розпусті й розкошах змислових,  
Той, ставши мужем, буде кровожадний,  
Понурий, передчасно потемніє

У нього ум. В родині своїй будь  
Все головою! Матір ушануй,  
Пануй сам над собою, бо ти муж  
І цар. Люби свою сестру, бо ти  
Один лишаєшся їй охорона.

Ф е д і р  
(на колінах)

Ні, ні, жий, отче, й царствуй довговічно!  
Народ і ми погинемо без тебе.

Ц а р

Кінчиться все. Темніють в мене очі,  
І почуваю я могильний холод.

Входять патріарх і священики, за ними  
всі бояри. Царицю ведуть попід руки, царівна плаче.

Хто там? А, схима... так! Се святий постриг...  
Прийшов мій час! Цар у черці вступає...  
Труна мені за келію послужить.  
Жди трохи ще, владико патріарше!  
Я цар іще... Послухайте, бояри!

*(Вказує на сина.)*

Се той, кому я полішаю царство.  
Цілуйте хрест Феодору! Басманов!  
Приятелі мої — над гробом вас благаю,  
Служіть йому всі вірно та правдиво!  
Він ще так молодий і неповинний.  
Чи заприсягнете?

Б о я р и

Присягнемо.

Ц а р

Досить мені.  
Простіть же всі мої гріхи й провини,  
І вільні та таємній зневаги!  
Святі отці, зближіться, я готов.

Починається обряд постриження.  
Жінок виносять зомлілих.

## **ХХІІІ. ПЕРЕСЛУХАННЯ**

**Б а с м а н о в** вводить **П у ш к і н а.**

**Б а с м а н о в**

Ввійди сюди і говори свободідно!  
І так тебе він посила до мене?

**П у ш к і н**

Тобі свою він приязнь предлагає,  
В московськім царстві перший стан при собі.

**Б а с м а н о в**

Але ж і так Феодір вже високо  
Мене підніс: над військом я начальник.  
Для мене він зламав розрядний ряд  
І гнів бояр. Я присягав йому.

**П у ш к і н**

Ти присягав наступникові трону  
Законному. А як живе другий,  
Ще законніший?

**Б а с м а н о в**

Годі, Пушкін, годі!  
Не говори пусте мені! Я знаю,  
Хто він такий.

**П у ш к і н**

Росія і Литва  
Його давно Димитріем признали.  
А втім, я не настоюю на се.  
Можливо, що правдивий він Димитрій,  
А може й самозванець. Тільки се  
Я знаю, що скоріше чи пізніше  
Йому Москву відступить син Бориса.

**Б а с м а н о в**

Допоки я стою за молодого  
Царя, допоти трону він не лишить.  
Полків у нас досить ще, слава богу!  
Побідою я заохочу їх.  
А ви кого пошлете проти мене?

Чи козака Корелу або Mnішка?  
Та й чи багато вас? Усього вісім тисяч!

П у ш к і н

Ти помиливсь. Не наберем і стільки.  
Я сам скажу, що військо наше — дрантя,  
Що козаки оселі лиш грабують,  
Що поляки хваляться лиш та п'ють,  
А росіяни... Та що й говорити?  
Перед тобою я лукавити не буду.  
Та знаєш, чим так сильні ми, Басманов?  
Не військом, ні, не польською підмогою,  
А вірою, що скрізь живе в народі.  
Ти тямиш, як торжественно стрічали  
Дмитра, як супокійно завойовував  
Міста й оселі він без вистрілу,  
Як кріпості йому давалися,  
А воєвод упертих чернь в'язала.  
Ти бачив сам, чи радо ваше військо  
Йшло в бій із ним. Коли ж? При Борисі!  
А що тепер? Ні, пізно сперечатися,  
Басманов, пізно роздувати холодний  
Воєнний попіл. З розумом твоїм  
Усім і з волею твердою ти не встоїш.  
Чи не волиш дать перший приклад ти  
Благорозумний, Димитрія царем  
Оголосити й тим йому навіки  
Зробить прислугу? Як міркуєш?

Б а с м а н о в

Завтра

Дізнаєшся.

П у ш к і н

Рішись!

Б а с м а н о в

Прощай!

П у ш к і н

Подумай же, Басманов!

Відходить.

## Б а с м а н о в

Се правда, правда! Зрада скрізь панує.  
І що ж мені чинить? Чи дожидати,  
Аби й мене бунтівники зв'язали  
Та видали Отrep'єву? Чи, може, ліпше  
Упередити бурливий вал потопи  
Й самому?.. Та зламать присягу, заслужить  
На вічну нечесть з роду в рід, довір'я  
Монарха молодого відплатити  
Страшною зрадою... Баніта, вигнанець  
Обдумує спокійно бунт і зраду,—  
Та я, царів любимець... Але смерть...  
А властъ... Але бідування народне.

(Задумується.)

Сюди! Хто там? (*Свищє.*)

Коня! Трубіть на збір!

## ХХІV. ПЛОЩА, ДЕ ТРАТЬТЬ ЗЛОЧИНЦІВ

П у ш к і н іде, окружений народом.

Н а р о д

Царевич нам боярина послав.  
Послухаєм, що скаже нам боярин.  
Сюди! Сюди!

П у ш к і н

(на підвищенні)

Московські горожани!  
Царевич приказав вам поклониться.  
(Кланяється.)

Ви знаєте, небесне провидіння  
Спасло царевича від рук убійців.  
Ішов він свого вбійника скарати,  
Та божий суд вже поразив Бориса.  
Димитрію Росія піддалася!  
Басманов сам, покаявшись широ,  
Свої полки привів йому до ніг.  
Димитрій наближається до вас

З любов'ю й миром. Чи щоб догоодити  
Родині Годунових, руки ви  
Підіймете на правого царя,  
На внука Мономаха?

Н а род

Певно, ні.

П у ш к і н

Московські горожани! Знає світ,  
Як много ви терпіли під пануванням  
Жорстокого убійці. Скільки кар,  
В'язниць, катовань та податків ви  
Перенесли, терпіли труд і голод.  
Димитрій думає любити вас,  
Бояр, дворян, чиновників, вояків,  
Купців і гостей, і весь чесний люд.  
Чи ж будете ви вперті та безумні  
І царську милість відкидать від себе?  
Та він іде на царський трон своїх  
Вітців у супроводі військ грізних.  
Не гнівайте ж царя, побійтесь бога!  
Цілуйте хрест законному владиці!  
Піддайтесь і вишліть якнайшвидше  
Митрополита до Димитрія,  
Бояр, дяків і вибраних людей,  
Аби поклін дали вітцю й цареві.

Сходить із підвищення. Шум у народі.

Н а род

Що й говорить! Боярин правду мовив.  
Нехай живе Димитрій, наш отець!

С е л я н и н

(на підвищенні)

Гей, люди, люди! В Кремль! В палати царські!  
Біжіть, в'яжіть Борисових щенят!

Н а род

(кидається юрбою)

В'язать! Топить! Нехай живе Димитрій!  
Хай гине рід Бориса Годунова!

## **ХХV. КРЕМЛЬ. ДІМ БОРИСА, СТОРОЖА НА ГАНКУ**

**Ф е од о р** під вікном.

**У б о г и й**

Подайте милостиню Христа ради!

**С т о р о ж**

А підеш геть? Тут заборонено  
З ув'язненими розмовлять.

**Ф е од о р**

Іди,  
Дідусю, я біdnіший, бач, від тебе.  
Ти на свободі.

**К с е н і я** під серпанком приступає  
також до вікна.

**О д и н**

(*із народу*)

Он брат і сестра!  
Нешансні діти, мов пташата в клітці!

**Д р у г и й**

Знайшов кого пожалувати! Еге,  
Прокляте плем'я!

**П е р ш и й**

Хоч отець — злочинець,  
А діти неповинні.

**Д р у г и й**

Яблуко  
Від яблуні знай недалеко впаде.

**К с е н і я**

Ой, братчику, здається, йдуть до нас  
Бояри!

**Ф е од о р**

Се Голіцин і Масальський.  
Інших не знаю.

## К се н і я

Братчику мій милиці!  
Ах, серце завмирає!

Голіцин, Масальський, Молчанов  
і Шерифедінов, а за ними три етрільці  
входять у двір.

## Н а р о д

Розступіться!  
Гей, розступіться всі! Бояри йдуть.

## О д и н

(із народу)

Чого вони пішли?

## Д р у г и й

А, певно, будуть  
Заприсягать Федора Годунова.

## Т р е т і й

Та ї справді! Слухай, в домі чути шум!  
Тривога... Б'ють когось!..

## Н а р о д

О, слухай, вереск!  
Се женський голосок. Ходім у двір!  
Еге, заперті двері. Крик затих,  
Там чути шум і стукіт.

Двері відчиняються.

Масальський являється на ганку.

## М а с а л ь с ь к и й

Православний  
Народе! Годунова син Феодор,  
Та ще й дочка його Марія повмирали,  
Самі собі отрутою зробивши  
Смерть. Ми ось бачимо їх трупи.

Народ мовчить у перестраху.

Чого ж ви мовчите? Кричіть: «Нехай живе  
Наш цар Дмитро Іванович! Ура!»

Народ мовчить.

Переклад писано в днях 8—27 марта 1914.

Пушкінова драма «Борис Годунов» була першою в російськім письменстві драмою в новочаснім значенні того слова, драмою, яка незалежно від усіх правил та естетичних формулок кладе собі одинокою метою — подати в драматичній формі образ людського життя в трагічній, історичній чи індивідуальній хвилі. Були в російськім письменстві перед тим численні драми, переважно історичні, з класичної старовини та з історії Росії таких письменників, як Сумарокова, Озерова й інших, але всі вони мали на собі печать наслідування французьких псевдокласичних драм; усі вони, не вважаючи на більші або менші таланти їх авторів, хорували на невілічому шаблоновість та конвенціональність композиції й представлення. Перший Пушкін, завдяки геніальності своєї вдачі та широкому очитанню в західно-європейських письменствах, і тут переступив границі конвенціональності і дав російському письменству драму, не поділену на акти та сцени, зложену тільки з драматичних сцен, тісно зв'язаних внутрішнім єдинством трагічної події. Можна в тій драмі бачити подекуди вплив Шекспіра та Байрона, а щодо будови, не зв'язаної правилами, прийнятими в англійських драматургів, також вплив драми Гетого «Cötz von Berlichingen»; та все-таки Пушкінова драма лишається в високій мірі оригінальною, типово російською й історичною. Пушкін, пишучи її, не руководився ніякою тенденцією, але ставався, як можна докладніше вникнути в дух представленої ним історичної доби, і в тім також запорука великого значення тої драми та її чисто людського інтересу, який вона ніколи не перестане збуджувати у всіх читачів та глядачів.

Основу своєї драми взяв Пушкін без сумніву з найважнішого історичного твору його часу «Истории государства российского» М. М. Карамзіна, який у томах IX, X і XI своєї книги представив подрібно, на основі дуже совісного визискання всіх доступних йому джерел подій з часів панування царів Івана Васильовича Грозного, його сина Федора Івановича та його наступника Бориса Годунова. Подіям, представленим у Пушкіновій драмі, відповідають у представленні Карамзіна уступи т. X, ст. 127—133 (перші дні по смерті царя Федора Івановича, тимчасове правління

його жінки Ірини, сестри Борисової, вагання Бориса прийняти царську корону та остаточна його згода й коронація). До сього уступу, д[ня] 12 лютого 1598 р., відносяться чотири перші сцени Пушкінової драми. П'ята сцена переносить нас відразу в рік 1603, отже, перескакує 5 літ Борисового панування. Перша загадка про Юрія Отреп'єва поміщена в книзі Карамзіна<sup>1</sup> в т. XI, ст. 73, від котрої аж до ст. 106 тягнеться без перерви оповідання про його побут у монастирі, втеку з Московщини, пригоди на Вкраїні та в Польщі, похід у Росію й побіду над військами Годунова та про смерть сього царя. Варто навести тут початок цього оповідання, «однаково правдивого, як і неправдоподібного», по вислову Карамзіна. «Бідний син боярський, галичанин (се зн[ачить] родом із Галича московського) Юрко Отреп'єв, у молодих літах, стративши вітця на ім'я Богдана-Якова, стрілецького сотника, якого в Москві зарізав п'яний литвин, служив у домі Романових і кн[язя] Бориса Черкаського, знав читати й писати, виявляв багато ума, але мало обережності, нудився своїм низьким станом і зважився шукати задоволення та безтурботного життя без праці в чернечім стані, за прикладом свого діда Замятні-Отреп'єва, що вже давно був черцем у Чудівськім монастирі. Пострижений вятським ігуменом Трифоном і названий Григорієм, сей молодий чернець волочився з місця на місце, жив якийсь час у Суздалі в монастирі св. Євфімія, в Галичі в монастирі св. Івана Предтечі і в інших, а нарешті в Чудовім монастирі в келії та під властю свого діда. Там пізнав його патріарх Іов, посвятив його на диякона і взяв до себе «для книжного діла», бо Григорій не тільки вмів гарно переписувати, але також гарно складав канони святым, краще від многих старих книжників того часу. Користуючися прихильністю Іова, він часто їздив із ним у царський двір, бачив його пишноту та був очарований нею. З зацікавленням слухав він розумних людей, особливо коли в довірених, таємних розмовах вони згадували ім'я царевича Димитрія. Де тільки міг, він розвідував обставини його нещасного життя й записував на папері.

<sup>1</sup> «История государства российского, сочинение Н. М. Карамзина. Издание пятое в трех книгах, заключающих в себе двенадцать томов, с полными примечаниями, украшенное портретом автора, гравированным на стали в Лондоне, издание И. Эйнерлинга. Книга III (томи IX, X, XI и XII)», Санкт-Петербург, в типографии Эдуарда Праца, 1843.

Дивоглядна думка зародилася і назрівала в його душі, піддана йому, як запевняють, одним лихим черцем,—думка, що самозванець може покористуватися легковірністю росіян, яких зворушує пам'ять Димитрія, і в ім'я небесного правосудія покарати царевбійцю. Сім'я впalo на плодочу землю. Молодий диякон пильно читав російські літописи і нескромно, хоч жартом, говорив іноді чудівським монахам: «Знаєте, я буду царем у Москві». Одні сміялися, інші плювали йому в очі як безличному брехунові. Ті й подібні розмови дійшли до ростовського митрополита Йоанна, який доніс патріархові й самому царю, що «недостойний інок Григорій хоче бути сосудом дияволським». Добродушний патріарх не звернув уваги на донос митрополита, але цар велів своєму дякові Смирнову-Васильєву вислати безумного Григорія в Соловки (відлюдний монастир на острові Білого моря) або в Білозерські пустині нібито за ересі на вічну покуту. Смирнов сказав про се другому дякові Євфімієву, та сей, свояк Отrep'євих, попросив його не спішитися з виповненням царського указу і дав спосіб засудженному дяконові рятуватися втекою. Юрко-Григорій справді втік у лютім 1602 р. разом із чудівськими черцями, священиком Варлаамом і крилошанином Михайлом Повадіним. За ними не вислано погоні й не повідомлено царя про їх утеку, що потім мало дуже важні наслідки» (Op. cit., т. XI, гл. II, ст. 73—4).

Передаю коротко дальший хід подій. Утікачі свободно дійшли до Новгород-Сіверського, де архімандріт монастиря св. Спаса прийняв їх гостинно і дав їм слугу з кіньми, аби відвіз їх до Путівля, але вони, відправивши слугу, удалися в напрямі до Києва (ст. 74). Вони пішли через Стародуб у Луїві гори, пройшли темними лісами та дебрами під проводом черця Дніпрового монастиря Пимена і вийшли нарешті за російську границю коло літовського (?) села Слобідки. В Києві Григорій позискав собі прихильність воєводи кн[язя] Василя Костянтиновича Острозького, жив якийсь час у Печерськім монастирі, потім у Миколаєві і в Дермані, все асистуючи при службі божій як диякон, але ведучи загалом розпусне життя (ст. 75). В однім монастирі він познайомився з монахом Леонідом, намовив його назвати себе Григорієм Отrep'євим, а сам, скинувши чернечу одежду, пішов у світ і пристав до запорожців на низу Дніпра, у яких учився поводитися з конем і оружжям у ватажі Герасима Євангелика. Про-

бувши там короткий час, він являється в волинськім місточку Гощі в тамошній школі, де вчиться польської та латинської мови. Відсі він перейшов на службу до князя Адама Вишневецького в Братині. Проживши тут скромно та спокійно якийсь час і здобувши собі довір'я велиможного пана, він удав хорошого, зажадав священика і сказав йому на сповіді: «Умираю. Віддай мое тіло землі з почестю, з якою хоронять царських синів. Не виявлю своєї тайни до гробу, але коли замкну очі навіки, то в мене під ліжком знайдеш записку, з якої пізнаєш усе. Не оповідай про се ні кому, бо бог, видно, судив мені вмерти в недолі». Духовний був єзуїт і поспішив сповістити про все князя, а князь поспішив до хорошого, знайшов і прочитав його записку, з якої довідався, що його слуга — російський царевич Димитрій, урятований від убійства вірним лікарем, що вбійці, прислані до Углиця, замордували одного попівського сина замість Димитрія, якого скovalи добре велиможі та жінка дяка Щелканова, а потім вивели в Литву, сповняючи наказ царя Івана, даний їм на сей випадок. Вишневецький здивувався, зразу сумнівався, але хорій розкрив свої груди і показав йому золотий, дорогими камінцями усипаний хрест, заявляючи, що се святість, дарована йому хресним вітцем князем Іваном Мстиславським (ст. 75—6).

Вишневецький постарався скоро вилічити свого слугу з його недуги, справив йому багату одіж та відступив гарно уряджене помешкання, скрізь розпускаючи слухи про появу Іванового сина в Польщі. До секрету були допущені брат Адама Вишневецького Костянтин і сандомирський воєвода Юрій Mnішек. Переконані про оправдані претензії Григорія, вони повідомили про се короля Зигмунда. Про се знов також ішо перед королем папський нунцій Рангоні, який зі свого боку почав впливати на короля, аби допоміг Димитрієві зайняти московський трон, маючи від нього письменну обіцянку, що пристане до римської церкви й, одержавши панування в Москві, постарається прихилити до тої церкви всю Росію. В кінці 1603 або в початку 1604 р. самозванець явився в Кракові, був прийнятий нунцієм і королем, який розглянувши його свідоцтва та знаки (у нього була бородавка на лиці, одна рука коротша від другої, так само як мало бути у царевича Димитрія), обіцяв йому 40 000 золотих річної запомоги, а надто позволив йому для своїх намірів свободно користу-

ватися підмогою польських магнатів. Самозванець тоді ж у Krakovi тайно прийняв римсько-католицький обряд, але сього не розголосували, аби передчасно не дразнити православну Росію. Король готов був і сам дати йому воєнну підмогу, але старші тямучі політики, такі, як гетьман Замойський, Жолкевський та князь Острозький відрадили йому се, а князь Збаразький доказував, що самозванець справжній ошуканець, а не син московського царя. Король обмежився тим, що поручив панам Mnішкові й Вишневецькому приготувати воєнні сили для походу в Росію, призначив на ту ціль доходи сандомирського воєводства й, обдарувавши самозванця золотим ланцюгом, відпустив його від себе з почестю.

Осередком, де збиралася воєнна сила для походу в Росію, був Самбір, що належав до маєтностей Mnішка. У нього була молода гарна дочка Марина. Мнимий царевич, побачивши її та зрозумівши свій інтерес, освідчився о її руку, а воєвода-отець рад згодився на їх подружжя, заручини відбулися дня 25 мая 1604 р.

В тодішній Польщі нетрудно було зібрати воєнну силу невеликого розміру з свободних людей, шляхти та свободних селян і міщан, охочих до воєнних пригод та грабунків. До самозванця пристали також деякі московські емігранти, що, змушені до втеки з Московщини, жили досить свободно в Польщі. Самозванець звернувся надто з листом до донських козаків, взиваючи їх, аби помогли йому скинути з царського престолу «невільника та злочинця». За ним агітував на Вкраїні остерський староста Михайло Ратомський, який притягнув до нього також частину запорожців.

Цар Борис Годунов уже в січні 1604 р. довідався з різних сторін про небезпеку, яка грозила йому від Польщі. Найважніша з них відомостей була та, що в початку того року донські козаки над Волгою розбили окольничого Семена Годунова і, зловивши деяких його стрільців, пустили їх до Москви, переказуючи цареві: «Заявіть Борисові, що ми незабаром будемо в нього з царевичем Димитрієм» (ст. 83). Цар, страйкований тими звістками, поперед усього вдався до монахині-цариці, матері Димитрія, домагаючися від неї підтвердження, що її син справді був убитий. Її свідоцтво не могло заспокоїти його. Він велів покарати смертю дяка Смирнова, який заздалегідь не ув'язнів Отrep'єва, велів подвоїти сторожі на польській

границі та перехапувати всякі звістки про самозванця, велів опублікувати всю історію життя та втеки того самозванця, нарешті, вислав від імені своїх бояр Григорійового діда Смирнова-Отреп'єва до короля Зигмунда та його панів, аби в їх присутності посвідчив походження мнимого Димитрія. В тій самій цілі він вислав до донських козаків дворяніна Хрущова. Розуміється, що всі ті заходи були даремні та не могли усунути дійсної небезпеки, якою грозила особа самозванця. Сей уже дня 15 серпня стояв зі своїм військом у Сокільниках над Дніпром, і коли до нього привели Хрущова в кайданах, присланого від донських козаків, сей, побачивши самозванця, залився слізами, впав на коліна й крикнув: «Бачу царя Івана в твоїм лиці! Я твій слуга навіki!» Його зараз увільнили з оков, і він зробився завзятим прихильником нового царя та подав йому багато правдивих та неправдивих звісток про настрій людності та воєнні приготування в Росії.

Проте сила, з якою самозванець вибирався воювати Росію, була дуже мала. Вона складалася ледве з 1 500 правильно уоружених вояків і з досить значного числа слабо узброєних охотників. Недалеко Києва до них пристали 2 000 донських козаків, декілька ватаг київських та сіверських, узброєних Ратомським, і ся сила дня 16 жовтня вступила в Росію.

Вступаючи до Росії, самозванець видав маніфест до російського народу, в якім заявляв, що незримою рукою всевишнього він уйшов від ножа Борисового і, довго ховавши в невідомості, тою самою рукою виведений на світове позорище, спішить тепер під знаками сильного та хороброго війська до Москви обняти спадщину своїх предків, корону та скіпетр Володимира, та звертався до всіх урядників і горожан з упімненням, аби покинули грабіжника Бориса і вернули до служби законного володаря (ст. 87). Рівнозначно з сим сандомирський воєвода іменем короля та знатних польських панів опублікував відозву, що вони, переконані очевидними та безсумнівними знаками про правдивість царевича Димитрія, дали йому свою поміч і готові дати ще сильнішу для відзискання батьківського престолу. Ті письма викликали велике враження не тільки на Вкраїні, але також і в Московщині, куди вони доходили, несважаючи на всі зусилля владі. Самі російські чиновники хиталися в своїх поглядах, а воєводи, знаючи настрій народу, боялися поступати з ним надто гостро. Тому не

диво, що зараз по переході російської границі до мнимого Димитрія почали переходити мешканці сіл, місточок та військові залоги. Самозванець поводився з тими новими прихильниками дуже ласкателісно та людяно, і про се зараз пішла добра слава аж у глиб Росії. Дня 26 жовтня йому піддався Чернігів, де йому видано моковських воєвод, із яких один Іван Татев зараз зробився його гарячим прихильником. Тут до його війська пристало 300 узброєних стрільців, а в чернігівській твердині знайдено 12 гармат. Відсі самозванець пішов до Новгорода-Сіверського, над яким держав команду воєвода Петро Федорович Басманов. Сей воєвода завдячував усе Борисові, який тепер вислав його рятувати Чернігів разом із своїм боярином князем Миколою Романовичем Трубецьким, оба вони, не дійшовши до Чернігова, дізналися, що там уже самозванець, і замкнулися в Новгороді. У Басманова було всього 500 стрільців московських, тому він уоружив волею й неволею значніших мешканців Новгорода. Дня 11 падолиста самозванець підійшов до міста, і тут перший раз росіяни привітали його кулями. Басманов не хотів піддатися добровільно і відбив напад польського війська. Стан самозванця міг відразу статися дуже лихим, якби не несподіваний зворот у Путивлі. Там командували два знатні воєводи, окольничий Михайло Салтиков і князь Василь Рубець-Масальський. Сей остатній разом із дядком Сутуновим став на стороні мнимого царевича, збунтував міщан, зв'язав Салтикова і дня 18 падолиста віддав се важне місце самозванцеві. Зараз потім піддалися йому многі менше важні міста, особливо Оскол, Вороніж, Кроми та Єлець. Уся південна частина Московщини закипіла бунтом. Скрізь в'язали царських чиновників і відсилали до Димитрія, який заразував їх і приймав у свою службу. До його війська приставали купи охочих. Вони переловили багату касу, яку везли московські купці в медових бочках для начальників війська в Сіверщині. Самозванець, одержавши ту касу, післав зараз значну її частину до Польщі князеві Вишневецькому та пану Рожинському, аби набирали нові відділи затяжного війська. Сам він тим часом облягав Новгород, стріляв із великих гармат та валив мури. Басманов, бачачи се та надіючися на поміч царського війська, почав переговори. Та цар Борис у рішучій хвилі не показав себе героєм. Замість вислати сильне військо на загрожене місце та силою здати бунт, вінуважав за відповідне далі впливати

на настрій народу і велів князеві Василеві Шуйському торжественно на площі трачення в Москві заявити перед народом своє очевидне свідоцтво про замордування царевича Димитрія. Розуміється, що така заява, чим торжественіша, тим більше мусила відновляти пам'ять про страшний злочин царя та підкопувати прихильність народу до нього. Не помогла також анафема, яку московська єпархія за наказом царя мусила кинути на самозванця Грицька Отреп'єва, бо народ, очевидно, думав, що нехай собі Грицько Отреп'єв буде анафема, але многа літа царевичу Димитрію! Необережним показав себе цар Борис і тому, що, надіючися на свою силу, відкинув предложення шведського короля, який на знак своєї прихильності готов був прислати йому своє військо на поміч. Тим часом у Брянську, найближчій твердині перед Новгородом, зібралися 50 000 царського війська під проводом воєводи кн[язя] Федора Івановича Мстиславського. Дня 21 грудня прийшло до битви, в якій царське військо стратило 4 000 убитих. Ся страта була так несподівана для прихильників царя, що деякі чужоземці в його службі говорили: «Росіяни не мають ані носів, ані рук, тільки ноги» (ст. 95—6).

Зараз другого дня по битві до самозванця пристало 4 000 запорожців, а військо Борисове відступило до Стародуба Сіверського. Однаке побіда не тішила поляків, які надіялися провести Димитрія до Москви без добуття меча. Найбільша частина польських панів покинула його по першій битві, в тім числі також його будучий тесть воєвода Mnішек, стративши надію на здобуття московського престолу та царської корони для своєї дочки.

Царські воєводи були так змішані своєю стичкою з військом самозванця, що навіть не повідомили царя про свою програну. Дізnavши про се від інших, Борис дня 1 січня вислав кн[язя] Василя Шуйського на начальника армії, а Басманова покликав до себе, до Москви, обдарував його щедро, подавши йому власними руками золоту миску, насипану 2 000 червінців та іншими дарами, і задержав його при собі для наради. Сим зробив нову помилку, відкликавши з поля війни найздібнішого воєводу. Шуйський, висланий на його місце, зовсім не дорівнював йому здібностями. Він застав царське військо недалеко Стародуба в лісах і засіках, немов сковане від ворога, в тривозі та безчинності, з хорим начальником. Він вивів військо до Сівська настрічу самозванцеві і настиг його коло села

Добринич. Тут дня 21 січня прийшло до битви, в якій самозванець зразу виконав смілий та успішний напад на московську армію, але піхота й гармати поразили його кінноту і задали йому великі страти. Вбито 6 000 його війська, взято 13 гармат і 15 стягів та немало полонянників. Російські воєводи думали, що між убитими був також самозванець, і спішно повідомили про се царя. Та самозванець уйшов живий, зібрав до себе решту війська, з якого перші прийшли до нього запорожці, що мало потерпіли в битві, але самозванець не допустив їх до себе за те, що вони будімто з трусості втекли з битви, і вони, розсердившися, пішли геть. Царські воєводи не визискали однаке своєї побіди як слід, а замість запорожців до самозванця прибуло до Путивля 4 000 донських козаків. Він видав новий зазив до російського народу, де помішано правду з вигадками і де автор запевняв, що бог не покинув його, не покинули й вірні слуги, признаючи в нім правдивого царевича Димитрія.

Царські воєводи по довгій стоянці на місці своєї побіди рушили нарешті під Рильськ, та тамошні воєводи привітали їх гарматними вистрілами й заявюю: «Служимо цареві Дмитрові». Тут вони знов простояли два тижні, відступили назад і донесли цареві, що задумали дожидати весни в безпечних стоянках. Цар, знов затривожений звісткою про те, що самозванець живий, вислав до них окольничого Петра Шереметьєва та свого думного дяка з грізним упімненням та докорами за те, що випустили самозванця й дали війську причину до обурення. Воєводи, перелякані, знов дали доказ своєї нездібності та почали облягати непотрібне їм місточко Кроми, в якім за дерев'яною огорожею, крім немногих місцевих мешканців, було тільки 600 хоробрих донців із їх атаманом Корелою. Царська армія даремно силувалася серед зими здобути те дерев'яне гніздо. Вона почала облягати його, надіючися виморити обляжених голодом, а тим часом у війську, що стояло в снігах без захисту, почалася сильна пошестя. Безрадність обляжників була така велика, що одного дня 100 возів хліба і 500 козаків, висланих самозванцем із Путивля, без перешкоди ввійшли до обложеного міста (ст. 99—102).

Так тяглося се діло до цвітня 1605 р. Дня 13 того місяця цар Борис рано відбув нараду з вельможами в Думі, приймав визначних чужоземців, обідав із ними в Золотій

палаті і, ледве вставши від стола, почув себе недобре, кров бухнула у нього з носа, вух та рота й лилася рікою. Лікарі, яких він дуже любив, не могли спинити її. Він тратив пам'ять, але встиг благословити сина на російське царство, прийняти т[ак] зв[аний] ангельський образ, себто чернечу рясу з іменем Боголіпа, і по двох годинах спустив дух у тій самій палаті, де тільки що бенкетував із боярами та чужоземцями (Карамзін, оп. cit., ст. 104). Він мав тоді лише 53 роки.

Зараз по його смерті московський патріарх Іов, вище духовенство, бояри та міщани присягли на вірність цариці Марії та її дітям, цареві Феодору та Ксенії. Молодий цар Феодор мав тоді 16 літ і мав як на ті часи значний засіб знання, живо розвитий розум, та був вихований у чесноті й невинності. Карамзін називає його «першим щасливим плодом європейського виховання в Росії» (ст. 107). Прибічна рада царська зараз відкликала нездібних воевод Мстиславського та обох Шуйських із поля битви, а головним воєводою вибрала Басманова. Молодий цар у присутності своєї матері сказав до нього: «Служи нам, як служив моєму вітцю!» Його вислали до війська в супроводі новгородського митрополита Ізидора, аби додати йому більшої поваги. Дня 17 цвітня Басманов прибув до табору й не застав там уже ані Мстиславського, ані Шуйських. Військо без супротивлення присягло на вірність новому цареві, і з тим митрополит вернув до Москви. Тут сталося щось несподіване. Замість ударити всіма силами на самозванця Басманов простояв бездільно до 7 мая, і того дня, коли в війську зчинилася тривога, сівши на коня, громовим голосом об'явив Димитрія царем московським. Тисячі вояків відгукнулися на сей крик окликами: «Най жие наш отець цар Димитрій Іванович!» Лиш деякі воєводи, вірні родині Годунових, мовчки втекли з табору до Москви; одного з них, Івана Годунова, зловили в дорозі і привели зв'язаного до табору, а князь Василь Голіцин, бажаючи відвернути від себе всякі підозріння в прихильності до Годунових, сам велів зв'язати себе (оп. cit., ст. 110—112).

Так скінчилася війна. Облогу Кром зараз знято, а князь Голіцин поспішив до Путівля поздоровити нового царя від імені всього війська. Новий цар зараз розпустив усе військо на місяць для відпочинку, тільки часть здорових вислав до Москви, а сам із найвірнішими своїми прихильниками рушив помалу туди ж. Він зупинився якийсь

час у Тулі, відки вислав своїх довірених Плещеєва та Пушкіна до Москви для навертання народу на його бік і Басманова з добірною дружиною для доконання державного перевороту. Молодий цар Феодор Годунов сидів у царській палаті зі своєю матір'ю та сестрою, не знаючи ні про що. Збунтований народ поперед усього скинув патріарха Іова, зневажив його в церкві та вивіз із Москви до Старицького монастиря. Потім бунтівники вдерлися до царської палати дня 3 червня, стягли Феодора з престолу і разом із матір'ю та сестрою відвели їх у їх власний дім, де їх до дня 10 червня держали під сторожею. Того дня князі Голіцин і Масальський, чиновники Молчанов і Шерифедінов, узявши з собою трьох силачів-стрільців, ввійшли до дому Годунових і там зараз задушили царицю Марію та її сина, а дочку лишили живою. Народові, що обступив дім Годунових, оголосили, що цариця й її син самі позбавили себе життя отрутою.

Самозванець усе ще сидів тоді в Тулі та робив старання привернути до себе народ та достойників цілої Росії. Аж дня 20 червня він в'їхав до Москви. Між першими його розпорядженнями було наставлення нового патріарха, яким зроблено Грека Ігнатія, буцімто архієпископа київського, який коронував його царською короною в Москві дня 21 липня. Шлюб із Мариною Mnішківною відбувся аж дня 29 падолиста в Krakovі позаочно по латинському обряду в присутності короля, який заступав пана молодого, і по довершенні через краківського архієпископа обряді вінчання власноручно вложив руку панни молодої в руку московського посла. Не бракувало при тій незвичайній нагоді також поетичної гратуляції. Визначний польський поет того часу, кс[ъ]ондз Станіслав Гроховський, уложив просторий вірш загально вживаним тоді сапфійським розміром на вінчанняельможної воєводянки Marii Mnіshkivni з російським царем Дмитром, із якого Немцевич у своїй тритомовій книзі «Dzieje panowania Zygmunta III» (Варшава, 1819) наводить отсі чотири строфи:

Phebie z wielkiego Jowisza córami,  
Jeśliś się kiedy zabawiał śpiewami,  
Dziś Samowładcy w Moskwie Dymitrowi,  
    Śpiewaj Carowil  
To triumphie, niewysłowionemu

Śpiewajmy wszyscy Imieniu Pańskiemu!  
Wydarte sobie Dymitr objął w dlonie mocne  
Brzegi północne.  
Sławny pod słońcem Słowiański narodzie,  
To triumphie, raduj się swej zgodziel  
Granice świata sława twa przenika  
I nieba tyka.  
O pełna wdzięków, szczęśliwa Mniszkówno,  
Wyniosłaś dom twój z obłokami równo,  
Błyszczysz, Maryno, między Słowiańskimi  
Cógy zacnemi.<sup>1</sup>

Отсе все, що треба було сказати про історичну основу Пушкінової драми. Порівнюючи історичне оповідання Карамзіна з драмою, бачимо, що поет не силкувався невільничо йти за оповіданням історика, пропускав багато важких та цікавих для історика подробиць, але зате докладніше та ширше розвивав сцени, цікаві з психологічного боку. Найкращою між ними треба назвати сцену між самозванцем і Мариною Мнішківною, списану справді з гідним подиву майстерством. Характеристика староруського літописця в сцені Григорія з Пименом також дуже гарна і вважається класичною в російськім письменстві, хоча думку про те, що староруські літописи переважно були списувані монахами, не можна вважати зовсім оправданою, особливо щодо найстарших українських літописів, надиханих майже наскрізь лицарським, щоправда християнським, але зовсім не чернечим духом. На одну подробицю треба ще звернути увагу. В своїм оповіданні Карамзін, ідучи за своїми джерелами, скрізь називає південнота західноруські землі литовськими і всю східну частину Польщі Литвою. Се відгукнулося і в Пушкіна в сцені переходу втікача Григорія через російську границю, хоча та сцена, як бачимо з історичного оповідання, відбулася не на границі Литви, але на сіверській території за Дніпром, отже, в краю, де українська людність стикається з великоруською. Взагалі треба сказати, що самозванець у своїх мандрівках по землях Польської держави ніколи не був на Литві.

Драму «Борис Годунов» почав Пушкін писати при кінці (1824) р. в часі свого побуту в селі Михайлівськім.

<sup>1</sup> Друковано в Krakowі у Яна Шелінга в р. 1606.

Він почав писати її по довгих і основних приготуваннях. «Вчитуючися в Шекспіра, Карамзіна та нашіх старих літописців,— писав він у ту пору,— я занявся думкою оживити в драматичній формі одну з найдраматичніших діб нашої історії. Шекспіра я наслідував у його свободнім та широкім малюванні характерів, за Карамзіним ішов у яснім розвою події, а з літописів старався відгадати мову тодішнього часу. Джерела багаті, та чи я встиг визискати їх, не знаю». Сам Пушкін називає «Бориса Годунова» романтичною драмою, чим він різко протиставить її псевдокласичній школі. Мабуть, із книжки А.-В. Шлегеля «Vorlesungen über die dramatische Kunst» він узяв ідею національної драми та неприхильність до псевдокласичної штуки, а притім уникання всього вузько романтичного, мрійного або містичного, так, як і Карамзін, виключав уже все сентиментальне. Пушкін був задоволений своєю роботою, але не спішив друкувати її і продержав її в рукопису цілих шість літ. Тільки припадково в р. 1827 він надрукував окремо сцену в келії між Пименом і Григорієм, яка загально подобалася. Опублікована в р. 1831 цілість не задоволила тодішньої публіки ані критиків. Одні бачили в ній «правдиві малюнки звичайної природи», а шукали близкучих сцен та сильних, високих почувань; були й такі, що вважали сю драму «виродом», який не надається ні для сцени ні для читання<sup>1</sup>. Зі свого боку вчений російський історик літератури, цитований тут, твердить, що той «виродок» явився вітцем усієї національної російської драми, а внутрішня, велична стрійність тих «обломків Карамзіна» видна тепер кожному гімназіальному ученикові. Жаль тільки, що та національна російська драма після Пушкіна досі якось не розвинулася і, крім справді прекрасних драм Олексія Толстого «Смерть Івана Грозного» і «Цар Феодор Іванович» та ряду драм Острівського з історії царя Грозного та часу самозванців, не видала майже нічого гідного близчої уваги.

Писано в днях 28 марта до 3 цвітня 1914.

<sup>1</sup> О. Кирпичников. Стаття про Пушкіна в лексиконі Брокгауза й Ефрона, т. XXV, ст. 838—9.

## СЦЕНА З «ФАВСТА»

### ФРАГМЕНТ

Берег моря. Фавст і Мefістофель.

Фавст

Я нуджуся, бісе.

Мefістофель

Що робити, Фавсте?

Така вже нам положена границя,  
Якої перейти ніхто не може.  
Розумні твори нудяться усі,  
Один з лінівства, другий від роботи;  
Один не вірить, інший стратив віру;  
Один нажитися не встиг,  
Другий нажився понад міру,  
І кождий з них зіває та й живе,  
І всіх труна, зіваючи, чекає,  
Зівай і ти!

Фавст

Се жарт плиткий!  
Придумай, як би чим мені  
Забавитися.

Мefістофель

Будь задоволений  
Міркуваннями розуму! В своїм  
Альбомі запиши: «Fastidium  
Est quies», се значить: нудьга —  
Се відпочинок для душі.  
Я психолог. І ось тобі наука!  
Скажи, коли не нудивсь ти в житті?

Подумай, пошукай! Чи не тоді,  
Як над Віргілем дрімав,  
А розум твій розбуджувала різка?  
Чи не тоді, як рожами вінчав  
Ти ласкавих дівчат весілля,  
В шумних забавах присвячав  
Їм пориви вечірнього похмілля?  
Чи не тоді, як затопився ти  
В високолетні мрії й міркування,  
В безодню темної науки?  
Та тямлю, що тоді з нудьги,  
Мов арлекіна, з полум'я та диму  
Ти врешті викликав мене.  
Як біс проворний я звивався,  
Розвеселить тебе старався,  
Возив до духів, до відьом,—  
І що ж, усе те пусто-дурно.  
Бажав ти слави — і добився,  
Хтів закохатися — закохався.  
Взяв від життя все те, що дать воно могло,—  
І що ж, щасливее воно було?

### Ф а в с т

О, перестань і не розранюй ще  
Мої перестарілі рани! У знанні  
Глибокому нема життя. Прокляв я  
Брехливе світелце науки.  
А слава що? Проміння припадкове,  
Якого хоч і як лови — не зловиш.  
Честь світова — безсмислиця, мов сон,  
Та єсть же дійсне, праведне добро —  
Двох душ збратаця.

### М е ф і с т о ф е л ь

Й перше randevu?  
Чи так? Та чи не ласкав би сказати,  
Кого тобі приємно споминати?  
Чи, може, Гретхен?

### Ф а в с т

О чудовий сон!  
О чисте полум'я любові! Там, о там,  
Де дерева шуміли так тужливо,

Де на її прекрасних грудях  
Я втомлену голову схиляв,  
Я був щасливий.

### М е ф і с т о ф е л ь

Творче милостивий!  
Маячиш ти на яві, Фавсте! Сам себе  
Услужними згадками дуриш ти.  
Та чи не я тобі своїми заходами  
Доставив теє чудо красоти  
І серед північної темноти  
З тобою звів її? Тоді плодами  
Своїого заходу я забавлявся  
Сам оддалік, як ви собі обое...  
Адже все бачив я, все пам'ятаю!  
Коли твоя красуня в захваті  
Була неначе п'яна — ти душою  
Тривожною в задуму поринав.  
А доказали ми з тобою, що задума —  
Нудьги насіння. І чи знаєш ти,  
Філософе премудрий, що ти думав  
У хвилю ту, коли не думає ніхто?  
Сказати тобі?

### Ф а в с т

Ну, говори! Ну, що?

### М е ф і с т о ф е л ь

Ти думав: «Ангеле послушний мій,  
Як гаряче я забажав тебе!  
Як хитро в простодушної дівчини  
Я мрії серця роздував!  
Любви невинній, безкорисній  
Невинно віддалась вона.  
Чому ж тепер у мене в груді повно  
Ненависної туги та нудьги?  
На жертву моого забагу пустого  
Дивлюсь, напившись розкоші марної,  
З непереможною відразою!»  
Так нерозумний дурень, з добра-дива  
Наважившися на лихеє діло,  
І в лісі жебрака зарізавши, над трупом  
Знущається зневажними словами.

так на продажну красоту розпуста,  
Сквапливо нею наситившися,  
Глядить не то з обриденням, не то зі страхом.  
Потім із усього того ти вивів  
Одно заключення...

Фавст

Та пропадай  
Від мене, витворе пекельний ти!  
Тікай, щоб я не бачив більш тебе!

Мефістофель

І овшім. Та задай іще мені задачу!  
Адже без діла відлучатися від тебе  
Мені ніяково, а дарма тратить час  
Я не люблю.

Фавст

(показуючи на море)

Що там біліється, скажи!

Мефістофель

Се корабль іспанський: тримачтовий,  
Пристати до Голландії готовий,  
На нім поганців триста, мавпи дві,  
Ta бочка золота, ta шоколади  
Багатий груз, i модна ще хороба,  
Що й вам її недавно дарували.

Фавст

Все затопи!

Мефістофель

Я лиш того ѹ чекав.

Щезає.

Переклад писано д[ня] 10 цвітня 1914.

Інтелігентний чоловік, занятий духовою, а особливо науковою працею, не нудиться ніколи. Нудьга являється у нього хіба як признак банкрутства його наукової роботи, її методів та здобутків. Таким ученим являється також Фавст у Гетеївій трагедії, який у вступнім

монохозі виказує мниму недостаточність усіх доступних йому наук і доходить до наміру самовбійства. Таким самим ученим, якого не задоволила його наука, являється також Фавст у маленькій драматичній сцені Пушкіна, написаній, очевидно, під впливом трагедії Гетого. «Я нуджуся, бісе.» — такими словами починається та сцена. І Мефістофель, із яким розмовляє тут Фавст, із правдиво чортівським знанням людської душі розкриває перед Фавстом тайники його власного життя, доказуючи йому, що він від наймолодших літ при всіх своїх заняттях та забавах почував нудьгу та обриження. Особливо вражає читача Мефістофелів аналіз Фавстової любові до Гретхен, у якій Фавст голослівно вказує одиноку святу згадку свого життя. У відповіді на те Мефістофель указує йому драстичними словами цілу безодню погані та зневір'я. Фавст не має на се ніякої відповіді, крім розлучивого викрику: «Пропадай ти, пекельний виплоде!» Розуміється, Мефістофель не може пропасти від цього і вказує йому для розривки корабель, що пливе по морю, оповідає, що на нім міститься,— знов-таки з чортівською фантазією,— і Фавст наказує йому зараз затопити той корабель.

Ся драматична сцена, написана в р. 1824 рівночасно з «Борисом Годуновим», виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який немов у свіtlі близнаки вміє показати безодню горя та зіпсуття в людській душі. Розуміється, для оцінки вартості науки та духової праці ся сцена не дає ніякого рішучого протидоказу, бо автор зовсім не входить у те, якою самою науковою і з якими вислідами займався Фавст.

Писано дня 15 цвітня 1914 р.

## СКУПИЙ РИЦАР

ТРАГЕДІЯ

### СЦЕНА ПЕРША

У вежі.

Альбер і Іван.

Альбер

Що б там не сталося, а на турнірі  
Я буду. Шолом дай мені, Іване!

Іван подає йому шолом.

Попсований, наскрізь пробитий! Годі  
Його надіти. Треба би нового.

Який удар! Проклятий граф Делорж!

Іван

Та їх ви йому порядно відплатили!  
Як із стремен вишибli його,  
Він добу перележав наче труп  
І поледве чи верне до здоров'я.

Альбер

А все-таки нічого він не стратив.  
Цілий його венецький той нагрудник,  
А груди — ті йому й гроша не варті,  
І інших він не буде купувати.

Чому я з нього й шолома не зняв?  
А зняв би був, якби не соромився  
І дам і герцога. Проклятий граф!  
Волів мені він голову пробити.  
Потрібна би й одежда. Уостаннє  
Всі рицарі сиділи ув атласах

Та в адамашках, тільки я у бляхах  
За герцогським столом. Відмовився  
Я тим, що на турнір попав лиш припадково.  
А що скажу сьогодні? Біdnість, біdnість!  
Як унижає серце нам вона!  
Коли Делорж своїм тяжезним списом  
Пробив мій шолом і повз мене скочив,  
А я голі голов, острогами  
Коня свого шпигнувши, наче вихор  
Помчався й графа на дванадцять кроків  
Штурнув, немов малесенького пажа,—  
Коли всі дами повставали з місць,  
Коли сама Клотільда, поневолі  
Лице закривши, скрикнула, і всі  
Герольди мій учинок прославляли,—  
Тоді ніхто не думав про причину  
Хоробрості та сили дивної  
Моєї! А я мало не шалів  
За шолом свій ушкоджений. Яка  
Була причина моєго геройства?  
Лиш скупість. Так, нетрудно заразиться  
Тут нею під одною кришею  
З моїм вітцем. А що мій біdnий Емір?

### І в а н

Все ще хромає. Виїхати вам  
На нім не можна.

### А лъ бер

Нічого робити,  
Куплю гнідого,— добре, що за нього  
Не много просяєть.

### І в а н

Хоч не много просяєть,  
А грошей все ж таки у нас нема.

### А лъ бер

Що ж каже маніхей той Соломон?

### І в а н

Говорить, що не може більш давати  
В позику нам грошей без заставу.

Альбер

Без заставу! Де ж той у чорта застав?

Іван

Я те й казав.

Альбер

Що ж він?

Іван

Стиснув плечима.

Альбер

А ти б юму сказав, що мій отець  
Багатий сам, як жид, і скорше чи  
Пізніше я одержу все по нім.

Іван

Я говорив.

Альбер

Що ж він?

Іван

Стиснув плечима.

Альбер

От ще біда!

Іван

Він сам хотів прийти.

Альбер

Ну, слава богу! Я без викупу  
Не випущу його.

Стук у двері.

Хто там?

Входить Соломон.

Соломон

Слуга покірний.

Альбер

А, приятелю!  
Жидого клятий, любий Соломоне!  
Прошу сюди! То ти, як зачуваю,  
В мій довг не віриш?

Соломон

Пане милостивий,  
Клянуся вам, що рад би, та не можу.  
Де взяти гроші? Весь з руинувався,  
Все рицарям допомагаючи,—  
А жаден не платить. Я вас хотів  
Отсе просить, чи не могли б мені  
Хоч частку віддати?

Альбер

Ах, розбійнику!  
Та якби в мене завелися гроші,  
Чи став би панькatisя я з тобою?  
Та ну, не будь упертій, Соломоне  
Премудрій, викладай тут червінці!  
Сотчину висип, поки зараз тут  
Тебе не скажу обшукати.

Соломон

Сотчину!  
Якби я мав сто червінців!

Альбер

Та слухай!  
Не стид тобі не виручити свого  
Приятеля?

Соломон

Клянуся вам...

Альбер

Та годі, годі!  
Тобі потрібно заставу? Дрібниця!  
Що маю дать в застав? Чи свинячу  
Сю шкіру? Якби міг її заставить,  
Продав би вже давно. Чи слова  
Рицарського тобі, собако, мало?

## С о л о м о н

Поки живі ви, ваше слово, пане,  
Значить багато. Наче талісман  
Воно вам відімкне всі скрині всіх  
Фламандських багачів. Та як його  
Передасте мені, жидкові бідному,  
А тим часом умрете — крий вас боже! —  
Тоді в моїх руках воно лиш буде  
Як ключ від скриньки, киненої в море.

## А л ь б е р

Чи ж мій отець переживе мене?

## С о л о м о н

Хто зна? Днів наших ми числить не можем.  
Ще рано цвів юнак, під ніч умер,  
І ось його чотири старчики  
Несуть на плечах згорблених до гробу.  
Барон здоров. Дасть бог, літ десять, двадцять  
І двадцять п'ять і тридцять проживе.

## А л ь б е р

Та брешеш, жиде! Та за тридцять літ  
Мені вже п'ятдесят мине, тоді  
Нашо мені й ті гроші?

## С о л о м о н

Гроші! Гроші! —  
Все, в кожному віці здадуться нам.  
Та молодий у них шукає слуг  
Проворних і, не жалуючи їх,  
Шле їх сюди й туди,— але старий  
В них бачить вірних друзів і пильнує  
Їх, наче ока в голові.

## А л ь б е р

О, мій отець  
Не бачить в них ні друзів, ані слуг,  
Лише панів, і сам він служить їм.  
І як ще служити! Як алжірський раб,  
Як пес на ланцюзі. В нетопленій  
Коморі він живе, лиш воду п'є,  
Істъ сухарі, всю ніч не спить, усе

Лиш бігає та лається, а там  
У нього в скринях золото спокійно  
Лежить собі. Мовч! Колись-таки  
Вони мені послужить і лежать  
Забуде.

С о л о м о н

Так, на погребі барона  
Проллеться більше грошей, аніж сліз.  
Дай боже вам якнайскоріше спадок!

А л ь б е р

Амінь

С о л о м о н

А можна би?

А л ь б е р

Що?

С о л о м о н

Так, я думав,  
Що спосіб є такий...

А л ь б е р

Який такий?

С о л о м о н

У мене тут знайомий старичок,  
Жидок, аптекар бідний...

А л ь б е р

І лихвар  
Такий, як ти, чи мо' чесніший трохи?

С о л о м о н

Ні, рицарю. Товій не тим торгує.  
Він робить краплі — справді, чудеса  
Вони справляють.

А л ь б е р

Що ж мені до них?

**С о л о м о н**

У скляночку води долить... три краплі...  
Ні смаку в них, ні барви не завважиш.  
І чоловік без болю в животі,  
Без різання й хороби умирає.

**А л ъ б е р**

Значить, старий отрутою торгує.

**С о л о м о н**

Так, і отрутою.

**А л ъ б е р**

То що ж, замість позики  
Ти подаси мені склянок отрути двісті,  
За склянку червінець? Чи так, чи ні?

**С о л о м о н**

Пан зволять сміх собі робити з мене.  
Ні, я хотів... Та, може, ви... Я думав,  
Що вже баронові час умирать.

**А л ъ б е р**

Що! Отруїть вітця! Ти смієш синові...  
Іван, держи його! Ти смів мені...  
А знаєш ти, жидівська душа,  
Псе, змію, що тебе я зараз же  
На брамі тут повішу!

**С о л о м о н**

Провинився!  
Звиніть, я жартував.

**А л ъ б е р**

Іване, шнурал!

**С о л о м о н**

Я жартував. Я гроші вам приніс.

**А л ъ б е р**

Геть, псе!

Жид відходить.

Ось до чого мене доводить  
Отецька скупість! Ось що смів жидюга

Мені нараять! Дай вина склянчину!  
Я ввесь дрижу... Іване, але гроші  
Мені потрібні. Побіжи за жидом  
Проклятим і візьми у нього червінці!  
Та принеси сюди лише каламар,—  
Я квит напишу. І не приводи  
Сюди того Іуду! Або ні, зажди!  
Отрутою запахнуть червінці,  
Як срібняки колись Іскаріота.  
Я зажадав вина.

І в а н

Та в нас вина  
Нема ні краплі.

А л ъ б е р

А де ж те, що в дарі  
Мені прислав з Іспанії Рамон?

І в а н

Я вечером заніс останню пляшку  
Слабому ковалеві.

А л ъ б е р

А, згадав!  
То дай води! Ось прокляте життя!  
Ні, так і будь, піду шукати справи  
У герцога. Нехай присилують вітця  
Держать мене як сина, не як миш,  
Уроджену в дірі.

## СЦЕНА ДРУГА

Підземелля.

Б а р о н

Як молодий гультяй жде бачення  
З лукавою розпусницею десь  
Або з дурною, що її підмовив,  
Так я ввесь день на ту хвилину ждав,  
Коли зійду сюди у підземелля,  
В безпечну скрітку моїх вірних скринь.  
Щасливий день! Сьогодні можу я  
У шосту скриню — скріння ще не повна —

Досипати жменю золота. Не много,  
Здається, та потрохи скарб росте.  
Читав я десь, що цар одного разу  
Велів своїм воякам наносить  
Землі по жмені в купу, і могила  
Горда зросла, а цар із висоти  
Міг радісно долину оглядати,  
Покриту білими наметами,  
І море, де роїлись кораблі.  
Так я, по жменьці скupo зносячи  
Звичайну дань свою в те підземелля,  
Здивгнув отсю могилу й з висоти  
Її глядіти можу на все те,  
Що підляга мені. А що ж мені  
Не підляга? Як дух якийсь, я можу  
Із сього льоху управляти світом.  
Як лиш захочу, здивгнеться будівлі,  
В мої сади препишні збігнуться  
Прегарні німфи барвною юрбою  
І музи дар свій принесуть мені,  
Свободи геній стане в мене в службу,  
І чеснота й безсонна праця смирно  
Чекати будуть в мене надгороди.  
Я свисну — і до мене, хоч несміло,  
Але послушно влізе гріх кривавий,  
Лизатиме у мене руку, в очі  
Глядіти, в них моєї волі знак  
Читаючи. Послушне все мені,  
А я ні кому, вищий над усі  
Бажання. Я спокійний в почутті  
Своєї сили, і досить мені  
Отсього почуття.

(Глядить на своє золото.)

Здається, небагато,  
А скільки то людських турбот, ошук,  
Сліз, благань і проклять вміщає  
У собі сей важкий тягар! Ось нині  
Вдова мені се віддала, та перше  
З трьома дітьми півдня перед вікном  
Клячала на колінах, плачуши.  
Йшов дощ і перестав, і знов пішов.  
Комедіантка та й не ворухнулась.

Я міг би був прогнать її, та щось  
Мені шептало, що за мужа довг  
Вона для мене принесла й не схоче  
В тюрмі сидіти завтра. А отсей?  
Сей червінець приніс мені Тібо!  
І де він взяв його, ліниве те ледащо?  
Украв, мабуть, а може, там на шляху  
Вночі в діброві... Так, якби всі слізози,  
І кров, і піт, пролиті за все те,  
Що тут хорониться, з земного лона  
На мене виступили враз, була б потопа,  
І захлеснувся б я в тім підземеллі.  
Та час мені.

(Хоче відімкнути скриню.)

Тъфу! Каждий раз, коли  
Захочу тільки відімкнути скриню,  
Мене кидає в жар або в мороз.  
Не страх — о ні! Кого мені бояться?  
При мні мій меч, і золото боронить  
Ta чесна сталь; та серце в мене тисне  
Якесь недовідоме почуття.  
Впевняють лікарі: бувають люди,  
Яким приємно інших мордувати.  
Мені вчувається, що мусять чути  
Вони, вstromляючи свій ніж у жертву.  
Приємно й страшно за одним разом.

(Відмикає скриню.)

Ось рай мій!

(Всипає гроши.)

Йдіть туди! Доволі вам  
Блукати по світу, пристрастям служити  
І людським потребам! Тут засніть собі  
Сном сили й супокою, як боги,  
Що сплять в глибоких небесах. А я  
Сьогодні хочу бенкет справити  
Собі. Засвічу свічки перед кожною  
З тих скринь і всі повідмикаю й стану  
Сам серед них та знай глядітиму  
На ті близкучі купи золота.

(Запалює свічки й відмикає скрині  
одну за другою.)

Я цар!.. Який же се чарівний блиск!  
Мені послушна сильна ся держава,  
В ній щастя, в ній і честь моя, і слава!  
Я цар! Та хто у спадку після мене  
Прийме над нею владу? Мій син, наступник!  
Безумець, марнотратник молодий,  
Розпусників товариш та гуляк?  
Як тільки вмру, він зараз тут ввійде  
Під ті спокійні та німі склепіння  
З юрбою прихвоснів та ласої двірні.  
У моого трупа він вкраде ключі,  
Зі сміхом скрині ті повідчиняє,—  
І потечуть ті скарби дорогії  
В кишені атласові та діряви.  
Він розіб'є посудини святії,  
Єлеєм царським він напоїть грязь.  
Змарнує все... А по якому праву?  
Хіба мені все те дісталось даром  
Чи жартом, як грачеві, що кістками  
Постукує і купи загрібає?  
Хто знає, скільки все те коштувало  
Гірких відречень, пристрастей унятих  
І дум важких, щоденних клопотів,  
Безсонних ночей? Може, скаже син,  
Що в мене серце мохом поросло,  
Що я не знатав бажань, що в мене совість  
Не рушалась ніколи — совість, звір  
Кігтястий, лютий, що скребе за серце,  
Совість, непрошений, докучний гість,  
Віритель невмолимий, відьма злая,  
Що вміє місяць мороком покрити,  
Мертвих із темної могили викликати!  
Ні, витерпи спершу собі багатство,  
А там побачимо, чи стане той бідняк  
Те марнувати, що кров'ю нагромадив.  
О, якби міг я від очей негідних  
Те підземелля заховати! Якби  
З могили міг прийти я й сторожем  
Сидіть на скринях сих і від живих  
Ті скарби хоронить, так, як сьогодні!

## СЦЕНА ТРЕТЬЯ

Князівська палата.

Альбер і герцог.

Альбер

Повірте, князю, довго я терпів  
Стид бідності гіркої. Якби не  
Ся крайність, ви би жалоби моєї  
Ніколи не почули.

Герцог

Вірю, вірю,  
Мій благородний рицарю! Такий,  
Як ви, вітця не винуватить  
Без крайності. Таких розпусних мало...  
Вспокійтесь! Я вашого вітця  
Усовіщу вже сам на сам, без шуму.  
Я жду його. Давно ми не видались.  
Він друг був діда моого. Пам'ятаю,  
Коли я ще малим був, він сажав  
Мене на своєого коня не раз  
І своїм шоломом тяжким вкривав,  
Неначе дзвоном.

(Глядить у вікно.)

А се хто? Чи він?

Альбер

Так, князю, він.

Герцог

Відійдіть же в сю  
Кімнату, а як треба буде, я  
Покличу вас.

Альбер відходить. Входить барон.

Бароне, рад я вас  
Побачити бадьорим і здоровим.

Барон

А я щасливий, князю мій, що в силах  
Був на ваш наказ тут явитися.

Герцог

Давно, бароне, не видались ми.  
Чи тямите мене?

Б а р о н

Чи тямлю, князю?  
Я мов тепер вас бачу. Ви були  
Живенький хлопчик. Ваш покійний тато  
Не раз казав мені: «Пилипе (він  
Все звав мене Пилипом), що ти скажеш  
На моого сина? Га? За двадцять літ  
Ми будем дурні перед тим малим!»  
Сказать би, перед вами.

Г е р ц о г

Ми тепер  
Обновимо знайомість. Ви забули  
Мій двір.

Б а р о н

Вже дуже постарів я, князю.  
А при дворі що можу я робити?  
Ви молоді, вам любі празники,  
Турніри, а до них я вже не здатний.  
Дасть бог війну, то я готов, хоч би  
Постогнуочи, на коня знов сісти;  
Ще стане сили меч старий за вас  
Тремтякою рукою добувати.

Г е р ц о г

Бароне, ваша щирість відома  
Мені. Були ви діда моого другом,  
Отець мій поважав вас, і я все  
Вважав вас вільним, добрим рицарем.  
Та сядьмо!

(Сідають.)

Діти есть у вас, бароне?

Б а р о н

Лиш син один.

Г е р ц о г

Чому його при собі  
Не бачу я? Вам надокучив двір мій,  
Але йому в його літах і чині  
Пристойть бути при нас.

Б а р о н

Мій син  
Не любить шуму світових забав.

Він дикої та сумрачної вдачі,  
Довколо замку все блука лісами,  
Як олень молодий.

### Г е р ц о г

А не гаразд  
Йому дичитися. Ми незабаром  
Його тут привчимо до світових  
Забав, балів, турнірів, лиш пришліть  
Його мені та назначіть йому  
До стану відповідне вдержання.  
Ви брови морщите? Мабуть, з дороги  
Втомилися?..

### Б а р о н

Я не втомився, княже!  
Та ви ввели мене у клопіт. Перед вами  
Не хотів би я призватися, та мене  
Ви змушуєте висловити про сина  
Те, що я хтів би скрити перед вами.  
Він, князю, на біду мою, негідний  
Ні милості, ні вищої уваги.  
Він молодість свою проводить у розпусті,  
У низькім зопсутті.

### Г е р ц о г

Мабуть, тому,  
Бароне, що він сам. Бо самота  
Й безчинність гублять молодих людей.  
Пришліть його до нас, то він забуде  
Всі привички, породжені в глуші.

### Б а р о н

Звиніть, мій князю, але справді я  
Не можу з тим згодитися.

### Г е р ц о г

Чому?

### Б а р о н

Звільніть від відповіді!

Г е р ц о г

Ні, жадаю.

Скажіть причину вашої відмови!

Б а р о н

На сина я в гніві.

Г е р ц о г

За що?

Б а р о н

За гріх тяжкий.

Г е р ц о г

Який же був той гріх, скажіть ласкаво!

Б а р о н

Звільніть, мій князю!

Г е р ц о г

Ну, се дуже дивно!

Чи вам за нього сором?

Б а р о н

Так! І сором...

Г е р ц о г

Що ж він зробив вам?

Б а р о н

Він... він захотів

Убити мене.

Г е р ц о г

Убити! То я до суду  
Його завдам, як крайнього злочинця.

Б а р о н

Я доказу не дам, хоч певно знаю,  
Що смерть моя пожадана йому.  
Те тільки знаю, що він пробував  
Мене...

Г е р ц о г

Що?

**Б а р о н**

Обікрасти.

**А л ь б е р** впадає в кімнату.

**А л ь б е р**

Бароне, брешете!

**Г е р ц о г**

(до Альбера)

Як ви посміли?

**Б а р о н**

А, ти тут! Ти, ти смів...

Мені... Ти смів вітцеві висловити

Таке слово! Брешу! Й перед ким?

Перед самим князем! Мені! Мені!

Хіба я вже не рицар?

**А л ь б е р**

Ви брехун.

**Б а р о н**

І грім іще не вдарив? Боже правий!

Так підійми ж отсе!

(Кидає рукавичку.)

І нехай меч

Розсудить нас!

Син сквапно підіймає її.

**А л ь б е р**

Спасибі вам. Ось перший дар вітця!

**Г е р ц о г**

Що бачив я? Що тут передо мною

Старого батька визов син прийняв!

В який же час надів на себе я

Ланцюг князівський! Замовчіть оба!

Ви, старий дурню, ѹти там, тигрисе,

Недолітку, покиньте згаду!

(До Альбера.)

Дай

Мені отсе!

(Відбирає від нього рукавичку.)

**А л ь б е р**

(стиха)

А жаль.

## Г е р ц о г

А так і впився  
У неї нігтями! Йди геть і не посмій  
Являтися до мене, поки сам  
Я не позову тебе!

Альбер відходить.

А ви, нещасний старче,  
Чи вам не стидно?

## Б а р о н

Вибачте, мій князю!  
Стоять не можу я... Мої коліна  
Ослабли... душно! Душно!.. Де ключі?  
Ключі, ключі мої!

(Паде додолу.)

## Г е р ц о г

(приступає до нього)

О боже, він умер!  
Страшний сей вік, страшні серця в людей!

Переклад писано в днях 3—7 цвітня 1914.

Сей незвичайно ефектовний драматичний образок написав Пушкін на основі англійської трагікомедії Ченстона «The covetous Knight», написав, розуміється, зовсім свободно, не перекладаючи, ані переробляючи, тільки випрацювавши творчим духом трагічний конфлікт між вітцем-скупарем і сином із благородною душою, але притисненим бідністю та недостатком задля скупості вітця. Характеристику скупаря, яку в тім образку дав Пушкін, можна вважати чудом поетичної творчості, яка проникає людську пристрасть, доведену до манії, до її найкрайніших границь. Аби не ходити далеко, досить буде порівняти сей твір Пушкіна з п'ятиактовою комедією Мольєра «L'avare» («Скупар»), який зумів підглядіти скупість із її слабих та смішних боків і замість відстрашаючого прикладу дав зовсім плоску та пусту експірацію — задоволення скупаря зворотом украденої йому скриньки з грішми, якою він при кінці комедії тішиться, як дитина забавкою.

## МОЦАРТ І САЛЬЄРІ

### СЦЕНА ПЕРША

Кімната.

#### С альєрі

Всі кажуть: «Нема правди на землі»,  
Але нема ѹ там угорі. Для мене  
Се ясно так, неначе проста гама.  
Прийшов я в світ з любов'ю до мистецтва,  
Дитиною, коли високо в нашім  
Старім костьолі гралі на органах,  
Я слухав і заслухувався, сльози  
Невільні та солодкії текли.  
Покинув вчасно я пусті забави;  
Науки, що від музики далекі,  
Мені обридли; вперто ѹ гордовито  
Відрікся я від них і музиці одній  
Віддався весь. Важкі там перші кроки,  
Нудна дорога, та я переміг  
Ті перші недогоди. Ремесло  
Поставив я, як підніжок мистецтва.  
Ремесником зробився, своїм пальцям  
Надав послушну, хоч суху ще вправу,  
Та влучність слухові. Вмертив я звуки  
І музику порізав наче трупа,  
Алгеброю гармонію провірив,  
І аж тоді, пройшовши всю науку,  
Віддався повабові творчих мрій,  
Почав творить, але втиші, таємно,  
Не сміючи ѹ думати про славу.  
Бувало, в своїй келії самотній  
Просидівши два, три дні, сон і страву  
Забувши ѹ розкошуючи самим  
Лиш захватом вітхнення та слізми,

Палив я твір свій і глядів байдужно,  
Як помисли та звуки, мною сплоджені,  
Палаючи, щезали з легким димом.  
Та що й сказати? Коли великий Глюк  
Явився та нові відкрив нам тайни —  
Глибокі, чаредінні тайни — я  
Все те відкинув, що вперед я знов,  
Що так любив, у що так свято вірив,  
І сміло вирушив його слідами,  
Без каяття, як той, що, заблудивши,  
Від стрічного про простий шлях дізвався.  
Зусильним змаганням, трудом постійним  
Нарешті я в мистецтві безграниці  
Високий ступінь осягнув, і слава  
Мені всміхнулася. В серцях людей  
Знайшов я відгуки для своїх творів.  
Я був щасливий, любувався мирно  
Своєю працею, і славою, й успіхом,  
Та працями й успіхом своїх другів,  
Моїх товаришів у дивному мистецтві.  
Ні, зависті ніколи я не знов!  
Ніколи! Ні коли божественний Піччині  
Заполонить зумів слух парижан,  
Ані коли я перший раз почув  
Плачливі звуки Іфігенії.  
Хто скаже, щоб Сальєрі гордий був,  
Коли погорди гідним, завидючим,  
Змією, що, розтоптана людьми,  
Пісок і порох гризучи, здихає?  
Ніхто! Та ось тепер я сам скажу:  
«Я завидник!» Завидую глибоко,  
До болю лютого завидую. О небо!  
Де ж правда та, коли святий твій дар,  
Коли безсмертний геній, не в заплату  
За самозречення, любов гарячу,  
За працю, за зусилля й молитви,  
А окружает голову безумця,  
Гуляки легкодушного? О Моцарт, Моцарт!  
Входить Моцарт.  
**Моцарт**  
Ага, побачив! А я ось хотів  
Тебе нежданним жартом угостити.

**Сальєрі**

Ти тут? Давно?

**Моцарт**

Ось що прийшов. Я йшов  
До тебе, ніс тобі щось показати,  
Та, переходячи попри гостиницю,  
Почув гру скрипки. Ні, друзяко мій,  
Мабуть, смішнішого нічого зроду  
Ти не чував. Сліпий скрипаль в шиночку  
«*Voi che sapete*»<sup>1</sup> виграє! Чудово!  
Я не втерпів, приводжу скрипаля,  
Щоб штukoю його тебе вгостити.

(*До дверей.*)

Ввійди!

Входить сліпий дід зі скрипкою.

Заграй нам дещо з Моцарта!

Скрипаль грає арію з «Дон Жуана»,  
Моцарт сміється.

**Сальєрі**

І ти сміяться можеш?

**Моцарт**

Ах, Сальєрі!  
Чи й сам ти не смієшся?

**Сальєрі**

Ні, мені  
Не смішно, як маляр би негодяцький  
Мазюкать став Мадонну Рафаеля;  
Не смішно, якби паяц безсоромний  
Пародією став паскудніть Данта.

(*До скрипала.*)

Геть відси, діду!

**Моцарт**

Та чекай! Ось на тобі!

(*Дає йому монету.*)

Пий за мое здоров'я!

Старий віходить.

<sup>1</sup> «О ви, кому відомо» (*італ.*). — Ред.

Ти, Сальєрі,  
Сьогодні щось не рад. Прийду до тебе  
В інший час.

С альєрі

Що ж ти приніс мені?

М о ц а р т

Нічого, так, дрібницю. Вчора ніччю  
Не брався сон мене, як часто  
Бува зо мною, і до голови  
Прийшли дві-три мелодійки, а нині  
Я їх списав. Бажалося мені  
Твій суд почути, та тепер тобі,  
Здається, не до мене.

С альєрі

Моцарт, Моцарт!  
Чи ж то мені коли-будь не до тебе?  
Сідай, послухаю.

М о ц а р т

(сидяє до фортепіано)

Представ собі — кого би?  
Ну, хоч мене, лише молодшим трохи,  
Закоханого — не зовсім, а трохи —  
З красунею чи з другом — хоч з тобою!  
Я втішний... і нараз гробовий привид:  
Померкне сонце або щось подібне.  
Ну, слухай же!

(Грає.)

С альєрі

І з тим ти йшов до мене,  
І міг спинитися біля шиночки,  
І слухатъ скрипала сліпого? Боже!  
Ти, Моцарте, не гідний сам себе.

М о ц а р т

Що ж, гарно?

С альєрі

Ой, яка ж тут глибина!  
Яка тут смілість і яка тут стрійність!

Ти бог і сам, мабуть, не знаєш того.  
Та знаю я.

Моцарт

(усміхається)

Чи справді? Може, й так,  
Та божество мое голодне трохи.

Сальєрі

Послухай, ~~мообідаємо разом~~  
В гостиній Золотого Льва.

Моцарт

Гаразд!

Я рад. Та тільки збігаю додому  
І скажу жінці, щоб не дожидала  
З обідом.

Відходить.

Сальєрі

Жду на тебе, пам'ятай же!  
Не могота мені противитися далі  
Судьбі моїй! Я вибраний на те,  
Аби спинить його, а то ми всі пропали,  
Ми всі, жерці й служителі музики,  
Не сам я та моя глухая слава.  
Який хосен, чи Моцарт буде жить,  
Якої висоти ще він досягне?  
І чи підійме він тим штуку? Ні,  
Вона упаде знов, як він іщезне.  
Наступника по собі він не лишить.  
Що ж за хосен нам? Наче херувим,  
Він кілька райських нам пісень приніс,  
Аби, збентеживши безкриле бажання  
В нас, дітях пороху, знов відлетіти.  
Так відлітай же! Чим хутчій, тим ліпше!  
Ось тут отрута, дар мої Ізори!  
Сімнадцять літ ношу її з собою.  
І часто відтоді життя мені  
Було болюче, мов нестерпна рана.  
І часто з ворогом тим безтурботним  
Сидів я за одним столом. Ніколи

Не піддававсь я підшептам покуси,  
Хоч я й не трус і хоч глибоко чую  
Свою зневагу й мало важу се життя.  
Все отягавсь я, хоч жадоба смерті  
Все мучила мене... Пошо вмиратъ?  
Ану ж — гадалося — життя мені  
Ще принесе неждані, щедрі дари?  
Ану ж у мене ще заграє запал  
І творча сила та святе вітхнення?  
Ану ж новий якийсь великий Гайден  
Створить щось велике, й полюбуюсь я?  
І як із гостем тим ненависним  
Сидів я за одним столом, мені  
Все думалось: ану ж тепер знайду  
В нім свого найлютішого врага!  
Ану ж із гороїжної своєї  
Він висоти на мене кине громом  
Кривавої зневаги,— і тоді  
Недарма зберігав я дар Ізори.  
І вийшло так! Нарешті я знайшов  
Своего ворога, і новий Гайден  
Чудовим захватом мене сп'янлив.  
Тепер пора! Мій давній дар любові  
Хай перейде у чашу моого друга!

### СЦЕНА ДРУГА

Окрема кімната в гостинці, в ній фортепіано.  
Моцарт і Сальєрі за столом.

Сальєрі

Щось ти понурний нині.

Моцарт

Я? Нітрохи.

Сальєрі

Мабуть, тобі щось, Моцарте, не в лад?  
Обід чудовий і вино предобре,  
А ти мовчиш хмарний.

Моцарт

Признаюся,  
Мій Requiem мене тривожить.

Сальєрі

А!  
Ти пишеш Requiem? Віддавна?

Моцарт

Давненько, тижні три. Та дивне диво...  
Я не сказав тобі ще?

Сальєрі

Hi!

Моцарт

Послухай!  
Три тижні тому пізно я додому  
Прийшов; мені сказали, що до мене  
Хтось приходив — чого, невідомо.  
Всю ніч я думав: ну хто ж він такий?  
І що йому до мене? Другий день  
Той сам зайшов до мене й не застав  
Знов. Аж на третій день, коли з малим  
Синком я забавлявся на долівці,  
Мене покликано. Я вийшов. Чоловік,  
Увесь у чорнім, чемно поклонився,  
Замовив Requiem у мене й геть пішов.  
І зараз я до писання засів,  
Та відтоді мій чорний чоловік  
Не приходив до мене. А я й рад.  
Мені було би жаль розстатися  
З тим моїм твором, а мій Requiem  
Готов уже зовсім. А я тим часом...

Сальєрі

Що?

Моцарт

Та ніяково мені призватися...

Сальєрі

До чого?

## Моцарт

Бачиш, чорний чоловік  
І день і ніч мені спокою не дає,  
За мною скрізь він гониться, як тінь.  
Ось і тепер мені здається, що  
Сидить він з нами самотретій.

## Сальєрі

Годі!

Який дитячий страх! Розвій пусту  
Сю думку! Бомарше мовляв мені:  
«Послухай, брате Сальєрі, скоро  
На тебе напосядуть чорні думи,  
Ти відкоркуй шампанського пляшину.  
Або читай «Фігарове весілля»!

## Моцарт

Так, Бомарше був добрий твій приятель,  
І написав для нього ти «Тарару»,  
Прегарну штуку. Там один мотив —  
Я все його тверджу в щасливу хвилю.  
Ля, ля, ля, ля! А правда, Сальєрі,  
Що Бомарше когось-то отруїв?

## Сальєрі

Не думаю. Для ремесла такого  
Він був занадто сміховалець.

## Моцарт

Але ж

Він геній був так само, як я й ти,  
А геній, як і злочин, се дві речі  
Несовмістимі. Правда?

## Сальєрі

Так міркуєш?

(*Кидає отруту в Моцартову чашу.*)

Ну, пий же!

## Моцарт

За твоє здоров'я, щирий  
Мій друже, за братерський наш союз,

Що лучить Моцарта та Сальєрі.  
Обох синів гармонії!

(Випиває.)  
Сальєрі

Стривай!  
Стривай, стривай! Ти випив? І без мене?

Моцарт  
(кидає сервету на стіл)  
Досити! Я ситий.  
(Іде до фортепіано)

Ну, тепер послухай  
Мій Requiem! Ти плачеш?

(Грає.)

Сальєрі

Сльози ті  
Я вперше ллю.. Боляче і приємно,  
Немов тяжку повинність я сповнив,  
Немов лікарський ніж мені відрізав  
Болючий сустав.. Моцарте, мій друже!  
Ті сльози — не вважай на них! Грай, грай!  
Спіши ще звуками твоїми золотими  
'Мою сповняти душу!

Моцарт

Якби всі  
Гармонії так відчували силу!  
Та ні, тоді б і світ не міг стояти,  
Ніхто б не захотів займатися  
Потребами буденого життя,—  
Всі віддались би вільному мистецтву.  
Нас мало вибраних, щасливців нетрудячих,  
Що користю ганебною гордують,  
Єдиної краси жерців. Неправда?  
Та я сьогодні трохи нездоров,  
І якось тяжко робиться мені.  
Піду, засну. Прощай же!

Відходить.

Сальєрі  
(Сам.)

Прощавай!

Заснеш, але надовго, Моцарт! Та чи  
Сказав по правді він, і я — не геній?  
Геній і злочин — речі несумісні?  
Неправда! А Михайло Буонарроті?  
Чи, може, й се лиш вигадка тупої,  
Безмисної юрби і творець Ватікану  
Не був убійцею?

Перекладено в днях 18—19 січня 1914.

Драматичний образок Пушкіна «Моцарт і Сальєрі» має дуже мало спільногого з властивою біографією великого німецького музика. Йоганн Хрізостом Вольфганг-Амадей Моцарт уродився дня 27 січня 1756 у Зальцбурзі, а вмер д[ня] 5 грудня 1791 в Відні, проживши 36 літ. Він був незвичайний для всіх часів музикальний талант і написав протягом свого короткого життя 626 музикальних творів, у тім числі 68 духовних, 23 опери та театральні твори, 22 сонати для клавесина, 45 сонат для скрипки і клавесина, 32 квартети для струнних інструментів, 49 симфоній і 55 концертів. Найважніші його опери «Ідоменей», «Мітрідат», «Сулла», «Весілля Фігаро» та «Дон Жуан» уважалися при кінці XVIII в. найкращими творами театральної музики. Із його особистого життя варто завважити хіба те, що він якийсь час був органістом у Зальцбурзі, а більшу частину життя провів у Відні при цісарськім дворі Йосифа II як надворний капельмейстер. Він був жонатий і вмер природною смертю в досить скромних маєткових обставинах. Його остатнім визначним твором було справді «Requiem». Пушкін у своїм прекраснім драматичному образку представив Моцарта перед самою смертю значно молодшим, зовсім здоровим, веселим і безтурботним, коли натомість дійсне життя Моцарта, особливо в останніх роках, було досить невеселе задля матеріальних клопотів, які змусили його навіть на якийсь час покинути Віденсь. Його отруєння через завидючого італійця-музикі Сальєрі видумав сам Пушкін. Сей італієць, Антоніо Сальєрі, роджений у р.(1750), жив справді в Відні, написав декілька опер і вмер у р. 1825. Він удержував у Відні школу музики, з якої вийшли такі майстри німецької музики, як Бетховен, Франц Шуберт і Ліст.

Написано д[ня] 25 цвітня 1914.

## КАМ'ЯНИЙ ГІСТЬ

### СЦЕНА ПЕРША

Ніч. Кладовище поблизу Мадріда. Дон Жуа  
і Лепорелло.

Дон Жуан

Діждемо ночі тут. У-га, нарешті  
Дійшли до брам Мадріда! Швидко  
Я полечу по вулицях знайомих,  
Плащем закривши вуса, а на брови  
Натисши капелюх. Як думаєш,  
Пізнає хто мене?

Лепорелло

Ніхто. Таж дон Жуана  
Піznати важко, бо таких, як він,  
Скрізь безліч.

Дон Жуан

Чи жартуєш? Ну, та хто  
Мене пізнає?

Лепорелло

Перший сторож чи гітана,  
Музика п'янин або ж і свій брат,  
Безсоромний кавалер у плащі,  
Зі шпагою при боці й замаскований.

Дон Жуан

Як ті пізнають — не біда. Якби лиш  
Мені не пострічався сам король!  
Л з інших нікого в Мадріді не боюся.

У людей из хаток — чистота, крепость,  
А у нас из хаток — синева, дурость  
У людей чистый — чистота душа,  
А у нас чистый — беспутство, грехи.  
У людей добрые — добродушие и честь,  
А у нас добрые — доброта и честь.  
У людей чисто и чисто — чистота душа;  
А у нас чисто и чисто — чистота душа.  
У людей чисты и чисты — чистота душа,  
А у нас чисты и чисты — чистота душа.  
Чисты и чисты чистоты, в чистоте чистота  
Чисты чисты чистоты, в чистоте чистота.  
У людей чистые и чисты чистоты  
Чистые чистые чистоты, чистоты чистые.  
У людей чистые и чисты чистоты  
Чистые чистые чистоты, чистоты чистые.  
У людей чистые и чисты чистоты  
Чистые чистые чистоты, чистоты чистые.

### ПѢСНІ

#### 1

У людей-то въ дому — чистота, лѣпota,  
А у насть-то въ дому — тѣснота, духота.

У людей-то для іщей — съ солонинкою чанъ,  
А у насть-то во шахъ — тараканъ, тараканъ!

У людей кумовья — ребятишечъ дарять,  
А у насть кумовья нашъ же хлѣбъ пріѣдять!

У людей на умѣ — поговорить съ кумой,  
А у насть на умѣ — не пойти бы съ сумой?

Автограф перекладу І. Франка поезії М. О. Некрасова  
«У людей-то въ дому — чистота, лѣпota...»

## Світ

Між країнами і між горами,  
Зберігши їх, зберігаючи!  
Де ж у світі є щось відомо  
Хоча він не згадує нічого?  
Із північної східної грані  
Побудувавши ти чи не я?  
Ко у всьому єдиний діялі  
Між горами і між горами?

Відкривши мені чистини між  
Між горами і між горами?  
Із якої серед пустох земель  
Ти ще відкривши мені чистини.  
А що зміни у мені від східної?  
Надихнувшись чистинами з півночі  
А відчуттями з півночі?  
Відтак, що відбіліві ради!

Задум, що мені відкрити чистини  
Скільки жіздів, скільки подорож  
Задум, що мені відкрити чистини!

І криється від мені чистина між горами,  
Із північної східної чистини  
Скільки жіздів, скільки подорож  
Людські душі від мені чистини.

Думи твої, що віднімаю чистини  
Ни з тієї східної чистини  
Де віднімаю чистини  
Ти від мені відкриваєш чистини  
Відсівши чистини ти чи не чи  
Відсівши чистини ти чи не чи  
Між горами і між горами.

І відкривши  
Хочіш чистини від мені  
Із північної східної чистини  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені

Чистини чистини / А чистини  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені

Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені  
Відкривши чистини від мені

Автограф перекладу І. Франка поезій О. С. Пушкіна  
«Вольності»

### Л е п о р е л л о

Ану ж доложать завтра королеві,  
Що дон Жуан з заслання самовільно  
В Мадрід явився,— що тоді, скажіть,  
Він зробить з вами?

### Д о н Ж у а н

Що? Пішле назад,  
Бо, певно, голову мені не відітнуть.  
Адже я не державний переступник!  
Мене він віддалив лише з любові,  
Аби мене не дуже турбуvalа  
Родина вбитого.

### Л е п о р е л л о

Ну, тож-то й есть!  
Сиділи б ви собі спокійно там!

### Д о н Ж у а н

Слуга покірний! Я ледве-ледве  
Не вмер там із нудьги! Які там люди!  
Яка земля! А небо — чорний дим!  
А вже жіноцтво! — Ні, не проміняю —  
Ось бачиш ти, мій милий Лепорелло,  
У Андалузії остатньої селянки  
За перших тамошніх красунь, їй-богу!  
Вони мені подобалися зразу  
Очима синіми, та білим тілом,  
Та скромністю, найпаче ж новиною.  
Та, слава богу, швидко я дізнався,  
Побачивши, що з ними й знатися гріх.  
Життя нема в них, воскові ляльки!  
А наші!.. Ну, послухай, місце се  
Знайоме нам. Чи пізнаєш його?

### Л е п о р е л л о

Як не пізнати? Антонів монастир  
У мене в тямці. Іздили сюди ми,  
А коні я держав у тій діброві.  
Проклятий обов'язок, признаюся.  
Ви приємніше час там проводили,  
Ніж я, се певно.

Д о н Ж у а н  
(у задумі)

Бідниця Інеза!  
Її нема вже! Як же я любив  
Її!

Л е п о р е л л о

Інезу чорнооку? Тямлю!  
Три місяці ви волочилися  
За нею, та насилу допоміг вам  
Лукавий.

Д о н Ж у а н

В липні!.. піччю... Як же любі  
Були її меланхолійні очі,  
Її бліді вуста! Се диво, диво!  
Здається, ти не знаходив у ній  
Ніякої краси. Та й справді мало  
Було краси правдивої у неї.  
Лиш очі, одні очі та той погляд...  
Такого погляду я не стрічав ніколи.  
А голос був у неї тихий та слабий,  
Мов у недужої. Та муж у неї  
Ледащо був, суворий,— я запізно  
Пізнав се. Бідненька Інеза.

Л е п о р е л л о

Що ж?  
Слідом за нею інші в вас були.

Д о н Ж у а н

Се правда.

Л е п о р е л л о

А проживете, то знов  
Ще інші будуть.

Д о н Ж у а н

І се правда.

Л е п о р е л л о

Ну,  
Котру ж тепер шукатимете в Мадріді?

Дон Жуан

О, Лавру! Просто побіжу до неї.

Лепорелло

Гаразд.

Дон Жуан

До неї я простісько в двері!  
А як хто-будь у неї вже в гостині,  
То зараз прошту вискочить вікном.

Лепорелло

Та певно! Ну, веселі стали ми.  
Ні раз покійники нас не лякають.  
Хто йде до нас?

Входить монах.

Монах

Вона приїде зараз  
Сюди. Хто тут? Чи слуги донни Анни?

Лепорелло

Ні, ми самі собі свої пани.  
Ми тут гуляєм.

Дон Жуан

А кого ждете?

Монах

Приїхати має зараз донна Анна  
На мужову могилу.

Дон Жуан

Донна Анна  
Де Сольва? Що? Дружина командора,  
Що вбив... не тямлю хто.

Монах

Отой розпусник,  
Безсовісний, безбожний дон Жуан.

**Л е п о р е л л о**

Ага? Ось як! Про дон Жуана слава  
Дійшла і в сумирний сей монастир.  
Черці йому співають похвалу.

**М о н а х**

Він, може, ваш знайомий?

**Л е п о р е л л о**

Hil Куди там!

Де він тепер?

**М о н а х**

Нема його вже тут.  
Далеко на засланні він.

**Л е п о р е л л о**

I слава богу!  
Чим дальше він, тим ліпше. Всіх би іх,  
Розпусників, в один мішок і в море.

**Д о н Ж у а н**

Що ти верзеш?

**Л е п о р е л л о**

Мовчіть! Я так навмисно.

**Д о н Ж у а н**

То тут похоронили командора?

**М о н а х**

Тут. Пам'ятник йому здигнула жінка  
І приїздить кождий день сюди молитися  
За упокій його душі та плакать.

**Д о н Ж у а н**

Ось дивна ще вдова! Недарма-то  
Був заздрісний покійник. Донну Анну  
Держав узаперті так, що ніхто з нас  
І бачити її не міг. А гарна з себе?

**Монах**

Ми, старці божі, любуватися  
Жіночою красою не повинні;  
Та гріх брехать, і навіть богоугодник  
Призвати красу її чудову мусить.

**Дон Жуан**

Хотів би я поговорити з нею.

**Монах**

О, донна Анна нізащо не хоче  
З мужчиною балакати.

**Дон Жуан**

Навіть з вами?

**Монах**

Зо мною інше діло. Я чернець.  
Та ось вона.

Входить донна Анна.

**Донна Анна**

Мій отче, відчиніть!

**Монах**

Як стій сеньйоро! Я вас дожидав.  
Донна Анна йде за монахом.

**Лепорелло**

А що? Яка?

**Дон Жуан**

Її зовсім не видно  
Під тим удовиним серпанком чорним;  
Ледве завважив я п'яту вузеньку.

**Лепорелло**

Досить і того вам. У вас уява  
В тій хвилі все остатне дорисує;  
У вас вона зручніше, ніж маляр.  
Вам все одно, від чого би почать,  
Від брів чи від ноги.

Дон Жуан

Послухай, Лепорелло!  
Я з нею познайомлюсь.

Лепорелло

(сам до себе)

Ось іще!  
Ще того не ставало. Мужа вбив,  
І рад глядіти на вдовині сльози.  
Безсовісний!

Дон Жуан

Та ось уже і смерклой!  
Поки над нами місяць не зійшов  
І в світлий сумерк пітьми не змінив,  
Підем в Мадрід.

Лепорелло

(сам до себе)

Іспанський гранд, як злодій,  
Жде ночі й місяця боїться. Боже!  
Ось ще життя прокляте! Та чи довго ж  
Мені з ним шлятися! Пробі, сил вже не стає!

## СЦЕНА ДРУГА

Кімната. Вечеря в Лаври.

Перший гість

Клянуся тобі, Лавро, ще ніколи  
Не грала ти так гарно та чудово!  
Як добре в свою ролю ти ввійшла!

Другий

З якою силою її ти розвинула!

Третій

З якою штukoю!

## Л а в р а

Так, було вдачне  
Сьогодні в мене кожде слово й рух,  
Свобідно я вітхненню віддалася.  
Слова лились, немов їх родила  
Не пам'ять боязлива, але серце.

## П е р ш и й

Так. Ще й тепер твої блискочуть очі,  
Лице палає і від сцени захват  
Ще не пройшов. О Лавро, не давай,  
Щоб він простиг безплодно! Заспівай  
Що-будь!

## Л а в р а

Ану подай мені гітару!  
(*Співає.*)

## В с і г о с т і

О, браво, браво! Гарно! Пречудово!

## П е р ш и й

Спасибі, чарівнице! Ти серця  
Чаруєш нам. З солодощів життя  
Хіба любві музика уступає;  
Але й любов — мелодія. Ось глянь,  
Дон Карлос, гість понурий твій,увесь  
Зворушений!

## Д р у г и й

Ті звуки — ах! І скільки в них душі!  
Чи є слова там, Лавро?

## Л а в р а

Дон Жуана.

## Д о н  К а р л о с

Що? Дон Жуана?

## Л а в р а

Він колись зложив їх,  
Мій вірний друг, любимець пустотливий.

**Дон Карлос**

Твій дон Жуан — безбожник і поганець!  
А ти дурна!

**Лавра**

Чи ти з ума зійшов?  
Та я як стій велю тебе зарізать  
Свому слузі, хоч ти іспанський гранд.

**Дон Карлос**

(устає)

Ну, клич його!

**Перший**

Ей, Лавро, перестань!  
Дон Карлосе, не сердься! Вона так...

**Лавра**

Що? Дон Жуан у поединку чесно  
Вбив його брата. Жаль, що не його.

**Дон Карлос**

(згідно)

Я дурень, що розсердився.

**Лавра**

Ага,  
Сам признаєш, що дурень! Помиримся!

**Дон Карлос**

Я винуватий, Лавро! Вибачай!  
Та знаєш, те ім'я байдужно я  
Не можу чути.

**Лавра**

А чи винна я,  
Що щохвилини на язик мені  
Приходить те ім'я.

**Гість**

Ну, ну, на знак,  
Що ти зовсім вже не сердита, Лавро,  
Ще дещо заспівай!

Л а в р а

Так, на прощання!  
Пора, вже ніч. Та що ж вам заспівати?  
Ось слухайте!

(*Співає.*)

В с і

Чарівно! Пречудово!

Л а в р а

Добраніч вам, панове!

Г о с т і

На добраніч!

Виходять. Лавра зупиняє дон Карлоса.

Л а в р а

Ти, біснуватий, зоставайся в мене!  
Подобавсь ти мені. Ти дон Жуана  
Мені згадав, і виляяв мене,  
Й заскрготав стиснутими зубами.

Д о н К а р л о с

Щасливий він! І ти його любила?

Лавра потакує головою.

І дуже?

Л а в р а

Дуже.

Д о н К а р л о с

Любиш і тепер?

Л а в р а

В отсю хвилину? Ні, вже не люблю.  
Любити не можна двох нараз. Тепер  
Люблю тебе.

Д о н К а р л о с

Скажи лиш, Лавро, скільки  
У тебе літ?

Л а в р а

Минуло вісімнадцять.

## Дон Карлос

Ти молода і будеш молода  
Іще п'ять-шість літ. Довколо тебе будуть  
Іще п'ять-шість літ горнутися кавалери,  
Тебе любить, пестить та обдаровувати  
І серенадами нічними потішать,  
І задля тебе один одного вбивати  
Вночі на роздоріжжях. Та коли  
Мине твій час, твої западуть очі,  
Повіки зморщаться та почорніють  
І в твоїх косах блисне сивий волось,  
І будуть всі тебе старою звати,—  
Тоді — що скажеш ти?

## Лавра

Тоді... Пошо  
Про теє думати? Що се за розмова?  
І чи у тебе все такі думки?  
Ось — відіпри балкон! Як тихо в пісбі!  
Недвижний, теплий воздух... Пахне ніч  
Цитринами та лавром... Ярко місяць  
Блищить на синяві густій і темній,  
І сторожі кричать протяжно та виразно.  
А ген на північ, може, де в Парижі,  
Далеко небо хмарами покрите,  
Холодний дощ іде і вітер дме.  
А нам байдуже! Слухай, Карлосел  
Я хочу, щоб ти зараз усміхнувся.  
Ну, що ж?

## Дон Карлос

Ах, милій демоне!  
Стук до дверей.

## Дон Жуан

Гей, Лавро!

## Лавра

Хто там? Чий голос чую?

## Дон Жуан

Відчини!

Л а в р а

Ах! Боже!

Відчиняє двері, входить дон Жуан.

Д о н Ж у а н

Чи здорова?

Л а в р а

Дон Жуан!

Кидається йому на шию.

Д о н К а р л о с

Як? Дон Жуан!

Д о н Ж у а н

Моя кохана Лавро,  
Се хто у тебе тут?

Д о н К а р л о с

Се я, дон Карлос!

Д о н Ж у а н

Ось несподівана зустріч! Завтра я  
Готов служити вам.

Д о н К а р л о с

Ні, пане, зараз —

Тепер.

Л а в р а

Дон Карлос, дайте спокій! Адже  
Ви не на вулиці, а в мене дома.  
Будь ласка вийти геть!

Д о н К а р л о с

(до дон Жуана)

Я жду. Ну, що?

Таж ти при шпазі.

Дон Жуан

А, коли тобі  
Так не терпиться, прошу!  
Б'ються шпагами.

Лавра

Ай, ай, ай, Жуане!  
(Кидається на постіль.)

Дон Карлос паде.

Що там? Убитий? Гарно! В моїм домі.  
І що ж мені тепер робить, чортяко?  
Куди подіну я його?

Дон Жуан

А може,  
Він ще живий?  
(Оглядає тіло.)

Лавра

Ага, живий! Гляди,  
Проклятий! В саме серце пхнув його.  
Не бійся, не схібив. І кров уже  
Не йде з трикутної малої ранки,  
І вже не діше він — ось як?

Дон Жуан

Що ж зробиш?  
Сам того він хотів.

Лавра

Ай, дон Жуане!  
Й-богу аж досадно. Самі збитки.  
І все — не винен. Відки ти явився?  
Давно ти тут?

Дон Жуан

Я тільки що приїхав,  
І то таємно — ще я не власкавлений.

Лавра

І зараз нагадав про свою Лавру?  
Се гарно, гарно, але годі того...  
Не вірю я. Ти йшов сюди przypadком  
І дім побачив...

**Дон Жуан**

Ні, кохана Лавро!  
Спитай у Лепорелло! Я спинився  
За містом у проклятій венті<sup>1</sup>, я прибув,  
Щоб Лавру відшукати в Мадріді.  
(Цілує *ii.*)

**Лавра**

Любий мій!  
Стій! При мертвім!.. Що нам робити з ним?

**Дон Жуан**

Лиши його! Перед світанням вранці  
Я винесу його під опанчею  
І кину десь на роздоріжжі.

**Лавра**

Тільки  
Гляди, щоб не побачили тебе!  
Як гарно ти зробив, що появився  
О кілька хвиль пізніше. В мене тут  
Вечеряли приятелі твої.  
Лише що вийшли. Якби ти застав їх...

**Дон Жуан**

(показує на трупа)

А сього здавна ти любила, Лавро?

**Лавра**

Кого? Маячиш!

**Дон Жуан**

Ні! Ану, скажи лиш,  
Скільки разів ти зрадила мене,  
Поки мене тут не було?

**Лавра**

А ти

Мене, пустуне?

**Дон Жуан**

Ну, скажи! Та ні!  
Про се ще поговоримо пізніше.

<sup>1</sup> Заїзний дім.

## СЦЕНА ТРЕТЬЯ

Пам'ятник командора.

Дон Жуан

Все йде до лішого. Нечайно вбивши  
Дон Карлоса, пустинником сумирним  
Я тут сковався, ѹ бачу кождий день  
Мою вдову чарівну. Здається,  
Що вже завважила ѹ вона мене.  
Ми досі мов не бачили одно одне,  
Ta нині з нею вдамся я в розмову.  
Вже час! А як почну? «Позвольте!» Або пї!  
«Сеньйора». — Ет, що в голову прийде,  
Te ѹ говоритиму без приготови,  
Любовну пісню заімпровізую.  
Час уже ѹї приїхати. Без неї,  
Гадаю, нудиться отсей командор.  
Яким же велетнем стоїть він тут!  
Які плечища! Справжній Геркулес!  
А сам покійник був малий та щуплий.  
Тут ставши навশпиньки, не міг би я  
Рукою досягнуть йому до носа.  
Коли зійшлись ми за Ескуріалем,  
Наскочив він мені на шпагу ѹ згинув,  
Мов хрущ на шпильці. А був за життя  
Гордий і смілий, і суворий духом.  
А, ось вона!

Входить донна Анна.

Донна Анна

Він знов тут! Отче мій,  
Я перервала вам задуму вашу.  
Простіть!

Дон Жуан

Повинен я у вас, сеньйоро,  
Просити прощі. Може, не даю  
Свобідно вам свій жаль тут виливати.

Донна Анна

Ні, отче мій! Мій жаль у мні самій,  
А молитви мої при вас до неба

Летять спокійно. Прошу ї влас свою  
Молитву до моєї прилучити.

Дон Жуан

Мені — молиться з вами, донно Анно?  
Не гідний я такої почесті  
І не посмію скверними устами  
Святу молитву вашу повторяти.  
Я тільки здалека, з побожністю  
Гляджу на вас, як, накилившись тихо,  
Ви чорні кучері на білій мармур  
Розсплете, й здається, що таємно  
На сю гробницю ангел прилетів,  
Тоді в тривожнім серці не знаходжу  
Я молитов. Дивлюсь лише безмовно  
Та думаю: щасливий мармур той  
Холодний, віддихом її небесним  
Огрітий, скроплений любові її слезами.

Донна Анна

Які се дивні речі!

Дон Жуан

О сеньйоро!

Донна Анна

Ви забуваєте.

Дон Жуан

Тут? Що я негідний  
Чернець? Що грішний голос мій ось тут  
Так голосно лунати не повинен?

Донна Анна

Мені здалося... Я не зрозуміла...

Дон Жуан

Ах бачу, все ви, все ви зрозуміли.

Донна Анна

Що зрозуміла?

Дон Жуан

Так! Я не чернець!  
У ваших ніг прошення я благаю.

(Клякає перед нею.)

Донна Анна

О боже! Встаньте! Встаньте! А хто ж ви?

Дон Жуан

Нещасний, жертва безнадійної любви!

Донна Анна

О боже! Й тут, при гробі тім!  
Ідіть геть!

Дон Жуан

Лиш хвилю, донно Анно!  
Одну хвилину!

Донна Анна

А як хто прийде?

Дон Жуан

Решітка замкнена. Одну хвилину!

Донна Анна

Ну, що ж, чого вам треба?

Дон Жуан

Смерті!

О, хай умру край ваших ніг я зараз!  
Хай бідний порох мій тут поховають  
Не біля пороху, так милого для вас,  
Не тут — не близько — але де-будь далі,  
Там, у дверей, у самого порога,  
Щоб моого каменя могли ви доторкнутися  
Ногою легкою або одежею,  
Коли сюди на пишну сю гробницю  
Прийдете кучері склонять і плакать.

Донна Анна

Ви не при розумі.

## Дон Жуан

Хіба кінця бажать,  
О донно Анно, се безумства знак?  
Якби я був безумний, я б бажав  
Живим лиштися, мав би я надію  
Любов'ю ніжною зворушить ваше серце.  
Якби я був безумний, я всі ночі  
Проводив би край вашого балкона  
І серенадами я б проганяв ваш сон.  
Я не ховав би ся, а навпаки  
Старався б скрізь вам кидатись у очі.  
Якби я був безумний, я не став би  
Терпіти мовчки.

## Донна Аниа

То для того ви  
І мовчите?

## Дон Жуан

Припадок, донно Анно,  
Припадок звів мене, а то б ніколи  
Про сумовиту мою тайну ви  
Й не чули.

## Донна Анна

Й любите мене давно?

## Дон Жуан

Давно чи недавно, я й сам не знаю.  
Та відтоді лиш я пізнав ціну  
Минущого життя, лиш відтоді  
Я зрозумів, що значить слово щастя.

## Донна Анна

Йдіть геть! Ви небезпечний чоловік.

## Дон Жуан

Чим небезпечний?

## Донна Анна

Лячно слухать вас.

## Дон Жуан

Я замовчу. Лиш не гоніте геть  
Того, кому ваш вид — одна відрада.  
Я не лелію смілої надії,  
Не домагаюся нічого, тільки вас  
Рад бачити, коли вже на життя  
Засуджений.

## Донна Анна

Ідіть! Не місце тут  
На річ таку та на таке безумство!  
Прийдіть до мене завтра. Як мені  
Присягнете мене так шанувати,  
Я вас прийму — та пізно вечором.  
Нікого не приймаю відтоді,  
Як овдовіла.

## Дон Жуан

Ангел! Донна Анно!  
Потіш вас бот, як ви самі сьогодні  
Потішили нещасного в терпінні.

## Донна Анна

Ну, йдіть же геть!

## Дон Жуан

Іще одну хвилину!

## Донна Анна

Ні! А то я піду. А то й молитва  
Мені па ум не йде. Розсіяли  
Мене ви світовим тим розговором;  
Від нього вже давно мое відвикло вухо.  
А завтра вас прийму.

## Дон Жуан

Іще не смію віритъ,  
Не смію щастю своєму віддаться.  
Ах! Завтра вас побачу! I не тут,  
I не украдком!

Донна Анна

Так! Нехай і завтра!  
А як же вас зовуть?

Дон Жуан

Діего де Кальвідо.

Донна Анна

Прошайте, дон Дієго!  
Відходить.

Дон Жуан

Лепорелло.

Лепорелло

(входить)

Чого вам треба?

Дон Жуан

Любий Лепорелло!  
О, я щасливий! «Завтра, пізно ввечір!»  
Мій Лепорелло, завтра!.. Приготуй...  
О, я щасливий, як дитя!

Лепорелло

То з нею  
Ви говорили? Може, вам вона  
Сказала деяке ласкаве слово,  
Чи тільки ви її благословили?

Дон Жуан

Ні, Лепорелло, ні! Вона мені  
Ось назначила сходини.

Лепорелло

Невже?  
О вдови, всі ви, знать, такі!

Дон Жуан

А я  
Щасливий! Я готов співати, світ ввесь  
Обняти рад!

Лепорелло

А командор що скаже?

Дон Жуан

Чи думаєш, він буде ревнувати?  
Напевно, ні. Він чоловік розумний  
І, певно, заспокоївся по смерті.

Лепорелло

Ні, гляньте тільки на його статую!

Дон Жуан

Що ж?

Лепорелло

Бачиться, він дивиться на вас  
І сердиться.

Дон Жуан

Піди лиш, Лепорелло,  
Проси його до мене загостити!  
Ні, не до мене, а до донни Анни  
Назавтра.

Лепорелло

В гості статую? Чого?

Дон Жуан

Та не того, щоб з нею говорити.  
Проси статую завтра в донни Анни  
Дім прийти пізно вечором і stati  
При дверях на сторожі.

Лепорелло

Хочеться  
Вам жартувати, і з ким!

Дон Жуан

Іди ж!

Лепорелло

Але ж...

Дон Жуан

Іди!

Лепорелло підходить до статуї.

Лепорелло

Преславна статує чудова!  
Мій пан.. пан дон Жуан, покірно просить  
У гості вас... Ій-богу! Ні, не можу.  
Щось страшно.

Дон Жуан

Трус ти! Ось що я тобі...

Лепорелло

Позвольте!

(До статуї.)

Пан мій дон Жуан вас просить  
Назавтра в гості пізно вечером  
Прийти до жінки вашої та стати  
При дверях.

Статуя киває головою на знак згоди.

Ай!

Дон Жуан

Там що?

Лепорелло

Ай, ай! Умру!

Дон Жуан

Що сталося з тобою?

Лепорелло

(киває головою)

Статуя — так!

Дон Жуан

Ти кланяєшся?

Лепорелло

Ні, не я,— вона.

Дон Жуан

Ну, що ти глупості плетеши?

Лепорелло

Підійті самі!

Дон Жуан

Чекай же, ти, ледашо! Ось я сам  
(до статуї)

Командоре, прошу тебе прийти  
До твоєї вдови, де буду завтра я,  
І стать при дверях, наче вартовий.  
Що, будеш?

Статуя киває головою.

Боже!

Лепорелло

Що? Не мовив я?

Дон Жуан

Ходім!

#### СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Кімната донни Анни.

Дон Жуан і донна Анна.

Донна Анна

Я прийняла вас, дон Дієго, тільки  
Боюся, що моя сумна розмова  
Занудить вас. Я, бідная вдова,  
Все пам'ягаю свою втрату, слізози  
З усміхами мішаю, наче цвітень.  
Що ж мовчите?

Дон Жуан

Любуюсь мовчки я  
Глибоко думкою — бути сам на сам  
З прекрасною вдовою тут, не там,  
Не при гробниці так щасливого  
Покійника. І бачу вас уже

Не на колінах перед мармуровим  
Тим мужем.

Донна Анна

Дон Дієго, ви, мабуть,  
Ревніві! Муж мій ішо в гробі вас,  
Здається, мучить.

Дон Жуан

Ревнувати я  
Не маю права. Адже ви самі  
За мужа вибрали його.

Донна Анна

Ні, моя мати  
Мені веліла лон Альварові  
Віддати руку. Вбогі ми були,  
А дон Альвар багатий.

Дон Жуан

О щасливий!  
Свої багатства він приніс до ніг  
Богині! Ось за що він доступив  
Розкоші в раю! Якби я вперед  
Був вас пізнав, з яким же захватом  
Віддав би був достоїнство своє,  
Свої багатства, все віддав би за  
Один ласкавий погляд ваш. Я був би  
Невільником святої волі вашої,  
Відгадував би ваші всі бажання,  
Щоб наперед сповняти їх, аби все ваше  
Життя було безпереривним чаром.  
На жаль, судьба не те мені судила!

Донна Анна

Дієго, перестаньте! Я грішу,  
Вас слухаючи. Заборонена  
Мені любов. Я мушу бути вірна  
Покійному. Якби ви знали, як  
Любив мене покійний дон Альвар!  
О, він би, певно, не прийняв до себе  
Закоханої дами, якби повдовів.  
Він був би вірний першому подружжю.

Дон Жуан

Не мучте серця моого, донно Анно,  
Згадками про покійника! Досить вам  
Каратъ мене, хоч я на кару, може,  
І заслужив.

Донна Анна

А чим? Адже ж вузлами  
Святими ви не зв'язані ні з ким.  
Мене ж кохаючи, передо мною  
І перед небом ви оправдані.

Дон Жуан

І перед вами? Боже!

Донна Анна

А хіба ж  
Передо мною винні ви чим-небудь?

Дон Жуан

Ні, ні, ніколи!..

Донна Анна

Що таке, Дієго?  
Ви винні щось мені? Ну що, скажіть!

Дон Жуан

Ні, нізащо!

Донна Анна

Дієго, та се ж диво.  
Я вас прошу, благаю.

Дон Жуан

Ні, нізащо!

Донна Анна

А, так-то ви послушні моїй волі?  
А що отсе мені ви говорили,  
Що моїм би хотіли бути слугою?  
Розсерджуся, Дієго! Відповідьте,  
Чим проти мене провинились ви?

Дон Жуан

Не смію, бо зненавидите ви мене.

Донна Анна

Ні, ні! Я вам заздалегідь прощаю.  
Та хочу знати.

Дон Жуан

І не бажайте знати  
Страшну мою, убійчу тайну!

Донна Анна

Страшно!

Ви мучите мене. Я страх цікава,  
Що там таке? І як могли мене  
Ви скривдити? Я вас зовсім не знала.  
У мене ворогів немає й не було,  
Хіба один той, що вбив моого мужа.

Дон Жуан

(*сам до себе*)

Отсе до розв'язки доходить діло,  
(*До неї.*)

Скажіть мені: нещасний дон Жуан  
Знайомий вам?

Донна Анна

Ні, зроду я його  
Не бачила.

Дон Жуан

Душею ви його  
Ненавидите?

Донна Анна

З обов'язку честі.  
Та ви силкуєтесь відтягти  
Мене від моєго питання, дон Діего,  
Жадаю...

Дон Жуан

Що, якби ви дон Жуана  
Зустріли?

Донна Анна

О, злочинцю тому я  
Кінджал би вбила в серце.

Дон Жуан

Донно Анно,  
Де ваш кінджал? Ось грудь моя!

Донна Анна

Дієго!

Що ви?

Дон Жуан

Я не Дієго, я Жуан!

Донна Анна

О боже! Ні, не може бути се!

Дон Жуан

Я дон Жуан.

Донна Анна

Не вірю.

Дон Жуан

Мужа твого  
Я вбив. Не жаль мені його і каяння  
Нсмає в мене.

Донна Анна

Що я чую? Ні,  
Не може бути се.

Дон Жуан

Я — дон Жуан,  
І я люблю тебе.

Донна Анна

(паде)

Де я? Де я?  
Мені недобре!

Дон Жуан

Небо! Що се з вами?  
Що се з тобою, донно Анно? Встань,  
Отямся! Твій Дієго, твій слуга  
У твоїх ніг.

Донна Анна

О, геть від мене!

(Слабо.)

Ти

Мій ворог, ти забрав у мене все,  
Чим я жила.

Дон Жуан

О любочко моя!  
Я всім готов ту страту відкупити.  
У ніг твоїх жду тільки наказу:  
Вели — умру, вели — і буду жити  
Лише для тебе.

Донна Анна

Так ти дон Жуан?

Дон Жуан

А правда, вам представили його  
Як злодія, поганця? Донно Анно,  
Помовка, може, й не зовсім неправа.  
На совіті моїй утомленій  
Багато зла тяжить. Та відколи  
Я вас побачив, ввесь перемінився,  
Здається, навіть, весь переродився.  
Вас полюбивши, люблю чесноту,  
І перший раз покірно перед нею  
Тремтячій коліна преклоняю.

Донна Анна

О дон Жуан проречистий, се знаю!  
Чувала я, він хитрий чоловік.  
Говорять: він безбожник і розпусник,  
Правдивий демон. Скільки бідних жінщин  
З ума звели ви.

Дон Жуан

Ні одної досі

Я не любив.

Донна Анна

Гадаєте, повірю,  
Щоб дон Жуан уперше закохався,  
Щоб не шукав у мні нової жертви?

Дон Жуан

Якби я вас задумував дурити,  
То чи призвався б, чи сказав би те  
Ім'я, якого й чути вам не можна?  
Де ж видно замисл тут або підступність?

Донна Анна

Та хто вас знає? І як ви могли  
Прийти сюди? Адже ж ось тут пізнати  
Вас можуть, і тоді чекає вас  
Смерть неминуча.

Дон Жуан

Що для мене смерть!  
За хвилю насолоди я без жалю  
Життя віддать готов.

Донна Анна

Та як же відси  
Ви вийдете, необережний?

Дон Жуан

(цілує її руки)

Як ви  
Турбуєтесь про життя того  
Страшного дон Жуана! Се значить,  
Нема ненависті в душі твоїй  
Небесній, донно Анно!

Донна Анна

Aх,  
Якби могла я вас ненавидіть!  
Та годі вже! Час нам розстатися!

Дон Жуан

Коли ж побачимося знов?

Донна Анна

Не знаю.

Колись...

Дон Жуан

А завтра?

Донна Анна

Де ж би?

Дон Жуан

Саме тут.

Донна Анна

О дон Жуане, як же серцем я  
Слаба!

Дон Жуан

Та на задаток, на прощання  
Один сумирний поцілуй!  
(Цілує її.)

Донна Анна

Геть! Геть!

Дон Жуан

Іще один, холодний, сумирний...

Донна Анна

Який ти впертий! Ну, на ось тобі!  
Цілує його. Стук за дверми.

Що там за стук? Сховайся, дон Жуане!

Дон Жуан

Так прощавай і до побачення,  
Моя голубко!

Відходить і вбігає знов.

А!

Донна Анна

Що там з тобою?

Входить статуя командора. Донна Анна паде.

С т а т у я

Ось я прийшов на поклик твій.

Д о н Ж у а н

О боже!

Гей! Донно Анно!

С т а т у я

Та лиши її!

Всьому кінець. Трясешся, дон Жуане?

Д о н Ж у а н

Я? Ні! Покликав я тебе, то й рад,  
Що бачимось.

С т а т у я

Дай руку!

Д о н Ж у а н

Ось вона.

Ах, та й важкий же стиск той кам'яний  
Його правиці! Ну, пусті мене!  
Пусти! Я гину! О, всьому кінець!  
О, донно Анно!..

Западаються.

Переклад писано в днях 27 лютого — 2 марта 1914 р.

Історична основа Пушкінової драми «Кам'яний гість» лежить на іспанськім ґрунті другої половини XIV в. Тоді жив у Іспанії один із потомків аристократичного роду Севілії дон Жуан Теноріо, близький приятель короля дон Педра (1350—(1369)). Той аристократ визначався легкомисливим та злочинним життям, а останнім його злочином було вбивство командора дон Гонзаго, після якого його постигла несподівана, таємнича смерть. На основі твоєї історичної події опер іспанський письменник Tipco de Molína (ум. 1648 р.) свою драму «El burlador de Sevilla y Convidado de piedra». Ся драма мала величезний успіх особливо в Італії, де до глибоко трагічного, але в основі зовсім антипатичного типу дон Жуана долучено гумористичну фігуру його слуги Лепорелло. Ще

в XVII в. сю драму переробляли різні письменники Італії та Франції, в тім числі також найбільший драматург давньої Франції Мольєр (ур. 1665), також Корнель (ур. 1677). В тім же віці драма стала відомою також у Англії в переробці Шедуелла. В Німеччині аж у XVIII в. явилося багато популярних переробок для любових театрів. Першу оперу на тему дон Жуана написав француз Ле Тельє в Парижі 1713 р., а 1761 р. у Відні виставлено балет «Дон Жуан» з музикою Глюка. Опера на сю тему написали також італійці Річіні, Альбертіні, Трітто, Керубіні і ін., та всіх їх притянув своєю опорою «Дон Жуан» Моцарт, що найбільше причинився до популяризації цього типу. Також у XIX в. появлялися ще проби оброблення сеї теми, прим[іром] недокінчена поема Ленau, драми Гольтая, Візе, Фрідмана та Поля Гейзе. Велика гумористична епопея Байрона «Дон Жуан» має мало спільногого з сею темою. В Росії, крім Пушкіна, написав драму про дон Жуана Олексій Костянтинович Толстой; на основі Пушкінової драми була написана опера, до якої музику уложив Даргомижський, а на основі драми Толстого інша опера з музикою Направника.

Комедію зі співами п[ід] з[аголовком] «Дон Жуан» виставляв також галицько-русський театр під дирекцією Еміля Бачинського в 70-х роках минулого віку, і я бачив її на сцені в Дрогобичі в 1873 р. Комічна фігура тої штуки, дон Жуанів слуга, звався Педрілло, а його роль з незвичною бравурою грав Гембицький. Тямлю, як на одній виставі, після страшного провалу дон Жуана в пекельну безодню, Гембицький з-посеред тучі бенгальських огнів вискочив на просценіум і сказав: «А волю тут по жити ще з хрещеними людьми, ніж пропасти зі своїм паном». Тему дон Жуана сбробиліа недовго перед своєю смертю також Леся Українка п[ід] з[аголовком] «Кам'яний господар», а основною темою дон Жуанової легенди (духи померших хоронять живого чоловіка) я покористувався в своїй поемі «Похорон», написаній р. 1899<sup>1</sup>. Ся моя поема має остільки пророцьке значення в моїому житті, що мені самому трапилося щось подібне в Ліпіку в Хорватії при кінці цвітня 1908 р.

Писано д[ня] 25 цвітня 1914 р.

<sup>1</sup> Іван Франко. Поеми. Львів, 1899, ст. 87—129.

## БЕНКЕТ У ЧАСІ ЧУМИ

Вулиця. Накритий стіл. За ним бенкетує кілька мужчин і жінок.

### Молодий чоловік

Шановний пане голово! Згадаю  
Про чоловіка нам знайомого,  
Того, що жартами смішними своїми,  
Приповістками та дотепними  
Запитаннями й відповідями,  
Гризькими та поважними при тім  
Так часто оживляв обіди наші  
І розганяв понурість, яку нині  
Зараза, гість наш, насилає навіть  
На найбистріші розуми та душі.  
Тому два дні наш спільній сміх славив ще  
Його промови. Неможлива річ,  
Аби на своїм бенкеті веселім  
Ми Джексона забули. Ось іще  
Стоять крісла пусті, неначе ждуть  
Весельчака, та він вже віддалився  
В холоднє житло там під землею.  
Еге, і найпроречистий язик  
Замовкнути нарешті мусить в гробі!  
Немного нас іще живих, і нам  
Нема причини сумувати. І так  
Я предкладаю випить в його пам'ять  
З веселим брязкотом чарок та з окликом,  
Немовби він живий ще був між нами.

### Голова

Він перший з круга нашого зійшов,  
Тому ми мовчки вип'єм в честь його

АЛЕКСАНДЕР С. ПУШКІН.

# ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

В ПЕРЕКЛАДІ, З ПЕРЕДМОВОЮ ТА ПОЯСНЕНИЯМИ

ДР-А ІВАНА ФРАНКА.

ЛЬВІВ, 1914.

Накладом "Всесвітньої Бібліотеки."

Із Загальної Друкарні у Львові, вул. Пекарська № 32.

Титульна сторінка «Драматичних творів» О. С. Пушкіна  
в перекладі І. Франка

Карель Гавлічек Боровський.

# ВИБІР ПОЕЗІЙ.

ПЕРЕВАД

ІВАНА ФРАНКА.

З житієвим Гавлічка.



У ЛЬВОВІ 1901

НА ГЛАДОМ  
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПОЛУКИ  
перекочуваної складки в пам'ятної підсумковій книзі

Обкладинка першого видання творів К. Гавлічка-Боровського в перекладі І. Франка

Молодий чоловік

Хай буде ѿ так!

Усі п'ють мовчки.

Молодий чоловік

(до молодої сусідки)

Твій голос, панно люба  
Виводить звуки рідних нам пісень  
Прекрасно так, аж страшно. Ну-ко, Мері,  
Ось заспівай понуро та протяжно,  
Аби ми потім дужче, шаленіше  
До радості звернулися, як той,  
Що від землі якимось привидом  
Відлучений був на якусь хвилину.

М е р і

(співає)

Був час, що країна наша  
У спокої процвітала,  
Щонеділі церков божа  
Люду повная бувала;  
Наших діток в шумній школі  
Гомоніли голоси,  
Бліскотіли в чистім полі  
Іскри серпа та коси.  
Нині церков запустіла,  
Школа замкнена стоїть,  
Нива дарма переспіла,  
Тільки глухо ліс шумить.  
Мов після огню, селище  
Тихо пусткою стоїть;  
Тихо скрізь, лиш кладовище  
Не пустіє, не мовчить.  
Раз у раз померлих носять,  
Чути стогони живих;  
Боязливо бога просять,  
Аби мир дав душам їх.  
Щохвилини місця треба,  
І могили все рясніше,  
Мов наляканеє стадо,  
Тиснуться усе густіше.

І як вчасная могила  
Суджена моїй весні,  
Ти, кого я так любила,  
Хто так милий був мені,  
Ти, благаю, не зближайся  
До своєї Дженні нині,  
Уст мертвих не доторкайся,  
Що лежить у домовині!  
Геть іди з оселі сеї,  
Забираїся куди-будь,  
Де би міг душі своєї  
Муки скинути і забути!  
Аж коли мине зараза,  
Бідний мій відвідай прах,  
А Едмонда не забуде  
Дженні навіть в небесах.

### Г о л о в а

Спасибі вам, тужлива панно Мері,  
Спасибі вам за пісню ту жалібну.  
Давно колись, як бачимо, така ж  
Чума горби й доли ті навістила,  
Такий жалібний стогін розлягався  
По берегах потоків та річок,  
Що нині весело та сумирно  
Сей дикий рай ось тут перебігають.  
Понурий рік, в котрім так много сильних,  
Відважних, добрих жертв загинуло,  
Ледве чи лишить пам'ятку по собі  
В якій-будь простій пастуховій пісні,  
Тужливій та приємній. Ні, ніщо  
Так не смутиТЬ нас серед радощів,  
Як звук тужливий, що в душі лунає.

### М е р і

О, якби я ніколи не співала  
Поза хатиною моїх батьків!  
Вони любили слухати свою *Мері*.  
Саму себе, здається, чую я,  
Як там у хаті рідній я співала.  
Мій голос солодкіший був тоді,  
Бо був він голосом невинності.

## Луїза

Тепер не в моді пісеньки такі,  
Та все-таки бувають прості душі,  
Що люблять таяти від сліз жіночих  
І сліпо вірять їм. Вона ще певна,  
Що зір її плаксивий — безвідпорний.  
А якби про свій сміх те саме думала,  
То, певно, все б лиш тільки усміхалась.  
Хвалив же Вальсінгем крикливих північних  
Красунь, — і ось вона і розстогналась!  
Ненавиджу ті жовті коси панночок  
Шотландських.

## Голова

Слухайте, ось стук коліс!  
Їде віз, повний мертвих тіл.  
Негр поганяє коні.

Ага, Луїзі робиться недобре.  
У неї, думав я, по язиці судячи,  
Мужчини серце. Та ось, бач, жорстока  
Слабша від ніжної, і страх живе  
В душі, яку заполонила пристрасть.  
Бризни води в лиці їй, Мері! Бач,  
Їй ліпше.

## Мері

(до Луїзи)

О, сестрице моого смутку  
Й моєї ганьби, притули головку  
На грудь мою!

## Луїза

(приходить до себе)

Страшенній демон — ох!  
Мені приснився, чорний, білоокий.  
Мене він кликав до візка своєго,  
А в нім мерці лежали й лепотілі  
Якісь страшні, невідомі слова.  
Скажіть, се був лиш сон, чи, може, справді  
Візок поїхав?

## Молодий чоловік

Ну, Луїзо, звеселися!  
Хоч наша вулиця пуста й безмовна,  
Від смерті захист, бенкетів пробуток  
Нічим не затривожених, то знаєш,  
Візок той чорний має право скрізь  
Переїздити, й пропускати його  
Ми мусимо. Послухай, Вальсінгем!  
Аби всі суперечки перервати  
І наслідки зомлівань тих жіночих,  
Ти заспівай свободну пісню нам,  
Живу, не тую шотландською  
Надихану, але буйну, вакханську,  
Породжену серед чарок пінистих.

## Голова

Такої я не знаю, але гімн  
На честь чуми вам можу заспівати.  
Я написав його в минулу ніч,  
Коли розстались ми. Мені прийшла  
Охота дивная до віршування  
Вперше в житті. Послухайте ж мене!  
Хриплivий голос мій тій пісні відповідний.

## Многі

Гімн в честь чуми! Ось гарно! Браво, браво!

## Голова

(співає)

Коли могутняя зима,  
Як смілий вождь, веде сама  
На нас косматії дружини  
Своїх морозів і снігів,  
Настрічу їй тріщать долини,  
Гуде веселий шум пирів.

Грізна цариця.та чума  
Тепер іде на нас сама,  
Багату жертву щоб пожати;  
До нас в віконце день і ніч  
Могильні стукають лопати...  
Робота? Поміч? Не в тім річ.

Як від напасниці зими,  
Запрімся також від чуми,  
Світім свічки та наповнім чарки!  
Втопімо весело уми,  
Веселі заводім танки  
І похвалім панування чуми!

Буває оп'яніння в бою,  
На краю пропасті мрачної,  
В розбурханому океані,  
Посеред хвиль грізних і тьми,  
І у пустиннім урагані,  
І в смертоноснім подисі чуми.

Все, що загибеллю нам грозить,  
Живе серце нам морозить,  
У собі криє певну насолоду,  
Може, бессмертності задаток.  
Щасливий, хто серед тривог таких  
Знайти та відчувати їх міг.

І так хвила тобі, чума!  
Нам не страшна могили тьма,  
І поклик твій нас не смутить.  
Чарками стукнім дружно ми!  
І запах рож хай ще нас звеселить,  
Хоч, може, й він — зарід чуми.  
  
Входить старий священик.

### Священик

Безбожний пир! Безбожні ви безумці!  
Ви бенкетом, розпусними піснями  
Наругу робите мрачній тиші,  
Яку довкола розвіває смерть.  
Серед страховищ погребів плачливих,  
Серед блідих тих лиць на кладовищі  
Молюся я, а ваші захвати  
Ненависні переривають тишу  
Гробів і над тілами мертвими  
Стрясають землю. І якби старців  
Молитви та жінок не освятили  
Смертельні, спільні ями, міг би я

Подумати, що се якісь чорти  
Безбожну душу мучать і зо сміхом  
У тьму кромішну тягнуть.

### Декілька голосів

По-майстерськи  
Говорить він про пекло. Геть, старий!  
Іди собі, куди пустився йти!

### Священик

Я заклинаю вас святою кров'ю  
Спасителя, розп'ятого за нас,  
Покиньте дивоглядний бенкет сей,  
Коли бажаєте зустріти в небі  
Утрачені кохані ваші душі.  
Геть, розходіться по своїх домах!

### Голова

В домах у нас лиш смуток. Молодість  
Бажає втіх.

### Священик

Так се ти, Вальстінгем?  
Той сам, що тому три неділі ще  
Труп матері, приклякши на коліна,  
З риданням обіймав і з вереском  
Вбивався над її могилою?  
Чи думаєш, вона тепер не плаче,  
Не плаче гірко у самому небі,  
Коли глядить на сина в бенкетах  
Та в омуті розпусти, коли чує  
Твій голос, що співа скажені  
Пісні, які мішаються з святыми  
Молитвами й зітханнями тяжкими?  
Ходи за мною!

### Голова

I чого прийшов ти  
Мене тривожить? За тобою йти  
Не можу й не повинен. Тут держить  
Мене розпуха, спомини страшні,  
Та свідомість моого беззаконства,  
Ta страх перед мертвою пустотою,

Яку стрічаю у своїй домівці,  
Та новина скажених радошів  
І благодатная отрута сеї чаши,  
І пестощі — прости мене господь! —  
Отсих погиблих, але милих творів.  
Тінь матері не викличе мене  
Від них, і пізно чую голос твій,  
Що зве мене. Дармі твої зусилля  
Спасти мене. Старий, іди в спокої!  
Та будь проклятий, хто піде з тобою!

### М ногі

А, браво, браво! Бравий голова наш!  
Ось тобі проповідь! Махай, махай!

### С в я щ е н и к

Матільди чистий дух тебе ось кличе!

### Г о л о в а

(встає)

Так присягни ж мені, піднявши в небо  
Зів'ялу руку, що навіки в гробі  
Полишиш те забутеє ім'я!  
О, якби від очей її безсмертних  
Схovати я міг сей вид! Мене колись  
Вона вважала чистим і свободідним,  
І знаходила рай в моїх обіймах.  
Де я? Святе дитя світляне! Бачу  
Тебе я там, куди мій дух пропаший  
Ніколи не дійде.

### Ж і поч и й г о л о с

Він божевільний!  
Про жінку згадує, яку поховано.

### С в я щ е н и к

Ходім, ходім!

### Г о л о в а

Мій отче, ради бога,  
Покинь мене!

## Священик

Спаси тебе господы!  
Прощай, мій сину!  
Відходить. Бенкет тягнеться далі.  
Голова сидить, потонувши в тяжку задуму.

Переклад писано в днях 7—8 цвітня 1914 р.

Ся драматична сцена не визначається такою оригінальністю та глибиною помислу, як інші визначні твори Пушкіна, та, проте, все-таки вона заслуговує на увагу, хоч би тільки як проба представлення різкого контрасту веселого бенкету в часі страшної пошесті, що на той бенкет накладає свою фатальну печать. Сей контраст, очевидно, вразив фантазію Пушкіна в драмі англійського поета, і він не відмовив собі приємності передати одну частину твої драми російською мовою. Перекладаючи його драматичні твори, я такожуважав відповідним не виключати сю сцену з моого перекладу.

Про автора сеї драматичної сцени Джона Вільсона треба сказати, що він уродився в р. 1785 у Лондоні й належав до визначних поетів англійської літератури в початку XIX віку. Він одержав широку просвіту і, крім поетичного таланту, визначився також як учений, а від р. 1820 був професором моральної філософії на університеті в Единбурзі. Свої поетичні твори він публікував під псевдонімом Christopher North. Він умер у Единбурзі 1854 р. Драма «The City of the Plague», що послужила Пушкінові основою до його твору, вийшла в р. 1816.

Наскільки самостійним явився Пушкін у обробленні сеї сцени супроти англійського оригіналу, не можу осудити; здається, однаке, що держався його досить вірно.

Писано дн[я] 10 цвітня 1914.

## РУСАЛКА

### СЦЕНА ПЕРША

Берег Дніпра. Млин. Мельник і дочка.

Мельник

Ой, то ж то всі ви, молоді дівчата,  
Дурненькі! Вже як підвернувся вам  
Завидний чоловік, непростий, то потрібо б  
Його до себе сильно прив'язати.  
А чим? Поводженням розумним, чесним  
Приваблювати, то суворістю,  
То ласкою; часом ненароком  
Чи натяком про шлюб нагадувать,  
А поперед усього зберігати  
Свою дівочу честь, безцінний скарб.  
Вона мов слово: раз його упустиш,  
То вже не вернеш. А коли на шлюб  
Нема надії, то все-таки можна  
Бодай який-будь зиск собі та рідним  
Якийсь пожиток видумати. Се треба  
Обдумати: «Не вічно ж буде він  
Любити мене та пестувати». Та ні,  
Куди вам думати про добре діло?  
І чи подоба? Вас лиш дур береться,  
Ви раді даром забаги його  
Сповнять, готові висіти весь день  
На ший в милого коханчика.  
А той коханчик — глянь — і вже пропав,  
І слід за ним застив, а ти, дурна,  
Лишилася ні з чим. Ой, глупі ж ви усі!  
Чи я не говорив сто раз тобі:  
«Ей, доню, бережись, не будь дурна  
І не прогав свого щастя ти!

Не випускай із рук князя та здуру  
Не погуби сама себе!» Що ж вийшло?  
Сиди тепер та вічно плач за тим,  
Що вже не вернеться.

### Д оч к а

Чому ж ви, тату,  
Гадаєте, що він мене покинув?

### М е л ь н и к

Чому? Тому! Та кілька раз, бувало,  
В неділю приїздив він до млина?  
Та що в неділю? Кождий божий день,  
А іноді й два рази в день. А далі  
Став приїздити рідше все та рідше.  
І ось уже дев'ятнадцять день минув,  
Як ми не бачили його. Що скажеш?

### Д оч к а

Занятий він. Чи мало в нього діла?  
Таж він не мельник і вода за нього  
Не робить. Часто він казав мені,  
Що в нього праця тяжча від усіх.

### М е л ь н и к

Е, вір'йому! Хіба князі працюють?  
І що їх праця? Лисів, заяців  
Травить хортами та бенкетувати,  
Сусідів грабувати та таких  
Дуріп убогих підмовлять, як ти.  
Він сам працює — ой, який же жаль!  
На мельника, мовляв, вода працює.  
Та в мене вдень, і вічіч нема спокою.  
А там гляди — то тут, то там потрібно  
Направить щось, де прогнило й тече.  
От якби ти зуміла у князя  
Хоч трохи грошей випросить для мене  
На ті перебудови, було б ліпше.

### Д оч к а

Ай!

### М е л ь н и к

Що таке?

Д оч к а

Здається, чути тупіт  
Його коня. Він! Він!

М е л ь н и к

Гляди же, доню.  
Не забувай, що радив я тобі.

Д оч к а

Ось він! Ось він!

Входить князь. Конюх відводить  
його коня.

К н я з ь

Здорова, моя люба!  
Здорові, пане мельник!

М е л ь н и к

Ясний пане,  
Гаразд із вами! Вже давненько ми  
Не бачили очей пресвітлих ваших.  
Піду зготувати вам почастунок.

Відходить.

Д оч к а

Нарешті ти про мене нагадав!  
І чи не стид тобі так довго мучить  
Мене пустим ожиданням жорстоким?  
І що мені на думку не спадало!  
Які страхи не страшили мене!  
То думала, що кінь тебе запіс  
В болото або в пропасть; що медвідь  
Тебе в дрімучім лісі розірвав;  
Що ти недуж; що розлюбив мене...  
Та слава богу, ти живий, здоров  
І любиш все по-давньому мене!  
Чи правда?

К н я з ь

Так, по-давньому, голубко!  
Ні, більше ще!

В о на

Проте є ж ти сумний.  
Що сталося з тобою?

К н я з ь

Я сумний?  
Тобі здається так. Ні, я веселий  
Все, як лише тебе побачу.

В о на

Hi!  
Коли веселий ти, то здалека  
Спішиш до мене й кличеш: «Де моя  
Голубка? Що там поробляє?» Потім  
Цілуєш зараз і питаєш: «Рада  
Мойому приходові? Дожидала  
Мене так вчасно?» А сьогодні мовчки  
Ти слухаєш мене, не обіймаєш  
І не цілуєш в очі. Щось, мабуть,  
Стривожило тебе. І що? Чи, може, ти  
На мене сердишся?

К н я з ь

Не хочу дарма  
Я притворятися перед тобою.  
Так, правда, в серці моїм сум засів  
Тяжкий, і ти не можеш ласками  
Любовними розмить його, не можеш  
Ані влегшити, ані поділити.

В о на

Мене ж болить, коли з тобою разом  
Не можу сумувати одним сумом.  
Скажи ж мені, що в тебе на душі?  
Позволиш, буду плакать,— не позволиш,  
Я ні сльозиною тобі не досаджу.

К н я з ь

Не буду гаятися. Чим скорше, тим і ліпше!  
Моя кохана, знаєш, що на світі  
Нема тривкого щастя. Ані рід  
Значний, ні сили, ні багатство, ані  
Краса біди не може оминути.

І ми — хіба не так, моя голубко? —  
Були щасливі. Я по крайній мірі  
Щасливий був тобою та твоєю  
Любов'ю. І хоч би в будущім що  
Зо мною сталося, де б я не був,  
Все буду споминати тебе, мое кохання.  
Того, що трачу враз з тобою, в світі  
Нішо мені ніколи не замінить.

### В о на

Я ще не розумію твоїх слів,  
Та вже лякаюся. Нам грозить доля,  
Готовить нам недовідоме горе?  
Розлуку, може?..

### К н я з ь

Може! Ти вгадала.  
Розлуку нам судила доля зла.

### В о на

Хто нас розлучить? Чи ж у мене сили  
Немає скрізь іти в твої сліди?  
Вберусь я хлопчиком і вірно буду  
Служити тобі в дорозі, чи в поході,  
Чи на війні. Війни я не боюся.  
Аби лиш бачила тебе. Ні, ні!  
Не вірю! Може, ти бажаєш тільки  
Думки мої провідати, а може,  
Лиш жарт пустий собі отсе позволив.

### К н я з ь

Ні, жарт мені не в голові сьогодні.  
Думки твої провідувати не треба.  
І не готуюсь я в далекую дорогу,  
Ні на війну. Лишаюсь-таки дома,  
Проте розстatisя з тобою мушу.

### В о на

Стривай! Тепер я розумію все.  
Ти женишся?

Князь мовчить.

Ти женишся?

К н я з ь

Так, мушу.

Сама подумай! Ми, князі, не вільні  
Так, як дівчата. Не по серцю мусяТЬ  
Женитися, а по рахунках інших  
Людей та для чужого інтересу.

Твій сум утішить бог і довший час.  
Не забувай мене! Візьми на пам'ять  
Сю пов'язку! Дай, ось тобі я сам  
Її надіну. А до того ще  
Привіз отсі коралі. На тобі!  
А ось іще вітцю твоюму я  
Пообіцяв — віддай йому!

(Дає їй мошонку.)

Прошай!

В о н а

Постій! Тобі сказати мушу ще...  
Не тямлю, що...

К н я з ь

Згадай!

В о н а

Для тебе я  
На все готова. Ні, не те... Постій!  
Та неможливо, щоб навіки, справді,  
Мене ти міг покинуту! Все не те!  
Еге, згадала! Ось сьогодні в мене  
Під серцем рушилась твоя дитина.

К н я з ь

Нешчасна! Що ж із того? Хоч для неї  
Побережи себе. Я не покину  
Ні твоєї дитини, ні тебе.  
З часом... можливо... сам приїду вас  
Відвідати. Потішся, не журися!  
Дай обійму тебе останній раз!

(Відходячи.)

Скінчилося! Мов легше на душі.  
Я бурі ждав, та справа обійшлася  
Досить спокійно.

(Відходить.)

Вона стойть недвижно.

М е л ь н и к

(входить)

Чи не ласка ваша

Покушать меду?

(Бачачи, що князя нема.)

О, а де ж він дівся?

Де князь наш? Ба, ба, ба, яка тут чівка!

Вся в дорогих каміннях! Ось і перли!

Ну, що й казати, царський подарунок!

От ще добродій! А ось і мошонка!

Невже в ній гроши? Чом же ти стоїш,

Не відповіш, ні слова не промовиш?

Чи ти від радості нежданої

З ума зійшла, чи тільки оставшіла!

Д о ч к а

Не вірю! Ні, не може бути! Я так

Його любила! Адже він не звір!

Хіба космате в нього серце?

М е л ь н и к

Про його

Се ти говориш?

Д о ч к а

Таточку, скажи,

Чим я могла прогнівати його?

Пропало? Чи його отрутою

Хтось напоїв?

М е л ь н и к

І що з тобою, доню?

Д о ч к а

Ріднеський, від'їхав він! Он скаче!

А я дурна його пустила! Я

Не зачепилася йому за поли,

Не звисла на узді його коня.

Нехай би він розсердився й по лікоть

У мене руки відрубав! Нехай би

Тут розтоптав мене своїм конем!

М е л ь н и к

Що з нею?

## Дочка

Бачиш ти, князі не вільні  
Так, як дівчата, й не по своїм серцю  
Беруть собі жінок. А вільно їм,  
Чи бач, піддурювати, божиться, плакать  
І говорить: «Тебе я повезу  
В свою палату, в ясну світлицю,  
І наряжу в парчу та оксамити!»  
Ім вільно вчить дівчат нещасних рано  
На свист їх піддійматися з постелі  
І до зорі сидіти за млином.  
Ім любо серце князівськеє тішить  
Бідою нашою. А там — махай!  
Іди, голубочко, куди захочеш,  
Люби, кого задумаеш!

## Мельник

Ось яке діло!

## Дочка

Та хто ж у нього суджена? На кого  
Він проміняв мене? О, знатиму,  
Дізнаюся та скажу тій змій:  
«Відстань від нас! Ти ж знаєш, дві вовчиці  
Не згодяться в одній дебрі».

## Мельник

Дурна ти!

Вже коли князь бере собі невісту,  
Хто може перешкодити юому?  
Чи я не говорив тобі?

## Дочка

Та як же міг він,  
Як добрий чоловік прощатися зо мною,  
Мені дарунки ще давати? О боже!  
І гроши! Викупить себе він думав,  
Язык мені сріблом тим загатити,  
Аби про нього не пішла зла слава  
І не дійшла до жінки молодої.  
Ага, забула я тобі віддати  
Отсю мошонку. Се він дав тобі  
За те, що добрий ти для нього був,  
Дочку пускав ти тягатися з ним

І не держав її на осторозі.  
Нехай же вийде на добро тобі  
Моя загибель!

(Кидає йому мошонку.)

М е л ь н и к

Ось чого дожити  
Прийшло мені! Що бог довів почути!  
Та гріх тобі так гірко докоряти  
Вітцеві рідному. Одна ти в мене  
Дитина на весь світ, одна відрада  
У моїй старості, то як же мав я  
І волі не давати тобі? І покарав  
Мене господь за те, що слабо я  
Держав тебе та не сповнив вітцівський  
Свій обов'язок.

Д о ч к а

Душно! Душно! Душно!  
Змія холодна в мене шию душить.  
Змію підколодною мене  
Опутав він, а не намистом сим!

(Рве на собі намисто.)

Отак би розірвала я й тебе,  
Зміє, проклятая розлучниця моя!

М е л ь н и к

Та що ти! Справді, ти з ума зійшла.

Д о ч к а

(здіймає з голови чівку)

Ось мій вінець! Ганебний се вінець!  
Ось чим вінчав мене лукавий ворог,  
Коли я відреклася від усього,  
Що перше дорогое мені було.  
Ми розвінчалися. Пропадь, віночку!

(Кидає чівку в Дніпро.)

Тепер всьому кінець!

(Кидається в ріку.)

М е л ь н и к

(здіймаючи руки)

О горе, горе!

## СЦЕНА ДРУГА

Княжий терем.  
Весілля. Молоді сидять за столом. Гости.  
Хор дівчат.

### Староста

Веселе ми весіллячко зіграли.  
Здоров будь, князю й молода княгине!  
Дай боже вам в любові та в згоді жити,  
А нам у вас якнайчастіш гостити!  
Що ж ви, дівчата гарненькі, замовкли?  
Що ж ви, біленькі лебідки, притихли?  
Чи всі ви співанки переспівали,  
Чи, може, горла в вас від співів пересохли?

### Хор

Сватоньку, сватоньку,  
Нерозумний сватоньку!  
По княгиню їхали,  
В огород заїхали,  
Бочку пива розілляли,  
Всю капусту обілляли,  
Плотові вклонилися,  
Лісі помолилися.  
«Лісо моя, лісоночко,  
Покажи доріженьку  
По княгиню їхати!»  
А ти, сватоньку, догадайся,  
За мошонку приймайся!  
А в ній грошики шевеляться,  
Гарним дівочкам знадобляться.

### Староста

От сміхунки! Та й співанку дібрали!  
Ну, нате вам, аби на старосту не кривдували.  
(Обдаровує дівчат.)

### Дівочий голос (невідомо відки)

По камінцях, по жовтому пісочку  
Пробігала бистра річенка.

В бистрій річеньці дві рибоньки гуляють,  
Дві рибоньки, плотиці дві малесенькі.  
«Чи чула ти, рибонько-сестронько,  
Наші новини, наші річні?  
Як вечером у нас біда зчинилася,  
Гарна дівчина утопилася.  
Потопаючи, плакала-ридала,  
Свого милого кляла-проклинала».

Староста

Агов, дівчата! Що за пісня се?  
Такої на весіллі не співають.  
Хто з вас співає сю пісню?

Дівчата

Не я! Не ми!  
Ні, не я!

Староста

Хто ж заспівав її?  
Між дівчатами шептіт і неспокій.

Князь

Я знаю хто.

(Встає з-за стола й говорить до конюха.)

Се мельниківна тут!  
Скоренько виведи її та запитай,  
Хто смів її впустити?

Конюх входить між дівчат.

Князь

(сам до себе)

А то вона  
Готова тут такий зробити шум,  
Що я зо стиду сам не знатиму,  
Куди й сковатися.

Конюх

Я не знайшов її.

Князь

Шукай! Я знаю, вона тут. Вона  
Отсе співала.

## О д и н  г і с т ь

Гей, солодкий мід!  
І в голову, і в ноги так і б'є.  
Та, жаль, гіркий; підсолодить його  
Ніколи не завадить.

Молоді цілуються. Чути слабий окрик.

## К н я з ь

(здрігаючи)

Знов вона!  
Се крик її ревнівий. Що таке?

## К о н ю х

Я не знайшов її ніде.

## К н я з ь

(сердито)

От дурень!

## Д р у ж б а

(встаючи)

Час нам княгиню мужеві віддати  
Та молодих у дверях хмелем посипати.  
Усі встають.

## С в а х а

Та, певно, час. Давайте ж півника!

Молодих годують печеним півнем, обсипають хмелем  
і ведуть у спальню.

## С в а х а

Княгине-душенько, не плач, не бійся!  
Послушна будь!

Молоді відходять у спальню. Всі розходяться,  
крім свахи та дружби.

## Д р у ж б а

Де чарочка? Всю ніч  
Під вікнами я мушу їздити,  
То й покріпитися вином не вадить.

**С в а х а**

(*наливає йому чарку*)

На, випий на здоров'я!

**Д р у ж б а**

(*випиває*)

Гай, спасибі!

А гарно вийшло все у нас, не правда?  
На славу весілля!

**С в а х а**

Так, слава богу.

Все гарно, лиш одно негарно...

**Д р у ж б а**

Що?

**С в а х а**

Не на добро ту пісню заспівали —  
Бог зна яку, а не весільну.

**Д р у ж б а**

Се все дівчата! Аби що було,  
Вони напакостять. І чи подоба ж  
Псувати навмисно княжесь весілля?

### **СЦЕНА ТРЕТЬЯ**

Світлиця.

Княгиня мамка.

Княгиня

Здається, трублять! Ні, не їде він!  
Ой, мамочко, як був він женихом,  
Від мене він на крок не відлучався,  
Очей, бувало, не зводив із мене;  
А оженився — все пішло не так.  
Тепер мене ранесенько розбудить,  
І вже велить собі коня сідлати,  
І до ночі бог знає куди їздить,

А вернеться, заледве любе слово  
Мені промовить, ледве ясково  
Рукою по лиці мене погладить.

### М а м к а

Княгинечко, мужчина наче півень:  
Кукуріку, мах-мах крилом — і геть!  
А жінка, наче бідна квочка та,  
Сиди в гнізді та курят виводи!  
Поки жених, то й не насидиться,  
Не єсть, не п'є, глядить і не надивиться;  
А оженився — клопоти настануть.  
То треба у сусідів погостити,  
То з соколами їхати на лови,  
То на війну несе нечиста сила,—  
Сюди-туди, а дома не сидиться.

### К н я г и н я

Як думаєш? Нема в нього якої  
Таємної принади?

### М а м к а

Не гріши!  
Та на кого тебе він проміняє?  
Ти над усіх розумна та вродлива,  
Звичаями й умом всіх перейшла.  
Подумай, серденько, в кім він знайде  
Щось краще, ніж у тебе?

### К н я г и н я

Якби бог  
Та вислухав мої благання й дав  
Мені дітей, тоді б я знов зуміла  
До себе мужа прив'язать. А, двір  
Весь повен стрільців! Певно, муж додому  
Приїхав. Чом же ще його не видно?

Входить л о в ч и й.

Що князь? Де він?

### Л о в ч и й

Князь наказав додому  
Нам їхати.

Княгиня

А де він сам?

Ловчий

Лишився.

У лісі сам на березі Дніпра.

Княгиня

І як же сміли ви князя самого  
Лишити там? От-то ви вірні слуги!  
Махай назад, за ним ви їдьте зараз!  
Скажіть йому, що я прислава вас.

Ловчий відходить.

Ой боже мій! У лісі в час нічний!  
А дикий звір, і лютий чоловік,  
І лісовик там бродить — до біди  
Хіба далеко? Скорше, мамочко,  
Три свічки засвіти перед іконою!

Мамка

Біжу, моя голубочко, біжу.

#### СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Дніпро. Ніч.

Русалки

Веселою юрбою  
З глибокого дна  
Ми ніччу випливаем,  
І місяць гріє нас.  
Любо нам в нічний сей час  
Дно річне покидать,  
Головами свободнimi  
Річні хвилі розділять,  
І дзвінкими голосами  
Теплий воздух потрясать,  
І зелені вогкі коси  
В нім сушить та осушать.

## О д н а

Тихо! Пташки під корчами  
Стрепенулися у млі.

## Д р у г а

Поміж місяцем і нами  
Хтось там ходить по землі.  
Ховається.

## К н я з ь

До сумовитих берегів отсих  
Невільно якось притяга мене  
Якась недовідома сила. Місце се  
Знайоме, будить жаль в душі. Пізнав  
Я все довкола! Млин, ось він уже  
Весь розвалився. Шум його коліс,  
Колись такий веселий, вже затих.  
Спинився камінь. Видно, вмер старий.  
Доньку свою нещасну довгий час  
Оплакував... Сюди вилася стежка,—  
Вона вже заросла... Давно, давно  
Сюди ніхто не ходить. Тут садок  
Був із оплотом,— та невже заріс  
Хащем він кучерявим? Ах, а ось  
І дуб старий! Під ним вона, обнявши  
Мене, тулилася до мене, мовчачи.  
Та чи можливо ж?

(Іде до дверей.)

А се що? Листки  
Пожовклі, скручені нараз із шумом,  
Мов дощ, посыпались на мене. Ось  
Передо мною голий хтось і чорний  
Стоїть, як дерево прокляте.

Входить дідусь у лахмітті, напівголий.

## Д і д у с ь

На здоров'я!  
Здоров був, зятеньку!

## К н я з ь

Ти хто?

Старий

Тутешній.

Князь

Не пізнаю. Ти мельник?

Старий

Де там мельник?

Я млин продав запеченим чортам,  
А гроші дав на склад русалці вішній,  
Мої доньці. Вони в піску Дніпровім  
Засипані. Іх рибка одноока  
Знай стереже.

Князь

Нещасний! Одурів.

Його думки розсипані, немов  
По бурі хмари.

Старий

А чому до нас  
Ти не приїхав вечером? У нас  
Була гостина, довго ждали ми  
Тебе.

Князь

Хто ждав?

Старий

Хто ждав? Та відомо, донька.  
Ти знаєш, я на неї все дивився  
Крізь пальці, й волю вам даю тепер.  
З тобою хоч усю ніч до зорі —  
Я не скажу ні слова.

Князь

Бідний мельник!

Старий

Та я не мельник. Признаюсь тобі,  
Я крук, не мельник. Сталось дивне диво.  
Коли в ріку — ти тяниш — вона впала,  
Я кинувся, побіг слідом за нею,

І з того ж берега хотів ускочить.  
Та враз почулося мені, що двоє крил  
Міцних у мене виросло на плечах  
І піднесли мене в повітря. Відтоді  
То сям, то там літаю та клюю  
Здохлу корову або на могилі  
Сиджу та кракаю.

Князь

Ось жаль який!  
Хто ж доглядає за тобою?

Старий

Е, за мною? Я  
Старий став та пустий, за мною  
І доглядати не біда. Спасибі,  
За мною догляда русалочка.

Князь

Русалочка?

Старий

Так, внучечка.

Князь

Та годі!  
Не можна сьому вірити. Старий,  
Ти в лісі тут хоч з голоду загинеш,  
Хоч звір тебе зайдеть. А може, хочеш  
Забратися в мій двір, зо мною жити?

Старий

В твій двір? Спасибі! Ти мене заводиш,  
Л потім і одуриш, задавиш  
Коралами. Не хочу я в твій двір.

Відходить.

Князь

Се все моя вина! Боюсь з ума  
Зійти. Вже легше вмерти. На мерця  
Глядять з повагою, за нього моляться.  
Рівняє смерть з ним кожного живого.  
Та хто з ума зійшов, той робиться  
Не чоловіком. Дарма він говорить,

Але словам своїм він не володар.  
Хіба лиш звір пізна в нім свого брата,  
А людям він на сміх, над ним усякий  
Свобідний: хоч би вбив його, то бог  
Його не судить. Бідний сей старий!  
Всі муки каяття у мні збудив  
Сам вид його.

Входить ловчий зі стрільцями.

Ловчий

Ось він! Насилу ми  
Знайшли його.

Князь

Чого ви тут?

Ловчий

Княгиня  
Послала нас, боялася за тебе.

Князь

Незносна вже мені її старанність!  
Чи я дитина, що ні кроку вже  
Мені ступить без дозору не можна?

Відходять. Руслаки виринають із води.

Руслаки

Що, сестриці, в чистім полі  
Може б, ми догнали їх?  
Плюском, реготом і свистом  
Коней налякали в них?  
Пізно. Хвилі вже холодні,  
Півні проспівали вже,  
Потемніло небо синє,  
Місяць заховався вже.

Одна

Підождем іще, сестрице!

Друга

Ні, не час, не час, не час!  
Дожидає нас цариця,  
Люта мати жде там нас.

Щезають у воду.

## СЦЕНА П'ЯТА

Дніпрове дно.

Терем русалок. Русалки прядуть  
коло своєї цариці.

### Старша русалка

Покиньте пряжу, сестри! Сонце сіло,  
І місяць стовпом блискає над нами.  
Орля! Пливіть наверх води під небом  
Погратися, та нікого сьогодні  
Не зачіпайте! Ані пішохода  
Не смійте лоскотать, ні рибакам  
Їх невід обтяжать травою та  
Намулом, ані хлопчика у воду  
Заваблювати оповіданнями  
Про рибку!

Входить русалочка.

А ти де була?

### Молода русалка

На землю виходила.

До діда. Вечір він просив мене  
Із дна ріки зібрать йому ті гроші,  
Які колись у воду він до нас  
Покинув. Довго я шукала їх,  
А що такеє гроші, я й не знаю.  
Проте я винесла йому для втіхи  
Дві пригорщі барвистих мушельок.  
Він дуже рад був їм.

### Русалка

Скупар безумний!

Послухай, доню! Нині я на тебе  
Надію маю. Нині тут на берег  
Прийде мужчина. Стережи його,  
Піди йому настрічу! Він нам близький.  
Він твій отець.

### Русалочка

Той сам, що тебе, мамо,  
Покинув і княгиню взяв за жінку?

### Р у с а л к а

Той сам. До нього ніжно примиляйся  
І оповідж йому все, що від мене  
Ти знаєш про народження своє  
Й про мене. А як запитає він,  
Чи я його забула, або ні,  
Скажи, що все його ще пам'ятаю  
Й люблю, й жду до себе. Зрозуміла?

### Р у с а л о ч к а

О, зрозуміла.

### Р у с а л к а

Іди ж!

(Сама.)

Ой, відколи  
З розпуки й сорому дівочого  
Я опинилася на дні Дніпра  
Русалкою холодною, міцною,  
Минуло вже довжезних вісім літ.  
І кождий день я думаю про помсту,—  
Здається, нині вже настав той день.

## СЦЕНА ШОСТА

Берег.

### К н я з ь

До берегів сумних тих поневолі  
Мене недовідома тягне сила.  
Все тут нагадує мені минуле,  
Свобідної, прекрасної молодості  
Моєї милу, хоч гіркую повість.  
Ось тут колись мене стрічала вільна  
Любов ще вільного. Я був  
Щасливий. О безумний! І я міг  
Так легкодушно сам себе позбавить  
Своєго щастя! Ой, сумні, важкії мрії  
Вчорашия стріча в мене оживила.  
Отець нещасний — як же він страшний!  
Ану ж сьогодні знов його зустріну,

І згодиться він кинути сей ліс  
І перебратися до нас.

Р у с а л о ч к а виходить на берег.

А відки ти, прегарная дитино?

• • • • • • • • • • • • •  
Переклад писано д[ня] 8—10 цвітня 1914 р.

Отся, на жаль, недокінчена фантастична драма, якій до кінця бракує дуже небагато, являється одною з проб Пушкінової музи брати теми з українського життя та з вірувань українського народу. Вірування про русалок, оскільки мені відомо, зовсім чужі великоруському племені і перозривно зв'язані з середнім і долішнім руслом Дніпра. Не можна сказати, аби Пушкінова проба поетичного зображення української природи та українського простолюддя була зовсім удачна. Його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника, та й у зображенні його дочки бачимо більше інтелігентну росіянку, ніж українську дівчину. Так само свободно та мало відповідно до української дійсності змальований у Пушкіна **князь**, а особливо ті дарунки, які він на прощання дає уведеній ним дочці мельника. В російськім оригіналі сей уступ іще більше разить неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову і «повязку», очевидно, металеву діадему, насаджену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожерелля, якого ніяка українська дівчина не стала би носити. Так само мішок із червінцями, який дає князь для мельника, нагадує радше той шаблоновий мішок із червінцями, який у давніх іспанських та французьких драмах дають багаті рицарі та барони своїм слугам або бідним прошакам, піж звичайці дарунки, які українські пани давали своїм підданим. Проте все Пушкінова драматична проба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі трагічні моменти людського життя з великою художньою силою. Варто зазначити, що дуже подібні мотиви стрічаємо також у поезії Шевченка, особливо в віршах «Причинна» та «Русалка».

Писано д[ня] 10 цвітня 1914.

# М. І. Костомаров

## НА РУІНАХ ПАНТІКАПЕЇ

(ПОЕМА М. І. КОСТОМАРОВА)

### I

Юпітер світлий пливе по зелених Кіммерії водах;  
Сон туманами покрив місто й пристань. По сильних  
колись-то  
Пантікапеї валах походжа подорожній понурий,  
При блиску млявому зір шепти ловлячи звалищ  
МОГИЛЬНИХ.

Сум на покійників житла наліг. Непробудних від віку  
Тіней торкнувся лихий, невідчіпливий ворог. Сміліший  
Він від тих готських полків, що колись стародавній  
Тавріді

Смертний удар нанесли, невгомонний, мов Чорнеє море,  
І недоступний, немов давнє фатум, зате бистрозорий,  
Мов само сонце. З глибин океану виносить він тайни  
На його світло, вника в замуровані від первовіку  
Скарби гірські, проника однаково відважно в безмірну  
Неба безодню й в секрет недоступної оку пилинки,  
Цвітки плодючої. Він зруйнував і Олімп наднебесний,  
І підземелля мрачне, недоступне Плутонове царство.  
Ворог отої — то nauka!

Немов місто те, по котрому  
Дух огняний перейшов, так дрімає долина спокою;  
Зору цікавому скрізь повідкривані лона могильні.  
Поміж горбами, мов цар, стоїть горб між усіми найвищий,  
Сумно глядить без жильця, мов ограблений бідний  
каліка,—

Гордо, проте, позира на засохле поле й на сонні  
Хвили морські. Сиві стіни внутрі того горба бліскочуть  
В краплях нічної роси, мов окроплені слізьми. Буває,  
І бідний такий чоловік, коли люди без жалю й уваги

Серце його розкопати завізьмуться, провідають пусто  
Тайни його, розіб'ють віру в щастя і храм опустілий,  
Серця покинуть на сміх та наругу бездільної черні.  
Горе йому! Без чуття й без сил він німий, непорушний;  
Денне світло палить його нагії рани; від болю  
В небо очей не здійма, ні на землю спустити не сміє.  
Гордий, проте, мов багач, супокійний, неначе щасливець,  
Хоч печать смерті на нім, він несе свою тайну до гробу.  
А як надивиться чернь на його досхочу та й покине  
У самотині, немов у смерку, він незначно слезину  
Виронить — знак, що життя ще не згило й чуття не  
погасло.

При вході склепу сіда подорожній і очі вглубляє  
В море пустинне, що зір мерехтить срібним блиском без  
краю.

А втім, повітряна тінь перед ним стає, тінь чоловіка,  
Стать безтілесна, пливка, темнувата, подібна до клуба  
Диму, що якось прийняв чоловічу подобу. Нічній  
Зорі крізь те духове тіло видно було, а ногами  
Не доторкався землі привид і надплівав усе близче,  
Разом промовила тінь, шепчучи без перерви та сумно:  
«Чи ще замало наруг від людей потерпіли ми досі?  
Хижо нагрянули ви в безтурботнії наші оселі,  
Збурили наші domi, наші скарби повиволікали,  
Виволокли й нас самих із пробутків святого спокою.  
Мало вам золота ще в лонах гір? Чом же ще

по-злодійськи

В темних гробах ти його, ненаситне плем'я, шукаєш?  
Тісно вам там на землі та, розграбивши наші оселі,  
Раді б замешкати у них?»

«Благородна душа,— подорожній  
Вимовив,— руки мої не торкалися вашого скарбу.  
Вибач мені, що життям перетомлений в вашій оселі М  
Тихій спокою шукати та відради я хтів сеї nocti». )  
Тінь відповіла: «Ага! Супокою шукати тут даремно.  
Нам у могилах уже супокою не стало. Лежали  
Тисячі літ ми ось тут супокійно, про світ той не зна  
Самі не чувши себе, в забутті й нечутливості сонній.  
Дар дорогий — забуття! Не пізнає добра його смертній.  
Вік весь ганяючи, мов у виру злудних благ і незлудніх  
Зліднів, за щастям і все уникаючи горя, успіхом

Незадоволений, сам раз у раз собі творячи горе.  
Не оцінять його й ті, що в підземному царстві усопших  
Повною чарою п'ють його заспокоїтельний нектар.  
Ми лише знаєм ціну йому, втративши безповоротно,  
Ми лиш осуджені жити у загадок та знання лютих мұках.  
Сотня за сотнею літ проходила, ми спали спокійно;  
Хвилі народів плили понад наші гроби, але в сутінь  
Наших могил не входив гомін іх. Аж прийшли ви, несіті,  
Рушили наші гроби, розкопали могили, розбили  
Наці склепи, потягли наші кості на дённее світло  
І потривожили теж супокій наших душ! Горе й горе!  
Був я примор'я царем, пан на морі й на всій Меотіді!  
Гордих жорстоко карав, а добро творив тихим і смирним.  
Час мій минув, і мені з царським гонором діти й онуки  
З збором покірних рабів погребли в тій високій могилі,  
Сльози піddаних, ридання любові оросили мій попіл.  
Путниче, глянь! І коли можеш ти відчувати мое горе,  
Чути зневагу царя, хай розірветься серце у тебе  
З жалю, і сльози з очей хай у тебе потоками ринуть!  
Збурено царський мій склеп, мій остатній пристанок

розбито!

Топче ненависний раб домовину свячену владики!  
З мармуру мій саркофаг увезли! Із амфор, в які сльози  
Рідних текли й дорогих, повитирano плями кóштовні!  
Горе, ой, горе мені!»

І зворушеній путник понурій

Весь посумнів, співчуттям перейнятий для царської тіні.  
Річ свою тінь продовжа: «Ще нічим та зневага

й безсилля!

Мука страшена мені тут судилася, тяжка невимовна.

Бачиш той камінь стрімкий, що понуро нагнувся над

морем?

Там, мов Еола дочка-жалібниця, недвижно весь день я  
Ішу томиться й стоять під палючим, мені ненависним  
Сонцем, незримий очам ні людей, ані звірів, незрячий  
[Бо зір мій згас!], тонучи у безмисній, бездонній тривозі.  
Іччю ж, коли заблищає ті зірки на безмісячнім небі

...бо Селена зіде з-під туманів, невідома сила

Гягне мене й підійма, й я лечу по оселях усопших

Доверх розкритих могил. Іноді зустрінеться подібна

Тінь до моєї, що теж так засуджена блудом блудити,—

Друга тінь чи свояка... Привітаемся, дещо згадаєм,

Що нам бувало колись, а про муку свою ані слова!  
І розійдемся. Нема ні обіймів, ані цілування.  
Власне лиш горе займа, і не слухаєм горя чужого.  
Іноді здіблеться тінь, незнайома жильця літ пізніших...  
Дарма шукати мені насолоди, звабливої смертним,  
Знать, що по мні тут було! Безтілеснее тіло байдуже  
До всего, що єсть тепер, що минуло й що ще колись буде.  
А як зустрінеться ворог, і я чую неміч свою його вбити,  
Мучить подвійно мене гнів і зависть, скорбота безмежна  
Давить, коли пізнаю, що не мучиться ворог мій. Згасло  
Всяке приязне чуття, вся цікавість; не гасне ненависть  
До ворогів та чуття, що колись я царем був величним.  
А коли озолотить Фанагор'ї помор'я денниця,  
Сила невідома знову мене тягне, лечу на той берег,  
Знов невимовна тоска налягає й нема мені втіхи».

Стогоном тихим скінчив свою річ Меотіди володар;  
Глибшим іще почуттям зворухнулося в путника серце.

«Царю нещасний! — сказав він.— Володарю й вигнанче,  
справді ж  
Був ти могутнім на те, щоб в гіркім розумінні безсилля  
Муки такій терпіть по велінню таємної волі?  
І чи на те володів ти отсим кіммерійським примор'ям,  
Щоб сиротою тепер безнадійним блукать по тім полі,  
Нині чужім? Адже з тих многих тисяч, що перед твоєю  
Властю третіли, мабуть, і найменший щасливший від  
тебе!

Жаден цікавий його не знайде домовини й пил бідний  
З неї не викине. Був би сто раз щасливіший ти, якби  
В полі пустиннім тебе погребли, наче сина рабині,  
И плуг заорав би твій слід, не блудив би ти страдником

вічним  
Серед утоми та мук. Ах, якби між живими й мертвими  
Зв'язок який бути міг та сполука! Як радо влегшав би  
Я твою долю сумну!»

А втім, голосом [скорбно-болючим],  
Мов голов арфи, в якій в один раз усі струни порвуться,  
Привид промовив: «Хоч ти б міг вернуть мені зняту  
корону  
І всі багатства й зібрать мій по вітру розсіяний попіл,

Якби ти міг, мов свояк, мов півладний, достойно  
оплакать

Наново смерть мою, я й тоді б не міг занепасти  
В радісний сон забуття, в супокій вічного миру.  
Вийшли роями гріхи мої з забуття бездни і грізно  
Встали на мене й лягли наче приговір вічної муки.  
Сонце погасне колись, згасне місяць і зорі нічнії,  
Може згоріти земля і замовкнуть бурхливії води,  
Але й тоді я ніяк не діжду благодатного миру.  
Буду блукати по чорних відломах угаслої маси,  
В одноманітній тосці без кінця і від віку до віку».

Звільна почав підлітать привид той і в півсумерку ночі  
Щез із очей. І сидів у задумі важкій подорожній.

## II

Разом до нього почав долітати звук; наче журчання  
Тихої струйки, коли вона ллється із горла фонтана  
І краплями, мов густий дощ слізний, б'ється о мармур  
близкучий.

Знов чоловіче лице перед ним, та на хмарку похоже,  
Що набіжить уночі на сріблястий круг місяця вповні.  
Голосом ніжно-плавким світляная та тінь промовляла:

«Смертним даються в житті два незрівняні божії дари:  
Перший — поезія, а другий — [щире та вірне] кохання.  
Щастя тому, хто зуміє любить і все захвату повен;  
Горе тому, хто людей позбавля співаків і любові!»

«Якби я,— путник сказав,— сам від себе та міг  
відділиться.  
И душу свою оглядати,— не могла б вона іншим таємним  
Словом сказати мені на дні в неї укритої правди».

Тінь наближається. «Хто б ти не був,— вона мовить,—  
прихожий,  
Зв'язок таємний же есть між тобою і мною. Немало  
Досі промов я чував, та мене з живих ніхто не міг чути;  
Бачив багато я вдень і вночі, та незримий для всіх я  
Досі був, та ось тобі дано бачить мене й голос чути.  
Долю свою сповістивши тобі — собі знайду відраду».

«Певно, відомі тобі первопочини Пантікапеї.  
Гордий йонійський Мілет, що звиш триста (заснував)  
колоній,  
Родичем був і для нас. Вітчину попрощавши цвітучу,  
Нову оселю діди знайшли в краю, ім досі страшному.  
Слухаючи вирочні, на пустім узбережжі затоки  
Город будують вони і патроном беруть собі Пана<sup>1</sup>.  
Світлу мету знайшла враз молодая колонія наша:  
Скитські плоди беручи, діди наші давали в заміну  
Скитам просвіти плоди та плоди благодатного півдня.  
Ще була й друга мета від отсєї свіtlіша та вища:  
Синди, сармати, меоти та варвари скіфських окраїн,  
З племенем нашим у зв'язь входячи, покидали відвічні  
Норови звірські свої й надихалися духом просвіти.  
От як настане весни благотворна пора [й веснянеє],  
Сонце розтопить леди, земні нори всі повідкриває,  
Заціпенілі встають до життя дрібні тварі крилаті  
Й воздух наповнять своїм цвіркотінням шумним та  
бренінням,—

Так племена ті, що під темноти вбійчим холодом спали,  
Від благотворних лучів сонця грецького стали будиться.  
Все тут Елладою дихало; довго ще зберігали прихожі  
Віру батьків і язик, обичаї та пісні Гомера,  
І найцінніше добро роду грецького — волю-свободу.  
Часто відвідував нас сей та той любий гість із Еллади,  
Часто й від нас кораблі виправлялись до рідного краю  
З набором скіфських товарів. Колись Понтос Аксенос<sup>2</sup>,  
зване  
Море, недарма тепер Понтос Евксейнос<sup>3</sup> скрізь іменують.

Та не минула і нас зла зараза, що зветься тиранство,  
Знать невлічима хороба еллінів! Хоробрість в боях  
Зразу першенство собі здобував воєвода на зборах  
Співгорожан, забирає в руки запаси грошей [і зброї],  
Хитрими мовами вчив непостійну юрбу містовую  
Слухати волі його; потім звуком спокусливим злота  
Совість у бідних глушив; окружив себе валом сторожі,  
Ніби почесної, — й шастя! вхопив сміло до рук  
самовладу.

<sup>1</sup> Ім'я того грецького бога чується в першім складі назви Пантікапея.

<sup>2</sup> Негостинне море.

<sup>3</sup> Море гостинне, приязнє для гостей, купців і загалом чужинців.

Так погибала не раз у еллінських громадах свобода,—  
Так теж погибла і в нас, і коріння пустило глибоко  
В Пантіапеї тиранство. Вінцем усвятивши грабунок,  
Сміло здобичу батьки дітям і внукам передавали.

Доля веліла мені народитися в час, коли пам'ять  
Давньої волі ще в нас яко-тако світилась, ще гріла.  
Деспот над нами мав владу, ото сам, що його  
гробовище  
Перед тобою пусте. Самовладець був дуже суворий,  
З злою, мрачною душою. Немов Евменіди Орестові  
[в казці],  
Страх не давав йому спати. Не боявся ні змов, ні  
повстання,  
Певен, що з своїм рабством вже довіку зжилися іонійці.  
Мучився деспот лише тим, що ввижалось йому  
повсякчасно,  
Що хтось ганебні слова [й злуу славу] розносить про  
нього.  
Мов чорні ворони, скрізь у погоні на мнимих злочинців  
Шляялись шпіони, й біда бідакові, що впав у їх лапи!  
Мук тіла ані душі не доволі бувало тирану.

Бачиш той камінь стрімкий, що навис так понуро над  
морем?  
Вежу він там збудував, буцім-то аби в темній ночі  
В пристань показував шлях кораблям здалека видний  
маяк<sup>1</sup>,  
Та два поверхі були в тій вежі, зверха менший, що  
містив  
Маяк на своїм дасі. Тільки стіни високі та грубі  
Видно знадвору було, та ніхто не знав тайний будівлі,  
Тайни страшної, яку скривав сторож глухий і немова.  
В нижнім поверсі були побудовані нори вузькії  
З отвором тайним в горішнім поверсі, з помостом  
залізним.

Дошку піднявши, туди по драбині спускали такого,  
На кого гнів свій тиран положив, і живим та недвижним  
Трупом стоять, не лежать, мусив він, недоступний для  
світла,  
Мови людської, не чутъ ані подиху свіжого вітру,

<sup>1</sup> Морський ліхтар.

Поки в норі не зотлів. Лише хліба шматок кождоденно  
Сторож втикал у нору, бо мав наказ життя їх тягнути,  
Хоч би й як довго; була для тирана се варварська втіха —  
Знать муку їх без кінця.

Свіtlі думи, чуття благородні,  
Божеські дари пісень переслідували деспот, з корінням  
Вирвати бажаючи пориви всі до життя умового,  
В школах незрілих хлоп'ят він навчати велів  
самолюбства,  
Щоб святі думи й чуття кождий [без оглядів та вагання]  
Жертвував [у кождій] особистій користі й вигоді.  
І коли, путниче, ти бачив, як гусільниці роями  
Листя покриють дерев — легкокрилих метеликів  
виплід,—

Враз налітають на них несподівано оси злотисті,  
Аматорки стиглих груш і південної спеки літньої;  
Кожда шпигне черв'яка і яєчка впуска в його тіло;  
З кождого питомець ос жре внутрі свою мамку помалу.  
В муці повільній живе бідолашна, то вправо, то вліво  
Водить головкою, то обертається вгору ніжками,  
В кільця звивається, та вже її в куклу не переміниться,—  
Так виходило й життя юнаків наших у очах того,  
Хто ще зумів відчувати [усю погань моральної трути].  
Носячи людську подобу [такий] у дитинстві затрутій  
Ідю фальшивих наук не здолає добитися до цілі,—  
Що нам природа сама показала, відкинувши перший  
Образ звірячий, ввійти в гармонійну подобу, де згідний  
Дух животворний з йому підлягаючим тілом прекрасним».

### III

«Від юних літ, коли в нас пробуджуються нахили й  
тягнути

В той бік, куди кого зве доля на життєве боєвище,  
Серце мое запалало любов'ю до того, що понад  
Світ сей тілесний веде в світляні, лазурові простори.  
Вчасно я став розуміть красоти благодатнуу мову,  
Звуки кіфари любив більше я, ніж багатства та почесть,  
Чулось глибоке щось в виді скель або в тіні  
Гордих тополь, в чарівнім шумі вічно рухливого моря.  
Пісні поетів, старців різnobарвні перекази давні  
Солодощ в душу мою наливали; в хвилини вітхнення

Передо мною [живі] воскресали гри Іонії-мами,  
Танці завітні дівиць і Делоса свячені діброви,  
Що в празник патрона-бога від радісних хорів дзвеніли,  
Самі невільно слова укладались в дзвінкі гекзаметри.  
То оспівав я діла славні предків та почини перші  
Рідного міста. Душою ѹонієць співав я свободу.  
Скромний мій [спів] не громів на тиранів сатирами  
[злими],  
Сучасних справ не торкав, до тривог життєвих  
непричесний,  
Син Аполлона правдивий.

Та ось наступила [і в мене]  
Бажань любовних пора, юності запашної розцвіту.  
Замолоду не співав я, як многі молодші поети,  
Женщин продажних, шумних вакханалій та оргій  
розпусних.  
Не до коротких утіх чув я потяг; тягla мене тиха,  
Сильна, глибока любов для святого союзу до гробу  
І поза гріб, безконечна любов, і що палаv нею до  
Еврідіки  
Правзір співців, той фракієць, що згиb із-за вірності й  
дівства.  
Надгородила мене Евфrozіною гідно богиня.  
Сходу донька, світова зоря, золотокучерява дівиця  
Не така гарна. Мене ж тягло більше до неї пречисте  
Серце та ум світляний, непорочний та порив до співу,  
Аніж хвилясті її кучері та гармонія тіла!

Довго не мусив зазнати я любви невзаемної муки;  
Рівна любов її йшла мені взустріч, і вже незабаром  
Мати й отець поєднали нас словом завітної згоди.  
В ранню весну, коли чар Афродіти почне наповняти  
Ліс і луги, матір землю й повітря, що все оживляє,  
День той назначений був, коли перед вівтар Гіменея  
Мав попрощати я під багряним покровом невісту.  
Та коли я любував у дівочих пристрасних обіймах  
Судженої, вже мені боязливая піdlість кувала  
Скрито загиbelь у тьмі.

Крокодил, змія, жаба й паскудні  
Вироди всі ящірок, скільки їх на землі, під землею  
Та водяних тих пустелях занадто ще гарні супроти

Того, котрий набрехав самовладцю на мене, немов я  
В співах про старовину сію до його власті ненависть,  
Добрі звичаї псую, для спокою й порядку шкідливий.  
Ta для тирана досить було в мні лиш побачить поета,—  
Зараз і приказ він дав погубити мене потаємно.  
А як дізнався, що я одружитися маю, дав наказ  
В ніч перед шлюбом самим, щоб завдати мені більшую  
муку,  
Взяти мене й засадити у страшну, безвихідну темницю.

Ах, коли вірить знакам, у які вірять простій люди  
[Не бракувало й мені провозвісників моого нещастя].  
Тричі на своїм дасі чув я крякання чорного крука;  
Кінь підо мною не раз спотикався, і в серці муляла  
Тайна грижа, коли я в товаристві коханої думав,  
Що щасливішим ніхто в цілім світі вже бути не може.  
Але лихе прочуття знай щеміло в душі, й сам собі я  
Знай дивувався.

Отак у сам вечір перед нашим шлюбом  
Утишині весняній я сидів бік о бік Евфrozіни,  
Зір утопивши в блакить, в далечінь небозводу, в задумі.  
Дарма старалася вона поцілуєм стидливим розвіять  
Незрозумілий тягар, що давив мою душу, даремно  
Словом гарячим мені додавала відваги, даремно.  
Батько та мати її чудували моїй задумі,  
Жартами й сміхом її силкувались розбити й прогнати.  
Та їх до сміху мені було в вечір той, і в ту хвилину  
Тоскно зробилося так, що я майже готов був заплакати.

В приkrім такім почутті з Евфrozіною я попрощається,  
[З батьком і матір'ю, ах! Я не знав, що прощаюсь]  
навіки.  
[А йдучи в дім свій, глядів я так тужно на море й на

небо,  
Мов прочувала душа, що вже їх не побачу ніколи].  
А в саму північ, коли ясні зорі [горять найяркіше]  
І заспокоюють сном муки несупокійного серця,  
Вхопили з ліжка мене. Наче сови, тиранові слуги  
Тихо підкрались, уста зав'язали й без допитів зважили,  
І без пояснень мене вперли в темну темницю довіку.  
Там я й погиб.

Поплили невдержимо віки за віками,  
 Одноманітним тягом уносили з собою народи,  
 Мови їх, царства й міста. Переміна йшла по переміні.  
 Згибла й гордая Мілета дочка, та воскресла наново,  
 І ось припадком, або з волі вищої, хтось [із ваших]  
 Землю копаючи часть моїх костей сухих із зотлілим  
 Моїх кайдан ланцюгом видобув із [давнезної] глини.  
 Сила таємна мене тут збудила зі сну та з нетями.  
 Трапилось се у той рік, коли внуки Геменів двигнули  
 Независимості стяг, своїх прадідів славу згадавши.

I не важкий був мені пробуд той. Безтілесний, свободний,  
 Скорий, як промінь, лечу над землею, вирозуміваю  
 Сили природи [яких чоловік зрозуміти не може],  
 Змислами зв'язаний, і проникати можу в долю людськую,  
 В зв'язки таємні порядку світів, доходжу до пізнання  
 Вічного та справедливого бога, якого колись ми  
 Незадоволені давніми митами мов прочували  
 У вирочнях [та містеріях], а прославляв згідним гімном  
 Хор мудреців, що жили в невтомимі за знанням погоні,  
 Бога, відкритого вам для надії життя та безсмертя.  
 Дар одержав я благий, в душі людські вкладаю незримо  
 Замилування добра та вітхнення. Не раз я влітаю  
 В дім, де незгідна сім'я, й буджу страх та покаяння

трепіт

У непокірних дітей, погашу ворожнечу між братьми;  
 Муж, що зневажив жону у гніві [від моїго вітхнення],  
 Слізно благать почина в неї прощення. Часто поетам  
 Віщи я сни навівав; в душі тих, що терпіли за волю,  
 Нектар потіхи я лив та могутню постійність в терпінні.  
 Перед полками Гемен уносився я духом надії  
 На висоті, і була дивна сила в присутності моїй,  
 Що освіжала, немов після слави, їх душі геройські.  
 Навіть природа за мною услід розцвітає: багатша  
 Робиться нива, дрижить виноград під ягід ваготою,  
 Біла лілея блищить, темно-сині цвітки незабудок  
 Сяють лазуром; пташок весняні хори дзвінко вітають  
 Сонячний ранок. Та, ах! I таке мое щастя неповне,  
 Бо Евфrozіни зо мною нема. По далеких і близьких  
 Сторонах я вже шукав, [бачив] много до неї подібних  
 Тіней, що встали з могил на новеє життя, та даремно

В них я питав; ні одна не могла мені правди сказати.  
Де вона? Як прожила? Чи, забувши поета, з ким іншим  
В шлюбний союз увійшла, або все мої пам'яті вірна  
В тузі та смутку зійшла до могили для мене незмінна?  
Вічно кохана, єдина моя! З нею б, я вірю твердо,  
[Понад сей земний наділ] в область [вічного] світла  
піднявся.

Гасне по смерті лише тлінна похіть; любов невгласима  
[Вічно живе й не старіє], добра джерело животворне».   
Так іонієць скінчив свою повість, і в захваті скрикнув  
Путник: «Свята душа! Дорогая свобода, найкращий  
Божества дар, ти, ума й серця світло й огонь

животворний,

Ти щастя нашого страж, насолод охорона високих.  
О, заснай, промениста, ти й нам,ogrівай нас, святая!  
Доки ж у мряці душній блудячи ми ще будем надарма  
Приходу твоого ждать і служити за страву тиранам?  
О, навернися до нас, приходи, дорогая свободо!

Так скликнув він. Вже зоря розцвітила все небо на

сході,

Ранок звичайний світив, але, ах, не світала свобода.

Переклад написано в дні 17—19 січня 1915 р.

Російський оригінал отсєї поеми незабутнього історика та українського поета Миколи Костомарова, написаний у Криму 1852 року, без титулу, до його смерті зберігався в рукопису й аж у р. 1890 був виданий у Петрограді в книжці «Литературное наследие... Н. И. Костомарова» (ст. 259—271). В оригіналі ця поема має 363 рядки. Вона написана гекзаметрами, здебільшого неправильними, та невважаючи на сю формальну хибу, все-таки, на мій погляд, належить до найзамітніших та найглибше продуманих поетичних творів, якими може повеличатися російське письменство XIX століття. Се й спонукало мене присвоїти сей твір нашому письменству та додати рівночасно нев'янучу цвітку до вінця слави М. Костомарова. Мій переклад вийшов дещо довший від оригіналу. Перекладаючи загалом докладно рядок за рядком я, крім природних вимог нашої мови, що при відповіднім ужитті робить можливим конкретніше, жи-віше та колоритніше представлення, ніж у російській;

подбав поперед усього про правильну, чисто дактилічну будову гекзаметрів із захованням у переважнім числі віршів правильної цезури, чого в віршах Костомарова, очевидно, не обсліфуваних для друку, аж надто часто почувається недостаток.

Та слідячи при перекладанні рядок за рядком за ходом оповідання, я декуди натикався на чутливі для мене прогалини та перескоки або недокладності в описах, особливо явищ природи, взагалі на те, що можна *(вважати)* також браком остаточного продумання та викінчення. Отсей недостаток я силкувався по змозі усунути в своїм перекладі, а щоби не вводити читача в блуд щодо вигляду оригіналу, я найбільшу частину своїх доповнень позазначував гранчастими скобками. Се було неможливе тільки декуди, прим[іром] у рядках 240—246, де приходилося не доповняти прогалину, а відступати трохи від оригіналу для точнішої передачі описаного там природного явища. Надіюся, що в моїм перекладі високо талановитому та глибоко продуманому творові М. Костомарова серед української публіки пощастиТЬ більше, ніж пощастило оригіналові серед російської.

Писано в день богоявлення 19 січня 1915 р.



ІЗ  
ПОЛЬСЬКОЇ  
ПОЕЗІЇ





## *Адам Міцкевич*

### ПЕРЕДНЄ СЛОВО

В додатку до драми Адама Міцкевича, яку мені пощастило віднайти в рукопису і уперше довести до відома публіки, подаю отсє в своїм перекладі вибір поезій сього без сумніву найбільшого польського поета на нашу мову. Я вибрав із його поезій переважно епічні твори, раз тому, що Міцкевич удачею своєго таланту визначний епічний поет, а друге тому, що більша частина вибраних мною і перекладених творів відноситься до побуту Міцкевича в Росії та до подій, що групуються довкола пам'ятного польського повстання 1831 р., і або попередили його, як конспірація віленської молодіжі, якої наслідком Міцкевич був ув'язнений і відбув майже примусову подорож до Одеси, Криму, Москви та Петербурга, або були безпосередніми наслідками того повстання, як події, описані в віршах «Смерть начальника», «Нічліг», «Ордонова редута», або нарешті були дальшими її наслідками, як велика драма «Wielka utrata», що творить головний зміст сеї книжки.

На першім місці свого вибору поезії Міцкевича я кладу політично-сатиричну поему, якій даю наголовок «Петербург», а яка між творами Міцкевича звичайно друкується під [аголовком] «Dziadów części III-siej Ustęp» (пор. видання Вігеляйзена, Львів, 1893, т. II, ст. 201—238). Ся поема відноситься до р. 1824, в якім Міцкевич був у Петербурзі; коли була написана, сього не знаємо докладно, та правдоподібно незабаром по його виїзді за границю, і тільки пізніше, в р. 1832, по написанні т[ак] зв[аної] третьої часті «Dziadów», долучена до сеї драматичної поеми, що творить для себе окрему цілість.

Поема «Петербург» не має одноцільної епічної основи, а являється тільки поетичним описом примусової подо-

рожі польського вигнанця до столиці російського царства і рядом, звичайно, дуже драстичних описів та уваг автора, що малюють не так, може, живу дійсність, як радше стан душі, настрій, погляди та враження автора. Ся поема, яку автор міг був продовжати *ad libitum*<sup>1</sup>, на мою думку, один із найвизначніших творів Міцкевича і показує нам його епічний талант, його бистроумність, його сатиричний хист, оснований на глибокім, людянім та просвіченім почутті, що було основою його патріотизму, в найкращім світлі.

Два поетичні оповідання «Смерть полковника» й «Нічліг» були написані в р. 1832 незабаром по подіях польсько-російської війни і відносяться до походу тої польської армії, що в другій половині 1831 р. пішла на Литву, а відсі, виперта російським військом, перейшла на прусську територію і там зложила оружя. Близьких подробиць про епізоди, оспівані Міцкевичем, видавці його поезій не подають, та й я не маю потреби подавати їх. Оба ті поетичні оповідання в оригіналі дуже гарні, та ңасувають значні труднощі для перекладу, і тому не диво, що мій переклад не може вповні передати красоту оригіналу. Для мене важко було познайомити з ними українську публіку задля їх змісту, що в'яжеться з ходом історичних подій тих років, що сплодили «Dziady» з їх продовженням, оті два оповідання, поемку «Reduta Ordona» та, нарешті, драму «Wielka utrata».

Щодо поемки «Reduta Ordona», то вона, без сумніву, належить до найкращих епічних творів, які має польська література, і являється незрівнянним зразком опису новочасної битви, а спеціально штурму при помочі гармат. Хоча Міцкевич сам не бачив ніколи ніякої битви, а тим менш такої страшної, як штурм при помочі гармат, проте його творча фантазія на основі оповідань деяких очевидців та учасників тої війни здужала сотворити бессмертну, живу та наглядну картину, що при всій своїй поетичності досить близько відповідає живій історичній дійсності. Про се переконує нас дуже цінний документ, а власне автобіографія самого героя, Юліана Костянтина Ордона, що не згіб у тій битві, як се представлено в поемі Міцкевича, і міг пізніше коротко, але з благородною простотою та скромністю справжнього вояка оповісти

<sup>1</sup> За бажанням (лат.). — Ред.

свое життя. Се оповідання було надруковане в львівській «Gazecie Narodowej», р. 1882, ч. 220, а відси передрукована в брошурі «Z życia Ordona. Przez Edwarda Pawłowicza we Lwowie, 1896», ст. 6—11, відки беру також портрет Ордона. Ордон оповідає сам про себе ось що:

«Я родився в Варшаві д[ня] 16 жовтня 1810 р. Початки наук я одержав у ріднім домі під доглядом дуже доброго вітця, а в р. 1823 я вступив до варшавського ліцею разом із старшим братом Емілем, який у д[ні] 20 падолиста 1830 був академічним гвардійцем, а по розв'язанні академічної гвардії офіцером сьомого полку піхоти. По скінченні наук у ліцеї я вступив охотником до батареї гвардійської артилерії в вересні 1828 р. Я взяв участь у революції 29 падолиста 1830 р. і виперту москалів із Варшави, був у битвах: 14 лютого під Добрем, 19 під Вавром, 23 і 25 під Гроховом, 31 марта під Великим Дембем, 10 цвітня під Іганем у погоні за російськими гвардіями, 21 мая під Тикоціном і Злоториєю, потім під Остроленкою, де мене оздоблено хрестом Virtuti militari і авансовано на підпоручника. По тій кривавій битві ми стяглися під Варшаву для реорганізації. При кінці червня мою батарею вислано з корпусом, призначеним до обсервування рухів неприятеля під Молдін, по чім через Вишогруд ми сполучилися під Болімовим із головною армією в марші під Варшаву.

В обороні Варшави генерал Бем обняв команду всієї артилерії, а д[ня] 2 вересня віддав мені команду редути ч[астини] 54 по лівім боці Волі. Я зараз удався обняти свою команду і зробити інспекцію стану укріплень, гармат та артилеристів. Зі смутком побачив я, що стан оборони був якнайгірший, редута насипана з землі в шестикутник, навіть не була встелена фашинами та кошами, аби закрити гармати й канонірів від ворожих куль, рови плиткі, палісади в них слабі, вовчі ями недокінчені. З шістьох старих залізних гармат один гранатник невжиточний, і кількадесят артилеристів — самих молодих рекрутів. Я зараз розпочав мушту, а особливо науку стріляння до цілі.

Другого дня генерал Бем, оглядаючи укріплення, прийшов до тої редути. Я здав йому рапорт про свою інспекцію. Він відповів, що не лишається нічого, як тільки боронитися по змозі, а в разі атаки він прийде на відсіч. Якби сього не можна було зробити, приготовитися на те, аби магазин висадити в повітря, аби амуніція не дісталася

ворогові. Другого дня досвіта каноніри були при гарматах, а піхота, зложеня з двох компаній (коло 200 людей), стояла узброєна. Д[ня] 6 рано, коли ледве почало дніти, виглядаючи крізь люнету, я побачив кінних їздців від сторони села Влохи. Се були козаки, що звичайно заслоняють рухи московського війська. Я велів дати до них кілька вистрілів, аби розігнати їх і показати, що ми спостерегли їх. Коли розвиднілося ліпше, я побачив лінію артилерії, зложену з кількадесяті гармат, що йшла до нас. Я розпочав огонь, підпомаганий із сусідніх шанців, але москалі, не дбаючи на се, швидко підступили під мою редуту і почали убійчу пальбу. По кількох хвилях здемонтували одну гармату, вбили та поранили кільканадцять канонірів, і наш огонь помалу ослаб. Тим часом московська піхота обступила нас довкола. Обіцяної помочі не було видно, а наша піхота, що в часі канонади лежала під валами, аби по змозі заслонитися від ворожих куль, на команду своїх офіцерів усталла і почала огонь на московську піхоту. Але ся, щораз численніша, відповідала градами куль, кинулася на редуту, почала вдиратися на вали, виперла браму взаді редути і з багнетами кинулася на горстку наших. Тоді я, бачачи, що редута страчена, почав відступати зі своїми канонірами до магазину, де при дверях, якими по сходах можна було зійти до складу пороху, стояв підофіцер канонір із запаленим льонтом, аби запалити штурпіни, підложені при дверях аж до пороху. Приступивши до нього, я велів приложить огонь. Він спустив льонт, і зараз бухнув огонь, почувся гук і тріск, а потім не знаю вже, як довго я лежав безтямний. Отятимившися, я почув пекучий біль на лиці та на опалених руках. Піднявши трохи, я почув, як тріскали гранати, і потім зновтиша. Наші, так само, як і москалі, попадали плацом на землю, аби уникнути обломків гранатів.

Потім надійшов генерал, що командував атакою, велів забубнити «відбій» і брати нас до неволі. Ранених покладено на вози і відвезено до Надаржина.

Мушу тут заявити, що я не знав, який наслідок може мати вибух. Я не мав наміру висадити в воздух ані себе, ані своїх канонірів; я хотів тільки сповнити свій обов'язок, спускаючися врешті на божу волю. Сей вибух, щоправда, позбавив життя кількох наших, але більше

ворогів, та, проте, заховав життя багатьох, що були би погибли від багнетів московських солдатів, опізнив атаку інших шанців, а тим самим улегшив оборону, бо неприятель, думаючи, що й інші шанці підміновані, йшов боязко та обережно.

По завоюванні Варшави позволено нашим раненим офіцерам їхати до родин або приятелів лічитися, бо за той тиждень неволі, який ми прожили, не було ніякої лікарської помочі задля повного недостатку лікарів, а навіть фельдшерів. Кілька неділь я провів у домі родителів, та, вернувшись до здоров'я, я з молодшим братом Йосифом, офіцером першого полку мазурів, що з корпусом генерала Ружицького перейшов був до Галичини, та, затуживши без потреби, вернув був додому, перевівся крадькома над Віслу до Завихоста, а відсі поїхав поштою до Ліска, до чесного патріота гр. Ксаверія Красіцького, президента Комітету народового. Я не застав його дома, але на щастя застав його сина Едмунда, моєго любого товариша з-під оружжя, бо служив у моїй батареї незабаром по дню 29 падолиста. Сей прийняв нас як найсердечніше».

Перериваючи на сьому оповідання Ордона, скажу коротко, що він із Галичини виїхав ізразу до Саксонії, а відсі, одержавши англійський паспорт, до Лондона, відтам до Единбурга в Шотландії, де кілька літ займався даванням лекцій французької та німецької мови. В р. 1848 він опустив Англію і подався до Берліна, аби взяти участь у польськім повстанні. Але, не доїхавши до Познанщини та запізнившись вибух повстання, він мусив вертати до Гамбурга, де лишив свого брата Йосифа, що вмер там 1852 р. Сам він, одержавши паспорт, удався до Італії і взяв участь у війні сардінського короля з Австрією 1848—9 рр., в якій займав ранг поручника артилерії і одержав дві медалі. В р. 1855 уявив участь у т[ак] зв[аній] Кримській війні, вступивши до турецької служби. Пізніше поїхав до Франції, де якийсь час викладав язики в колегії в Манрі, в р. 1860 удався до Сіцілії в службу до Гарібальді, а потім вступив знов до італійської армії, в якій служив до р. 1872 і з якої вийшов на пенсію в ранзі майора. Відтоді жив у Флоренції до пізньої старості, поки, майже зовсім осліпши й оглухши, не зробив кінця своєму життю дня 15 січня

1886 р. Його тлінні останки наслідком його власного бажання перевезено до Львова і похоронено на Личаківськім кладовищі.

Коли була написана ця поемка Міцкевича, докладно невідомо. В усякім разі була написана в Дрездені 1832 р. і то досить значно перед кінцем того року, коли Немецевич у листі до князя Адама Чарторийського з дня 20 жовтня 1832 р. міг уже написати, що читав Міцкевичеву «Redute Ogdona». Не має точнішої дати оповідання Гната Домейка, який оповідав, що ввійшовши до покою Міцкевича в Дрездені, застав його при писанні сей поеми, а скінчивши її, Міцкевич тут же й відчитав їйому її. Перший раз вона була видана гри кінці другого тому збірки поезій Стефана Гарчинського в Парижі в маю 1834 р., потім окремою відбиткою три рази передрукована в Парижі того самого року, а пізніше входила в склад різних видань поезій Міцкевича.

Обі балади «Чати» та «Втека» належать до найдавніших поезій Міцкевича з його молодого віку, з побуту в Вільні та Ковні перед р. 1825. Оскільки перша з них має радше новелістичний, ніж баладовий характер, представляючи сцену з подружнього життя недібраної пари, остільки друга являється майстерним зразком балади, обробленням тої самої теми, яку при кінці XVIII в. обробив німецький поет Август Бюргер п[ід] з[аголовком] «Lepoge» і яку потім більше або менше вірно, наслідуючи його, обробляли різні поети, в тім числі російський Жуковський, польський товариш Міцкевича Тома Зан і український Левко Боровиковський. Можна сказати без пересади, що оброблення Міцкевича щодо літературної вартості та віddання тону людової поезії перевищує всі інші оброблення сеї теми, не виключаючи й Бюргерове, декуди дуже многословне та манероване.

Перекладаючи оба ті архітвори Міцкевичової епічної музи, я старався передавати їх нашою мовою якнайближче до оригіналу, задержуючи притім розмір віршів і рими. Додам іще, що з усіх перекладених тут поезій, Міцкевича жадна досі не була перекладена на українську мову, крім «Чат», яких перекладу доконав М. Старицький. Той переклад, хоч, без сумніву, талановитий, усе-таки поводиться з оригіналом далеко свободніше від моєго і уложеній трохи відмінним розміром.

Писано дnia 10—20 червня 1913.

## ПЕТЕРБУРГ

### I. ДОРОГА ДО РОСІЇ

Снігами в край, щораз та раз дикіший,  
Летить кибитка, як в пустиню вітер,  
І мої очі, як два соколи,  
Кружать над непроглядним океаном.  
Б'є буря їх, до суші не достигнуть;  
Під ними клекотить живло вороже;  
Ніде спочити, ні звинути крила;  
Униз глядять і чують — там могила.

Не стрітить око ні гори, ні міста,  
Ні пам'яток людей, ані природи;  
Земля така пуста, така безлюдна,  
Немов створена учора зночі.  
Проте не раз мамут встає тут з глини,  
Занесений ще хвилями потопи,  
І мовою, чужою мужикові,  
Голосить, що той край давно создався;  
В часах, коли ще Ной в потопі плавав,  
Він торгував з азійськими краями.  
Не раз і книжка, вкрадена в чужині  
І взята силою з країн західних,  
Промовить, що земля та не безлюдна,  
Була вже матір'ю племен премногих  
Та вал потопи йшов по тих рівнинах  
І не лишав слідів свого ходу.  
Народів орди вийшли з гнізд тутешніх,  
Слідів життя свого не лишивши.  
І десь далеко на альпійській скелі  
Свій слід лишили звідси гнані хвилі;  
І дальше ще на пам'ятниках Рима

Голосять про розбійників тутешніх.  
Край білий, білий, і пустий, і рівний.  
Як карта, що для писання готова.  
Чи ме на ній писати палець божий  
І добрих ужие людей за букви?  
Чи він напише тут святую правду,  
Шо рід людський в любви повинен жити,  
І жертви — се трофеї сього світу?  
Чи, може, бога ворог віковічний  
Прийде і в книзі тій мечем напише,  
Шо буть в кайданах людськості довіку,  
І що трофеї людськості — кнути?

Над білим тим степом шаліє вітер  
І куряву заметі верне й гонить;  
Та море снігу б'ється, не чорніє,  
Підняте вихром, повстає із ложа  
І знов, неначе нагло скаменіле,  
Паде огромне, одностайнє, біле.  
Часом зірветься ураган страшений  
І з бігуна і в леті невдержимий  
Мете степом аж понад Чорне море,  
По всій дорозі котить снігу хмари.  
Не раз кибитку з кіньми засипає,  
Як самум тих кочовиків лібійських.  
На скатерті снігів тих одностайній  
Стирчать де-не-де, мов чорняві стіни,  
Стирчать, мов береги якихсь островів,—  
Се північні бори, смереки та ялиці.

Впадає буря в ліс. Той ліс побитий ледом,  
Навислий конарами сніговими;  
Там дерева старі, тверді, немов граніт,  
Шаління хуртовин видережує спокійно,  
Верхи їх не повторять свисту бурі,  
А з їх глибин луна до неї не говорить.  
І вихор, вдершися до тихого бору,  
По крилах ледових та пуху сніговім,  
Немов Наполеон, без опору біжить,  
Аж обезсилений упаде й глухне в пущі.

Місцями в лісі вируб величезний:  
З кори обдерти дерева у стосах

Стоять, неначе стіни під дахами,  
І криють людність, і звуться домами.  
Де-де тих стосів тисячі при купі  
В великом полі, всі одної міри,  
Як кутаси шапок; дим буха з коминів,  
Як ладівниці блискають віконця;  
Доми рядами ставлені по парі,  
Там широкутник, тут півкруг великий,—  
І полк домів такий зоветься город.

Людей стрічаю — у плечах широкі,  
Широкі груди і карки товстючі,  
Як північні ті звірі й дерева,  
Здорові, сильні, так сказати — незломні.  
Та в кожного лице, як їх країна,  
Пуста, одверта й дика рівнина;  
З їх серць, як із підземних тих вулканів,  
Ще не пройшов огонь аж до лиця  
І не горить в розогнених устах,  
Не застива в чола понурих зморшках,  
Як в лицах західних людей і східних,  
Через котрі чертою літ так много  
Пройшло подій і заг, надій і жалів.  
Людські тут очі, як міста в тім краю,  
Великі й чисті, і ніколи гамір  
Душевний їх не ткне незвиклим рухом,  
Ніколи не затымить їх довгий жаль.  
Здалека глянеш — гарні і пречудні,  
В нутро ввійдеш — пусті вони й безлюдні.  
Людей тих тіло, як та пряжа груба,  
В якій душа гусельниця зимує,  
Поки не виробить собі до лету груди  
І крил не випряде, не витче й не оздобить.  
Та як свободи сонце заясніє,  
Який мотиль пурхне з тієї тканки?  
Чи денний, що весело в сонці грає,  
Чи нетля — те бруднее поем'я ночі?

Через пустиню тягнуться дороги.  
Не промисл купців їх шляхи проторив,  
Не витоптали караван копита;  
Цар із столиці начеркнув їх пальцем.  
Коли стрінув селище польське вбоге

Або натрафив польських замків мури,  
Село і замок зрівняно з землею,  
І цар дорогою засипав їх руїни.  
Доріг тих в полі з-під снігів не видно,  
Та в пралісі добачує їх око:  
Простіські й довгі тягнуться на північ,  
Блищають в лісах, як русла рік у скелях.

Хто ж іздить по дорогах тих? Тут чвалом  
Валить кіннота, сніgom притрясена,  
А відтам чорнії ряди піхоти,  
За нею ж вал возів, гармат, кибиток.  
Се ті полки, що з царського указу  
Ідуть зі сходу, щоб гнобити північ,  
А інші з півночі йдуть на Кавказ,  
Ніхто не зна, куди й пошо він ходить,  
Та й не питає. Тут монгола бачиш  
З лицем напухлим, скісними очима;  
Там бідний хлоп з литовського села,  
Блідий, журливий, хорий крок волочить.  
Англійські стрільби тут блищають, там луки.  
І змерзлу тетиву несуть калмики.  
Іх офіцери — сей в кариті німець  
Під нуту Шіллерових слів чутливих  
Валить по плечах стрічених солдатів;  
Там француз, свищучи такт «Марсельези»,  
Серед філософічних мрій для кар'єри  
Торгується з доставщиком калмиків,  
Як найдешевше військо прокормити.  
Що виморять тих диких половину,  
Пусте, зате загарбають півкаси;  
І як те діло вийде шито-крито,  
Міністер піднесе їх ввищі класи,  
А цар дасть орден за ощадність каси.

Летить кибитка — разом всі форпости.  
Гармат лафети, хорих амбулянси  
Набік з дороги! Де вона явиться,  
Спихають навіть вождів екіпажі.  
Летить кибитка — візника жандарм  
Б'є кулаком, візник солдатиків  
Валить бичівном, все тіка з дороги,

А хто не втік, того звалить кибитка.  
Хто їде в ній, куди? — Ніхто й питати не сміє.  
Жандарм там іде до столиці спішно,  
Мабуть, когось велів приставити цар.  
«Жандарм сей, може, іде з заграниці», —  
Говорить генерал. «Хто зна, кого зловив.  
А ну ж король французький, швабський,

саський

Чи прусський царської зазнав неласки,  
І цар рішив в тюрму його замкнути?  
А може, з своїх важних хто проштрафивсь?  
Хто зна, чи не Єрмолова везуть?  
Хто зна? Той в'язень, хоч на околоті  
Сидить, та як же дико, гордо глянув!  
Велика, знать, особа! Тлум возів  
За ним — мабуть, се тиск його дворцацтва;  
А всі — чи бач, які в них очі смілі!  
Хто б думав, перші царськії вельможі,  
Чи генерали або шамбеляни,  
Чи бач, а всі вони — малі хлоп'ята!  
Що се значить? Куди летить та зграя?  
Якогось короля підозрені сини?»  
Так між собою старші гомоніли,  
Кибитка ж просто гонить до столиці.

## II. ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ

Здалека видно вже, що тут столиця.  
З обох боків великої дороги  
Ряди палат. Тут щось, немов каплиця  
З вежею і хрестом, там, мов копиці сіна,  
Статуй під соломою та снігом.  
Тут за рядом стовпів в коринфськім стилі  
Домок з плоским дахом, для літа дача;  
При нім японські, мандаринські кіоски  
Або з часів величних Катерини  
Мавповані класичній руїни.  
Доми всіляких стилів і смаків,  
Як звірі з різних закутків землі,  
Стоять у парканах залізних, наче  
В клітках окремих. Ось зовсім незрима

Палата рідної архітектури,  
Виплід їх голови, дитина їх натури.

Яка ж чудова тих палат робота!  
Стільки каміння на щовбах болота!  
Щоб здигнути кесарів театр у Римі,  
Не жалувано золота ріки;  
В тім місці підлі прихвосні царів,  
Щоб збудувати свої двори розкішні,  
Пролляли море крові й сліз народних.  
Щоб камінь позвозить на тій обелісکи,  
Придумано десятки конспірацій,  
Повбивано та згноєно невинних,  
Пограблено й окрадено всі землі.  
За кров Литви, за слізози України,  
За польське золото заплачено всі ціни  
За те, що мали Парижі, Лондони;  
По-модному пристроено будівлі,  
Шампанським змито паркети буфетів  
І витоптано танцем менуетів.

Тепер тут пусто — двір зимує в місті;  
Двірськії мухи, що за царським стервом  
Скрізь тягнуться, теж в місто потягли.  
Тепер в палацах тих лиш вітер грає,  
Панове в місті, в місті й цар. До міста  
Летить кибитка. Холод, снігу повно.  
Годинники дванадцяту пробили,  
А сонце вже хилилося на захід.  
Склепіння неба наляга широко,  
На нім ні хмарки, пусто й тихо, чисто,  
Ні сліду барви, все бліде й прозоре,  
Мов око путника, що вмер з морозу.

Ось-ось і місто, а над ним угору  
Стирчати, немов городи піднебесні,  
Стовпи і стіни, ганки й різні мури,  
Мов вавілонські висячі городи.  
Се дим із двохсот тисячі коминів,  
Що просто й густо виліта стовпами.  
Одні блищають, як мармур каррарський,  
А в інших, мов рубіни, іскри тліють:  
Вгорі верхи їх гнутуться, аж зіллються,

Зів'ються в ганки, в луки заплетуться,  
Малюють привиди дахів і стін.  
Немов те місто, що нараз повстане  
На дзеркалі Середземного моря  
Або явиться над піском лівійським  
І вабить здалека мандрівців очі,  
І все стоїть, і все немов тікає.

Вже підняли ланцюг, відперли браму,  
Трясуть, питаютъ — і впускають.

### III. ПЕТЕРБУРГ

Давно колись, в часах римлян і греків,  
Люд будував міста при храмі бога,  
В святих гаях, над джерелами німф,  
Або на горах, ордам не доступних.  
Так Рим збудовано, Афіни й Спарту.  
В часах германських біля замку графа,  
Що захистом для всеї був долини,  
Тулилися хати до замкових валів  
Або за течією славних рік  
Росли та багатіли з віку в вік.  
Всі ті міста чи божество завигнуло,  
Чи оборонець або ремесло.

Який же початок російської столиці?  
Чого забагли тисячі слов'ян  
Залізти в крайній кут своїх держав,  
Недавно видертий у моря і в чухни?  
Земля тут хліба, ні плодів не родить,  
Вітри приносять тільки сніг і сльоти,  
І небо тут або занадто зимне,  
Або занадто гріє, остре й змінне,  
Як примхи деспота. Не хтіли люди;  
Се болотне гніздо цар уподобав  
І будувати велів не місто людям,  
Але собі столицю, щоб отсмі  
Свої волі силу показати.

В сипкі піски й болотяні грязюки  
Велів палів сто тисячів ввігнати,

І тіл людських сто тисяч утопати.  
Потім, на тих палях і тих тілах  
Грунт заснувавши, інші покоління  
Впряг до тачок, возів та кораблів,  
Спровадив ліс дерев і стіс каміння  
З далекіх берегів або з морських безодень.

Згадав Париж — як стій бульвар паризький  
Велів покласти. Бачив Амстердам.  
Як стій і пристань збудував і тамі.  
Чув, що велиki десь палати в Римі —  
Давай палати! Що венецьке місто  
Пів на землі, а половина в морі  
Лежить, як гарна, чарівна Сирена,—  
Взnav цар і зараз у своїому місті  
Каналами порізав багновище,  
Позвішував мости й пустив гондоли.  
Так має Рим, Венецію й Париж —  
Крім їх краси, і блиску, і мореплавства.  
Між будівничими живе переказ,  
Що Рим побудували людські руки,  
Венецію ж самі боги здвигнули;  
Хто бачив Петербург, той скаже, може:  
Здвигнуть його могли хіба чорти.

Всі вулиці побігли до ріки,  
Широкі, довгі, як яруги в горах.  
Доми велиki з каменю та з цегли,  
Мармур на глині, глина на мармурах;  
А всі однакi і дахи, і стіни,  
Як корпус війська у нових мундирах.  
На брамах безліч написів, таблиць;  
По різних письмах і по різних мовах  
Зір і слух блудить, як у Вавілоні.  
Ось напис: «Здесь Мегмет, киргизький хан,  
Сенатор, завідатель польських справ,  
Шеф департамента». Знов напис: «Жоко,  
Вчить по-французьки з паризьким акцентом,  
Надворний кухар, водочний поборець,  
Бас у оркестрі, надто шкіл дозорець».  
Знов напис: «Здесь жівйот Пячере Джоко,  
Робив для царських фрейлін сальцесони,  
Тепер держить для девіц панціони».

Знов напис: «Обитаєт пастор Дінер,  
Кавалер царських орденів премногих.  
На казаннях людей навчає вбогих,  
Що цар, се папст із божого веління,  
Пан самовладний віри і сумління.  
Взыває земляків всіх кальвіністів,  
Соцініанів і анабаптистів,  
Щоб, як велить їм імператор руський  
І його вірний спільник король прусський,  
Принявши нову віру й нову совість,  
Усі зійшлися в однім спільнім зборі».  
Тут напис: «Дамські строї», далі: «Нути»,  
Там роблять «дітські забавки», там «кнуни».

По вулицях карити та ландари,  
Хоч величезні і щодуху гонять,  
На лижвах блиснутъ, щезнутъ так без звуку,  
Як в панорамі чародійські мари.  
На англійськім кочі візник-кацап:  
Кожух його обсипав іней білій,  
Обсипав бороду, і вуси, й брови;  
Він ляска батогом, а передом на конях  
Мчать хлопчики в коротких кожухах,  
Свистять пискливо, юрби розганяють.  
Перед тим кочем саночок громада  
Розбіглася, як білих уток стадо  
Перед судном. Тут люди всі біжать,  
Мороз іх гонить, жаден не стає,  
Не гляне, не говорить, очі жмурить.  
Поблід, тре руки і зубами дзвонить;  
І в кожного з уст видихана пара  
Виходить простим, довгим, сірим стовпом.  
Глядиш на сю юрбу, що димом буха,  
То думаеш: се комини рухомі.

З обох боків міської сутолоки  
Поважно сунуть два ряди великі,  
Мов дві процесії в обхід церковний  
Або надбережні леди ріки прудкої.  
Куди ж так звільна тягне ся орда,  
Нечула на мороз, як бобрів череда?  
Прохід тепер у сю годину в моді.  
Мороз і вітер — та про те байдуже,

Адже ж сюди пройдеться пішо цар,  
Цариця і всі охмістрині з нею.  
Ідуть чиновники, маршалки, дами  
У рівних відступах: один, два, три, чотири,  
Як карти, кидані з руки грача:  
Король, ас, дама, хлопець чи десятка,  
Вино чи черва, чорні чи червоні,  
Падуть на сей або на той бік рівно  
На тротуари вулиці шумної  
Та на містки з блискучого граніту,  
Вперед ідуть чиновники надворні:  
Сей в теплім хутрі та напівшвидкитім,  
Щоб бачили його хрести чотири;  
Хоч змерзне, то покаже всім ордени.  
Він гордим поглядом шукає собі рівних  
І грубий суне вільним ходом жука.  
За ним гвардійці, модні головуси,  
Тонкі і прості, як подвижні тики,  
В півтіла тухо зв'язані, як осі.  
Далі чиновники з карком похилим  
Глядять спідлоба, кому поклониться,  
Кого штовхнуть, від кого сторониться.  
А кождий з них гнучкий, зігнутий вдвое,  
Тісняться і повзуть, як скорпіони.  
Посередині дами, пестрі, наче рій  
Метеликів, плащі та капелюші!  
Блискоче кожда з них паризьким строем,  
Мигтять ніжки у хутряних ботинках;  
Іх лиця білі, то мов рак червоні.  
Се саламандри півночі: п'ють вітер,  
Сльотою дишуть, тиують від морозу.

Втім, двір від'їздить. Стали всі рядами.  
Вози підбігли, мов великі човни  
Посеред пливаків у купелі глибокій.  
Вже перші сіли в повози і щезли,  
За ними розбрелися піхотинці.  
З них не один сухітним кашлем бухнє,  
Та, проте, мовить: «Отсе гарний прохід!  
Царя побачив, перед генералом  
Вклонився низько, з пажем побалакав».  
В тій сутолоці йде людей громадка,  
Від всіх відмінна лицями й одінням;

Ледве котрий з них зиркне на прохожих,  
Та місту придивляються в задумі.  
По фундаментах, стінах та вершках,  
По тих залізах і по тих гранітах  
Чіпляють очі, мовби трібували,  
Чи міцно всаджена там кожда цегла;  
Потім в розпущі руки їх звисають,  
Мов з думки: сього людям не звалити!

Подумали — пішли. З їх одинадцяти  
Остав один і засміявся злобно,  
Стиснув кулак, підняв і вдарив люто  
О камінь, мов грозив усьому місту.  
Потім на груди заложивши руки,  
Стояв задуманий і в царський двір  
Уткнув обі зінки, як два ножі.  
Був він тоді подібний до Самсона,  
Що, взятий зрадою, закутий в пута,  
Так думав під стовпами філістинів.  
На гордее чоло його недвижне  
Враз тінь упала, як сукно на труну.  
Бліде лице став сумерк покривати,  
Мов вечір, що вже з неба вниз спускався,  
Його лице насамперед вкривав,  
Щоб відтам дальше морок свій розкинуть.

По правім боці вулиці пустої  
Явився другий чоловік — не путник,  
А бачилось, столиці давній житель,  
Бо, роздаючи людям милостині,  
Звав кожного з тих бідних по ім'ю.  
Сих про жінок питав, тих про дітей.  
Відправивши усіх, оперся о граніт  
На набережній і водив очима  
По стінах будівель і по шпилях двора,  
Але на путника ні раз не кинув оком,  
А зір спускав, коли йшов повз нього  
Бідняк, каліка чи солдат жебручий,  
Підняв до неба руки й думав довго,  
В лиці мав вираз розпачі гіркої.  
Глядів як ангел, що з небесним хлібом  
Зійде в чистилище між грішні душі  
І бачить там цілі народи в муках,

І чує, як терплять, терпітимуть віки,  
І знає наперед, як ще далеко  
До їх спасення та до їх свободи.  
Опертий над каналом, він заплакав,  
Гіркі ті сльози капали на сніг,  
Та бог збере їх всі та почислитъ,  
Віддасть за кожду море осолоди.

Було вже пізно, лиш ті два стояли,  
Оба самітні, і хоч oddalik,  
Нарешті вбачили один другого,  
Вдивлялись довго обопільно в себе.  
Той, що направо був, зблишився перший.  
«Мій брате,— мовив,— бачу, ти тут сам,  
Один сумний, напевно, із чужини.  
Коли потрібен в чім, мов, ради бога!  
Я християнин із польського народу  
І здоровлю тебе знаком хреста й погоні».

Та путник, надто вглиблений в задумі,  
Хитнув лиш головою й віддалився.  
На другий день, коли думки у нього  
Помалу проясняться й верне пам'ять,  
Він, певно, пожаліє того трохи.  
Коли зустріне того чоловіка,  
То, певно, розпізнає й заговорить,  
Хоч не пригадує його обличчя.  
Та в голосі його й в словах було щось  
Знайоме й близьке путника душі —  
Може, коли йому щось снилося про нього.

#### IV. ПАМ'ЯТНИК ПЕТРА ВЕЛИКОГО

Два юнаки під вечір на дощі  
Стояли під одним плащем рука в руці;  
Один той путник з заходу прихожий,  
Незнана жертва царського насилия;  
Другий — поет російського народу,  
По всьому севері піснями славний.  
Пізналися недавно, але близько,  
Лиш кілька днів — і сталися друзями.  
Їх душі вищі понад світські звади,  
Як дві споріднені альпійські скелі;

Хоч їх гірська ріка навіки розірвала,  
Як вчують шум розлучниці своєї,  
То хилять к' собі піднебні вершини.

Щось думав путник про Петра статую,  
А бард російський стиха так промовив:  
«Ось першому з царів, що створив се чудо,  
Друга цариця пам'ятник здигнула.  
Вже цар відлітий в велетня подобі  
Сів на хребті бронзового коня  
І ждав на місце, де б з конем тим стати.  
Але не міг Петро стоять на власнім ґрунті,  
Замало в вітчині було йому простору.  
По ґрунт для нього вислано за море,  
Щоб вирвати з фінляндських берегів  
Горб гранітовий. Сей, на пані слово,  
Пливе по морі, сунеться землею.  
І в місті горілиць паде перед царицю.  
Вже горб готов, летить цар, з міді литий,  
Цар кнутовладний в позі римлянина,  
Кінь вскачує на гранітову скелю,  
Стає на обриві і знявсь на задні ноги».

Не в тій поставі сяє в давнім Римі  
Любимець люду, кесар Марк Аврелій,  
Що тим ім'я своє відразу вславив,  
Що шпигів та донощиків відправив;  
А погромивши дерунів домашніх,  
Над берегами Рейну та Пактоля  
Ватаги варварських наїзників розбивши,  
Вертав до сумирного Капіоля.  
Чоло погідне, гарне, благородне,  
На нім блиск думки про добро народне,  
Рука піднесена, немов довкола  
Благословить підданих міліони,  
Другою ж вільно поводи коневі  
Держить, мов розгони його гамує.  
Відгадуєш, що люду множество  
Його стрічало з окриками: «Кесар!  
Отець наш кесар із війни вертає».  
А кесар звільна в'їхав у той натовп,  
Всіх оглядав батьківськими очима.  
Кінь їжить гриву, порскає ніздрями,

Мов знає, що везе всім милую особу,  
Везе опікуна тих міліонів,  
Сам здержує жар живості своєї.  
Усякий може приступить і батька  
Побачить зблизька. Кінь ступає рівно,  
Мов певним шляхом у безсмертну славу.

Цар Петр коневі попустив вудила,  
Знак, що летів, тратуючи на шляху,  
І зразу вскочив аж на сам шпиль скелі.  
**Шалений кінь** підняв копита вгору,  
Ось-ось упаде й розіб'ється в штуки.  
Вже вік стоїть і скаче, та не впаде.  
Мов водопад із кам'яної скелі,  
Морозом зціплений, над край безодні звисне;  
Та скоро сонце свободи заблісне  
І вітер західний огріє всі ті панства,  
Що станеться з каскадою тиранства?

#### V. ПЕРЕГЛЯД ВІЙСЬКА

Ось величезна площа! Всяко звуть  
Її. Одні говорять, що се пса ря:  
Тут цар **вправляє** иси, поки їх пустить  
На лови. Інші звуть її ченміше  
Уборною: тут цар свої убори  
Примірює, трібує, поки вбраний  
В мечі, карабіни, списи й гармати,  
Піде від владарів поклони відбирати.  
Красуня, що збирається на бал двірський,  
Не стільки часу перед дзеркалом  
Проводить і не стільки жестів та гримасів  
Показує, як цар щодня на своїй  
Тій площі. Інші бачать саранчарню  
В тій площі, мовлять, що тут цар годує  
Насіння хмар тих сарани страшної,  
Що, виласена, вилетить колись  
І землю всю покриє та спустошить.  
Дехто зве площу точилом хірурга,  
Бо тут цар раз у раз ланцети шліфує  
Покій, простиагши руку з Петербурга,  
Втне так, що вся Європа се почує.  
Та поки збегнеш, як глибока рана,

Наложиши пластир проти крові втрати,  
Цар перетне пульс шаха і султана,  
І кров іспустить із сердця сармати.  
Зви, як хто хоче, в урядовій мові  
Ся площа зветься: ревії військові.

Десята — ранок — вже ревії час,  
Тиск люду тихий площу окружает,  
Мов чорний берег озеро те біле.  
Юрба тісниться, звільна пре вперед.  
По площі, як над плесом риболови,  
Літають звинні донці і драгуни,  
Передніх в голови тильцями пік стусують,  
Найближчих плечі й вид нагайками карбують.  
Хто вліз наперед, як жаба із багна,  
Взад тім'я подає і карк в юрбу втискає.  
Здалека чути грім глухий та мірний,  
Як ковання клевців чи лускання ціпів;  
Се бубни, голосні провідники полків.  
На гук їх тягнуться ряди подовж степів.  
Іх много, різні всі, але в однім убрани.  
Зелені, та в снігах чорніються здалека!  
Колючна ~~кохда~~, мов ріка та, надплыває,  
І в площі, мов у озері, втопає.

Тут, музо, дай мені вуста Гомерів сотні,  
І в кожді вправ по сотні языковів,  
І пера дай усіх бухгалтерів,  
Щоб міг назвати всіх полковників,  
Офіцерів і підофіцерів  
І почислити рядових геройів,  
Та ті герої так собі подібні,  
Одноманітні, муж при боці мужа,  
Як коней ряд, що хрупають при яслах,  
Або колосся, зв'язане у сніп,  
Як нивка конопель зелених в іполі,  
Як вірші книги, як скиби загонів,  
Як петербурзьких розмовий салонів.

Лиш те завважив я, що з москалів одні  
Від інших вищі на п'ять, на шість цалів,  
Мосяжні букви мали на шапках.  
Мов лисинки малі — се grenadieri;

Було три ровти їх, самих вусатих.  
За ними нижчих здвиг стояв великий,  
Мов огірки під листям на грядках,  
Щоб розпізнати полки тих піхотинців,  
Потрібний бистрий зір природознавця,  
Що розрізняє викопані з глини  
І назива родами дощівниці.

Ось загриміли труби — се кіннота!  
Полки розличні: уланів, гусарів,  
Драгунів; в них шапки, кираси, колпаки;  
Хто б думав, що якийсь тут капелюшник  
Товарів своїх пестрий ряд розставив.  
Нарешті в'їхав полк, мужі, як дуби,  
Окуті в мідь, як самоварів ряд,  
Під ними кінські морди, як гаки.  
Полки, в так різних зброях і убраних,  
Найліпше тут по конях розрізняти.  
Нова се тактика: що полк — однакі коні:  
Се згідне також з руським обичаєм.

Писав ще Жоміні, великий генерал,  
Що кінь, не чоловік — найперша річ в кінноті;  
Про се давно вже знали росіяни,  
Бо в них за доброго гвардійського коня  
Купити можеш добрих трьох солдатів.  
Для офіцерських коней ціни штири:  
За доброго коня дай музиканта,  
Комедіанта або писаря,  
А в дорогий час навіть кухаря.  
Казенні клячі, з'їжджені, худії,  
Ті теж, що ними лазарети возять,  
Коли грачі в грі ставлять їх на карту,  
Числять усе: дві жінки — одну клячу.

Вернімо до полків. Наперед в'їхав карий,  
За ним знов карий англізований<sup>1</sup>,  
А далі два гніді, буланий п'ятий,  
Гнідий знов сьомий, восьмий мишоватий,  
Дев'ятий на великих конях, а десятий  
На меринах; знов карий без хвостів.

<sup>1</sup> Всі коні з задертими хвостами.

Дванадцятий мав самі лисі коні,  
В остатньому були самі вороні.  
Гармат заїхало всіх сорок вісім,  
А ящиків більш як удвоє того,  
Всіх двісті штук, поверха судячи;  
Бо щоб у хвилі добре почислити  
В тій масі коней, в натовпі людей,  
На се потрібний зір Наполеона  
Або російського доставщика набоїв;  
Сей, незважаючи ні коней, ні людей,  
На ящики лиш глипне, зараз злічить,  
Скільки в котрому він украв набоїв.

Вже площу вкрили мундири зелені,  
Як трави, що луку весною криють;  
Де-де лиш ящик з-поміж них стирчить,  
Подібний до болотяного птаха  
Або зеленкуватої блощиці;  
При нім гармата зі своїм лафетом  
Чапить, мов чорний той павук лабатий.  
Павук той кождий має штири ноги  
Передні, штири задні; перші звуться  
Канонієри, другі бомбардири.  
Коли павук сидить на шляху тихо,  
То кожда з ніг тих десь собі гуляє,  
Немов від тулуба зовсім окрема,  
А тулуб сам собі в повітрі висить.  
Та скоро тиха, сонна та гармата  
Прокинеться, розбуджена наказом,  
Як тарантул, котрому в ніс дмухнути,  
Стяга лапки, коліна підхиляє,  
Надується і виприсне отруту.—  
Так і при ній передні каноніри  
Зразу при горлі довго, швидко в'ються,  
Як муха, що арсеніку скоштує,  
Усівши, чорний пищик довго мие;  
Потім ніжки передні взад відверне,  
А задніми вертить, задом киває;  
Нарешті всі ніжки в боки розкине,  
Затреплеться і здохне від отрути.

Полки стоять. Глянь, їде, їде цар!  
При нім старі на конях адмірали,

Тиск ад'ютантів, далі генерали  
З боків і ззаду, а сам цар спереду.  
Весь збір на диво пестрий, цятканистий,  
Як арлекіни. Повно там стрічок,  
Ключів, нумерів, мінятюр, пряжок.  
Сей пояс має жовтий, інший синій,  
На кождім звізд, кілець і хрестиків  
Спереду й ззаду більш як гудзиків.  
Всі світяться, але не власним світлом;  
Проміння йде на них з очей царя.  
Тут кождий генерал, се ясний черв'ячок,  
Що гарно світиться в часі купальських ночей;  
Та скоро ласки царської весна пройде,  
Ті хробачки теряють свої блиски;  
Жиуть, в чужину утекти не сміють,  
І вік кінчатъ безвісно у болоті.

Усякий генерал іде до бою сміло;  
Коли його там трафить куля, має  
Чуття, що цар йому ласково усміхнеться.  
Коли ж цар стрілить неласкавим оком,  
То генерал відразу блідне, слабне,  
А інколи на місці її умирає.

Серед дворян бувають статочніші,  
Великі душі, та гнів царський чують;  
Не ріжуться від нього, не хорують,  
Лиш ідуть у село, в свої палати  
І відтам пишуть: сей до шамбеляна,  
Той до метреси, до двірської дами,  
Ліберальніші навіть до фірмана.  
І знов помалу до двора вертають.  
Так з хати пса вікном кинь, то він здохне;  
Kit м'явкне тільки і стає на ноги,  
І в хату знов вернуть щука дороги,  
Якоюсь діркою знов влізе стиха;  
Так стоїк, поки в службу верне тріумфально,  
В селі балакає тихенько ліберально.

Цар мав зелений мундир з ковніром  
З самого золота. Цар мундира  
Ніколи не скида; військовий мундир —  
Се царська шкіра; цар росте, живе

Й гніє солдатом. Ледве царський син  
З колиски вийде, зараз той паничик,  
Для трону вроджений, мундирик дістає  
Козацький чи гусарський, а замість  
Забавок дітських шабельку та бичик.  
Читаючи склади, шабелькою махає,  
І нею в книжці букви зазначає;  
Коли його вчать танців гувернери,  
Він бичиком такт танців вибиває.  
Як дорoste, то вся його забава  
Солдатів до своїх кімнат збирати,  
Командувати ними вліво, вправо,  
Вправляти полк у муштру й в батоги.  
Так кождий цар до трону готувався,  
Тож хвалить і боїться їх Європа.

По правді кажуть поляки з Красіцьким:  
«*Mądry przegadał, ale głupi robił*»<sup>1</sup>.  
Петра Великого нехай святиться пам'ять!  
Він перший царепедію таку создав,  
Царям дорогу до всевладства показав.  
Побачивши в Європі мудру людність,  
Сказав: «*Rosio z'europeizę*»,  
Обріжу одяги і бороди обголю».  
Сказав і тут боярам та князям  
Поврізувано поли, як шпалери  
В саду французькім. Дав указ, і зараз  
У мужиків та купців бороди  
Вниз полетіли, як від граду листя.  
Петро впровадив бубни і барабани,  
Поставив тюрми, устроїв кадети,  
Дам танцювати заставив менуети,  
І ввів їх силою в товариство мужчин.  
Він на границях поставляв сторожу,  
Позамикав пристані ланцюгами,  
Создав сенат, шпіонів і вельмож,  
Горілки відкуп, ранги і паспорти,  
Вмив мужика, прибрав і обголив,  
Узброй і кишені нарублив,  
І з дивом крикнула уся Європа:  
«Петро уцивілізував Росію!»

<sup>1</sup> Мудрий доведе, дурний розіб'є (польськ.). — Ред.

Його наступникам лишилося хіба  
Брехнями кабінети засипати,  
На поміч деспотам багнети посилати,  
Устроювати пожежі й різанини,  
Держави довколичні грабувати,  
Підданих обкрадати, а чужинцям платити,  
Щоб оплески здобуту у німців та французів  
І славу сильного та мудрого правління.

Французи, німці, зачекайте трохи!  
Бо як в ушах вам залящать укази,  
А град кнутів сипнеться вам на в'язи,  
Освітять вас пожежі ваших міст,  
Тоді урветься ваше славослов'я.  
Коли велить вам цар хвалити і обожати  
Сибір, кибитки, каземати й кнути,  
То будете царя піснями забавляти  
Зовсім на інші, як сьогодні, нутри.

Пан Шатобріан, речник і поет,  
Був у Єрусалимі, на Голгофі  
Сидів не раз і вихваляв Христа  
В державі Магомета, дуже гарно  
Про мучеників також говорив.  
Та як ізроблено його міністром  
І в королівську він попав дружину,  
Страх полюбив царя він Олександра.  
Хвалить його в газетах і з трибуни  
Вінчає, мучеників позабувши,  
І велича царя, що мучить Польшу.

Скромніші німці, бо зовсім не дбають  
Про міністерства й приязнь королів;  
Досить, коли москаль прише ім орден,  
Або почесний титул консулів,  
Або професора, що сином був шевця,  
Їменує шляхтичем, російським дворянином.  
Він весь день пишно ходить по спацерах  
Або при пиві засіда в орденах,  
А ввечір пише, славлячи царя,  
Скільки настрочать липські книгодруки.

Цар, як у круглях куля, між стовпці  
Влетів, спитав: «Здорово, молодці?» —

«Здрастуй, цар-батюшка!» — ревнуло збірне  
тіло,

Неначе сто медведів заревіло.

Дав розказ, розказ вискочив крізь зуби,

Впав, як опука, в губу коменданта,

А потім, з рота летячи до рота,

Аж на остатнього упав сержанта.

І наче камінь, що з гори зірветься,

Щораз, то швидше й швидше впиз несеться,

Аж у глибоку скотиться долину

І там стократним ехом відіб'ється,—

Зойкнули зброї, брязнули шаблюки,

Змішалося все в гомоні однім.

Вам полишаю се співатъ, французи!

Ви прибули з Парижа до Москви

На ті руїни, що самі зробили,

По свіжих трупах вашого народу,

Щоб оспівати царську корону,

Славити мудрість та ласку правління,

Як не славив ніхто ще з москалів.

Ви вроджені хвалителі бенкетів,

Різні, заборів, рабства й завойовань.

Для вас народність — забобон пустий.

Вам тільки бути співцями та хвальцями  
Тих царських військових ревій.

Хто бачив на лінійнім кораблі

Котел великий, де вариться каша?

Бурлить, а в воду кілька пар матросів

Відразу сипле круп зо штири бочки,

Потім весел десяток у котлі мішає.

Хто зна французьку сеймову палату,

Більшу й сто раз шумнішу від котла,

Коли комісія проект у ню внесла,

І вже надходить черга на дебату?

Європа, здавна гноблена й голодна,

Вся думає, що там варять свободу.

Лібералізм із уст, як з помпи, буха.

Про віру хтось на початку згадав,—

Палата буриться, шумить, не слуха...

Хтось вільність пригадав,— в котлі не

закипіло...

Хтось нагадав про королівські плани.  
Про гноблених людей, царів і деспотизм,  
Палата знуджена кричить «A l'ordre!»  
    A l'ordre!»<sup>1</sup>

Аж тут міністер скарбу, як з дрюком,  
Вбігає з бюджетовим рефератом  
І почина мішати в промові цифри  
Процентів, мит, оплат і реманентів;  
Палата прискає, шумить, кипить, гуде,  
І шумовини аж під небо пре.  
Народи тішаться, бояться кабінети,  
А всі нарешті дізнаються зразу,  
Що шумувесь був лише про брак монети.

Хто бачив кашоварний той котел,  
Або той парламент, той легко зрозуміє,  
Який там шум повстав серед полків,  
Коли царів наказ у них влетів.  
Враз триста бубнів затараobiliло,  
Як лід Неви, коли на штуки присне,  
Піхота роздалася в довгі лави;  
Колюмни сунуть одні за другими,  
У кождій комендант і тамбор на чолі.  
Як сонце, цар стояв, полки ж довкола  
Немов планети котяться і кружать.  
Втім, цар кивнув, і зграя ад'ютантів,  
Мов з клітки горобці або хорти зі свори,  
Метнулися в той круг з шаленим криком,  
І вслід за тим піднявся ще страшніший  
Крик генералів, майорів, сержантів,  
Гук тарабанів, пискіт музикантів.  
Нараз піхота, як з якоря линва  
Розвинена з тоцила, простяглася шнуром.  
Кіннота в рух, полки зближаються,  
Зливаються, стають суцільним муром.

Які були там дальші обороти,  
Як бистра, непоборная кіннота  
Летіла сліпо на карки піхоти,

---

<sup>1</sup> До порядку! (франц.) — Ред.

Мов стадо псів, роз'ярене трубою,  
На зв'язаного сиплеться медведя,  
Якому ланцюгом зав'язано пащеку;  
Як та піхота скупчилася, стиснилась,  
Наставила оружжя, як їж кільці,  
Почувши, що над ним гарчить собака;  
Як врешті всі їздці в остатнім скоці,  
Мов шарпнені уздою, лет спинили;  
Як взад і вперед тягано гармати,  
Як лаяно по-русъки й по-французыки,  
Тих арестовано, сих в морди бито,  
Як мерзли там і з коней іспадали,  
І як царю по тім граторювали,—  
Занадто се важка для мене тема.  
Коли б здолів її, списав би море слів,  
Та музя тут, як бомба серед лету,  
Спадає й гасне в немочі хвилевій.  
При головному штурмі тих маневрів,  
Як той Гомер при боротьбі богів,  
Я, чується, готов би задрімати.

Вже військом перероблено всі рухи,  
Про які цар лиш чув або читав;  
Серед видців вже гомін утихав;  
Уже й сукмані, делії, кожухи,  
Що вколо площа густо скрізь чорніли,  
Кожде в свій бік помалу розбрелися.  
Всі вже померзли, всім вже нудно стало,  
В палаті царській вже спідання ждало.  
Всі послі заграницьких королів,  
Що, невважаючи на студінь і нудоту,  
Для ласки царської не сміють пропустити  
Перегляду, і все кричат: «Чудесно! Славно!»  
Вже повторили, може, сотий раз  
З новим завзяттям давні компліменти,  
Що цар як тактик в планах незглибимий,  
Вождів в услузі має знаменитих,  
А хто не бачив, той не йняв би віри,  
Які хоробрі й вірні всі жовніри.  
Розмова асисти кінчилася, як звичайно,  
Кепкуванням з дурниць Наполеона.  
Вже кождий на годинник поглядав,  
Лякаючися дальшої паради,

Бо всім мороз тріскучий дошкуляв,  
Нуда в'ялила, голод ослабляв.

Та цар іще стояв і видавав команди,  
Полки свої булані, сиві, карі  
По двадцять раз пускає і спиняє,  
Піхоту раз стіною видовжає,  
То знов у квадратовий стрій втискає.  
Отак і грач старий, хоч партнера не має,  
Мішає, і збира, і знов мішає карти,  
І хоч самого вже лишило товариство,  
Він картами і сам себе забавить.

Вкінці цар знудився, коня нараз звернув,  
І щез у сутолоці генералів.  
Стояло військо так, як цар його покинув,  
І довго з місця рушиться не сміло.  
Вкінці ревнули труби й барабани,  
І двісті тих колюм кінних і піших  
Знялись і в гирлах вулиць потонули.  
Які ж відмінені, нітрохи не подібні  
До бистрих тих гірських потоків, що  
Зі скель валить мутній хвилі з ревом,  
Аж в ясне лоно озера ввіллються,  
Там відпічнуть, свої очистять води,  
А потім легко у нові проходи  
Бліскучі катять смарагдові хвилі!  
Полки ввійшли тут чисті, свіжі, білі,  
А вийшли стомлені, облиті потом,  
З розтопленого снігу почорнілі,  
Обризкані толоченим болотом.

Всі відійшли, актори і видці.  
На площі самітній, пустій зістало  
Лиш двадцять трупів; сей у білім ввесь,  
То був їздець; тамтого не вгадаеш,  
Яке убрання, так у сніг забитий,  
Стратований копитами кінськими;  
Ті змерзли, стоячи на фронті, як стовпи,  
Поставлені метою для полків;  
Сей, збившися в піхотному ряді,  
Дістав в лоб кольбою і впав між трупи.  
Беруть їх із землі поліціанти,

Несуть ховати мертвих і недобитих.  
Один поламані мав ребра, другий  
Гарматним колесом роздавлений навпів —  
Кишки криваві з черева полізли;  
Три рази страшно крикнув з-під гармати.  
Ta майор відгукнув: «Мовчи, цар чує!»  
Солдат так звик до послуху старшим,  
Що зуби закусив; його ледве живого  
Плащем прикрито, бо коли цар часом  
Уранці бачить так страшенну рану  
I натще глипне на криваве м'ясо,  
To двораки в нім чують кепський гумор:  
Не свій, сердитий він у двір вертає,  
Tам жде його заставлене снідання,  
Ta він в той день не може їсти м'яса.

Остатній ранений усіх зачудував:  
Грозили, били, але все надармо,  
Він не послухав навіть генерала,  
Кричав, стогнав і проклинав царя.  
Незвиклим криком зваблена юрба  
Над мучеником царської паради  
Шептала стиха: «Наказ коменданта  
Він віз кудись, втім, кінь ізнеровився  
I став як врітий; тут швадрон їзди  
Наскочив ззаду; звалено коня,  
Зіпхнуто вояка, і понад ним  
Кіннота, мов рікою, поплила».  
Ta коні гуманніші від людей:  
Всі перескакували через нього,  
Один лише попав його копитом,  
Зламав рам'я: кістя тріснула надвое,  
Продерла мундир і стирчала вістрям  
З зеленого сукна страшенно біла.

Лице солдата зблідло, як та кість,  
Ta сил не стратив; другою рукою  
Водив то в небо, то в видців громаду,  
Немов благав чогось і в своїм болю  
Давав їм голосно якісь поради.  
Які — ніхто не знав, ніхто не скаже.  
Невільні слухачі помалу розійшлися,  
На питання нерадо відмовляли,

Що ранений не говорив по-русъки,  
Лиш тільки зрозуміти було можна:  
«Цар», «до царя», — щось мовив про царя.  
Говорено, що стоптаний солдат  
Був молодий рекрут, литвин із роду.  
Син графа чи вельможного князя.  
Із шкіл насилиу відданий в рекрути,  
Мав коменданта, що ненавидів  
Ляхів; сей дав йому навмисно дикого  
Коня, мовляв: «Хай зломить карк ляшуга!»

Хто був, не знати, і по тій події  
Його вже назви не наздав ніхто.  
Ах, прийде час, що тої назви, царю,  
Чорти шукатимуть в твоїм сумлінні.  
Чорт витягне її з-поміж тих тисяч,  
Які згноїв ти в рудниках підземних,  
Під коні кинув на затрату вічну.

Узвітрі oddalik за площею почули  
Виття собаки — в снігу щось чорніло.  
Прибігли люди, виконали трупа;  
~~Він по параді тут лишився на ніч.~~  
Се був напівмужик, напівсолдат,  
Острижений, та довга борода,  
Мав шапку хутряну і плащ військовий,—  
Напевно, офіцерським був слугою.  
Сидів він на великій шубі свого пана,  
Тут лишений, щоб ждав на дальший наказ,  
Тут і замерз, і сніг його присипав;  
Тут вірний пес знайшов його й завив.  
Замерз, а в теплу шубу не вгорнувся!  
Одну зіницю сніг йому засипав,  
Та друге око навіть і по смерті  
Не зажмурилось, звернене на площу,  
З якої дождало свого пана.  
Пан велів сісти, і слуга сидів;  
Велів не встати з місця — він не встав,  
~~I не повстане, аж на страшнім суді.~~  
І досі вірний пану, хоч без духу,  
Рука держала й досі панську шубу,  
Пильнуючи, щоб кто її не вкрав;  
Другу хотів за пазухою гріти,

Та не влазили вже замерзлі пальці.  
А пан і досі не згадав про нього;  
Чи мало дбалий, чи лиш обережний?

Був догад, що се офіцер приїжджий,  
Який прибув недавно до столиці,  
І на параду йшов не з обов'язку,  
А щоб там показати новії еполети,  
З паради, може, на обід пішов,  
Коли йому моргнула куртизана,  
А може, до товариша-грача зайшов  
І там за картами про денщика забув,  
А потім шуби і слуги відрікся,  
Щоб не призвати, що мав з собою шубу,  
Не міг морозу видержать, як інші,  
Як цар видержував сам особисто,—  
Бо ще б сказали: «Їздить неформально  
На огляд з шубою і мислить ліберально».

О бідний хлопе, смерть твоя геройська,—  
Для пса заслуга, гріх для чоловіка.  
**Яка за неї вдяка?** Пан згадає:  
«Він був до смерті вірний, як собака».  
О бідний хлопе, чом же з моого ока  
Сльоза пливе і серце в мене б'ється  
При думці про твій вчинок? Жаль мені  
Тебе, нещасний слов'янине! Бідний  
Народе, жаль мені твоєї долі...  
Один лиш знаєш героїзм — неволі.

## VI. ОЛЕШКЕВИЧ

(День перед петербурзькою повінню. 1824 р.)

Коли мороз якнайтутіше пражив,  
Враз небо зсиніло і плямами чорніє,  
Подібне до лиця замерзлого в снігу.  
Коли його тепло у хаті розігріє,  
І він, тепла набравши, не життя,  
Не дише, лиш воняє сопухом гниття.  
Повіяв теплий вітер. Ті димбові стовпи,

Що мов величний ліс над містом бовваніли,  
Розповзлися по небі туманами,  
І з димовим дощем на землю впали.  
Сей дим спливав по вулицях річками,  
Мішаючися з парою вогкою;  
Топився сніг і, поки звечоріло,  
Залив всі вулиці рікою болотною.  
Санки, кочі й ландари пощезали,  
Іх знято з повозів; колеса загриміли  
По міськім бруку. Та в димах і в парі  
Ніяких поїздів на вулицях не видно;  
Лиш блиски ліхтарень мигтять де-де у млі,  
Як блудні огники на темному багні.  
Над берегом огромної Неви  
Йшла путників громадка молодих;  
Вони все сумерком ходити люблять,  
Щоб уникати виду станових,  
І шпига не здібать в пустому місці.  
Ішли, говорячи неруським язиком;  
Часом котрийсь затягне пісню стиха,  
Часом стають і очі обертають,  
Чи хто не слуха? — Ні, не чутъ нікого.

Блукали ніччу над руслом Неви,  
Що тягнеться, немов стіна альпійська,  
Аж зупинилися, де між гранітом  
Вниз до ріки прорубана дорога.  
Там унизу побачили здалека  
Когось з ліхтарнею над самою рікою.  
Се не шпіон, бо що шпіонити в воді?  
І не перевізник, бо хто б плив поміж криги?  
І не рибак, бо не тримав нічого  
В руках, лише малій паперу зшиток.  
Зблизилися — він не звернув уваги,  
Шнур підтягнув, який звисав у воду,  
І вузлики злічив і записав;  
Мабуть, там міряв глибину води.

Ліхтарні відблиск, від води відбитий,  
Паде на зшиток сірого паперу  
І на лицє, похилене над світлом  
Жовте, як хмара на західнім небі.  
Лице те гарне, благородне, строге;

Очима пильно він читав у зшитку,  
А чуючи прохожих кроки й гомін  
Поза собою, не спітав, хто ходить,  
І тільки легко так кивнув рукою,  
Немов просив, аби стояли тихо.  
Було щось дивне в тім кивку руки,  
І подорожні, ставши ту ж над ним,  
Гляділи і шептали, сміючися,  
А далі стихли всі і нічичирк.  
Один заглянув у лице й пізнав  
І шепнув іншим: «Так, се він». — «А хто він?» —  
«Маляр — і поляк з роду, Олешкевич.  
Тепер він радше ворожбит-віщун,  
Бо вже давно відвик від фарб і пензля,  
Лиш Біблію читає та кабалу.  
І, кажуть, навіть з духами говорить».

Та ось маляр устав, зложив свій зшиток  
І промовляв неначе сам до себе:  
«Хто завтра доживе, страшне побачить чудо.  
Се буде друга, не остатня проба;  
Стрясе бог підніжок Ассура трону,  
Стрясе основи міста Вавілону.  
Та проби третьої не дай дожити, боже!»  
Промовив, путників лишивши над водою,  
А сам з ліхтарнею пішов помалу  
Угору сходами і щез за парканом.  
Ніхто не зрозумів значення слів його.  
Одні задумались, а інші в сміх;  
Гукаючи: «Дивачить наш віщун»,  
Постояли в тім сумерку ще хвилю,  
А далі мовчки розійшлися живо.

Один лише додому не вертав,  
На сходи скочив, біг по набережній  
За малярем; його не було видно,  
Лише ліхтарня здалека мигтіла.  
Хоч у лице не глянув маляреві  
І не дослухав того, що про нього  
Говорено, та голос чув його,  
І віщі слова в душі його тремтіла.  
Згадав на хвилю, що вже чув сей голос,  
І біг щосили темним тротуаром.

Ліхтарня, швидко несена, мигтіла,  
Не раз щезала в памороці млистій,  
Неначе гасла, а втім, разом стала  
Серед пустелі на широкій плошці.

Подвоюючи кроки, подорожній  
Добіг на місце. Серед плоші купу  
Каміння бачить, а на камені  
Одному, бач, маляр старий стоїть.  
Відкрита голова, плащ вітер розвіває,  
До неба праву руку підіймає,  
А в царський двір свій зір він затопляє,  
Шептав до неба, мов молився богу,  
А потім голосно промовив сам до себе:  
«Цар ще не спить! Глухая ніч довкола.  
Спить вся двірня, а тільки цар не спить.  
Ще ласкав бог послав на нього духа,  
Що прочуттям його остеріга про кару.  
Та цар заснути рад, насилу жмурить очі,  
Засне глибоко... Скільки разів досі  
Мав остороги від своєго духа,  
А ще страшніші сонні видіння!  
Він не так злий колись був чоловік,  
Але зійшов помалу на тирана;  
Від нього добрі духи відступили,  
А він з літами щораз глибше й глибше  
Впадав у міць чортівську. Ще одно  
Остатнє тихе почуття людськеє  
В душі загасне, як плохенька mrія,  
А завтра знов піджалібники пихою  
Наповнять душу, підіймуть ще вище,  
Аж всю її потопче сатана.

Ті в низьких домиках піддані бідні  
За нього перші кару потерплять.  
Бо грім, коли в мертвії речі б'є,  
Все б'є в найвищі дерева та вежі;  
Та між людьми найбільше б'є внизу,  
Найменше винних перших убиває.  
Заснули в п'янстві, в розкоші та сварах,  
Вже не проснуться, бо залле вода.  
Спіть супокійно, як безтямні звірі,  
Поки постигне вас у сні гнів божий,

Як той стрілець, що в лісі все вбиває,  
Поки дійде аж у медвежу гавру.

Там! — Чую! — Вирвалися вже вихри  
З ледів полярних, як морські страшила,  
Вже з хмар собі поприпинали крила,  
На хвилі сіли, знявши з них окови.  
Вже чую, як морська безодня стекло  
Бурха й гризе запори ледовії,  
Під хмари мокру шию підіймає.  
Вже чую, що один ланцюг тримає,  
Та швидко й сей зірвуть — гук молотів вже чутъ».

Так мовив і, почувши, що хтось збоку  
Підслухує, здув свічку й щез у пітьмі.  
Забліс і щез, як прочуте нещастя,  
Що несподівано у серце вдарить —  
І промине, страшне, але незрозуміле.

Сей текст просторіший о 60 рядків від звичайного тексту видань сеї поеми. Ті рядки були написані, але потім перед друкуванням повичеркувані автором. Із автографа їх опублікував д-р Г. Бігельзен у своїм виданні: «Dzieła Adama Mickiewicza, t. 11, Lwów», ст. 323—325.

## ДО ДРУГІВ РОСІЯН

(Сю поему другам росіянам  
присвячує автор.)

Чи згадуєте ви мене? Я кілька раз  
Про другів своїх смерть, в'язницю  
Та вигнання згадаю, думаю  
Й про вас, і ваши лиця чужоземні  
У моїх мріях мають право горожанства.  
Де ж ви тепер? Та благородна шия  
Рилєева, яку я по-брательськи  
Стискав, за царським присудом повисла,  
До дерева ганебного прип'ята.  
Прокляття тим народам, що мордують  
Своїх пророків! Та рука, яку  
До мене простягав Бестужев, і поет,  
І вояк, та рука відірвана  
Від зброї і пера і запряжена  
Царем до тачки, нині в рудниках  
Копає десь, закована обік долоні  
Якогось поляка. А інших з вас  
Постигла, може, ще лютіша кара.  
Може, хто з вас, чином чи орденом  
Заплямлений, продав свободну душу  
На віки вічні за цареву ласку  
І нині біля царського порога  
Поклони б'є. А може, не один  
Продажним язиком його тріумфи славить  
І тішиться, як мучать його другів.  
Може, хто з вас у моїй вітчині  
Себе кривавить кров'ю моїх рідних,  
І величаеться перед царем,  
Немов заслугою, прокляттям їхнім.  
Коли до вас, далеких від свободних

Народів, аж на північ залетять  
Сі скорбній пісні й над ледовим краєм,  
Мов журавлині крики, залунають,  
Хай вільність вам, як журавлі весну, звіщають.  
Пізнаєте мене по голосі. Допоки  
В неволі був я, мовчки, наче вуж,  
Я пресмикався й деспота дурив,  
Та вам я відкривав чуття моїого тайну.  
Для вас я голубину простоту  
Все мав; тепер же сю отрути чашу  
В світ виливаю. Так, гірка й горюча  
Моя та мова, виссана з тяжкої,  
Важкої горесті моєї вітчини,  
Із сліз і крові моїх земляків.  
Нехай же жре й палить вона не вас,  
А ваші пута! Хто з вас скаргою  
На мене кине, буде скарга та  
Для мене як собаче щекання  
Пса, що так довго й так терпливо в стужі  
Звик до припону, що готов кусати  
Ту руку, що припін той хоче розірвати.

Переклад писано в Криворівні 15—25 серпня 1910.

#### ПОЯСНЕННЯ АВТОРА ДО СЕУ ПОЕМИ

1) До р[ядка] 161. У Росії між народом живе переконання, що цар може кожного іншого короля взяти в кибитку. І справді не знаємо, що в деяких державах відповіли би фельд'єгерові, який би приїхав із тим наміром—узяти властителя дому в кибитку і везти бог знає куди. Се певне, що Новосільцев часто повторяв: «Не буде спокою, поки не заведемо в Європі такого порядку, аби наш фельд'єгер міг так само легко виконувати ті самі накази в Парижі або Стамбулі, як і в Вільні». Відірання управи Грузією від генерала Єрмолова, якого ім'я серед росіян було дуже популярне, вважали в Росії важнішою справою, ніж побіду над яким европейським короликом. Пригадую, що королевич князь Вюртембергський, облягаючи Гданськ із союзними військами, писав до генерала Раппа, що російський генерал своїм ступнем рівний королеві

і міг би носити сей титул, якби така була воля царя. Пор. спомини ген[ерала] Рапіса.

2) До р. 192. Ті слова вимовив король готів, побачивши перший раз Колізей у Римі.

3) до р. 213. У зимових днях у Петербурзі вже коло третьої години западає сумерк.

4) До р. 223. Дими в північних містах у часі морозу, підносячися під небо в фантастичних формах, творять вид подібний до явища, званого *тіаг*, що зводить моряків на морях і подорожніх на арабських пісках. Вони бачать перед собою раз місто, то знов село, то озеро або оазу; всі предмети видно дуже виразно, але зблизитися до них не можна, бо вони держаться все в однакім віддаленні від подорожнього, і нарешті щезають.

5) До р. 252. Фінни, по-російськи звані чухонцями або чухною, жили на болотистих берегах Неви, де потім основано Петербург.

6) До р. 269. У багатьох істориків можна знайти опис заснування Петербурга. Відомо, що мешканців до тої столиці згонювано силою, і що їх більше як 100 000 вимерло під час будування. Граніти та мармури зважено морем із даліких сторін.

7) До р. 315. Віроісповідання, що відлучилися від католицького, дізнають особливої протекції в Росії, поперед усього тому, що сторонники тих віроісповідань легко переходять на грецьку віру за прикладом німецьких княжень та князів, а надто тому, що пастори — се найліпша підпора деспотизму, бо вмовляють народові сліпий послух для світської владі навіть у справах совісті, в яких католики відкликаються до рішення костьола. Відомо, що віроісповідання авгсбурське та женевське злучилися в одну церкву за наказом прусського короля.

8) До р. 334. Пара, що виходить із уст людських у часі тутого морозу, підноситься в виді стовпа довгого не раз на кілька ліктів.

9) До р. 472—473. На пам'ятнику Петра Великого покладено напис: *Petro primo Catherina secunda*.

10) До р. 488—520. Колосальний кінний пам'ятник Петра, роботи Фальконе, і пам'ятник Марка Аврелія в Римі описані тут вірно.

11) До р. 610. Коні російської кінності гарні й дорогі. За коня вояка гвардії платять іноді кілька тисяч франків. Жінку в часі голоду на Білій Русі продавали в Пе-

тербурзі за 200 фр[анків]. Із соромом треба признати, що деякі польські пани достарчали сього товару.

12) Тарантула, рід великого ідовитого павука, гніздилася колись у степах Південної Русі та Польщі.

13) Російських орденів, числячи туди різні їх класи, царські цифри, а також т[ак] зв[ані] спряжки з числом літ служби, начисляють коло 60. Трапляється, що на одній уніформі блищається й 20 почесних знаків.

14) Кілька літ тому назад один двірський урядник зарізався тому, що на якімось двірськім обході йому визначено нижче місце, ніж йому припадало в іерархії.

15) Портрет царевича, наступника престола, можна бачити в петербурзькій галереї образів у Ермітажі. Маляр англієць Доум представив його як дитину в гусарській уніформі з батогом у руці.

16) Олешкевич, маляр поляк, відомий у Петербурзі зі своєї чесноти, глибокої науки та містичних пророкувань.

## СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА

Глухий ліс, хатка в нім лісника,  
Рота стрільців її окружає;  
При воротах сторожа полкова,  
А в кімнаті полковник конає.  
З сіл селян посходилося троха,  
Знана їм слава й міць того мужа;  
Ся сидить при воротах і шльоха,  
Той пита: «Чи пан скоро подужа?»

Ось полковник коня окульбачить  
Повелів і зовсім осідлати,  
Перед смертю ще рад його бачить;  
Велів вести до себе до хати  
І принести свій одяг стрілецький,  
Свою шаблю, рушницю й ладунки.  
Старий вояк — він рад, як Чарнецький,  
При смерті попрощати ті риштуники.

А коня вже як вивели з хати,  
Ксьондз до неї ввійшов з паном-богом.  
Стали з жалю вояки зітхати,  
Люд моливсь, клячучи за порогом.  
Та й старі костюшківські вояки,  
Що не раз чужу кров проливали,  
Та ніколи не плакали,— таки,  
З ним прощаючись, ревно ридали.

Скоро світ, у каплиці дзвонили.  
Війська вже не було коло хати,  
Бо вже скрізь москалі заступили,—

Люд зійшовсь тіло лиш оглядати.  
Ось лежить він на простім посланні,  
В руці хрест, в головах сідло й бурка,  
А при боці шабелька й дворурка!  
Та сей вождь, хоч в вояцькім убрannі —  
Яке гарне, дівоче лице!  
Які груди! Ах, дівчина се!  
Се литвинка-герой! Sancte Pater!  
Вождь повстанців, Емілія Плятер.

Переклад писано дня 28 мая 1913.

## НІЧЛІГ

Наш начальник над озером Троцьким  
По ковганському бою ночує;  
Стрільці в гаю засіли табором.  
Сей до ран своїх мох прикладає,  
Той рушниці ладна, набиває,  
Замки їх обережно м'якою  
Обвиває з берези корою;  
Інший спать хоче, плащ ізвиває  
І під голову знай підкладає.

Всі поснули. Стоїть лиш сторожа,  
І начальник сну також не має.  
Він під деревом в сумерку лісу  
Сидячи, важку думу думає.

Сухе дерево, та на нім плоди,  
Що відстрашуть і найголодніших;  
Се не яблука висять, ні груші,  
Тільки дві там повішені душі.

Се шпіони, се царськії слуги:  
Ось пруссак довгоноғий звисає  
У білявих панчохах, а другий —  
Жид, що землю пейсами змітає.

Вождь не спить. На колінах рушниця,  
Зір шукає знайомого згір'я  
За водою; там дім його власний,—  
Він очима пасе його й міря.

Ось над згір'ям луна... Чи грім вдарив?  
Грім у нас не вдаряє в ту пору.  
«Мати божа! Се, мабуть, пожежа!  
Рятуй діти! Се дім мій палає!

Де патрулі? На коні! На згір'я!»  
А втім, чуть: ліс тріщить, людський гомін...  
«Хто йде?» — голос із гаю озвався.  
Се вертають патрулі, і зараз  
У весь табір спросоння піднявся.

«Де начальник? Велике нещастя!»  
Страшні вісті приносять патрулі.  
Один мовить: «Жону твою вбито!»  
Другий мовить: «І діти згоріли,

Та московського гершта спіймали». —  
«Хто він?» — «Француз, не старий, вродливий.  
Палить села у службі московській,  
За заплату б'є люд безоружний».

Вождь, немов від ударення грому,  
На пожежу знай мовчки вдивлявся.  
Як з вікон огонь бухав та з дому,—  
Гірший жар в його серці зайнався.

І над табором тихим, здумілим  
Жах залиг, стойтьтиша понура...  
Вождь мовчав, як мушкет перед стрілом.  
В дім глядів, потім крикнув лише: «Шнурат!»

Два кати тут надбігли воєнні,  
Шнур готовий вже мали для форми;  
Рукави заложили за поли,  
Ковнір здерли йому з уніформи.

Втім, летить хтось. «Хто йде?» —  
«Люд із богом!  
Наше гасло! Пізнайте свойого!»  
Скинув плащ — на нім мундир кракуса,  
Білий сурдут з червоним вилогом.

«Збив Скшинецький, збив на лоб, на шию,  
Збив під Вавром Розена й Гейсмару!

Набрав в'язнів і гармат багато!  
На Литву йде!.. Най живе Скшинецький!»

Кричав вояк, сміявся та плакав...  
Ах, кому не був милий край рідний,  
Той не буде так плакать, той бідний!  
А начальник? Він не забалакав.

Він хрестом лежав, довго молився.  
Встав і рік до француза: «Свобідний!  
Геть від ніг моїх, не упідляйся!  
Днесь карать я нікого не здібний».

Написано д[ня] 29 марта 1832.  
Перекладено дня 30 мая 1913.

## ОРДОНОВА РЕДУТА

Нам стріляти не веліли, і вступив я на гармату,  
І зирнув довкола: двісті вже гармат реве завзято.  
Артилерія московська нас обходить навкруги  
Довго, просто і широко, як морській береги.  
І я бачив їх ватажка: прилетів, мечем махнув,  
І, як птах, свого війська він одно крило звинув;  
З-під крила ж ізбита вкупу виливається піхота.  
Довгим-довгим чорним валом, наче лава із болота,  
Пересипана багнетів іскрами. Неначе круки,  
Чорні стяги тес військо ось ведуть на смерть, на муки.

Проти них стирчить біленька і вузенька, гострокута,  
Мов той бик, що море боре,— то Ордонова редута<sup>1</sup>.  
Шість гармат усього мала, що все куряться й блискочуть,  
І не стільки слів летючих у гніву уста цокочуть,  
І не стільки мислей мигне в час розпуки у борців,  
Скільки з тих гармат летіло куль і бомб і картачів.

Глянь, гранат в колюмну, в саму середину порина,  
Наче лави брила в воду, полк ввесь димом заслоня...  
І ось ще гранат у димі,— ряд під небо ввесь летить,  
І вже лисина велика у колюмні мерехтить.

Куля ось летить, здалека грозить, і шумить, і вие.  
Мов бугай реве до бою, шарпається й землю риє.  
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут звиває,  
Грудьми палить, рве зубами, самим віддихом вбиває.

<sup>1</sup> Україплений шанець.

Найстрашнішої не видно, тільки чутъ її сичання;  
Видно, як валяться трупи, чути ранених стогнання.  
А як з краю в край колюмну повертить і просверлує,  
То немов посеред війська ангел смерті промандрує.

Де ж король, що ті громади висилає на різню?  
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою міцну?  
Ні, сидить п'ятсот миль відсі у своїй столиці нині,  
Цар, великий самовладець всього світу половині.

Зморшив брови — і кибитки тисячами чвалом скачуть;  
Підписав — і тисячами матері за дітьми плачуть.

Лиш кивне — кнуты засвищуть від Фінляндії до Хіви...  
Владарю, як бог могучий, а як сатана злосливий!  
Коли турків за Балканом пуджають твої гармати  
І посольство йде з Парижа, щоб стопу твою лизати,  
Лиш Варшава наругаєсь з твоїй сили й твого трону.  
Підійма на тебе руки і стягає ту корону  
Казімірів, Болеславів із твоєї голови,  
Бо ти вкрав її й споганив, омиваючи в крові.

Цар дивується — від страху петербуржців дрож бере;  
Цар розсердився — зі страху все дворацтво стоя мре.  
Та вже сипле військо; в нього бог, і віра, і зоря —  
Цар. Цар сердиться — помрімо, та розрадуймо царя!  
Вождь Кавказький із півсвіту сили — гей на супостата!  
Вірний, справний і невтомний, наче кнут у жмені ката.  
Крик: «Ура! Ура!» Вже близько шанців, і в рові їх купи  
Сунуться, замість фашиння там свої складають трупи.

Вже чорніються на білих палісадах подовж валу...  
Ще редута всередині, ясна з вистрелів розпалу,  
Червоніє понад черню, як мотиль до муравліська  
Вкинений блищить, та суне мурашня густа, вже близька...  
Згас... От так редута згасла. Чи ж остатня вже гармата,  
З ложа зіпхнена, зарила гирло у пісок, щербата?  
Чи бомбардієр остатній кров'ю запал свій залив?  
Згас огонь. Москаль вже шанці й огорожі розвалив.  
Де ж ручне оружжя? Нині працювало більше, знатъ,  
Як на княжих всіх парадах доводилось працюватъ.

Вгадую, чого замовкли, бо не раз видав битві,  
Як боролась горстка наших з цілим навалом Москви.

Як годинами кричали лиш два слова: «Паль! Набий!»  
Дим спирає дух у груді, від утоми всяк слабий.

А тут все гримить команда, вояк став слугою пушки,  
Врешті робить без команди всі ті рухи самотужки,  
Без розваги і без тямки, без чуття, як млин. Невмисне  
Вояк лиш наб'є, торохне, приклад до ноги притисне,  
Знов наб'є і знов підносить від ноги стрільбу на око,  
Аж рука у порошниці довго, сквапно і глибоко  
Шпортала — нема патрона! Вояк зблід і захитався,  
І набою не знайшовши, вже з карабіном розстався.  
Чув, як зброя розігріта руки палить, кров стинає,—  
Випустив її, валиться... поки вб'ють, він сам сконає.

Так я думав. А на шанці ворогів вже лізла купа,  
Мов хробацтво наповзає скрізь на теплого ще трупа.

У очах мені стемніло, сльози тру, гляджу на вал,  
Аж тут чую, що до мене мовить щось мій генерал.  
Крізь люнету він оперту легко на моїм плечі  
На той штурм, на тій шанці довго зорив, мовчачи.  
Потім вимовив: «Пропала!» З-під люнети в хвилі тій  
Кілька сліз закапотіло... Рік до мене: «Любий мій,  
Молодий зір від скла ліпший. Глянь-но добре на той вал!  
Знаєш Ордона? Чи бачиш, де він?» — «Пане генерал,  
Чи я знаю? Там стояв він, там гармату навертав...  
Щез... Ні, я знайду, дogleяну... Дим закрив його. Пізнав!  
Серед найгустіших клубів диму я не раз, не раз  
Бачив руку ту, що рухом роздавала нам приказ!  
Бачу знов! І бачу руку, тую блискавку ясну:  
Він має нею, грозить, держить свічку запальну.  
Вже беруть його, вже гине — ні, в льох скочив, у пропаст!» —  
«Добре! — генерал озвався. — Він їм пороху не дастъ».

Тут блиск, дим, — хвилину тихо, і гук, наче сто громів.  
Від дерну, піску, каміння воздух весь погас, затмів.  
І підскочили гармати, мов стрельнули їх роти,  
Покотились на колеса, та запалені льонти  
Не натрафили на панви. Покотився дим клубами  
Просто в наш бік і густими огорнув нас туманами.  
І нішо не було видно, лише гранатів блиск різкий.  
Та ось дим помалу рідне, сиплються дощем піскі...  
Я поглянув на редуту: де був вал, і палісади,  
І гармати, ѿ наших горстка, ѿ наших ворогів громади, —

Щезло все, як сонна змора, тільки та земная брила  
Розторощена зіває — мирова для всіх могила.

Там і ті, що боронили, й ті, що вдерлися в сей вир,  
Вперве в жизні заключили щирий, віковічний мир.

Хоч сам цар велів би встати всім солдатам «на ура»,  
Ні одна душа московська не послухає царя.

Тут зариті стількох сотень імена, й тіла, і мова...

А де душі їх? Не знаю. Знаю лиш, де Ордонова.

Він патроном шанців буде, бо велика правда те:  
Знищення у добрій справі так, як творення — святе.

Бог сказав слова: «Да будеть!» Бог: «Да згинеть!» —

прорече,

Коли правда і свобода від народів утече.

Коли землю самовлада опов'є і гордість лута,

Так, як вкрита москалями, та Ордонова редута;

Бог, караючи драпіжну ровту, злобою затруту,

В возду́х висадить сю землю, як Ордон свою редуту.

Перекладено восени 1907 р., друковано в фейлетоні «Діло», ч. 255,  
того ж року.

## ЧАТИ

З садового підслуха  
Воєвода без духа  
В замок — лютий, тривожний вбігає;  
Відхиляє заслінки,  
Глянув в ліжко до жінки,  
Глянув, дрогнув, а жінки немає.

Зір блука по покою...  
Весь тремтить, і рукою  
Сиві вуси теребить, і дума,  
Сам не свій від гризоти;  
Взад закинув вильоти,  
Й козака покликає Наума.

«Гей, козаче, ти, хаме!  
Чом у саду при брамі  
Вніч ні сторож не став, ані пес ні?  
Бери торбу борсучу,  
І янчарку гайдучу,  
І з клинка ось гвітований кріс мій!»

Взяли зброю, погнались  
І до саду закрались...  
У навислій гілками альтані  
На лавчині, як мрія,  
Щось у тіні біліє, —  
Се сиділа вся в білому пані.

І одною рукою  
Крила очі в кіс звою,

Крила груди рубком сорочини,  
А другою від стану  
Відпихала незвану  
Руку вклякшого обік мужчини.

Він стиска її коліна,  
Промовляє: «Єдина!  
Чи вже вся моя, вся моя втрата?  
Навіть тії зітхання  
І ручок тих стискання  
Воєводи покрила заплата?

Я хоч так тебе палко  
Стільки літ любив, галко,  
І любитиму й сліз лити ріки,—  
Він не любить, не сплакне,  
Лиш шкатулою брякне,—  
Ти йому віддала все навіки.

І щовечір він буде  
На лебежій тій груді  
Старий лоб свій в тебе колисати,  
З твоїх уст коралевих,  
Із тих личок рожевих  
Мені видерти розкоші ссати!

Я на конику вірнім  
Під промінням вечірнім  
Біг у стужі та сльоти охоче,  
Щоб вітати зітханням  
І прощати бажанням:  
«Добра ніч! Довгі пестощі вночі!»

Вона все ще не слуха...  
Він щось шепче до вуха —  
Нові жалі та нові закляття!..  
Аж тремтячи, стомлена  
Опустила рамена  
І упала до нього в обняття.

Воєвода з козаком  
Поклякали за кряком,

І добули з-за паса набої;  
Відкусили зубами  
І прибили штемплями  
Жменю пороху й кульок по двоє.

«Пане,— тут козак мовить,—  
Якийсь біс мене ловить!  
Я не стрілю до тої дівчини.  
Як я курок відводив,  
Дрож по мені проходив,  
І скотились на панву сльозини».

«Тихо, кодло мерзенне,  
Бо заплачеш ты в мене!  
Ось тут порох сухий на панівку!  
Підсип запал, а живо  
Нігтем вичисть кресиво,  
І пали у свій лоб або в дівку!

Вище! Вправо! За ціллю!  
Жди, аж перший я стрілю!  
Молодому дам добру догоду».   
Козак змірив і вцілив,  
Не чекаючи стрілив,  
І потрафив в сам лоб воеводу.

Перекладено дня 25 грудня 1907, друковано в «Літературно-науковому віснику» за липень 1908 р.,  
ст. 18—20.

## ВТЕКА

Він воює — рік минає.  
Може, вмер, що не вертає...  
Панно, жаль літ молодих!  
А ось іде князь-жених.

Князь гостюється у дворі,  
А панна плаче в коморі,  
Її очі — блискавиці —  
Помутніли, як криниці.  
Її личко — місяць вповні —  
Гасне, наче дві головні,  
Гасне врода, в'яне цвіт.

Мати в горі... Князь не ждав.  
Князь на заповіди дав.  
Свадьба іде шумно, тлумно...  
«Не ведіть перед вівтар,  
А везіте на цвинтар.  
Постеліть мене у трумно!  
Вмру я, як він не живе;  
Тебе, мати, жаль уб'є!»

Піп у сповідниці жде.  
«Доню, час!» — Вона не йде.

Ось кума йде, відьма віща.  
«Геть жени попа із місця!  
Бог і віра — сон-марта.  
Вже ж кума сплете весілля!

Знає много, бо стара  
Має папороть, чар-зілля...  
Ти, коханка, маєш дари,—  
Ось зроблю могучі чари.

Його волос в вужа зв'яжи,  
Дві обручки ураз зложи,  
З лівої руки кровцю пусти!  
А на вужа будем клясти,  
В дві обручки будем густи,  
За тобою мусить прийти».

Панна грішить, їздець спішить;  
Кляли духа — клятви слуха,  
Зимний гріб відмок у мах,—  
Панно, панно, чи не страх?

Втих, дрімає двір замковий.  
Не спить панна. Із нарожа  
Північ б'є. Мовчить сторожа.  
Панна чує брязк підкови...  
Британ мовби очумів,  
Лиш завив і занімів.

Заскрипіли внизу двері.  
Хтось іде в сінях холодних...  
Відчиняє трої двері,  
Трої всі одні по одних...  
Йде їздець увесь у білім  
І сідає на постелі.

Люба, мила йде розмова...  
Втім, рже кінь, сова гукає.  
Час ударив. «Будь здорована!  
Кінь мій рже, мій кінь чекає.  
Або встань, сядь на коня,  
І навіки будь моя!»

Місяць світить, їздець летить  
По чагарах і корчах —  
Панно, панно, чи не страх?

Кінь, як вітер, полем дмуха,  
Несе лісом, в лісі глухо...

Тут і там в сухій ялиці  
Ворон вистрашений кряче;  
В лозах вовчії зіниці  
Миготять, як ліхтарі.

«Вчвал, мій коню! Коню, вчвал!  
Місяць вниз іде з-за хмар.  
Поки вийде місяць з хмар,  
Нам скакать на десять скал,  
Десять рік і десять гір,—  
За годину піє кур».

«Де везеш мене?» — «Додому.  
Дім мій на горі Мендога.  
Вдень отверта всім дорога,  
Ніччу їздим по крийому». —  
«Маєш замок?» — «Так, є замок,  
І замкнутий, хоч без клямок».  
«Мицій мій, з конем спиняйся!  
Ледве всиджу на облуці». —  
«Мила, за сідло чіпляйся!  
Що взяла ти в свої руці?  
Чи мішечок до роботи?» —  
«Ні, та се «Ołtarzyk złoty»<sup>1</sup>.

«Не спиню, біжить погоня!  
Чуеш, як дудніть болоня?  
Перед конем пропасть лежить...  
Кидай книжку, хай кінь біжить!»  
Кінь немов тягару збувся,  
Десять сажнів в яр метнувся.

Понад багна, манівцями  
Мчаться. Тьма. Вогонь-блудник  
Перед ним, як провідник,  
Від могили до могили  
Підліта; де пролетить,  
Слід блакитний полишає,  
А в той слід їздець шугає.

---

<sup>1</sup> Польська молитовна книжечка.

«Мицій, що се за дорога?  
Тут не знати сліду людського!» —  
«Добра й ся, коли тривога.  
Криво іде, хто тікає,  
А в мій двір слідів немає.  
Піших гостей він не знає,  
Бо везуть багатих цуги,  
А несуть убогих слуги!»

«Вчвал, мій коню! Коню, вчвал!  
Бліска вже зоря на сході...  
За годину вдарить дзвін.  
Поки вдарить ранній дзвін,  
Перескоч ще пару скал,  
Через гори й через мур,—  
За годину другий кур».

«Любий мій, здержи вудила!  
Кінь злякався, вбік садить...  
Повно скель, дерев на шляху,—  
Щоби де не зачепити!» —  
«Любко, що в тебе за шнурки,  
Що там висять із кишенки?»  
«Любий мій, та се пацьорки,  
І шкаплірик, і коронки».

«Шнур проклятий! Шнур зненацьки  
Мигає коневі в очі.  
Глянь, тремтить, ось-ось вбік скочить.  
Моя люба, кінь ті цяцьки!»

Кінь немов позбувсь тривоги,  
Просто вбіг п'ять миль дороги.  
«Що за цвінтар се, мій мицій?» —  
«Мур, що замок мій переже».  
«А хрести ті, ті могили?» —  
«Не хрести се, тільки вежі.  
Мур проскочим, і в пороги!  
Тут навік кінець дороги».

«Стій, мій коню! Ось наш двір!  
Ти прибув, нім піяв кур.  
Стільки рік, і скель, і гір!

А тремтиш тут, коню мій.  
Знаю, знаю, що там єсть:  
Нас обох болить той хрест».

«Чом ти станув, мій коханцю?  
Зимні роси мене мочать,  
Зимний вітер віє вранці...  
Вкрий плащем, бо вся дрижу!»

«Мила, притулись, прибудь!  
Зложу скрань на твою грудь...» —  
«Голова моя палає,  
І каміння загріває». —  
«Що за гвоздик там зі стали?» —  
«Хрестик, що ще мама дали». —  
«Хрестик острий, як стріла,  
І ранить мене, і палить.  
Кинь його, кинь геть сю мить!»

Хрест на землю впав і щез.  
Іздець панну впів притис,  
З уст, очей огнем забліс.  
Людським сміхом рикнув кінь,  
Перескочив чвалом мур.  
Дзвони б'ють, запіяв кур...  
Поки блисла зірка ранна,  
Шезли кінь, іздець і панна.

На цвинтарітиша оп'ять,  
Камні лежать, хрести стоять;  
Один гріб пустий гуля,  
Свіжозрушеназемля...  
Піп на гробі хрест поставив,  
За дві душі службу правив.

Перекладено дnia 26 грудня 1907, друковано в  
«Літ[ературно]-наук[овому] віснику» за липень  
1908, ст. 20—24.

## ГОСПОДАРСЬКИЙ ВЕЧІР

ІЗ ПОЕМИ АДАМА МІЦКЕВИЧА «ПАН ТАДІЙ»

Вже сонце на край неба круг свій похиляло,  
Не так, як в днину ярко, та ширше палало,  
Ціле розчервоніле, мов здорові лиця  
В господаря, що, в полі вспівши обробиться,  
Вертає на спочивок. Вже огнисте коло  
На бір спускається; сумерк мов повзе навколо.  
І пні, й верхи, й гілляки всіх дерев займає,  
Мов в'яже їх докупи, мов ураз зливає;  
Чорнієсь бір, мов палац той заклятий в лісі,  
Над ним червоне сонце, мов пожар на стрісі.  
Ось вглиб запалось, ще раз блиско поміж гільки,  
Мов свічка між віконниць шпари мигне тільки.—  
І згасло.

Враз утихла і серпів громада,  
Що в збіжжі брязкотіла, втихла і левада,  
Скрізь дряпана граблями: пан Суддя так каже,  
У нього й труд кінчиться, скоро сонце ляже.  
«Пан світа знає, доки працювати треба!  
Його робітник — сонце; як зійде із неба,  
То час і рільникові кидати працю в полю».  
Так пан Суддя все мовив, ну, а панську волю  
Окóмон щирий мусив виповнити свято,  
Так що й вози, в котрі вже й накладать почато  
Пшеничні копи, йдуть геть недовершені;  
Втішаються тим дуже волики струджені.

З господарем посполу з поля, з лісу, лáну,  
З пасовиськ, з лук вертає разом все додому.  
Тут, блеючи, овечки сунуть чередою  
І куряву збивають: тихою ходою  
За ними йдуть корови з мідними дзвінками,

Там коні ржуть, чвалають іглистими луками.  
Все тиснеться до криниці, журавель високий  
Скрипить і ллє знай воду в корита глибокі.

Суддя, хоч утомлений, хоч мав гостей много,  
Не занедбав в хазяйстві обов'язку свого:  
Сам вийшов до криниці: в вечірню годину  
Господарю найліпше оглядати скотину:  
Чи сита, чи здорова, чи ввесь статок має.  
Суддя ніколи слугам догляд не лишає:  
Ті знають, що нічого перед ним не скриють,  
Він знає теж, що панським оком коні тиують.

## БУРЯ

Ті хмарки ранішні, що зразу там і сям,  
Мов галки чорні, плили по небесам,  
Рояться все густіш: лише сонце похилилось  
З півдня, стадо їх уже півнеба вкрило  
Важкою хмарою; вже вітер близче, близче  
Жене її, вона звисає нижче, нижче,  
Густіє, клубиться, вітрами вшир розперта,  
Одним крилом немов від неба впів віддерта;  
Мов парус величний, надмуханий вітрами,  
З півдня к заходу летіла небесами.

Часок булатиша, повітря лиш тремтіло  
У мовчанці глухій, мов зі страху зніміло.  
Лан збіжжя, що вперед аж до землі лягав  
І колосками знов угору потрясав,  
І хвилював, шумів, тепер не ворухнеться  
І в небо погляда, наїживши стебельця.  
Тополі при шляхах і верби ті похилі,  
Що перше, мов плачки при свіжій ще могилі,  
Хилялись, довгими махали раменами,  
Сріблясті кучері розкидавши з вітрами,  
Тепер мертві, німі, із виразом жалоби  
Стоять, мов статуя Сипільської Ніоби.  
Осика лиш трясе сивавим листям живо.

Худоба, що верта додому все ліниво,  
Тепер біжить гуртом, не жде на пастуха  
І, пашу кинувши, додому геть маха.  
А бик ратицюю گрунт копле, рогом оре

І риком страшить гурт, немов віщує горе;  
Корова в небо все велике зносить око  
І розніма уста, зітхаючи глибоко;  
А там курчить кабан, і злиться, і квичить,  
Ухопив збіжжя сніп і геть в свій хлів тащить.  
Пташня сковалась в ліс, під стріхи, вглиб трави;  
Лиш там ворон гурток усів понад стави,  
Проходжуєсь собі поважно по убочі,  
До чорних хмар свої підносить чорні очі;  
Хрипливо крякають, язики виставляють  
І, крила звісивши, на купіль, знать, чекають.  
Та, бачачи, що йде занадто сильна фуга,  
Знялись і в ліс спішать, мов чорна хмара друга.  
Остатня ластівка, що бистролетна й сміла,  
Крізь хмари чорній стрілою пролетіла,  
Вкінці, мов куля, вниз нечутно, швидко сіла.

На захід ще земля, облита сонця блиском,  
Понуро жевріла жовтаво-красним приском;  
Та хмара тіні шле довкола, наче сіти,  
Щоб світло виловити і сонце задушити  
Ще перед заходом. Мов коні цуговії,  
Сподом пролетіли три-шири суховій:  
В туманах куряви танцюють і свистять  
І сиплють краплями зернистими, мов град.

Втім, схопились вітри, зчепилися з собою,  
Мов борються, ревуть, скаженою юрбою  
Танцюють по ставах, аж мул зо дна здіймають.  
Поскочили на луг, по лозах, травах грають,  
Рвуть листя, і гілки, і перекоси трав.  
Летять, мов жменями волосся хто би рвав  
Та кучері — снопи. Вітри ще дужче виють,  
Ось на ріллю падуть, клубляться, люто риуть,  
Рвуть скиби; вихор їх новий випереджа,  
Що вирвався з ріллі, мов земляна вежа.  
Піднявся, сунеться, мов темний демон ночі,  
Уперся лобом в ґрунт, пил сипле зорям в очі;  
Що крок, то ширше дмесь, а верх десь в небі губить  
І величезною трубою бурю трубить.  
Вкінці ввесь той хаос води, гілляк, листків,  
Соломи, куряви і трав, піску й цвітків

Вітри погнали в ліс і в нетрях в пітьмі ночі,  
Мов тури, заревли.

А дощ раз в раз плюскоче  
Густий, мов з решета; втім, з неба рикнув грі,  
Зіллялись краплі враз, мов струни ті зовсім,  
Здається, землю геть спинають з небесами,  
То бухають, немов з відра, униз верствами.  
Вже небо і земля у тьмі немов зрослись,  
Тут ніч і буря враз розсілись, розляглись,  
Часом ввесь видокруг із краю в край розприсне,  
І ангел бурі, мов безмірне сонце, блісне;  
Лиш визирнув і знов закрив лице — пожар,  
Втік в небо й перуном затріснув двері хмар.  
Лютує буря знов, лле злива, вітер грає  
І темнота густа аж очі натискає.  
Знов дощ тихшає, грім на хвилю мов засне,  
Знов збудиться, ревне і водами ливне.  
Аж ось спокій настав, лиш та верба тужлива  
Шумить та в рівчках клекоче, буха злива.

Із «Пана Тадія» Міцкевича.

## *Себастіан Фабіан Кльонович*

### **СТАРИННИЙ ЛЬВІВ**

Досі про гай та бори я вам грав на селянській сопілці,  
Та вже про села й міста дещо сказати пора.  
З руських усіх городів піднімається вище над другі  
Краю цілого хвала, князь городів, святий Львів.

Радуйся, пристане праці і захисте смілої думки,  
Віри старої красо, щирий поклін мій тобі!  
В шкірі овечій вовки не гостюють у твоїй вівчарні,  
Всяким покусам лихим замкнені брами твої.

Посеред міста чуткий стереже тебе архієпископ  
І благочесним черцям чесні закони дає.  
Староста славний з нутра виганяє усяку заразу  
І до суставів усіх злу розійтись не дає.

Світлий сенат помагає свому пастирю в праці величній,  
Ересі зрадна чума тут не пристане до душ.  
Ще раз вітаю тебе, святий Львове, скало правовір'я.  
Не відступай же повік з давньої честі стежок!

Славний осідком святым і прекрасними вежами славний,  
Баштами ти і валом, мурами й замком міцний,  
Спертий о мури, глядить із високого сугорба грізно  
Замок, що геть навкруги здалека видно його.

Тут геліконській музі веду я і пісні солодкі,  
Щоб розігнали свій жаль і по лавроносній горі.  
Радо приймають гостину, по місті отім походжають,  
Віру, обичай, церкви, чесні встанови хвалять.

Честь тобі — кличуть ще раз — ти гостиннеє, любеє місто!

Де яке в світі добро, в тобі знайдеться воно.

Що по сусідніх країнах потрохи, тут теє, там сеє,

В тобі, все зібране враз, радує серце і зір.

Ти поміж двох лихих скрут супокійно сидиш всередині,

Між ненастаних жарів і ненастаних снігів.

Бо хоч і ближчий ти трохи до хмарами вкритого краю,

Висунувсь аж до сторін, де вже царює Борей.

Все, що плекається там під огнистими зворотниками,

Все те далекі краї шлють добровільно тобі;

І що десь там поросло на далеких ледах бігунових,

Все те країна сніжна радо довозить тобі.

Чи дорогої каміня, чи золота, скарбу гірського,

Що є на світі добра, в тобі найдеться всього.

Вежі твої досягають шпілями до хмар тих синявих,

Об гребенясті дахи б'ються і плачуть вітри.

Трійці святої хвали відправляєсь в найвищому храмі,

Що в королівській красі прибраний пишно стойть.

Другого храму ім'я і шановне та чесне призвання —

Всякий це зна — надає божеське тіло Христа.

Третя Бернардових слуг має в собі; важкі заповіти

Вірності і чистоти широко хоронять вони;

Стравою будь там якою вдоволені, світу чужії,

З наказу правил своїх бурії носять плащи.

Жебрану страву їдять і власним окуплену стидом,

Скупо здобуте добро маєсь в пошані у них.

Нічно і денно вони акафістами бога благають,

Часто привикли без сну очі цілі проводіть.

Часто і тіло своє батогами раз по раз бичують,

Понад провини свої хрест свій і біdnість несуть.

Ось вірменин волосатий, на масті паучі багатий,

Безлік достатків цінних зі сходу сонця везе.

Шовки, тканини тонкі, золотую та срібну посуду,

Килими, що по землі турок собі простила.

Всяке коріння паучче, цинамон, і імбер, і цукор,

Перець, мускатовий цвіт і червоняний шафран.

Тут-то, покинувши край свій батьківський, осіли вірмени,  
До торговлі і міни вельми спосібний народ.  
Своїх священиків тут привели собі й святощі рідні,  
В обряді своїм церкви гарні будують собі.

Тут же і русин живе, що прихильний до грецької віри  
І усвячені свої обряди твердо держить.  
Ну, та вже годі про них! Повертаймо до гарного міста  
І свою пісню о нім вже до кінця доведім.

Ще би згадати про суди й про уряди всі й про закони,  
Ще про палати, й сади, і про прекрасні domi;  
Ще ж і про ратуш отой, що сарматські крілі будували,  
Що, наче сонце, блищить, пишно здвигається, мов храм.

Це королівська оздоба, могучій, гордій мури,  
Сонячне світло у них вікна густі золотить.  
Стрімко тонкая вежа піdnімається до самої хмари,  
Входять підвалини в ад, зір доторкають шпилі.

Лічить годинник часи, що звільна та мовчки минають,  
Голосом рівним усе кожду хвилину значить.  
Кожду годину він б'є і пригадує безповоротню,  
Вчить, як високо той час кождому треба цінити.

Із латинської поеми Себ[астіана] Кльоновича «Roxolania».

## *Iгнаци Головінський*

### **ГОРНЕЦЬ З ПОПЕЛОМ**

(ПЕРЕРОБКА З ПОЛЬСЬКОГО)

В часах грабівництва й воєнних тривог  
Один чоловік проживав,  
Що скарб, котрий відкись послав йому бог,  
У горщик у попіл сховав.  
Та нагло застукала смерть бідака;  
Ні кому про скарб не сказав.  
І довго, як річ непотрібна яка,  
Горнець той у сінях стояв.  
Аж раз у ту хату убогий жебрак,  
Голодний, обдертий, забрів,  
І став край порога, і жалібно так  
Хоч ложечку страви просив.  
Газдиня на той час якраз при своїх  
Сиділа і їла обід.  
«Візьми собі, діду,— сказала на сміх,—  
Горнець, що там в сінях стоїть».  
«Біг зáплать!» — промовив покірно старець  
І горщик поніс у руці;  
Край шляху засівши, сягнув у горнець,  
Аж дивиться: там червінці.  
Вертає до хати. «За пакість таку  
Я злом вам не хочу платити.  
Ви думали: попіл є в вашім горшку,  
Аж бачте, там скарб ваш лежить».  
Зі встидом газдиня взяла свій горнець,  
Старця вдарувала як слід;  
Та доки вна жила, то кождий старець  
Мав в ней привіт і обід.

## *Адам Асник*

### **ГОЛОС, ЩО КЛИЧЕ В ПУСТИНІ**

Інколи з бурею враз проривається  
В уха юрбі безупинній  
І вожакам, що брехні поклоняються,  
Голос, що кличе в пустині.

Сей та той кинеться, жахом наповнений,  
Збрідне м'яке йому ложе  
І затремтить, мов убійник ізловлений,—  
Та зрозуміти не може.

І замирає неясний нікому  
Голос, що кличе в пустині,—  
Знов спить злочинець на ліжку м'якому,  
Але покути не діє й донині.

### **ПРИХОДИШ ДО МЕНЕ**

Приходиш до мене, не мовиш нічого,  
А тільки показуеш рани свої,  
Смертельну блідість лиця неживого  
І кров'ю забризкані шати твої.

Жалібні очі звертаєш на мене  
І зір твій у серце вбиваєш, мов ніж,  
Аж смерті обличчя грізне і студене  
Я чую при собі ясніш і ясніш.

В душі моїй стид і розпуха гуляє,  
Терплю я всі муки конання,  
І регіт проклятих довкола лунає,  
І тріскає серце з страждання.

## *Віктор Гомуліцький*

### **НА ҚАНОНІІ**

Жив я в ту пору на Қанонії<sup>1</sup>  
В сусістві неба,  
І слухав зблизька сфер гармонії,  
Моливсь до Феба.  
І жив без журно, як вчить наш тато  
Поет Гораций,  
Любив я книги, любив дівчата  
І муз, і грацій.

Хоч там поеми мої незгірші  
Брали під пляцки,  
Щоніч писав я скажені вірші  
А la Словацький.  
І замість сліпать без відходу  
Над согрисis juris<sup>2</sup>,  
Я славив усміхи і вроду  
Варшавських «туріс».

Раз мене спутав зір сусідки  
Любовним лихом —  
(Де вже не ставить Амур сітки!  
Навіть під стрижом!),  
Та не буває для поетів  
Любов без шкоди:  
Тоді дряпнув я сім сонетів  
І штири оди.

---

<sup>1</sup> Қанонією називають один квартал у Варшаві, де живе біднота.

<sup>2</sup> Звід законів (лат.). — Ред.

Життя при мріях бігло стиха,  
Немов ідилля;  
Не завдавала серцю лиха  
Горда Марилля.  
Хоч моїм співам вторив, бувало,  
М'якіт котячий,  
То все до співу (ідячи мало)  
Був я охочий.

Обік дітей кормив громадку  
Швець-кривонога;  
До стелі підносив він дратву,  
Голос до бога.  
В бою з бідою, що йшла з ним вальсом,  
Жив і дер пельку;  
Той швець мене ще геть перед Смайлъсом  
Учив «Self-help»-у<sup>1</sup>.

Зліва сусіду мав я артисту  
На мандоліні;  
Грав він не чисто, та пивав чисту  
В кождій годині.  
Щоночі бренькав, зимно чи парно,  
В клітці злиденній;  
Се мені приклад був, як то марно  
Згибає геній.

Третій панок був, мав свободу:  
Емерит, братку!  
Щорана пив холодну воду,  
Склянок з десятку.  
Носив зелені окуляри  
І чорний пластир,  
Держав канарків штири парні,  
Курив все кнастер.

Досить бувало жартів, утіхи  
В кружку тім нашім:  
Не раз допізна реготи, сміхи  
Трясли піддашням.

---

<sup>1</sup> Самодопомозі (англ.). — Ред.

Кпив емерит із струновладця,  
А швець з поети,—  
Так, родом з різних сфер, миряться  
Тіні край Лети.

### «ЕЛЬ МОЛЄ РАХМІМ»<sup>1</sup>

Було се на подвір'ї Іцкової хатки  
В літній вечір. Дістався я туди лиш крадьки.  
(Відчужує і ділить, не єднеє віра! )  
Внизу шапок, халатів збилася купа сіра.  
Женився Іцко шматник з ватниці дочкою.  
Цікаві й гості двір весь залягли юрбою.  
Було негарне місце, люди всі звичайні.  
Сполошені три гуски гегали край стайні,  
На ганку проти сонця схли брудні перини,  
З кухні бив запах диму, риб і смаженини.  
В кутку дві верби мерли, на сухоти хорі.

Мов світло в шабас, в небі так горіли зорі,  
Блакить де-де встилала хмар легеньких вовна,  
І ніч була мов царським маєстатом повна.

Іцко під пурпуровим ветхим балдахином,  
В святочнім строю, світлом облитий і димом,  
Стояв,— смаглявий хлопець, півмуж, півдітвак  
ще

В жидів любов хапає чоловіка натще,  
Веде наосліп в темний вир, мов серед ночі,  
І кидає зненацька в обійми жіночі.  
В юрбі були буденні постаті, з якими  
В крамах, торгах стрічаться звикли ми щоднини:  
Тандитники, фактори, купці, шаповали.  
Їх лиця бородаті в духоті палали;  
Їх світлом золотили воскові «гавдулі» —  
Свічки, що враз зливали свої блиски чулі,  
Мов меч у херувима з блискавок увитий.  
Часом схилялись чола, мов лан житом вкритий.

<sup>1</sup> Словами «Ель моле рахмім» (боже, повний милосердя) починається жидівська пісня по покійнику. В часі шлюбного обряду, коли одно з наречених є сирота, сю пісню співає «хазен», тобто співак.

Шваркотали, та скептик не знайшовсь між ними,  
Котрому би ті форми видались смішними.

Платком закрили в Іцка вид; один жвавіший —  
Не священик, а простий жид, лише блідіший  
І сумніший від інших, озирнувсь і звільна  
Співав щось. Невесела пісня та весільна.  
Їй хлопців рудавих вторували крики  
І всього тлуму шемріт, півщирий, півдикій.  
На образ сей цікаво я глядів — і зимно.  
Іцко, хоч в блисках світла, що чадило димно,  
Поважний на смітті, мов храму се пороги,—  
Для мене був лиш Іцко, лиш шматяр убогий.  
І інші всі звичайні, прозаїчні сильно,  
Мов люди, що кохають однаково пильно  
Свої пейси і віру, і своє курмання.  
Хоч місяцеві блиски й світла миготання  
Іх лицям додавало відтінків таємних,  
Та не було в них туги, поривів надземних.  
Втім, спів замовк, в просторі затонув глухому.  
Відперто з брязком вікна весільного дому,  
Де, плачуши, сиділа молода з жінками.  
Ось хазен понад нею замахав руками  
(Сам бородатий, очі жевріються ясно) —  
Згадав про її батька, що вмер передчасно  
І не діждався бачить сього свята нині.  
Тут плач великий знявся, а він в тій хвилині  
Серед жіночих хлипань, і зойків, і шуму  
Затяг жалібну пісню, похоронну думу:  
«Ель моле рапхмім».

Зразу, хоч слізми не вбога,  
Плила спокійно пісня, несучи до бога  
Сердечний біль, розсудком тлумлений ще в собі;  
Так плаче син дорослий на батьківськім гробі.  
Та ось, набравшись суму, що від гробу віє,  
По іскорці теряла віри і надії,  
Міцніла і в вир болю кинена без грани,  
В палких слізах тонула і в жінок риданні.  
Вже не одну могилу, гробів мільйони  
Оплакує і з болю в'ється і загони,  
Старій кладовища рясно слізми росить,  
Жидівські кості, що їх по всім світі досить  
Розсіяно, як зернят піскових в пустині,

І те, що вся сійба та, може, марно згине,  
І те, що на могилах знай бур'ян паліє,  
І те, що у потомках дух батьків маліє,  
І що та ніч неволі довга та безкрай! ·  
Вже не стіснялась, рвалась, мов вода шумная,  
Коли реве по бурі, вся від піни біла.  
Співак в очах мав іскри, грудь його третміла;  
Чоло відкрив, над ліве ухо зсунув шапку,  
Піт капав. Спів порушив і каліку-бабку,  
Паралічем розбиту, труп живий жіночий:  
Її скляні, мертвєцькі заросились очі.  
Всі плакали, зняла всіх туга невдержима.  
А як спімнула пісня і Єрусалима,  
Ту матір, що хоч сяє здалека, мов перла,  
Та для дітей найперших вже від віку вмерла,  
Спімнула безпощадне доленьки знущання,  
Наруги, біdnість, муки, вигнання й блукання,  
І щастя, що пропало і вже більш не встане,—  
Біль дужчав і ятрились гірше серця рани,  
По всіх розпука люта шибла духом диким  
І вибухли зневір'я окриком великим.  
Я слухав спів; відчути мав я вже спромогу.  
Ті люди, що так важко жалуються богу,  
Минувшим славним горді, сліз відвічних повні,  
В очах моїх зробились величні й шановні.  
Вже щезли плями й лати, вже мене нітрошки  
Не бридили халати, пейси, Іцки й Мошки,  
І щезла вся буденність з лиць тих бородатих.  
Я опинивсь — на яві — в краю мрій багатих.

Подвір'я... Ні, долина се в квітках леліє  
Ген десь у стін Лівану, що в блакиті мріє  
І гаєм темних кедрів знай шумить-співає.  
Долину срібним світлом місяць обливає,  
Пустиня навіває запалом кохання,  
А пальми вахлярами темними холодять.  
Між небом і землею ангели проходять,  
Згори глядить Єгова і всміхаєсь радо,  
Благословить долину, і людей, і стадо.  
А люд молитву шепче, кланяється пану;  
В повітрі віє запах нарду і шафрану,  
Ріка, мов вуж сріблястий звившись, тоне в морі,  
І наче світло в шабас, так палають зорі.

## ПІД ОБУХОМ

Тебе любив я, чар твій, хист,  
Вершин гущаву, де вітри грають,  
І кожду квітку, кождий лист,  
Гаю! Гаю!

А нині серце змучив гріх,  
І вітер стогне, як плач по раю,  
І вже б тебе я любить не міг,  
Гаю! Гаю!

Колись любив я твій кришталь,  
Що рвав і мрії в журчання бистре.  
І розливав мій сум і жаль,  
Дністrel Дністrel!

А нині б я в глухому сні  
Сховавсь в холодне лоно бистре,—  
От тим-то ти страшний мені,  
Дністrel Дністrel!

Лан колосистий, запах трав,  
Вдихав здоров'я в серце кволе,  
Я славив плід твій, цвіти рвав,  
Поле! Поле!

На моїй ниві хопта росте,  
Зерна нема, стебло лиш голе,—  
То й ти для мене чорне, пусте,  
Поле! Поле!

Коли підніться дух хтів мій,  
Я біг на верх ваш, в сині простори,  
Де ближче неба, ясність, спокій,  
Гори! Гори!

Днесь не шукаю в небі знаків,  
В темні ті земні зарившися нори,  
Нині б на вас я підніться не смів,  
Гори! Гори!

Хоч і важкий ти хрест мені дав,  
Ніс я і вірив: він допоможе;  
В пітьмі я світла в тебе благав,  
Боже! Боже!

Нині в безмежних блуджу млах,  
І думка рветься, як тіло неможе,  
Навіть до тебе згубив я шлях,  
Боже! Боже!

## *Анджей Немоєвський*

### I

Мені снилось, що я птах,  
 Що верстаю в сонці шлях,  
 Понад бурі, понад гори,  
 Понад землі, понад море.

Мені снився щастя май  
 І свободи ясний край,  
 І братерство, любі речі...  
 Снились мрії молодечі.

### II

Що завтра дасть? Ті самі мли,  
 А в млах ті самі сни.  
 А свіжий ранок коли загляне,  
 То пустка духу ще ширша стане,  
 А сліз ще свіжих немало кане.

Що завтра дасть? Ті вічні сни,  
 Ті вічні сльози, вічні мли...  
 І тільки в мізку думи новії  
 Будуть снувати коло надії,  
 Як коло свічки нетлі нічнії.

### III

Вони вам говорять, що юність — то май,  
 А гонять вас шляхом могил.  
 Вони вам говорять: любити — то рай,  
 А пера обдерли вам з крил!

Вони вас так любо стискають рядком,  
А лютість з очей їм пала;  
Вони вам чоло оплітають вінком,  
Аж кров потече вам з чола.

#### IV

Остатній танець плив, баси ревіли,  
Дівчата мліли, паничі шаліли;  
А в наші серця, мов в альбом, вписала  
Огнисту строфу нічка карнавала.

Пустий, порожній був балевий гомін,  
Та на устах у нас забліснув промінь  
І сполучив їх поцілуй любовний  
В салоні, що був гостей, свідків повний.

Вже світло гасло, було пусто в залі,  
А ми собі усе ще присягали  
Любов і вірність при грімкій басолі;  
Та більше ми не бачились ніколи.

#### V

«З чола нам давненько спав честі вінець»,—  
Шепочете — й личко паліє.  
«Гей, сміло, хлоп'ята! Таж світ нині ввесь  
В розпусному танці шаліє.

Пошо нам, хлоп'ята, та гордая честь  
Худая в лавровому листі?  
Пошо нам тягар той носити, як хрест,  
По спідлення стежці спадистій?»

#### VI. КУЗНЯ

Гуркочутъ колеса, дим чорний клубиться,  
Вісь світу циклопи кують в глибині;  
Тріщить вже старий світ, та поки звалиться,  
Його на новім осадять бігуні.

Гуркочутъ колеса, б'ють важко циклопи,  
Іх очі від диму слізами зайшли...  
Аж стіни трясуться! Бий міцно! Гей, хлопи,  
Брак жару? Все щастя мечіть під котли.

Гуркочутъ колеса, жар буха, сталь прище,  
Остатні надії вже з димом пішли.  
Гей, сміло, циклопи! В велике огнище  
Кидайте розпуку свою під котли.

## VII

Входить осінь блідолиця  
В жовтім листі містъ корони,  
Мовить: «Вийди подивиться,  
Нині в мене похорони».

Вітер думку грає сумно,  
Бір пісні співа тужній:  
«Твою весну вложу в трумно,  
Поховаю твої мрії».

Не піду я на могили,  
Там, де хор співає сумно,  
Там, де весну в гріб зарили,  
Людські мрії склали в трумно».

Шепче осінь блідолиця:  
«Ні, сей погріб тут у тобі!  
В твоїм серці зв'яло листя,  
В твоїх думах гріб при гробі».

## *Ян Брожек*

### **ДАРОМ<sup>1</sup>**

Ви, що привикли учитися даром і нас учить даром,  
І будувати доми, одурисвітів улії, даром,  
І правосуддя святого правицю підмазувать даром,  
І королівські укази топтати без боязni даром,  
Ще й у старців заповіти і спадки видурюватъ даром;  
Ви, що народну мораль і спокій каламутите даром;  
Піdstупи строїте — не за заплату, крий боже! — а даром,  
Скоро лиш в носі вам запах ще більшого зиску закрутить,  
Даром співаете й даром доводите тих до ридання,  
Що їх прехитрими штуками гоните з давніх осідків;  
Ви, що годиться вам даром дітей у батьків відбирати, —  
Вас я благаю сердечно, шановній слуги Ісуса,

Спільники щасні і новії божища глупого віку, —  
Щоб раз убійства та війни забралися з нашого краю,  
Ви, що все робите даром, від нас забирайтесь даром!

---

<sup>1</sup> Ксьондз Ян Брожек (Broscius) — професор Krakівської академії, славний польський математик XVII в., прихильник поглядів Коперника і Галілея, був автором найострішої в тім віці в Польщі сатири на єзуїтів п[ід] з[аголовком] «*Gratis plebanski*», 1625). За три перші випуски того трактату, видані безіменно, засуджено друкаря на смерть, але єзуїти «відпросили» його; четвертої частини, написаної по-латині, Брожек не посмів друкувати, та вона заховалася в численних рукописах. Вона кінчиться невеличкою латинською віршею, що має титул «*Gratis*», нав'язуючи до єзуїтської перехвалки, що вони навчають даром. Подаю тут майже дослівний переклад цієї вірші.

ІЗ  
ЧЕСЬКОЇ  
ПОЕЗІЇ





## *Ярослав Врхліцький*

### **ПИТАННЯ**

Сам, з мрій дружиною, поет в житті вандрує.  
В що вірить, ждать чого? Таж духів вже нема!  
Не ангелів се лет у воздусі хвилює,  
Листочків зв'ялих шум весь слух його пройма!

Вже не клубиться мла в такі чарівні стати,  
Як ті, що Макбету перебігали путь,  
І з хвиль русалка вже не хоче виринати,  
І гноми в надрах скал жили срібних не кують.

Пустий, мертвий сей світ; у самолюбства строю  
Проходжуєся смерть; мороз в нім кров стина;  
І мучиться душа над загадков важкою:  
Будущино, в чім є поезія твоя?

### **ОДПОВІДЬ**

В руках робучих є, що творять власну долю,  
В крилах історії, що вихром все летять,  
І в шумах лісових, і в бурхаючім морю,  
В любові жінщини, і в усміху дитят.

У всім, що тиснеться до жизні, до простору,  
В тиші, з котрої вам пливе вітхнення звук,  
У ранах, в боротьбі, в огні святого спору,  
І в поцілуях уст, і в дружнім стиску рук.

В сльозі, що перлою пливе з лиця блідого,  
І в праведнім гніві, і в вольних поривах,

Ба, і в бажанні тім мрійного духу твого,  
Що тужить по старих, минулих, темних снах.

Hi! Час щезати їм! Проч з ними! Вже на полю  
Новий зійшов засів,— тож проч стерню повік!  
Таж з праці людської, з радості, і з болю  
Правдивий трисне спів, бо — дійсний чоловік.

### МОНАХ ДРІМАЄ

Що співи поважні в понурому хорі  
Вже зносяться 'д горі,  
Що братчиків купка його дожидає,—  
Він, бідний, не знає.

Що морщить ігумен мохнаті бровиська  
І гнів в оці блиска,  
Бо той, що днесе прім мав, ще й досі дрімає,—  
Він, бідний, не знає.

Щось ніжно так гладить лице його й очі,  
Мов коси дівочі...  
Роса, мов на квітах пахучих іграє,—  
Та що се? — не знає.

Тъфу! Сон це поганий! Недогар проклятий  
Гріха дотліває...  
Но що з тими снами життя він утратив,—  
Він, бідний, не знає.

Написано в році 1885, друковано тоді ж у часописі «Зоря», ч. 18, ст. 209, п[ід] з[аголовком] «Дрімаючий монах».

## *Сватоплук Чех*

### **СКРИПАЧ**

Вмер старий скрипач;  
Роду не покинув,  
Лиш лишив громаді  
Скрипку і дитину.

Як звичай велить,  
Все майно списали,  
Колисать дитину  
Бабу напитали.

Навіть на колисці  
З уряду печать,—  
О дитя ж хай дбає  
Божа благодать.

То дитя бабуся  
Теж здала на бога,  
А сама заснула  
На печі небога.

Аж нараз опіvnіч  
Схопилась: хатину  
Освітило світло  
Місячне, як в днину.

Ах, а при колисці —  
Аж обхопив страх! —  
Там скрипач старий  
З скрипкою в руках.

Над дитя схилившись,  
Смиком потягає,  
Тихо, м'яко скрипка  
Мов квилить-ридає.

«Ангелику мій,  
Відкрий оченята,  
Срібним голосочком  
Озовись до тата!

Я тебе не лишу!  
З голоду, як я,  
Згила б ти тут швидко,  
Донечко моя.

В бурю від порога  
Гнали б тебе в світ —  
Ох, бо серце людське  
Зимнее, як лід!

А хоч в злoto, шовки  
Вдягнуть у рясні,  
Ta зате затопчуť  
Душу у багні.

Ти ж ходи зі мною!  
В небеса полинем,  
На рожевій хмарі  
Сядем, відпочинем.

I глядітимемо  
На ту землю з раю,—  
Пісеньок чудових  
Я тобі заграю.

В снах чарівних, любих  
Будуть все нам сниться  
Зорі золотії,  
Ангеляток лиця!»

I дитя цілує...  
«Хрест святий при нас!» —  
Скрикнула бабуся,—  
Привид щез ураз.

Смотрить місяць з вікна,  
Шелестить ялиця;  
Знов бабуся спить,—  
Гарне щось їй сниться.

Рано війт прийшов,  
Випивши чарчину,  
А стара колише  
Неживу дитину.

Скрипки теж нема!  
От і всі до баби:  
«Де добро громадське?»  
На стару бий-забий!

Що вона толкує,  
Що клянесь без міри,  
«Казку кажеш, бабо!»  
І не ймуть їй віри.

Заридала баба:  
«Гей, вже світ кінчиться!  
Вже й тому не вірять,  
Що старому сниться!»

Писано в грудні 1885 р.,  
друковано в часописі «Зоря»...

## *Ян Неруда*

### **ЗАКОН НАД ЗАКОНИ**

У зорях небесних великий закон  
Написаний золотолитий,  
Закон над закони: с в і й р і д н и й к р а й  
Над все ти повинен любити.

Таж кожна планета зна сонце своє,  
Що к собі її притягає,  
І кожна велика сім'я звіздяна  
Також вітчину свою знає,

Тому-то комета так блудить і б'ється  
В просторі від краю до краю,  
Бо кинені в безмір атоми назад  
В вітчину свою стежки шукають.

## *Елішка Красногорська*

### **ОЙ, ВИ ЛАСТІВОЧКИ!**

«Ой, ви ластівочки легкокрилі!  
Як вам, вольним, весело  
Покидати гнізда свої милі,  
Скоро літо геть уйшло.

Скоро осінь зимним вітром свище,  
Скоро в'яне тужний гай,  
Летите ви, як те в гаю листя,  
В нову весну, в новий рай.

Ви, небесні путници, о много  
Щасливіші від людей!  
Літо згило — глядите нового,  
Кращих дворів, ніж оцей.

Там на юзі вас гостить багата,  
Гріє краща сторона,  
Коли в нас під снігом гнеться хата,  
У мороз тріщить вона.

Щастя мати дві тепленькі хаті  
І однако їх любити!  
Коб то нам, о ластівки крилаті,  
Щастя того ще дожити!»

Глянь, аж ластівка одна злетіла  
Від сестер — це що за знак?  
На гіллячці проти хлопця сіла  
І йому щебече так:

«Не кажи так! Краща доля ваша:  
Грунт, що ти на нім, є твій!  
Як Україну бурі-лиха страшать,  
Можеш бути вірним їй.

Жадна сила гнать тебе не сміє  
З вітчини в потрібний день;  
В бурю, студінь все її огриє  
Твого серденька вогень.

Коли край твій рідний тисне горе,  
Ти його не відіпхни,  
Як та ластівка, що ген за море  
Відлітає восени».

Стрепенулись її крильця дужі,  
І фурнула сестрам вслід.  
Хлопець вже не чув морозу-стужі,  
В серці інший жар горить.

«Не покину я тебе ніколи,  
Рідний, мильй краво мій,  
Хоч мороз зціпить твої роздоли,  
Згаєне сонце в тьмі хмарній.

Не покину тя, Вкраїно-нене,  
Хоч ти лють морозить кров!  
Верне яр твою і тьму прожене  
Твоїх діточок любов.

Хай у стократъ країшій край за море  
Ластівки собі летять,  
А я в ріднім радоші і горе  
Непохитно знести рад».

## Йозеф Сватоплук Махар

### ГУСОВА МАТИ

Так бачу ось тебе! Світличка скромненька,  
Яка по селях ще й тепер буває,  
На лавці жіночка сидить край коминка,  
І до вікна в задумі поглядає.

Рідке волосся вже вкриває висхлу скрань,  
Постаріло лице з турботи й праці,  
Вниз гнететься зір м'який і не горить, як грань,  
А сяє тихим близьком резигнації.

На лоні рученьки зложила зцілені,  
А в нім життя ворушиться нове;  
І думи ясні, мов мольбою скрілені,  
Що було й буде, все ведуть поперед неї.

Свій шлюбний бачить день. В неділю се було,  
На небі миготіли вже зірниці.  
Танок під липою... Весілля прогуло...  
І з мужем вперше йшла тут до світлиці.

Ішла заквітчана. В долоні крепкий муж  
Стискав її горючу руку нині.  
А жар будущих хвиль з обох тих юних душ  
Лив рум'янець на личенька невинні.

В дверях спинилися, і сум якийсь, і страх  
Перед незвісним враз притислив душі  
бажання:  
Се крок трядущих днів у темних тих кутах  
Лунає, неначе тихе зіткання.

З благанням, з вірою зложила руки враз,  
Палкі уста молитву прошептали;  
Внизу пищав кларнет, гудів поважно бас,  
Дівчата ще весільної співали.

І бачить довгий ряд днів, місяців і літ  
Те сіре, одностайнє пасмо;  
І з ними плив отак її маленький світ  
Без наглих бур і втіх, повільно, ясно.

При праці полевій огрубли руки їй,  
Чоло поморщилося, лице змарніло;  
В хазяйській праці тій знайшла собі спокій.  
І бог благословив їх кожде діло.

А літнім вечором на лавці край воріт  
В кружку жінок сідала; говорили  
Про простий побут свій і про далекий світ,  
Що з нього вісті тут аж доходили.

Як цісар велично женивсь четвертий раз.  
Яку нова цариця силу має:  
Підкови гне, в трубу закрутить срібний ваз,  
І стіл ударом п'ястука ламає.

Побожний цісар є, костел, бач, змурував,  
Його вежа самою міддю крита;  
Сюди з Німеччини велично дарував,  
Обрус Вероніки, рам'я святого Віта.

В недільний день, коли блискучий сонця пруг  
В світлицю лив мов золоту обнову,  
Сідали до стола вона й коханий друг,  
Про боже слово ведучи розмову.

Їй любий був сівач, що брав зерно з сівні  
І сіяв: лиш одно зерно з насіння того  
В ріллі сковалося і парості буйні  
Пустило, й пташки в них хвалу давали богу.

Їй в серці жаль чомусь було тогό зёрна  
Гірчицного зернятинка дрібного,  
Що вмерти мусило, щоб парість та буйна  
З сторичним плодом вибуяла з нього.

Життя Марії теж любила. Бачила  
Її, дівча чорняве, карооке,  
Сільське, простеньке, та посольством ангела  
Підніяте в небо ясне та високе.

І бачила її як матір. З нею враз  
Всі втіхи матері переживала.  
Лиш на Голгофі біль її душою тряс:  
«Чом, боже, скорше мати не сконала?»

І йшов так довгий ряд днів, місяців і літ,  
Те сіре, одностайнє пасмо;  
І з ними тихо плив її маленький світ  
Без наглих бур і втіх, спокійно, ясно.

Часом на шлюб ішла до своїків своїх,  
На погріб, до хреста,— лиш в неї в хаті  
Було так пусто: тут нечувсь дитячий сміх,  
Плач, тупіт ноженят. Немов по страті

Стискалось серце її, коли осінній дух  
Став на безплодне подихати тіло,  
Черствіли руки, зрід волосся темний пух,  
Запали груди, личко пожовтіло.

Та змилувався бог, як у Святім письмі  
Над Сарою: живе її дитина!  
Це буде пізній цвіт в осінній борозні,  
Її надія і любов єдина.

Це, певно, буде син. Що богом даний нам,  
То й ми його дамо на жертву Богу;  
У слід хрестителя хай звесьє він Іван,  
Що простував перед Христом дорогу.

Хай Богу служить він, щоб з уст його плило  
Святе слово, всім потіха в тьмі ворожій.  
Парафію візьме, і все його село  
В нім батька чтитиме. При службі божій

За батька й матір він положить жертви  
часті;  
Прийме Христос у руки преласкаві

І тим двом душенькам із милосердя дасть  
Куточок у своїй небесній славі.

Хай вдасться в неї він, не нинішню,— з тих  
літ,  
Коли в лиці цвіт юності розцвівся!  
Ті ж карі очі, той волосся темний спліт,  
Що над чолом їй кучерями вився.

### ОРІАНДА<sup>1</sup>

...і ось великий князь команду втратив  
над флотою, й сюди, до Оріанди,  
Послав його цар-батюшка сердитий.  
Бо грішні плани пріли в сивім лобі  
великокняжім дядька Костянтина,  
дух бунту жив у велетенськім тілі:  
ходив на бездоріжжя, бідолаха,  
і, царська парість, слухав нігілістів.  
Що повну кару царський гнів на нього  
не кинув, се тому, що добрий був  
наш батюшка і правий чоловік:  
судив, і милував, і ждав покути  
й поправи...

А голубчик наш сидить  
у Оріанді, відбира листи,  
розписує таємні маніфести;  
його посоланець їздить з повним міхом  
із Ялти в Севастополь; гордо морщить  
чоло великий князь і злобно блиска  
своїм орлиним, недослідним зором.  
Аж збулася судьба. Стоїть так раз  
наш Костянтин Миколович і жде,  
як звичай мав, посланця з Петербурга;

<sup>1</sup> Оріанда, розкішна місцевість у Криму, близько Ялти, де містяться палати російських великих князів. Сими днями в газетах була відомість, що там знайдено таємну друкарню і склад заборонених книжок та революційних прокламацій. Оріанда має вже з цього погляду свою легенду,— доказом отсей прегарний вірш Й. С. Махара, написаний ще 1899 р. і поміщений у його поетичній збірці *Výlet* па Кгум, v Praze, 1900, стор. 103—106.

посла нема й нема; та їде в трикінь  
сухий англієць у кітчастих шатах,  
крізь окуляри загляда в червону  
свою книжчину й глипає кругом цікаво,  
от, як то вже ті англічани вміють.  
Велить спинитися, мов чужий к чужому,  
їде до великого князя — лиш моргнув тайно.  
Це нігліст був — шепнув два-три слова,  
що все пропало, скоплений посланець,  
що в Оріанду з цілим почтом їде  
сам комендант із «третього відділу»,—  
вклонився, в трійку сів, поїхав далі.

Великий князь щодуху завернувся,  
ось по цих сходах скочив довгим кроком,  
вбіг в кабінет: стіл, скрині відчиняє,  
паперів тиск із них на землю горне,  
з ламп керосином бух — і черк сірничку...

І вийшов, і у парк; де перш стояв,  
там знов стає, назад схрестивши руки.  
І жде. Аж, бач, іде той генерал  
в цивільнім одязі, що й не пізнати.  
«Куди?» — великий князь до нього grimne.  
«Тут, в Оріанду, з царського наказу». —  
«Сюди йди, рабе!» — і кивнув до сходів.

В тій хвилі вибух золотий язик  
на рівний дах, вискачували інші  
в плащах чорнявих вікнами й тяглися  
до неба вверх — палає Оріанда.

Великий князь сміється, що аж очі  
слізьми заходять, і ще й підганяє  
жандарські душі: «Йдіть, голубчики!  
Що стали? Ах, раби ліниві, так  
сповняєте царя своєго волю?  
Та й ще при мні, государевім вуйку?  
Розжалуєм! Сибір на вас, собаки!»  
Так кипив...

Тоді лишилось з Оріанди  
те, що тут бачимо...

Поводир грубий,  
Професор у якійсь московській школі,  
піт утирав.

Тим стінам окоптілим  
була блакить за стелю. Обгорілі  
стовпи лежали під ногами нам.  
Вирізувані платви теж гнили тут.  
Мітлисті трави виростали в шпарах  
мозайкових помостів зал, а в дірах  
у мурі ріс розхідник та стирчала  
солома з гороб'ячих гнізд...

## ЛІТОМ ЧЕРЕЗ ГАЛИЧИНУ

(з циклу поезій «УЛІТ НА КРЫМ»)

### I

..... Край  
Мигоче попри тебе;  
Журливо якось висить понад ним  
Зеленувате небо.

Різкій обриси, та лагодить  
Їх барв гармонія пречиста,—  
Здається се пейзаж якогось  
Із тридцятих років артиста.

Міста, пасовиська, ліси,  
Поля, мочари, де-де гірка —  
Один усюди краєвид:  
Запалий, рівний, як талірка.

Весь край — широка рівнина,  
Мов кожда п'ядь землі ось тої  
Боїться вискочить якимсь горбком  
Із низини плоскої.

І мчиться поїзд... Сумовитий край  
Раз в раз мигоче попри тебе;  
Над ним півкулею тісною нависа  
Зеленувате небо.

### II

Мов ряд старих общипаних курок,  
Що знай біду висиджують на гною,  
Стоять громади бідолашних хат  
В фаталістичному спокою.

З соломи й глини зліплені вони,  
Солома криє їх прогнила,  
Зівають дірами стінки,  
А кожда в інший бік похила.

Лиш жовтих соняшників колісця,  
Високих і ярких, немов із злата,  
Глядять так гордо гостю до лица —  
Боляче — недоладная пишнота.  
Під розваленим плотом пес худий  
Протяжно вие десь на поле —  
Одно село, як друге, все таке ж,  
Те саме всюди горе голе.

### III

На полі купи буэйків бачив я  
Усюди між робучою юрбою,  
В приязному сусідстві з людом сим  
Живуть в безпечному спокою.  
І бачив я при праці люд отой,  
І бачив те **німее** горе:  
І жінка й мати тягнути плуг,  
Дитина на межі, муж оре.  
Про що читав колись, тепер грізне  
Очима власними тут бачу...

## *Карел Гавлічек-Боровський*

### **КАРЕЛ ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ життєписний нарис**

Карел Гавлічек-Боровський уродився д[ня] 21 жовтня 1821 р. в Борові Руднім близько міста Іглави. В Іглаві він ходив до початкової школи, яку 1831 р. скінчив у Німецькім Броді. Там же він скінчив і шестикласову гімназію і восени 1838 р. прибув до Праги і записався на т[ак] зв[ану] «філософію». Скінчивши дволітній курс тої філософії (те, що теперішні 7 і 8 кл. гімназіальні), він 1840 р. вступив до духовної семінарії в Празі. Його біографи догадуються, що до цього кроку спонукала його не тільки глибока релігійність, виплекана в його душі його опікуном, вікарієм Яном Броужком у Борові — про нього він з ширим чуттям згадує в «Тірольських елегіях», — але також надія, що на становищі душпастиря буде міг спокійно працювати над просвітою чеського народу і на полі чеського письменства<sup>1</sup>. Сей другий мотив певно правдивий; щодо першого треба сильно сумніватися, маючи на увазі, прим[іром], свідоцтво тодішнього шкільного товариша Гавлічкового Габлера, який подає, що вже на філософії Гавлічек був зовсім підготований до того, щоб зробитися видним чеським письменником, і обік шкільних предметів студіював дуже пильно історію, мову і літературу чеську, мови і літератури інших слов'ян, а також слов'янську народну поезію<sup>2</sup>.

Експеримент з духовною семінарією ґрунтовно не вдався Гавлічкові: сумніви, які вже й давніше будилися

<sup>1</sup> Дивись *Básnické spisy Karla Havlička*, spořadal Ladislav Quis. V Praze, 1898, вступ., стор. XXII.

<sup>2</sup> Dr. V. Gabler, K. Havliček, Některé vzpomínky. (Osvěta, 1896, стор. 957).

в його душі, тут вибуяли над сподівання сильно. Він додумався по тяжких душевних боях до цілковитої негації релігійної доктрини; сей його погляд не лишився тайною для його настоятелів, і по однорічнім побуті в семінарії його виключено з неї в хвилі, коли в його душі вже дозріла була постанова покинути її зовсім.

Опинившися на волі, Гавлічек не покинув студій, хоча задля браку фондів не міг учащати до університету. Літом 1842 р. він обійшов пішки значну частину Чехії, а потім з двома поляками, студентами Празького університету, помандрував через Моравію і Шлеско до Галичини, побув кілька неділь у Татрах, а відсі через край словаків вернув назад до Праги.

Ті подорожі показали Гавлічкові доочне сумний стан чеського народу в різних сторонах. Не забуваймо, що простий народ усюди тоді робив панщину, інтелігенція переважно була бюрократична, винародовлена і також тягла важку тачку життя, яка не позволяла їй думати про якісь вищі ідеальніше справи. Невелика горстка патріотів по більших містах, а особливо в Празі, не виявляла також ані такої сили, ані такої діяльності, якої було б потрібно. Чи ж диво, що, поглядаючи з вершка Шумавських гір на Чехи, з одного, і на німецький край, з другого боку, Гавлічек мимоволі подумав: «Умирає наш народ! Наше сонце тоне в Німеччині!» І ся розпуслила думка була зародом одної з перших його поезій «Думки на Бательовськім версі», що, почата 1841 р., була викінчена геть пізніше, в Москві.

Не маючи з чого вдергатися в Празі, Гавлічек увосени 1842 р. прийняв зроблене йому (за посередництвом Шафарика) предложение московського професора Погодіна — приїхати до Москви і обніти виховання його дітей. Справа налагодилася, і, одержавши паспорт та гроші на дорогу, Гавлічек виїхав до Росії. По дорозі він зупинився на кілька неділь у Львові, де був гостем професора Запа, приятеля наших письменників Головацького та Вагилевича. Гавлічек пильно придивлявся галицьким відносинам; інтересно, що вже тоді він завважив тут у сферах, з якими міг зіткнутися у Запа, зароди дивоглядного «москвофільства», що било поклони перед російським царем і російськими чиновниками. На основі тих вражень він написав 1844 р. в Москві ось яку їдку епіграму:

## ПАТРОНИ ГАЛИЧИНИ

Від бoga маю пісок і вовків,  
Від Қазіміра шляхту і жидів,  
Від Франца езутів і швабів,  
Микола дасть мені чини й чиновників.

Зі Львова через Київ поїхав Гавлічек до Москви, де опинився 5 січня 1843 р. В його призначенні тим часом зйшла деяка переміна: Погодін, що виписав його з Праги для власних дітей, відступив його своєму товаришеві по університету, звісному слов'янофілові професору Шевирьову. Місце, мабуть, не дуже було добре, бо Гавлічек не видержав тут більше, як один рік, невважаючи на те, що в Москві знайшов не одно таке, що могло притягати його. Годиться згадати, що в своїх листах із Москви він з великим признанням згадує про нашого земляка Бодянського, що тоді був професором Московського університету. В російській літературі стояла тоді в зеніті звізда геніального українця Миколи Гоголя: Гавлічек з захватом читав його твори і переклав на чеське не тільки деякі його менші оповідання, але також великий його архітвір — «Мертві душі».

Побут у Росії мав на Гавлічка великий вплив. «Його погляди,— пише д. Kvíc (Básnické Spisy, стор. XXIV—XXV),— відразу розширилися. Придивляючись і порівнюючи, він тільки тепер вповні зрозумів дрібноту тодішніх чеських відносин і змагань, відчув цілу народну, політичну і літературну чеську мізерію. В його душі дозрівала постанова — взятися до справи, і він шукав стежки, як би дійти до того. Але й Росія розчарувала його — не так народ, але вищі верстви; йому збрид деспотизм царя Миколи, і його давніші всеслов'янські ідеали розвіялись». Те, що д. Kvíc евфемістично називає «всеслов'янськими ідеалами», ми назовемо трохи інакше: се було те так загальне у дрібних слов'янських народів і так натурульне в їх положенні «московофільство», яке й досі не перестало грати дуже видної ролі в житті Слов'янщини. Що Гавлічек їхав до Росії з рожевими надіями, сього йому, 20-літньому парубкові, ніхто не візьме за зло; але те, що чари того «московофільства» могли в його душі розвіятысь протягом одного року, мусимо вважати несумнівним доказом його незвичайно здорової душі, незвичайно бістрої обсервації і незвичайно вразливого морального почуття. Інші, більш грубошкірі слов'яни потребували довгих літ, щоб дійти

до такого просвітлення, а багато, багато їх не доходить до нього й зовсім ніколи...

Про свій важкий душевний стан у Росії писав Гавлічек із Москви до свого приятеля Клейзара д[ня] 27 падолиста 1844 р. ось що: «Коли б ти, старий брате, міг хоч трохи заглянути мені до серця і до мізку, який там страшний недад, яка буря! З усіх боків сиплються на мене прикорсті, як із дірявого решета. Про деякі я вже згадував Вам у попередніх листах, а деякі такі тоненькі і делікатні, що й не видержали би проїздки відсі до Градця (очевидно, Гавлічек натякає на загально практикований тоді в Росії звичай отвирання на пошті листів, особливо заграничних). Та правда в тім, що навіть мої чотиригранні крижі мають їх задосить. От тим-то прошу у Вас деякої потіхи після власного розуму, як би Ви самі найліпше міркували трохи потішити та розвеселити засумованого чоловіка. Тільки виaproшу щобі всі потіхи християнські, а особливо божеські і т. д., бо вони не дуже трапляють мені до духу і до думки. І не вважайте на те, що весело і жартливо прошу такої потіхи: се вже моя така вдача, що в гризотах не можу говорити інакше, як жартом, бо в сміху найліпше боротися з ними. Находять на мене хвилі, яких би я не бажав ані жадному псу, ані езуїту; не можу нічого робити, нічого як слід думати і маю напади та задуми гайдамацькі («*šporhounská* від нім. Schnapprahahn)<sup>1</sup>, як ось: пристати до війська, що воює на Кавказі, зробитися розбійником у Туреччині, їхати до Америки, жити весь вік у Фінляндії і боротися з медведями, їхати як російський піп до Китаю і навертати на християнську віру, жити весь вік де-будь у Татрах або навіть зробитися монахом на Афоні» (L. Quis, Básnické Spisy, XXXIII).

Молода, гаряча душа рвалася до діла, тим гарячіше, чим менше поля давала для нього сумна дійсність. Такі хвилі болючого напруження — се огонь, у якім псуються слабі натури, але гаррутуться сильні. Гавлічек вийшов із сеї проби загартованим. У Москві постали перші його літературні плани. Досі він писав вірші принагідно, не думаючи про літературну діяльність. Тепер 21-літній парубок почуває в собі силу і покликання бути борцем за права рідного народу, працювати над його подвигнен-

<sup>1</sup> Розбишака (нім.). — Ред.

ням. Особиста вдача, а потрохи й обставини, наткнули його на популярний тоді в Чехії рід письменства — епіграм. Та коли давніші чеські епіграми були невинною, більш або менше дотепною забавкою, звичайно на літературні або якісь загальнолюдські теми, Гавлічек виковує з них «ігли, шпильки, списи та кулі для війни з глупотою і злою» (див. *Básnické Spisy*, 116). Всею душою відданий інтересам чеського народу, він звертає свої епіграми проти католицько-езуїтського обскурантизму, проти бюрократичного абсолютизму і проти малодушності та вузько партійного засліплення власних земляків. Ті епіграми він опрацьовує старанно і пересилає в листах своїм знайомим у Австрії. В його голові постає план видати їх окремою книжечкою, але план сей не доходить до виконання. Надто в Москві Гавлічек викінчує деякі давніше порозпочинані поетичні твори: «Думку на Бательовськім версі», а під свіжими враженнями російського деспотизму в його голові постає думка — вжити літописного оповідання про заведення християнства на Русі як канви для сатиричного змалювання того деспотизму. Чи приступив Гавлічек зараз до виконання цього плану — не знаємо.

Літом 1844 р. Гавлічек виїхав із Москви і через Вільно, Варшаву і Вроцлав вернув до Чехії. На разі жив якийсь час дома, в Німецькім Броді, здається, без ніякого певного заняття. Він брав живу участь у товариськім житті, заснував аматорський театр і сам виступав на його сцені. Разом з тим не покидав пера: тут написані були, крім поменших віршованих творів, також прозові «Образи з Росії». Довший час задержала його тут любовна історія: він закохався в одній панночці і бажав одружитися з нею, але її отець не хотів віддати дочки за бездомного бурлаку і недовареного студента. В жовтні 1845 р. Гавлічек покинув Німецький Брод і подався до Праги з сильною постanovaю — віддатися літературній праці. В останнім числі тижневика *«Česká Včela»* з р. 1845 вийшла перша його критична стаття, що відразу звернула на нього загальну увагу, а з новим роком 1846 він обняв редакцію газети *«Pražské Noviny»* і її літературної прилоги *«Česká Včela»*. Його плани на чисто літературну діяльність завели його на властиве йому поле і зробили його журналістом. На тім становищі Гавлічек зробив дуже багато. *«Pražské Noviny»* під його редакцією в часах найтяжчого абсолютизму були для чеського народу правдивою школою вільніших думок

і політичного мислення. Гавлічек уживав задля сеї мети найрізніших способів, щоб обійти чуйність цензури. «В ту пору,— пише проф. Леже,— на деннім порядку було питання ірландське. Гавлічек раз у раз малював нужду ірландців і їх боротьбу з англічанами. Вся Чехія розуміла його, і ірландське бойове гасло «ріпіль» (repeal— усунення, звалення підданства) зробилося бойовим гаслом чеських патріотів. Гавлічек обняв у Празі таку саму ролю, як Кошут у Пешті або Гай у Загребі»<sup>1</sup>.

Не диво, що коли 1848 р. упали пута абсолютизму, Гавлічек був одним із найпопулярніших людей у Чехії. Зараз у марті він покинув редакцію «Pražských Novin» і заснував свій власний орган «Národní Noviny», що від першого числа здобув собі величезну популярність у цілім краю. День перед виходом першого числа цього часопису Гавлічек оженився з тою самою Юлією, якій присвячена його гарна поезійка «Моя зірка». В маю відбув Гавлічек подорож до Галичини і Загреба, щоб позискати поляків і сербо-хорватів для прислання делегатів на перший слов'янський з'їзд до Праги. Гавлічек належав до організаторів того з'їзду і гостро виступав против реакційних та поліцейських замахів правительства, що силкувалося попhnuti чехів на нелегальну дорогу, щоб потім силою оружжя здушити їх національні змагання. Завдяки деяким нерозважним полякам та росіянинові Бакунінові таки вдалось довести до розрухів. Віндішгрец збомбардував Прагу, розігнав слов'янський з'їзд, а Гавлічек д[ня] 8 липня був арештований. Вся Чехія загула обуренням при сій звістці, і міністер Піллердорф велів зараз випустити його. Д[ня] 12 липня Гавлічек вийшов із тюрми, а д[ня] 3 при виборах до законодатного сейму віденського його вибрано в п'ятьох округах нараз.

Але парламентарним героем Гавлічек не зробився, в сеймі не відіграв видної ролі, тим більше, що чеська делегація вже в вересні покинула Відень. По збомбардуванню Відня, бачачи, що реакція бере верх, і стративши надію на успіх австрійського парламентаризму, Гавлічек (д[ня] 16 грудня) зложив мандат і вернув до редакційного столика, щоб далі вести одиноку, важку боротьбу зброєю духу. Але ся боротьба була тепер безмірно важка. В січні

<sup>1</sup> La grande encyclopédie, Paris. Lamirault, т. XIX, стор. 944, стаття проф. Леже про Гавлічка.

1849 р. Гавлічек обік «Národnich Novin» засновує гумористичний додаток «Šotek», де публікує між іншим і дещо із своїх епіграм. Але цензура не дала дихати тій газетці. Для самого Гавлічка швидко починається ряд політичних процесів. За критику октройованої конституції з 4 марта 1849 його оскаржено і поставлено перед судом присяглих у Празі, але присяглі д[ня] 13 квітня увільнили його. Та вже д[ня] 9 мая уряд без суду завісив Гавлічкові «Národní Noviny» на 15 день, а 18 січня 1850 р. газету заборонено зовсім і Гавлічкові велено зрататися геть із Праги.

Він не зложив оружжя. Переселившись до Кутної Гори (Kuttenberg), він почав там від 8 мая 1850 р. видавати в неназначених речинцях газетку «Slovan», у якому широко розвивав свої погляди на способи здвигнення народного життя і боротьби з реакцією. «Slovan» — дуже оригінальна поява в чеській журналістиці: газета без співробітників; майже все в ній писав сам Гавлічек. Крім того, він видав у маї 1851 р. окремою книжкою збірку своїх статей, друкованих у «Národnich Novinach» п[ід] з[аголовком] «Duch Národnich Novin», а в липні того ж року випустив другу книжку, збірку своїх статей із «Slovana» п[ід] з[аголовком] «Episťoly kutnohorské». Ся книжка мала нечуваний досі у чехів успіх; перше видання розійшлося протягом тижня і треба було приступити до другого. Розуміється, що для реакційного правительства се було сіллю в оці; на «Slovana» поспалися остороги; рівночасно виточено Гавлічкові новий процес. Д[ня] 14 серпня 1851 р. «Slovan» був заборонений; д[ня] 12 падолиста Гавлічек ставав перед судом присяглих у Кутній Горі і був знову оправданий. Не можучи дати собі ради з небезпечним журналістом, міністр Бах велів ухопити його без суду і заперти в кріості. Ніччю д[ня] 16 грудня Гавлічка арештували, посадили на бричку і повезли; д[ня] 22 грудня він став на місці свого призначення — в Бріксені в південнім Тіролі. Д[ня] 31 того самого місяця була формально скасована та сама октройована конституція, з якою воював Гавлічек, і почалася доба явного абсолютизму.

Доба політичної, публіцистичної боротьби для Гавлічка скінчилася; почався довголітній мартиологій тюремного життя. Правда, його жінка Юлія з маленькою донечкою Зденкою приїхала за ним до Бріксена (в маї 1852 р.); їй позволено жити в місті і видатися від часу до часу з в'яз-

нем. Гавлічек швидко віднайшов еластичність свого духу після важкого удару. В тюрмі, серед самоти тихої келії, віджила його поетична творчість. Тут постали найкращі його поеми, найкоштовніший заповіт полишений ним чеському народові: «Тірольські елегії», «Цар Лаврін» і «Хрещення св. Владимира». Списуючи крадькома ті твори в своїй келії, Гавлічек крадькома передавав їх жінці, а вона посылала їх до рідного краю, де вони летом блискавки розходилися в тисячних відписах, виучувалися напам'ять, будили дух і завзяття в народі.

Першою такою ластівкою були «Тірольські елегії», що були звісні в Чехії вже при кінці 1852 р. Здається, що майже рівночасно з ними прийшли до Чехії деякі частини «Хрещення св. Владимира», бо в жовтні 1853 р. прийшло до заряду бріксенської кріпості донесення, що Гавлічек висилає з Бріксена до своїх знайомих вірші, надихані атеїстичним і республіканським духом. В Гавлічковій келії зроблено ревізію і його самого потягнено до судової одвічальності. Перед судом Гавлічек признав, що ще 1842 р., бувши в Москві і прочитуючи стару руську літопись, думав був зробити царя Владимира героем жартливої поеми; тоді ж він і написав декілька віршів із тої поеми, але в них не було ніякого натяку на теперішність.

Та, невважаючи на судові і поліційні пошукування, Гавлічек пильно працював над поемою. На жаль, докінчiti її у нього не стало сили. Цілість мала обійтися 12 пісень, значить, дві пісні лишились ненаписані. Одна мала мати титул «Битва»; її змістом мав бути диспут між греками і латинниками за те, чия віра ліпша, а диспут мав кінчитися бійкою, в якій верх узяли б то греки. А остання пісня п[ід] з[аголовком] «Хрещення» мала довести все до радісного кінця.

Чимраз сумніше, важче складалося Гавлічкове життя на вигнанні, та він не піддавався турботі. Вірний своєму давньому звичаєві — заглушувати своє горе сміхом, — він, не скінчивши поеми про Володимира, взявся до іншої праці. Між творами німецького письменника М. Гартмана він знайшов переповідку ірландського народного оповідання про царя з ослячими вухами. Ся парість пра старої казки про Мідаса, широко розповсюдженої у різних народів (про се дивись: М. Драгоманов. Розвідки про укр[айнську] народну словесність і письменство, т. II, Львів, 1900, стор. 167—172), сподобалась йому так, що він переклав

Гартманів текст на чеську мову, а потім узявся перетоплювати його так, щоб прищепити тему, не зміняючи її ірландської основи, до чеського національного ґрунту. Так постала гумористична балада «Цар Лаврін», написана в липні і серпні 1854 року. Рівночасно з сим твором Гавлічкові в голові укладався план іншої поетичної праці. «Задумав я написати,— оповідає він у листі до одного знайомого,— більший цикл поезій різного розміру, що творили б одну цілість, а їх темою були би думки про останні річі чоловіка; тут завдам собі праці підперти святу теологію в її теорії бессмертності — головно з хімічного становища. Спосіб моого трактування пізнаєте легко з двох частин, які Вам тут подаю для проби. Думка в мене — довести людей до сміху над тим, чого звичайно бояться, а бодай про що не радо слухають» (L. Quis, op. cit., LXXIV). Сі дві частини — се прекрасні поезії «Вічне життя» і «Гріб». На жаль, цілого циклу Гавлічек не викінчив, а оци дві частини лишилися його останнім поетичним словом.

Д[ня] 29 вересня жінка Гавлічкова з дитиною була змушенена покинути Бріксен і вернутися до Чехії. Се був останній, мабуть, чи не найтяжчий удар для письменника. Він занімів; його сміх, що досі золотив йому роки неволі, загас. Його здоров'я було підкопане; одинокий, забутий земляками, він, видимо, почав хилитися до могили, незважаючи на те, що йому було ледве 33 роки. Аж ось у марті 1855 року нараз прийшло з Відня розпорядження — випустити його на волю і відвезти назад до Чехії. Ми не знаємо, з яким чуттям, з якими надіями вертав Гавлічек до рідного краю; він не знов, що ся ласка — то була ласка катів. На границі чеського краю він довідався, що його кохана дружина Юлія перед десятьма днями вмерла.

Незламний борець був зламаний. Останній рік його життя — то було повільне конання. Д[ня] 29 липня 1856 р. він умер у Празі, оплакуваний цілим чеським народом.

Гавлічек яко публіцист і політик, як борець за права народні і керманич народної думки має велике історичне значення. Його погляди не пережилися досі і без сумніву ввійдуть у підвалини нового, щиро людового руху, який повинен прийти на зміну теперішніх формально-патріотичних і з соціального погляду буржуазно-бюрократичних чеських партій. Яко поет не має Гавлічек нічого спільногого з пануючим у першій половині XIX в. в слов'янщині романтизмом. Навпаки, його поезію і прозу можна вва-

жати щирим противенством романтизму. Він спокійний, тверезий, ясний; розум впovні панує у нього над чуттям; сентиментальності ані сліду; зате все і всюди готовість до боротьби з темнотою, туманенням, пересадою і догмою. З натури своєї він сатирик, і на тім полі він безперечно один із найбільших світочів слов'янщини. Його сатира — наскрізь новочасна, майже діаметрально суперечна тому розумінню сатири, яке при кінці XVIII в. голосив Красіцький у звіснім двостиху:

*Satyra prawdę mówi, błędów się wyrzeka,  
Wielbi urząd, czci króla, lecz karci człowieka<sup>1</sup>.*

Гавлічкова сатира, навпаки, велить нам зі співчуттям дивитися на людську одиницю, але звертає своє вістря проти певних пануючих ідей і інституцій, які роблять людей такими чи іншими зовсім незалежно від їх волі. Щодо сміlosti і різкості, з якими нападав на ті ідеї і інституції, щодо ясності, з якою бачив мету своїх нападів, Гавлічек не має собі рівного в Слов'янщині. Великі російські сатирики Гоголь і Щедрін, без сумніву, копали свої міни глибше, захапували ширший терен; але вище не піднімались їх огнисті ракети, не палали ясніше від Гавлічкових.

Чехія, хоч і яка патріотична та жертволюбна, не сплатила ще й досі впovні свого довгу перед великим покійником. І досі нема повного і критичного видання його творів, а дещо з них, головно ж кілька десятків епіграм, пропало, мабуть, зовсім. «Тірольські елегії» вийшли уперве — пам'ятне діло! — в Петербурзі 1860 р., надруковані руськими буквами і з російським перекладом, заходом звісного славіста Гільфердінга. В р. 1870 зачало було товариство «Svatobor» видавати «Зібрані писання» Гавлічкові, але видання перервалося на невеличкім першім томі, де надруковано поезії (без «Хрещення») і дещо з прозових писань та з листів Гавлічкових. Десь коло того року вийшло окремою книжкою (без означення місця і року) «Хрещення святого Владимира» з прецікавими ілюстраціями Лішки. В 1886 р. розпочав був Карел Тума, автор широкої, але далеко не взірцевої біографії Гавлічкової (вид[ання] з р. 1883), видання повної збірки критичних і публіцистичних праць Гавлічкових, але й се видання спинилося

<sup>1</sup> Сатира каже правду, зрікається помилок, вихваляє уряд, шанує короля, але карає людину (польськ.). — Ред.

на третім зошиті. Тумі роблено — не знаю, наскільки оправдані, — закиди, що «препарував» Гавлічка для додати молодочеського катехізму; в часі моого побуту в Празі, коли я висловив бажання мати повне видання Гавлічка, мене остерегли, щоб я не покладався зовсім на Тумове видання. В р. 1888 видано в Кутній Горі Гавлічкові листи, писані з Бріксена до своїх, а 1897 р. видав Ладислав Квіс гарне і найповніше досі видання поетичних творів Гавлічкових, з досить широкою, але, як біографія і характеристика, недостаточною передмовою. Се видання оздоблене гарним портретом і знімком із автографа Гавлічкового; до тексту поезій д. Квіс поддавав декуди речеві пояснення, хоч також не в такій повноті, як би було треба.

Гавлічкова доба — смію сказати — прийде ще і в самій Чехії. І то не тільки як політика. І як поет він буде ще мати свій ренесанс. Адже ж він — на й більше національний чеський поет. Гумор, дотеп, їдкість і простота чеської душі виявляються в його нечисленних творах так ясно, так безпосередньо і живо, як у жадного іншого з чеських поетів. Особливо після космополітичної чеської поезії нової доби, після кабінетних епопей і лірик Врхліцького, Сватоплука Чеха, Зейера — Гавлічкова поезія смакує як чиста джерелова вода після більше або менше штучного заграничного вина. З цього погляду в Слов'янщині є тільки один поет, з яким можна порівняти Гавлічка — а се наш Шевченко. І цікаво, що оба вони так радо забігали на теологічне поле і оба полишили заповіти, щоб ховати їх не на посвяченім кладовищі. А скільки ж схожого в долі обох поетів!

## **ХРЕЩЕННЯ СВЯТОГО ВЛАДИМИРА**

### ***Перша пісня*** **ПЕРУН і ВЛАДИМИР**

Цар Владимир сів на троні  
В день свого патрона,  
Вислав драба з тим наказом  
До бога Перуна:

«Загрими в сей день, Перуне,  
Замість канонади!  
Жаль набоїв,— адже в бої  
Много їх пропаде.

Загрими в сей день, Перуне,  
Замість канонади,  
Та й прийди до мене випить  
Чашку шоколади».

Драб прийшов до Перунович,  
Стукає завзято,  
Зараз дівчини питає:  
«Чи дома пан тато?»

«Дома, дома, пане драбе,  
В великій світлиці,  
Сів з іглою на ослінчик,  
Лата ногавиці».

«Шле вам цар наш, пане татку,  
Царській привіти,  
Маєте юому в сей празник  
Трошкі загриміти».

Як почув се батько Перун,  
Аж чоло нахмурив,  
Люті скочив із ослінця,  
Геть штанами шпурив.

«Радше пасті гуси в полі,  
У болоті гнити,  
Ніж у того Владимира  
За бога служити.

Плάти мало; служба клята,  
Праці до упаду,  
А тут ще йому на празник  
Виробляй параду!

Бач, ось при останній бурі,  
При тій блискавиці  
Як на теє пропалив я  
Діру в ногавиці.

Мало плáти, мало зривків  
І приносів мало,  
Що хоч стане на капусту,  
Не стає на сало.

Ім печеню лиш у свято,  
Воду мушу пити,  
Ледве можу при тій службі  
Жінку прокормити.

Та їй то лекціями більше  
Мушу намагати,  
По фізиці гімназистам  
Години давати.

Якби ще не перешало:  
Від селян копійки,  
То не мав би я в неділю  
Й на чарку горішки.

До чого така робота?  
Чорту на вечерю!  
А на ту ю шоколаду  
Я йому нас...

Цар не цар, празник не празник,  
Все мені одно!  
Не хочу гrimіть! Чи з того  
Маю що? Г...»

Драб стояв увесь затерплий  
Як короп у гречці:  
«Що за мова, пане тату!  
Спам'ятайтесь преці!

Адже ж я у царській службі,  
Так, як усі люде;  
Як я се скажу цареві,  
Що вам за се буде?»

Та Перун, як впав у лютість,  
Посягнув у скриню,  
Витяга на пана драба  
Свою громовину.

Драб так довго не барився,  
Вискочив дірою  
Та й побіг до Владимира  
З тою новиною.

«Ваша царська величність,  
Доношу з покором,  
Що того, що мовив Перун,  
Повторити сором.

Не гrimить, на мене тюкнув,  
Як на пса з-за плота,  
На величність вашу ригнув  
Гидку лайку з рота.

«Може цар ту шоколаду  
(Мовив) сам зіжрати,  
А йому на царську службу,  
Вибачте, нас...

Царський празник, мов, а бз...  
То йому одно,  
І з царя йому цілого,  
Вибачте, г...»

Як почув цар Володимир  
Теє грубіяство,  
Плюнув, вилявся в матір,  
А з ним і все панство.

Шле чотири поліцейські  
До Перуна з гону:  
«Припровадьте грубіяна  
До царського трону!»

А як вийшли поліцейські,  
Крикнув їм в віконце:  
«Гей, лишіть його до завтра!  
Нині ще не конче.

Годі нині з грубіяном  
Празник бунтувати;  
Завтра йому всиплем бобу...  
Вертайте до хати!

Наплювать нам на його ті  
Громовії стріли!  
Маємо свої гармати,  
Щоб нам загриміли».

Вислав флігель-ад'ютанта  
По штири батерії,  
Щоб стріляли на вівати  
При царській вечері.

Іли, пили, розливали,  
А музики грали,  
Аж міністри на животах  
Пасів попускали.

Пили пиво, пили вина,  
Іли м'ясо, тіста;  
Не одному офіцеру  
У швах мундир тріска.

Верещали, танцювали  
Довкола світлиці,  
Піф, паф, пуф — летіли корки  
З пляшок, мов з рушниці.

Хто там був, певно, впився  
І позбувся туги,  
Нічю ж кожного додому  
Розносили слуги.

*Д р у г а п і с н я*

**ГОСПОДАРСТВО**

Одна гора високая,  
А другая нижче;  
Хто своїх музик не має,  
Той у пальці свище.

Поки пили, балювали  
У царя в покою,  
Цілий день той був бог Перун  
В поганім настрою.

«Хто не був ніколи богом,  
Той нехай сміється:  
Се життя не так легеньке,  
Як кому здається.

Рано встане: до снідання  
Росу тра кропити,  
Місяць до хлівця заперти,  
В сонці натопити.

Тут чортяк, нічний марі  
У мішки затикать,  
А там зірок тю-тю! тю-тю! —  
В курятник іскликать.

Кожда пташка, кождий хрущик,  
Слон чи то блощиці,  
Має рано свій прожиток  
З божої скарбниці.

А вже як устануть люди,  
Там така содома,  
Що від вереску не тямиш,  
Чи всі в тебе дома.

Хто не мав ніколи в вусі  
Мухи, ні мурашки,  
Той не знає Перунові  
Ранні придибашки.

Там-то крику, там благання,  
Що аж вухо в'яне:  
Сей співа, зітхає, шепче,  
Той псалтиру тягне.

А чого хотять від мене,  
Годі й пригадати;  
Одурів би, хто б усе те  
Хтів запам'ятати.

Сей здоров'я, ся дитини,  
Тої хліба й омасти,  
Ті, щоби я не позволив  
У фабриках прясти.

Сей блага, щоб його сіну  
Я поміг сушиться;  
Тої знов, щоб його корові  
Поміг отелиться.

Сей мужик дошу благає,  
Щоб лен ріс в коліно;  
Другий знов погоди просить,  
Аби сохло сіно.

Сей тепла, а той морозу,  
Третій хоче зміни;  
Сьому хліб щоб дорогий був,  
Тому низькі ціни.

Що старих баб створив я,  
Страх мені як гидко!  
Як не лишать мене мучить,  
Витрошу їх швидко.

Грім їх бий! Щоб не заклясти,  
Вже моя неzmога.  
Най коза дасть мало вдою,  
Вже біжить до бога.

Сам ніхто не хоче дбати,  
Лиш за все б молився,  
Мов той бог йому одному  
До служби згодився.

Тут сушити, там мочити,  
Тут гноїти поле;  
Сю свиню лічи: об'ївся,  
Ну, і колька коле!

Ся мене дні й ночі мучить:  
Замуж вийти ласа;  
Сей блага, щоб його жінка  
Швидко простяглася.

Той в лотереї виграти хоче,  
Молиться до неба;  
Ті ж, що асекурувались,  
Тим пожежі треба.

Ах, падлюки! Коб не був я  
Надто добротливий,  
Здруцкав би вас на повидла,  
Як гнилії сливи!»

Нюх табаки спресердя!  
Мов з гармати чихнув,  
Аж заблиско, загриміло,  
Дощ на землю жбихнув.

Ой так, брате! Богом бути,  
То нелегка справа!  
Бріксен насупроти сього —  
Се чиста забава.

Пізно вніч, як стихло в світі,  
Люд покинув рити,  
Хтів Перун неборачисько  
Люльку закурити.

Поки в свою «дебрецинку»  
Пхав «султана» стиха,  
Ну ж йому читать канони  
Пані Перуниха!

«Вже ж я за дверми крізь шпарку  
Чула правду щиру,  
Що сказав ти через драба  
Царю Владимиру.

Ей, не дрись з царем! Говорю,  
Ти слухать не хочеш:  
З тим опозиційним духом  
Ще в нещастя вскочиш.

Кождому ти в очі бризнеш,  
Що на думці, зично,—  
Тим-то кождий є твій ворог.  
Чи ж се політично?»

А як жінка так воркоче  
І лає раз по разу,  
Не лиш мужа, й бога може  
Довести до сказу.

Ах, Перун, Перуночку,  
Жаль тебе і шкода.  
Завтра ж бо тебе чекає  
Пресумна пригода.

Ой, Перуне нещасливий,  
Як ти міг в тім тоні  
Наганьбить царя і пана  
Так без церемоній?

Ой, Перуне, що ти здумав,  
Нещасливий боже?  
Утірай! Бо як спіймають,  
То й грім не поможе.

### *Третя пісня*

#### **Воєнний суд**

Боже! Бути поліцейським,  
Там-то вжитки гарні!  
Кого хоче, того вхопить,  
Пре до буцегарні.

Кождий мусить його чити;  
А хто не до шмиги,  
За зневагу поліцейських  
Махай до хурдиги!

Чтіть же, діти, поліцейських!  
Хто нарушить права,  
Тому ззаду патиками  
Заплатить держава.

Вислухайте в осторогу  
Сей мій спів умильний,  
Що напроти поліцейських  
Сам пан-біг безсильний.

Ось ведуть його вже в путах,—  
Він іде, мов курка,  
Два його за плечі тягнуть,  
Третій ззаду штурка.

«Лиш ведіть мене по гумнах,—  
Таж я під надзором!  
Не робіть мені по місті  
Привселядний сором!»

Та на гумнах Перуниха  
Якраз на потоці  
Випирала Перунятку  
Щось там на сорочці.

Як пізнала свого мужа,  
Наробила крику;  
З мокрим праником напалась  
На його опіку.

Але Перун добродушний  
Сам її втишає:  
«Сховай, жінко, меч до піхви,  
Час мій наступає».

В Перунихи ї поліцейських  
На гумні йде звада,  
А в дворі законовідів  
Над Перуном рада.

І вже Перун у кайданах  
Ліг у цюпі спати,  
А юристам параграфів  
Годі підшукати.

Бо той, хто давав закони,  
Не гадав ніколи,  
Щоби цар міг навіть бога  
Взять на протоколи.

Вранці входить апеляц'я  
До царя тривожна,  
Що закону на Перуна  
Підшукать не можна.

Цар лиш глипнув, потім крикнув:  
«Ви осли нездарні!»  
По воєнний суд посланців  
Вислав до касарні.

Суд воєнний се змайструє,  
Мов з'їсть з маслом каші,  
Бо він має всі закони  
В однім патронташі.

Суд воєнний на цивільний  
Дивиться звисока:  
Він не судить по законах,  
Лиш шах-мах від ока.

Суд воєнний — вовче горло,  
А жолудок щуки;  
Чи хто винний, чи невинний,  
Проковтне без муки.

Суд воєнний, мов той творець,  
По одному слові  
Присуд правоно закріплений  
Мав напоготові;

«На основі прокламацій  
Зверхньої команди  
І законів найновіших  
Карної куренди,

За зневагу маєстату —  
Злочин капітальний,  
За спротивлення, непосух,  
Викрик неморальний

Присуд став: на шнур Перуна  
За гак зачепити,  
Та ми з ласки дозволяєм:  
У Дніпрі втопити.

Та на пострах непокірним  
Так з ним має бути:  
Прив'язать за хвіст коневі  
Й до ріки тягнути».

Був там ще в тюрмі газетник,  
Також гарна квітка,—  
За те, що кпив собі з бога  
І не вірив в дідька.

Суд його при тій нагоді,  
Щоб не було свару,  
Засудив ураз з Перуном  
На ту саму кару:

#### *Четверта пісня*

#### **ПЕРУНІВ ЗАПОВІТ**

Слухайте, християни любі,  
Ту сумну пригоду,  
Як скінчив свій вік божище  
Руського народу.

В кого серце падто чуле,  
Най заткає уші  
І най змовить отчепашик  
За померші душі.

Приплели його за ноги  
До хвоста кобилі,  
Тягнуть шутром чи болотом,—  
О, нещасні хвилі!

За ним того газетника  
По ровах і скалах  
На хвості волік жорстоко  
Препоганий валах.

Так їх царські ті катюги  
Дуже збиткували:  
Всі калюжі у Києві  
Ними вимітали.

Притягли їх аж над воду,  
Схляпаних, як шмата,  
І в Дніпрі їх потопили,  
Як сліпі котята.

І без сповіді, як лутри,  
Вони повмирали,  
Лиш останнє помазання  
З болота дістали.

Сам то я не був при тому,  
Лиш читав ту штуку,  
Що списав про сеє Нестор  
Внукам на науку.

«Так-то йде на сьому світі,  
Все минає з часом;  
Нині ти святим та божим,  
Завтра свинопасом.

Нині вам, боги-сараки,  
Люд кадила палить,  
А завтра вас, наче сміття,  
У калюжу звалить.

Нових богів собі творять,  
Що їм більш догодні:  
Кого вчора повісили,  
Той їм бог сьогодні.

Все минуше на тім світі,  
Навіть царство боже,  
Мов трава, перетривати  
Над свій час не може.

Лиш царі та самовлада,  
Та сльота понура  
Потрива віки-вічні,  
Як юхтова шкура».

Так Перун промовив, поки  
Віддав богу душу;  
Так я чув — як брешуть інші,  
Й я брехати мушу.

Сам я се не виссав з пальця,  
Мушу знать ретельно,  
Бо за се б я на Шпільбергу  
Опинився певно.

На Шпільбергу, на Куфштайні  
Страх твердеє ложе;  
Навіть пташки там співають:  
«Царя храни, боже!»

Хто царя чтить і рот хрестить,  
Мине злу пригоду,  
А хто не чтить, той буде пить  
Вічно голу воду.

### *П'ята пісня* **БЕЗБОЖНІСТЬ НА РУСІ**

Так дійшло з малої речі  
До важкого діла:  
Руський люд лишивсь без бога,  
Церква повдовіла.

Нам би се було байдуже,  
Невелика хиба:  
В нас сьогодні кождий ксьондзик  
Зробить бога з хліба.

Та руснаки тої штуки  
Ще тоді не знали,  
Як втопили свого бога,  
Іншого не мали.

Страх пішов по всім народі:  
Світ скінчиться живо!  
Бо ніхто не чув від предків  
Про такеє диво.

Та світ все одинакий, люди  
В нім не роблять зміни:  
Плюпъ хоч сто разів у море,  
Не зіб'еш в нім піни.

I на Русі без Перуна  
Все старим порядком  
Бігла світова машина,  
Як по маслі, гладко.

Старші люди умирали,  
А родились діти;  
Чесні люди йшли до праці,  
А п'яниці — пити.

Вишні к Петру достидали,  
К Матці мак з города;  
Як дощу доволі впало,  
То була погода.

Сонце тільки вдень світило,  
Місяць тільки внічку;  
Вліті всякий прів, зимою  
Грівся у запічку.

Жито треба було сіять,  
Хмиз ріс сам під плотом;  
Працював мужик руками,  
Але шляхтич ротом.

Хто платив, той між панами  
Уважався своїм;  
Голод стравами втишали,  
А спрагу напоєм.

Ріки всі бували мокрі,  
А тверде каміння,  
А халупник все балакав:  
«Багач без сумління».

Шляхтич не братався з тими,  
Хто простого роду;  
Але шинкарі мішали  
До горівки воду.

Молоді ходили швидко,  
А старі помалу;  
За кожду хвилину втіхи  
Йшла хвилина жалю.

Хто мав мало, того ссали  
Ще п'явки довіку;  
Мудрих людей було мало,  
А дурнів без ліку.

Хто жебрак був за Перуна,  
Жебрав і потому,  
А хто був душа правдива,  
Того гнали з дому.

Бо світ все одинакий, люди  
В нім не роблять зміни:  
Плюнь хоч сто разів у море,  
Не зіб'еш в нім діни.

То й на Русі без Перуна  
Все старим порядком  
Бігла світова машина,  
Як по маслі, гладко.

Та за теє попсувалась  
Церковна машина,  
Бо попам у їх млиночку  
Луснула пружина.

Хлоп — то хитрий лис від роду  
До крайньої нитки —  
З того втоплення відразу  
Вимацав пожитки.

Перестав шістки давати  
На служби, та треби,  
Та молебні, бо нема, мов,  
Пана-бога в небі.

На всеночне не ходили,  
Водосвят не стало;  
З голоду дяки вмирали,  
Попам спасло сало.

Стали діятися чуда:  
Кров текла з ікони,  
Чиста панна породила  
Чотири дракони.

Бачили знаки на небі  
Невидющі люди,  
А баби вже голосили,  
Що судний день буде.

Бачили знаки на небі  
Й на землі з'явиська,  
А баби вже голосили,  
Що потопа близька.

По весіллі народилось  
Дитя за чверть літа:  
Пухирі купуйте, люди,  
На потопу світа!

### *Шоста пісня*

#### **Авдієнція**

Владимир сидів на троні  
В своїй резиденції  
На звичайній, всім доступній  
Своїй авдієнції.

Тиск міністрів, тайних радників,  
Двірської голоти —  
Стали просто муж при мужі,  
Як коли у плоті.

Коло них, зігнувшись луком,  
Мов осли ті в парі,  
Препокірненько клячали  
Пани секретарі.

В руках пера, при чересі  
Чорнило в петлиці,  
І прив'язаний іззаду  
Мішок на петиці.

Позаду пани жандарми,  
Царські очі й руки,  
Зладили про всякий случай  
Добру лавку й буки.

А на площі перед троном  
У страху і скруси  
Петенти вірнопіддані  
Лежали на пузі.

Та сей раз на авдієнції  
Надзвичайно шумно,  
Бо зійшлося з цілої Русі  
Духовенство тлумно.

Тут попове і дякове,  
Що співають в хорі,  
Тут паламарі й біскупи,  
Навіть провізори.

З ними остання послуга:  
Гробарі, сестриці,  
Дзвононарі і свічоносці  
Й баби-проскурниці.

Ось туркочуть барабани:  
Най усякий слуха,  
Що цар зволив відчинити  
Свої світлі вуха.

Тут усі ті божі слуги  
В однодушній снілці  
Ну ж зітхати, нарікати,  
Наче погорільці.

Всі попове і дякове,  
Що співають в хорі,  
І паламарі й біскупи,  
З ними й провізори.

Тут остання вся послуга:  
Гробарі, сестриці,  
Дзвонарі і свічоносці.  
Й баби-проскурниці.

«Що вам треба?» — цар питає  
Під навісом синім.  
А вони всі в один голос:  
«Гинем, пане, гинем!»

Тут попівство шле з-між себе  
Царю депутац'ю,  
А один за всіх промовив  
Ось яку орац'ю:

«Славний царю Владимире,  
Хоч повік владай нам!  
Та як вбив нам пана-бога,  
Іншого надай нам!»

Нам все одно, сей чи той бог,  
Який-будь най буде,  
Щоб лиш був хтось, перед ким би  
Мали боя люде.

Особливо хлоп без бога,  
Наче звір, озлиться,  
Ще й не буде мав до кого  
За царя молиться.

Мусить хтось пускати на хлопа  
Грім, і град, і хмару;  
Нам без бога жити незмога,—  
Бога дай нам, царю!»

Очевидно, ся промова,  
І розумна, й щира,  
Трафила у саме серце  
Царя Владимира.

Мав він серце страх м'якеньке,  
Як всяке панятко,  
Бідненький, не міг би вбити  
Навіть і курчатко.

«Не турбуйтесь, мої вірні!  
Лиш держіть присягу.  
Вашу просьбу зволю взяти  
Під зрілу розвагу».

### *Съома пісня*

#### **МІНІСТЕРСЬКА РАДА**

Вечором сидять міністри  
В тайнім кабінеті;  
Тут був бог проти звичаю  
Перший на тапеті.

В головному у всіх думка  
Тут була тотожна,  
Що без бога з простолюддям  
Видержать не можна.

Але далі у дрібницях  
В самім лоні ради  
Виявилися, так як всюди,  
Дві різні засади.

Стара школа похваляє  
Службу при дотації,  
А новіша всюди хоче  
Найму й ліцитації.

Пан міністер справ внутрішніх  
Мовив: «Світливий зборе!  
Об'явім в газетах конкурс,  
Буде й діло скоре.

Зголосяться кандидати  
Без зайвої праці,  
І цар вибере, хто ліпші  
Мав кваліфікац'ї».

Пан міністер загораничний  
Радив стежку пряму:  
«У чужих газетах справі  
Тій зробить рекламу:

Бо не буде чей ні в кого  
При оцій обсаді  
Й думки, щоб домашній дехто  
Сів на тій посаді.

Лиш молодика нізащо!  
Старших є немало,  
Що в практиці й хлопістиці  
Зуби поз'їдали.

Тож не слід для честі краю  
На рублі скупиться,  
Хай про сее відповідно  
Знає заграниця».

Та міністр фінансові —  
Се народ упертий,—  
Той хотів, щоб тут прилюдний  
Конкурс був одвертий.

А хто буде з всіх найменше  
За працю жадати,  
Тому треба безоглядно  
Сю службу надати.

Ще й з умовою: всі срібні  
І золоті предмети  
Із церков в потребі будуть  
Братись на монети.

Лиш коби папери в курсі  
Вдергати а1 парі,  
Се найстарше, а все інше,  
То лиш лярі-фарі.

Будівель міністер радив:  
Поки сі аларми,  
Із монастирів хоч де-де  
Поробить казарми.

Поки місце обсадиться,  
Цар повинен перший  
Мати хоч якийсь пожиток  
Із тої перерви.

Пан міністер судівництва  
Та ще мав додати,  
Щоб прилюдно у газетах  
І про те згадати,

Що новий бог по контракту  
Має довг приймити:  
За кожду присягу ложну  
Зараз громом бити.

Бо то кождий парх вже нині  
З царської причини  
Бреше, присягає й суд весь  
Підійма на кпини.

З дивним планом виступає  
Міністер освіти:  
Щоб ту божеську посаду  
Вдові полишити.

Вона ж може на свою руч  
Взять собі в підмогу  
Проворного єзуїту  
Чи муллу якого.

Се, мовляв, дешеве буде  
І піде до ладу,  
І він сам ім в перших хвилях  
Де в чім дасть пораду.

А він зроду був попович,  
То й гадав, що вміло  
Сам під фірмою вдовиці  
Поведе се діло.

Міністер війни балакав:  
«Діловодство боже  
Кождий з старших генералів  
Попровадить може.

Він привик до дисципліни  
І царя ме читити,  
А ще й скарб йому не буде  
Пенсії платити.

З всіх найліпше б се потрафив  
Маршал Комішпетер;  
Він в тім майстер, щоб на хлопство  
Пускати «доннерветтер».

Ще йому там для концепту  
Можна приділити  
Деякого літерата,  
Щоб в письмі був битий.

Так зведем попівство з військом  
Під одну команду,  
І зорганізуєм цільно  
Ту церковну банду».

Пан містєр поліційний  
Без шуму, в секреті  
На письмі подав проект свій  
В замкненім пакеті.

Бо поліція, як кицька,  
Рада в пітьмі ходить,  
А прилюдне ясне світло  
Й на очі шкодить.

Хоч проект свій запечатав,  
Та най трупом впаду,  
Як не вгану, що цареві  
Він дав за пораду.

Певно, сповідь езуїтів,  
Чистець від припадку,  
І покору, і терпливість  
При вині й оплатку.

Рай по смерті в товаристві  
Ангелів крилатих,  
Всяка влада походить з неба,  
Тлум чортів рогатих.

## **ҚАМАРИЛЬЯ**

Як у всіх царів, так малась  
І на Русі сила  
Старша над всі міністерства —  
Двірська камарилья.

Хай нам Франца Шумавського  
Мине зла пригода!  
Він сказав, що камарилья  
Є женського рода.

Ще ж Владимир був і ласий  
На той довгий волос;  
Володів, як лев, мужами,  
Жінками, як кнороз.

Одну жінку мав норманку,  
А одну грекиню,  
Дві мав чешки, обі лепські,  
Одну болгариню.

Ще й метресок мав принцесок:  
Триста у Білграді,  
Двісті в селі Берестові,  
Триста в Вишеграді.

А крім тих казарм де-не-де  
Ще якийсь фільварок:  
Кацик в Гессен-Каслю стільки  
Не має каварок.

А тітки ще, матірки ще  
До них доложити,  
А із їх сповідниками  
Все те помножити:

О, була се камарилья,  
Наче Чімборассо.  
То сенат усе готовий,  
Мов у ятці м'ясо.

О, було ж там кандидатів,  
Та було протекцій!  
Як боги топити, там аж  
Цар набрався лекцій.

Всі на нього напирали,  
Кожда інше верзла,  
Мало голова цареві  
З того не обмерзла.

Ввечір Клим старий приходить  
Царя візувати,  
А цар ну ж йому свій клопіт  
Весь оповідати.

Клим старий у всім цареві  
Наймудріше радив,  
Камарилью і міністрів  
Він за ніс провадив.

«Климцю, Климцю, хоч ти вибав  
Нас із сеї звади!  
Я, бідак, із тим жіноцтвом  
Дать не можу ради».

А Клим, як лиш цар роздягся  
І в постелю вклався,  
В урядовую газету  
З чобітъми подався.

Став їм щось там диктувати —  
Чобіт під пахою:  
«Як се завтра там не буде,  
То вам курти скрою».

А на другий день ввесь Київ  
Здивувавсь немало,  
Як в газеті урядовій  
Ось яке стояло:

«В ім'я царського величчя,  
Що владіє краєм,  
На вакантне місце бога  
Конкурс отвираєм.

Ближчі вказівки й умови  
Пани кандидати  
В міністерстві поліційнім  
Можуть оглядати».

Розлетілася та новість,  
В куций стиль одіта,  
По телеграфічних дротах  
На всі кінці світа.

А за день по всьому світі,  
Наче бджоли в леті,  
Забриніли телеграми  
В кожніській газеті.

В Римі патри кардинали  
«Під червоним Раком»  
Покріплялися щорана  
Вином і араком.

Пан кардинал Шамшуліні  
Тільки моргнув оком,  
На «Augsbürger Allgemeine»  
Кидається скоком.

Дав налить Lacrymae Christi  
Склянку двоквартяну,  
Вихилив і зараз рушив  
Впрост до Ватікану.

Там, не стукаючи, з шумом  
Вбіг він до покою,  
Розбудив отця святого  
Тою новиною.

Скочив папа, ще й сорочки  
Не зустиг надіти,  
А вже крикнув, щоб ладнались  
На Русь єзуїти.

Дав усіх їх на дорогу  
Гостро підкувати  
І велів для них окремий  
Марш скомпонувати.

ЄЗУІТСЬКИЙ МАРШ

Благословенно ім'я —  
У Києві хапатня.

Агнче божий, вземляй гріхи міра —  
Настане там наша віра.

I во вишніх богу слава —  
Той Владимир — то розсява.

Ізбави нас адських мук!  
Не пускаймо його з рук.

Хваліте його во звуці струн!  
Наш бог послушніший, ніж Перун.

I сошедшаго со небес —  
Наша віра покірна, як пес.

Воплощеніє твоє предивно —  
Вір в те, що розуму противно.

Свят, свят, свят господь Саваос —  
Усіх новаторів на стос.

Іже премудрістю вся сотвори —  
Всі газети чорт бери!

Достойно і праведно есть —  
Старим часам усяка честь.

Богоглаголивий Аввакум —  
Ліпша глупота, ніж ум.

Вся сили небесния да поють —  
Тут уже нам віри не дають.

О, дражайшая паче злата —  
Руснаки будуть нам вірить, як телята.

Тебе бога хвалим —  
А ми на Русь валим.

Гріх ради отпущення —  
Щоб нам там спеклась печеня.

Ісполнь небо і преісподня —  
Там нам буде масниця щодня.

Во превишнія палати —  
Масно Істи, довго спати.

Создателю всея твари —  
Почекайте-но, кав'яри!

Рцем всі, от всея душі рцем —  
І до балика бігцем.

Поєм всемирную славу —  
Наш живіт стравить кожду страву.

Слава во вишніх богу! —  
Сім фунтів м'яса мало на одного.

Ім'я твоє превознесу —  
Як нема шинки, з'їм ковбасу.

Царю небесний, душе істини —  
Збан вина п'ю до дна без захлистини.

Славу твою кто может ізречи —  
Кухарка добра вдень і вночі.

О ізбраний сосуде,—  
Щоб лиш не бачили люде.

Возвеличися, аки Сара,—  
Хто не вміє робити чудес, той нездара.

Будет же нощ і тьма —  
Коли грошей нема.

І сотвори душу його, ідіже —  
Як дають, то бери, що влізе.

Війну предо мною єсть мой гріх —  
Сам не давай нікому, лиш бери у всіх.

Возрадуємся і возвеселимся воны!  
Найбільш нам приносить пекельний  
вогонь!

Всяческая мимо ідуть, аки сінь —  
А ми все перебудем. Амінь.

### *Десята пісня*

#### **КОНКУРС**

Віє вітер чорноморський,  
Аж стежами шумно;  
Збігаються до Києва  
Кандидати тлумно.

Віє вітер від заходу,  
У Києві тьмиться;  
Кожда віра себе хвалить,  
А з іншої кпиться.

Вислав папа декрет з Рима,  
Печать, як талірка:  
«Що та грецька віра варта?  
Що в калачі дірка.

Жадна церква, яко церква  
Не єсть безумовна,  
Римська церква між усіми  
Найбільше церковна».

Царгородський патріарха —  
Печать, наче миска:  
«Не вір, царю, антихристу,  
Бо він брехні бризка.

Жадна церква, яко церква  
Не єсть безумовна,  
Грецька церква між усіми  
Найбільше церковна».

І синедріон рабинський  
«Шулем-шулем,— пише,—  
Не вір грекам, ні римлянам,  
Чти Мойсея вище.

Жадна церква, яко церква  
Не єсть безумовна,  
Та жидівська між усіми  
Найбільше церковна».

Та-бо й муфтій магометський  
Дреться, як репета:  
«Геть побий ті пси невірні,  
Держись Магомета!

Жадна церква, яко церква  
Не єсть безумовна,  
Мусульманська між усіми  
Найбільше церковна».

В царськім дворі на Подолі  
Пси за кістю гризуться,  
Так і тії різні секти  
На конкурсі жрутися.

Чорт там знає всі їх назви,  
Але як честились,  
З того руські перекупки  
Багато навчились.

Отоді був добрий празник  
На факторі й служки:  
Пили юшку із окрайців,  
Іли все пампушки.

А що їм на тім конкурсі  
Там звіла пшениця,  
Відтоді їх називають  
«Божа зарваниця».

## ТИРОЛЬСЬКІ ЕЛЕГІЇ

### I

Світи, місяченьку,  
Світи помаленьку  
З-поза сірих мряк!  
Як тобі сей Бріксен сподобався?  
Ну, не крився так!

Стій ще, не спішися,  
Крихту зупинися,  
Не кладися спать,  
Щоб я міг з тобою хоч годину  
Побесідуватъ.

Не тірольське бидло —  
Се по мові видно,  
Місяченьку мій!  
Не бійсь, я не жаден «treu und bieder»,  
Я тут лиш в тюрмі!

### II

Я із того краю,  
Де музики грають,—  
Грав я на трубу,  
А вона на злидні  
Тих панів у Відні  
Вибуркла зо сну.

Щоб їм в шовку й злоті  
По тяжкій роботі

Було тихо спать,  
В одну нічку глупу  
Шлють жандармів купу,  
Щоб мене узять.

Північ вже минула,  
Саме третя була  
Година лишень,—  
Край моєго ліжка  
Став жандарм, як свічка,  
Каже: «Добрий дены!»

При ліжку жандари,  
Далі комісари  
В чесній параді:  
Золоте ковнір'я,  
А на чаках пір'я,  
Та й ще при шпаді.

«Ну-ко, годі спати,  
Пане літерате,  
Просимо вставати!  
Хоч гості нічнії,  
Ми не є злодії,  
Ми царський уряд.

Здоровлять у Відні  
Вас, панове гідні,  
Сам Бах цілує.  
«Чи здоров?» — питаете,  
Ось вам посилає  
Листячко своє».

В ясний час чи в темний  
Я все дуже ченний.  
«Ох, простіть,— кажу,—  
Славні мої гості,  
Що я лиш в сорочці  
Тут при вас лежу!»

Але Джока чорний,  
Мій бульдог моторний,  
Як не зчинить крик!

Англійський апортус —  
На свій Habeas согріз  
Він від малку звик.

Вже ось-ось сердитий  
Мав переступити  
Один параграф;  
На преславну владу,  
Кинувшися ззаду,  
Гаркнув: «Гаф! гаф! гаф!»

Я не думав много,  
Як жбурну на нього,  
Царський Gesetzbuch!<sup>1</sup>  
Дзяявкнув, захістався,  
Під ліжко сховався,  
Запер в собі дух.

### III

Як підданий, братку,  
Звик я до порядку,—  
Та й мороз був, страх!  
Тож очнувшись трохи,  
Я надів панчохи  
При славних панах.

Аж тоді те кляте  
Листя став читати —  
Є в мене ось там!  
Знаєш урядову  
Ту німецьку мову,—  
Прочитай і сам.

Пише Бах до мене,  
Наче лікар вчений,  
Що в чеській землі  
Нездорохо жити,—  
Клімат відмінити  
Конче тра мені.

---

<sup>1</sup> Книга законів (нім.). — Ред.

Що в Чехах не гарно,  
І душно, і парно,  
Дим гіркий і пиль,  
Смрід страшний із тої  
«Октройованої»,  
Реакційна гниль.

То він добре дбає,  
Бричку посилає  
По мене отсе,  
Що на кошт державний  
В край здоровий, славний  
Мене понесе.

Ще й жандарми, брате,  
Муть мене благати,  
Не щадячи слів,  
Якби честь величню  
Через скромність злишню  
Я принять не хтів.

#### IV

Що робить — не знаю!  
А ще звичай маю  
Глупий, їй же ну!  
Жандарам, поліц'ї  
Нічого на світі  
Відмовить не втну.

А ще й пан Дедера,  
Друг мій не від вчера,  
Просить поспішать:  
«Маєм ще одного,  
Так, як вас, самого  
Нині з ліжка взять.

Ніяких пакунків,  
В дорогу лаштунків  
Не треба вам брать;  
Вас буде держава,

Мов мати ласкава,  
Кормить, зодягать.

Поки чеським краєм,  
Тайком їхатъ маєм».  
Я сказав: «Авжеж!»  
Що то чемність може!  
Хоч тебе жре ѹ гложе,  
Радо шию гнеш.

І ще дав тепера  
Мені пан Дедера  
Много мудрих рад,  
Як в різні моменти  
Бахові пац'енти  
Мають знати лад.

Вабить і благає,  
Мов Сирена грає,—  
Чоботи я взув,  
Вдяг камізельчину,  
Сурдут, кожушину,  
А штани забув.

Коні і жандарми  
Ждуть вже коло брами,  
Кличуть: «Гей!» та «Гов!»  
«Ще хвилинку, братця,  
Дайте попрощаться,—  
Буду враз готов!»

v

Місяцю, рогачу!  
Ти жіночу вдачу  
Добре мусиш знать.  
Що з ними на віку  
Горя чоловіку,—  
Не тобі казать.

Ти дивився стиха  
Не так много лиха,

Не так много чвар,—  
Біль і сум подібний  
Знаєш ліпш, ніж бідний  
Брат наш газетяр.

Мати, сестри, жінка,  
Донечка Зденчінка,  
Дитятко мале,  
Коло мене стали  
І тихо ридали...  
Лишенько мое!

Хоч я з горем зневаєсь,  
Твердо гартувався,  
Хоч старий козак,—  
Та в тій хвилі, звісно,  
В грудях стало тісно,  
В очах темно так...

І я сквално, братку,  
Шапку-подебрадку  
На чоло натис,  
Щоб «раби лукавих»  
Моїх сліз кривавих  
Не достереглись.

Бо жандари вражі  
Край дверей на стражі  
Стали, наче мур,  
Прибравши по праву  
Сю сумну юву  
В ціарський бордюр.

## VI

Трубки голос в'ється,  
Туркотять колеса,—  
В Іглаву шлях наш;  
За нами ж, аби ми  
Дешо не згубили,  
Верхи скаче страж.

Он там видно трошки  
Костелик боровський  
На горі самій.  
Глипнув він на мене:  
Крізь вікно замлене:  
«Ти се, синку мій?

Тож при мні тут близько  
Є твоя колиска!  
Тож ти в мні хрестивсь!  
Вікарю старому  
Служив в божім дому  
І пильненько вчивсь.

А від мене, сину,  
Ти пішов в чужину,  
Щоб вогню добуть.  
Щоб містам і селам  
Світочем веселим  
Освічати путь.

Як то час збігає!  
Тридцять літ минає,  
Як знав тебе я!  
Але ж, синку, пробі,  
Що се там при тобі  
За процесія?..»

## VII

Іглаву минав я,  
А все думку мав я:  
У Шпільберг, чи ні?  
Над Дунаєм синім  
Куфштайн став мов клином  
В голові мені.

Аж коли остався  
Куфштайн — щоб запався! —  
Праворуч від нас,  
Я почув, що в горах  
У альпійських зворах  
Приємніш сто раз.

Глупа та їзда є  
Тому, хто не знає,  
Де їде й за чим?  
Гір краса, гра тої  
Трубки поштової —  
Все брехня і дим.

Всюди віз мазали  
Та перепрягали —  
Матері їх біс!  
Радше б підмазали  
В Відні й поладнали  
Той державний віз!

Лиш одна встанова  
Славна, ані слова,  
А то телеграф!  
Все він перед нами,  
Де ми стати мали,  
Шпарко вісті слав,

Щоб поліц'я, брате,  
Мов старанна мати,  
Де станем на ніч,  
Нас могла приймити,  
Ліжко постелити,  
Натопити піч.

У Будейовицях —  
Се сказать годиться —  
Я з Дедером пив,  
І мені — не фрашки! —  
Він чотири фляшки  
Мельнику купив.

Чи в нім непривичний  
Дух патріотичний  
В той час підступив?  
Чи бажав він, братку,  
Ізб про Чехи згадку  
Я в вині втопив?.

Мельницьке вино  
Випив я давно,  
А тепер італьське п'ю весь час,  
Та в обох, мій сивий,  
Є той сам бурливий,  
Бунтівницький кvas.

### VIII

А тепер, мій друже вірний,  
Киньмо тон сей елегійний,  
В героїчний перейдім!  
Про таку тобі погоню  
Пісню я тепер задзвоню,  
Що й чортам не стид би всім.

З Рейхенгалю до Вайдрінгу  
Мусиш знати дорожинку  
По тій кручі кам'яній?  
Всі ціарські інтимати  
Її розоктроювати  
Не потрафлять, брате мій.

Там-то гори, там-то скелі!  
Величиніші, ніж усеї  
Глупоти людської гнет;  
А край шляху карколомна  
Западня така бездонна,  
Як військовий наш бюджет.

Темна ніч, немов святая  
Наша церква. Шлях крітає  
Вниз, немов з підра на тік.  
«Стій!» не вспів Дедера крикнуть,  
А втім, коні як не смикнуть,—  
Геп! і впав з кізла візник.

Вихром коні почвалали,  
Мов чорти за ними гнали,  
Віз по скелі торохтить,  
А візник лежить та й крехче,  
Потім сів і огник креше,  
Щоб хоч люльку закурить.

Стрімко вниз, мов із дзвінці!  
Віз, мов хвіст той у лисиці,  
Вправо шасть і вліво шасть!  
Бачиться, ось-ось з розгону  
Нас в яку діру бездонну  
Всіх ураз в архів віддасть.

Ах, а я був наче в раю;  
Гріх чи два, а я не знаю  
Раю більшого над сесь,  
Коли бачу, як боїться  
Наша славная поліц'я,  
Туманіє і трясесть.

Втім, прийшла мені на гадку —  
Біблій чтець я пильний, братку,—  
Йони приключка сумна,  
Як його в тяжкую скруту,  
Щоб втишити бурю люту,  
В море кинули з судна.

«Кіньмо жереб,— повідаю.—  
Поміж нами, я гадаю,  
Дуже грішний хтось сидить.  
Кого вкаже жереб, треба,  
Щоб для перепросин неба  
Мусив з воза вискочить!»

Ще не встиг я се сказати,  
Поліційники й чекати  
Жереба не хтіли... Гов!  
Зо страхом безумним в серці,  
Вирвавши з повоза дверці,  
Поскакали стрімголов.

Ах, зрадливий світе, клятий!  
Он в рові, задравши п'яти,  
Славна варта вся лежить,  
Арештант же у повозі  
Сам-саміський по дорозі  
Четвернею гордо мчить.

Ах, ти, власте, мудра власте,  
Що народи хочеш пасти,  
Мов телята на шнурку,  
А ѿ на те твоя несила,  
Штири коні без вудила  
Кермувати у візку!

Без вудил, без пошталльона,  
В пітьмі — западня бездонна  
Покрай шляху без поруч,—  
Так чвалав я сам в повозі,  
Наче вихор по дорозі  
Із отих альпійських круч.

Гей, чи то ж мені боятись  
Із життям на ласку здатись  
Полохливій четверні?  
Я ж — австрійський обиватель!  
Що ж ще гіршого, созадель,  
Може статися мені?

Так я з зимним супокоєм  
У гарячім серці своїм,  
Із цигарою в устах,  
Мов цар гордий і здоровий,  
Просто перед дім поштовий  
В добрих причвалав думках.

Зараз — взір всім арештантам —  
Без опіки й стражі сам там  
Повечеряв я з смаком,  
Поки варта знакомита,  
Вся обдряпана, оббита,  
Пришильгукала пішком.

Спав я смачно, але власти  
Невгавали всю ніч клясти  
Та стогнати залюбки;  
Арніку на рани клали  
Та горівкою мазали  
Пооббивані задки.

Отакий кінець тієї  
Епопеї! Я до неї  
Не додав ніщо й на зуб,  
І ще нині у Вайдрінгу  
Потвердить тобі все, синку,  
Пан поштмайстер Далеруп.

## IX

В Бріксені ми стали,  
Більше вже не мали  
В дорозі пригід.  
Начальство тюремне  
Видало за мене  
Дедері лиш квіт.

Ся паперу картка  
Замість мене шпарко  
До Чех побіжить,  
Мене ж сіромаха  
Двоголова птаха  
В кігтях тут держить.

Лиш тюремна влада,  
Ключники ѹ громада  
Жандармерії,  
Се мої пригожі  
Ангели сторожі  
В тій Сиберії.

## ЦАР ЛАВРІН

Був собі старенький  
Цар добрячий раз;  
Се було давненько  
І не близько нас:  
Штири гори і три моря сині  
Ділять Чехи від тої країни,  
Де він берлом тряс.

У ірландськім kraю  
Жив той цар Лаврін.  
Ей, то гарну казку  
Знаю я о нім!  
Сип-но, жінко, в кухоль варенухи,  
А ви, хлопці, тихо, наче мухи!  
Я вам розповім.

Досі люд ірландський  
Лавріна хвалить,  
Бо не був він здиця,  
Ні захланний жид:  
Чужу працю гарбать мав за сором,  
Люд не мучив рекрутським набором,  
Бідним давав жить.

Лиш одну мав хибу  
Той предобрий пан,  
Що на голярів був  
Дуже злий тиран:  
Лиш раз в рік він стригся й підголявся,  
В довгих патлах і кудлах пишався,  
Мов кудлач-баран.

Та ще гірш бувало:  
Лиш яр скінчиться,  
І голяр обголить  
Царській лиця,  
Жде на нього дивная заплата,  
Та не сріблом, але з руки ката:  
Шнур, шибениця.

Дивувались люди,  
Гризла всіх та вість,  
Що сей цар предобрий  
Мав такую злість.  
Та що цар дасть, те йдять підданці,  
Так привикли з часом і ірландці  
Сю глодати кість.

Голярі лиш звикнуть  
Не могли ніяк,  
Бо та шибениця  
Кепський має смак!  
Та що діять? Терпи, що припало!  
Бо для бунту їх було замало,—  
Бачив сее всяк.

Тож рік в рік бувало,  
Як лиш май почнесь,  
Сходиться на раду  
Цех голярський ввесь:  
Там кидали жереб сумовитий,  
Кому стригти Лавріна, й голити,  
Й висіти прийдесь.

Випав жереб, випав:  
Літом Кукулин  
Мав царя голити,  
Удовиці син.  
Як почула се вдовиця-мати,  
Аж зомліла, почала ридати:  
«Ах, мій Кукулин!»

Послужив цареві...  
Взяв його вже кат,  
Щоб криваву плату

За ту службу дать.  
Аж тут мати крізь тлум люду пхаєсь,  
Що є сили квапиться, хапаєсь,  
Щоб за ним благать.

«Царю, ах, се син мій,  
Мій єдиний рай!  
Пробі, молюсь к тобі:  
Милосердя май!  
Я ж без нього бідна сиротина!  
Згину радше я сама за сина,  
Лиш його віддай!

Царю, пане любий,  
Чи ж се людський лад:  
Се хлоп'я невинне  
Щоб повісив кат?  
Муж мій згиб у службі краю того,  
А ти хочеш отсе й сина моого  
В мене люто взять?

Ні, ти нелюд, царю,  
Безсердечний жрець:  
Рік в рік через тебе  
Гине молодець.  
Пусто, дурно, лиш за царські вуси  
Кат невинно чоловіка дусить!  
То ти наш отець?»

Тут царя — о диво!  
Стид тяжкий пройняв;  
Та ще більш він в серці  
Милосердя мав.  
Не розгнівавсь, лиш зітхнув глибоко,  
Слізьми жалю заперлилось око,—  
Зупинить казав.

Всім велів геть вийти,  
Крім Кукулина;  
Сей іде к цареві  
Блідий як стіна.  
Цар на троні, зняв свою корону...  
«Ну-ко, синку, наблизись до трону,  
До балдахину!

Присягни й довіку  
Виявить не смій,  
Що в волоссю бачив  
На главі моїй!  
Буде вік твій радісний, не чорний:  
Доки жити, будеш ти придворний  
Царський брадобрій».

Рад присяг хлопчина,  
З волі скористав...  
Швидко вчула мати,  
Яким паном став.  
Царя голить день в день перед світом,  
То цар більше голяра вже літом  
Вішати не казав.

Тішилися люди:  
Добрий цар Лаврін!  
Лиш одну мав хибу,  
Та й ту справив він,  
Та ще більше, ніж ввесь люд ірландський,  
Цех славетний цирульно-голярський  
Тішився з тих змін.

Вже голяр на царськім  
Брика оброці;  
Радується мати  
На кождім кроці:  
Вже на фраку орден променистий,  
Злоті звізди, вишивані лиштви,  
Бритва при боці.

Та що варті звізды,  
Золотистий фрак,  
Коли в серці горе,  
Наче гострий гак?  
Що в волоссю криє цар патлатий,  
Про се вічно, як той гріб, мовчати  
Мусить неборак.

Гусоньки гегочуть,  
Лебеді мовчуть;  
Хто скрить хоче тайну,

Голярем не будь!  
Рот голярський, як млинок, теркоче,  
Що лиш знає, виповісти хоче,  
Язичок, як ртуть.

«Ах, мій любий сину,  
Що в тебе за гриж?  
Вдень нема спокою  
І вночі не спиш!  
Був ти втішний, личенько рум'яне,  
А се зблід, все тіло чахне, в'яне...  
Що тобі? Скажи ж!»

«Мамочко, для мене  
Ради вже нема». —  
«Синку, хто питає,  
Той багато взна.  
Є тут в лісі скитник-чудотворець,  
Усіх людських болів переборець, —  
Він твій біль злама».

Мовив дід у лісі:  
«Знаю я твій гнет:  
Ти голяр, мій синку,  
І знаєш секрет,  
Та не смієш зрадити нікому...  
І не буде легше серцю твому,  
Аж се скажеш геть!

Близ села Вікłова .  
При спливі двох рік  
Є верба дуплова  
Вже предовгий вік:  
Ій ти шепни в тиху нічну пору  
Свою тайну, — скинеш з серця змору;  
Се єдиний лік».

Зараз в ніч голяр наш  
З дому в путь махнув,  
Знать, чи дід рік правду,  
Чи, бува, брехнув?  
Нашептавши все вербі дупластій,  
Що цар криє в кучмі тій кудластій,  
Він здоров вернув.

Швидко після того,  
Як подужав він,  
Пир бучний задумав  
Справить цар Лаврін.  
З всього краю панночки і пані  
Поз'їдждались, прошені і звані,  
К царю на поклін.

Був обід, а потім  
Ряд блискучих зал  
Заповнився гістьми,  
Розпочався бал.  
А на тую радість превелику  
Цар замовив чеськую музику,  
Щоб гулять не жаль.

З чехів дома якось  
Невеликий слід,  
Та зате в чужині  
Повен їх ввесь світ:  
Музиканти, возні, арф'яници,  
Комісари, сірники з Сушиці —  
Де лише їх ніт!

Йшли на бал музики,  
Аж пан Червічок  
В поспіху від баса  
Згубив протичок;  
А як стали в Віклоні край броду,  
Зуздрів тую превелику шкоду  
В устю двох річок.

При вербі дупловій  
Став він, думав щось...  
«Чи шукать кілочка?  
На бал спізнимось!  
Прут з верби вріж — направлена шкода!»  
А що з того вийшла за пригода,  
В сні б не приверзлось!

Вдрав цареві штуку  
З басом — ух, ух, ух!  
Як на балі смиком

Дав по струнам рух,  
Рявкнув бас, все в залі заглушає:  
«Цар Лаврін осячі вуха має!  
Цар є довговух!»

Тут Червічка з басом  
Вивергли за пліт.  
Ta вже вішать баса  
Пізно і не слід...  
Так-то тайна, за яку на стричку  
Мерли хлопці, завдяки Червічку  
Розійшлася в світ.

Що ввесь світ від баса  
Вже дізnavся вмить,  
Не було резону  
Під волоссям крить;  
Тож почав наш цар по тому балі  
Довгі вуха вже не в футералі,  
А явно носить.

А як стих гармидер  
По якімсь часі,  
To царя ще ліпше  
Полюбили всі:  
Всім здалось ще й краще, по-лицарській —  
Довгі вуха при короні царській  
В їх цілій красі.

Тут кінчиться повість.  
Віват цар Лаврін!  
Стриг і брив до смерті  
Його Кукулин.  
Бо не взнав цар, як то донеслася  
Його тайна басові, а з баса  
На великий дзвін.

Не всі такі верби,  
Як та в Віклові,  
Не такі й баси всі,  
Як Червічкові,—  
Тож як ме вас чим яzik свербіти,  
Нащепчіть се, мої любі діти,  
Вербі дуплові!

## ІЗ ДРІБНИХ ПОЕЗІЙ

### I. ДУМКА НА БАТЕЛЬОВСЬКІЙ ГОРІ

Вмирає сонечко, вмирає,  
За гори до німців спадає  
і тане.

Шумава та наша кривава  
Тужливо за сонцем до німців  
ще гляне.

Гук дзвонів над нами лунає  
І край ввесь навіки лягає  
до труни.

Над села, міста, понад ріки  
Мла, наче завій той жалібний,  
знай суне.

Вмирає народ мій, вмирає,  
І ангели-сторожі линуть  
від нього.

І книгу життя люду моого  
Господь замика в сю хвилину  
навіки.

Останній син краю в зневірі  
Оперся край муру німого  
на лірі;

Спів жалю скінчився, і з муру  
Співак впав в могилу враз з краєм  
і ліра.

Вмираєм! Вмираєм! Вмираєм!  
І сонце за гори спадає  
і тане.

Лиш наша Шумава кривава  
Тужливо за сонцем до неба  
ще гляне.

1841—1844.

## II. МОЯ ЗВІЗДА

Як маленьким ще я був,  
Ні на чім не зневася,  
То любив я кождого,  
Світ мені всміхався.

Радо татка слухав я,  
Радо слухав мами,  
І з сестричкою лічив  
Зорі, що над нами.

Одну знала матінка,  
Що так любо зирка:  
«Подивись, Карольчику,  
Отсе твоя зірка».

Знав я свою зірочку,  
Часто з нею грався:  
«Зірко, зірко, зірочко,  
Тут до мене стався!»

А як школи перейшов,  
То став атеїст я,  
І не вірив в бога, в рай,  
В пекло, ані в піст я.

І про зірку я забув,  
Про матусю свою,  
Небо теж загнівалось,  
Затяглося млою.

І сховалась зірочка  
За хмарні коверці,  
І блукав по світі я,  
Пусто було в серці.

Аж коли тебе пізнав,  
Юлечко-пташатко,  
Знов побачив зірочку —  
Твоє серденятко.

Моя зірка давняя  
Вже на нас не зирка:  
З вірою дитячою  
Згасла й моя зірка.

1846—49

### III. ПИШЕ НАМ ШУЗЕЛЬКА

Пише нам Шузелька  
З Франкфурта стихонька:  
«Ходіть німцям помагати,  
Бо їх коле колька».

Ой ви, німці, хами,  
Не граємо з вами,  
Що собі ви наварили,  
Висьорбайте сами.

Німеччина ваша,  
Але Чехи наші,—  
Не дуйте нам із Франкфурта  
До чеської каші.

Бо Франкфурт здригнеться,  
За шапку візьметься,  
Як чеський лев з'їжджить вуса,  
Хвостом замахнеться...

Гей, *festina lente*,  
Швабський парламенте!  
Дамо тобі на прочисток,  
Жди лиш, сакраменте!

1848

## IV. ДЕСЬ ТОГО НЕ ВИДКО

Що нас радувало, десь того не видко,  
І не має того, що нам втішно.  
Що нас радувало, панам було гидко...  
Ой, нема вже того, що нам втішно.

Що ж се за устава без сойму, без права?  
Що ж се за устава — стан облоги?  
Се така устава — як суха отава,  
Як суха отава й міх полови.

Все таке нам сунуть, що лиш тільки плюнуть.  
Все дають нам більше,— ой, данини.  
Самі октройки, на шию верівки...  
Годі вже терпіти! К чорту з ними!

1850

## V. ҚИТИЦЯ

Віє вітерець реакційненський,  
Біжить Франтичок та до Дунаю,  
Набира води до подебрадки:  
Водою надплiv уряд до нього,  
Урядець красний, чорно-жовтенький...  
Ой, став Франтичок уряд лапати,  
Гепнув, ой, гепнув між два стільчики.

«Ой, коби я знов, уряде масний,  
Що б я міг тебе справді дістати,  
Я б радше державсь аристократів.

Ой, коби я знов, уряде масний,  
Що ти б міг мені на все лишитися,  
Зрадив би я всю демократію.

Ой, коли б я знов, уряде масний,  
Що можеш-таки втекти від мене,  
Я б таки держав з демократами».

1850

## VI

Все то, все то, все то так і виглядає,  
Що пан Шварценберг у конституц'ю грає.  
Все то, все то, все то так і виглядає,  
Що він в конституц'ї пута накладає.

Той стан облоги, се не дурниця,  
З часом в систему має зміниться;  
І все та хвиля ближче та ближче,  
І конституц'я на ладан дише.

Шкода того часу, як то ми повстали,  
Як ми конституц'ю мов у сні дістали!  
Шкода того часу, як то ми повстали,  
Що ми вас тоді не знали!

Були б ми вас знали та на віз наклали,  
Вивезли за межу, там вас висипали!  
Шкода того часу, як то ми повстали,  
Що ми вас тоді не знали!

1850

## VII НА ХЛІБ МИ ПРАЦЮЄМ

На хліб ми працюєм, чужий ним пасеться,  
Ми гірко бідуєм, а він з нас сміється.  
Чекай же ти, враже, урвесь тобі раз,  
Не вічно ж ти мусиш сміятися з нас!

Чи так то, чи сяк то, а все якось буде,  
Про пару драбів тих не вигинуть люде;  
Таж сонце не світить лиш на пустоцвіти,  
А ми тебе, німче, не хочем терпіти!

## VIII. ПІСНЯ ЧЕХІВ З р. 1850

Зле, матінко, зле,  
Шварценберг іде!  
Один іде генерал,  
Другий іде кардинал —  
Зле, матінко, зле!

Зле, матінко, зле!  
Шварценберг іде:  
Один держить карабаш,  
Другий клепче «Отченаш» —  
Зле, матінко, зле.

Зле, матінко, зле,  
Шварценберг іде:  
Один із них архипіл,  
А другий дурний, як чіп,—  
Зле, матінко, зле!

## IX. ВІЧНЕ ЖИТТЯ

Не журись, душе моя,  
Що наш вік короткий,  
І що там по смерті дастъ  
Нам пан-біг солодкий.

Безконечний світу круг,  
Невгамовне діло,  
І бессмертний є твій дух,  
І бессмертне тіло.

Що люд смертю назива,  
То ще не кінчина,  
Се лиш так, як запада  
В театрі куртина.

Дзінь-дзінь дзвоник... Се значить:  
Акт один скінчився,  
І вид сцени на момент  
Навісом закрився.

Передягнуться грачі,  
Кождий в іншій ролі,  
Але актів вічний біг  
Не стає ніколи.

## Х. ГРІБ

Синку, не все одно,  
Де в гробі лежати:  
Не давай же на цвинтарі  
Себе поховати.

Не знайдеш там честі:  
Як бур'ян здоровий,  
Спасуть тебе кожде літо  
Попівські корови.

Краще в самотині  
Дай себе зложити  
І вели на своїм гробі  
Липку посадити.

Під липкою, синку,  
Весело лежати:  
З весни будуть на ній гарно  
Пташечки співати.

Як зацвіте в липні  
Та липка крислата,  
То сідатимуть під нею  
Хлопці і дівчата.

Липка з тебе виссе  
Соку медового,  
Пильні бджілки зберуть меду  
До вулия свого.

То й по смерті, синку,  
Будеш мати славу:  
Будуть панночки тобою  
Солодити каву.

## IЗ ЕПІГРАМ

### I

Чесному грозить тільки голод,  
Злодію тільки шибениця;  
Чеський письменник може похвалитися:  
Йому грозить голод і шибениця.

### II

Павлу гірше, Петру ліпше —  
Зависні, мовчіть!  
Єретикам дав бог розум,  
А попам живіт.

### III

Не йди, Грицю, на лід з паном,  
Знай се в осторогу:  
Пан поховзнесеть, а за нього  
Хлоп зламає ногу.

### IV

Кождий свій пай робить,  
Любий пане мій:  
Хлоп із гною жито,  
А ти з жита гній.

## V

Доказує щоили ксьондз добродій,  
Що розум наш по райськім плоді  
Без помочі бога  
Не стойть нічого.

Панотче, правда! Що там довго править,  
Я вірю вам, що більше вірю навіть;  
Ваш розум і з поміччю бога  
Не стойть нічого.

## VI

Чи диво, що п'ять риб і п'ять хлібів  
П'ять тисяч люду наситили раз?  
Адже ж се чудо ще й до наших днів  
Живить так много тисяч чорних ряс.

## VII

Питаєш, чи Йона, пророк ніневітський,  
Був місіонер єзуїтський?  
Ні, не міг бути. Ось в чім хиба:  
Проковтнула Йону риба;  
Єзуїт же, ручу вам,  
Проковтнув би рибу сам.  
Не був єзуїт, бо та риба безвісна  
Три дні його мала в нутрі і не трісла.

## VIII

Ах, оригінальність! Як же  
Я за нею тужу!  
Усі люди йдуть по мості,  
Я піду в калюжу.

## **IX. ПРОФЕСОР ІСТОРІЇ**

Зна історію — повірте мені,  
 Середні віки посередині,  
 Стародавню всю позабув уже,  
 До новітньої не дійшов іще.

## **X. АКАДЕМІЯ ПРИРОДНИЧИХ НАУК**

Наша академія  
 Від свого породу  
 Раз у раз досліджує,  
 Спитує природу:  
 Тільки, братця, в тім біда,  
 Що природа не відповіда.

## **XI**

Бог-батько дав нам заповідей десять,  
 Щоб у рай ввійти,  
 А церква, мати наша, скоротила  
 Їх в одну: «Плати!»

## **XII. МІЗАНТРОП**

Щоб від чортівських вас спсти покус,  
 Всю кров свою пролив за вас Ісус;  
 Та я, коли найдуть на мене злі хвилини,  
 За вас не дав би навіть трохи сlinи.

## **XIII**

«Що тобі не мило, не чини другому,  
 Знай се, любий сину!» —  
 Говорив учитель школяру малому,  
 Торгаючи за чуприну.

## XIV

Не стає нам для театру  
Чотириох речей дрібничних:  
Дому, публіки, акторів  
І поетів драматичних.  
Тож на акції, панове, раджу вам  
Будувати чеській музі храм.  
А як акцій купу пустите між людьми  
І цегол багато виробите в лет,  
То акціонер вам кождий зараз буде  
Аktor, публіка або поет.

## XV

Здавен-давна цар російський  
Позволя своїм дворянам:  
«Можеш мати душ хоч тисяч,  
Тільки розуму не тра нам».

## XVI

Ягоди з одного поля  
І Самсон і Гнат Лойоля:  
Один менше, другий більше  
Напустив лисиць у збіжже.

## XVII. НАПИС НА ЄЗУЙТСЬКІЙ КОЛЕГІЇ

Люляй, люляй, чеський краю!  
Спи тихенько, ти мій раю!  
Ніч надходить! Люленьки!  
Прилетіли лилики.

## XVIII. ЗГОДА

Кличете до згоди з наміром таємним:  
«Те роби, чого захочем ми!»  
Та я собі тую згоду так толкую:  
«Чого хочу я, робіте ви».

## XIX. НАСЛІДКИ БИТВИ НА БІЛІЙ ГОРІ

Поки в Чехах єретикам  
Було м'яко й тепло,  
Вони мали в Чехах небо,  
А по смерті пекло.

Аж як, Фердінанде другий,  
Нам надав тебе бог,  
То ми мали в Чехах пекло,  
А по смерті небо.

## XX. ЧЕСЬКА МОЛИТВА

Святий Яне Непомуку,  
Май над нами свою руку:  
Най на нас бог зробить,  
Що зробив на тобі,  
Щоб язик наш також  
Не зогнів у гробі.

### ПОЯСНЕННЯ

1) Б р і к с е н — кріпость у південнім Тіролі, одно з місць, де за часів абсолютизму карались найтяжчі переступники, головно політичні.

2) Ш п і л ь б е р г — кріпость у Моравії, також місце кари тяжких злочинців. Ще в 60-х роках туди посылали злочинців також і з Галичини, так що в устах нашого народу назва цього місця, перероблена по-нашому на «Грай-гору», ввійшла в приповідку.

3) К у ф ш т а й н — кріпость у Горішній Австрії, також місце кари для тяжких злочинців.

4) А l р а г і — біржевий термін, значить дослівно: на рівні. Держати курс цінних паперів al ragі значить: дбати про те, щоб вони в грошовім торзі мали таку ціну золотою чи срібною монетою, яка написана на них (номінальна). За часів абсолютизму кредит Австрії був так підірваний, що державні папери ніколи не могли довести до такої ціни.

5) Л я р і - ф а р і — італійська фраза, значить: пусте балакання.

- 6) М у л л а — мусульманський духовний.
- 7) М а р ш а л К о м і ш п е т е р — таке було жартливе прозвище князя Віндішгреца, що в червні 1848 р. яко губернатор Чех велів бомбардувати Прагу, а восени того ж року облягав і бомбардував Віденські ворота.
- 8) Гавлічек натякає тут, очевидно, на роль, яку при австрійськім міністрі Меттерніху грав талановитий, але безхарактерний письменник Генц.
- 9) К а м а р и л ь я — дослівно: комірка; в 1848 році так називали придворну партію, що завзято противилася усім поривам народів до свободи і вживала різних інтриг та поганих способів, щоб задушити революційний дух.
- 10) Ф р а н т і ш е к Ш у м а в с ь к и й — автор чеської граматики.
- 11) Г е с с е н К а с с е л ь — одно із німецьких удільних князівств. Німецькі князьки в ту пору славилися неморальним життям.
- 12) Ч і м б о р а с о — гора в Америці, в тодішніх географіях подавалася як найвища гора на землі.
- 13) «A u g s b u r g e г A l l g e m e i n e Z e i t u n g» — звісна ліберальна газета, мала в цілій Європі славу задля багатства і докладності своїх відомостей, про які тоді, в часах цензурного тиску, було дуже трудно.
- 14) L a c g u t a C h r i s t i — рід вина, дослівно: христова сліоза.
- 15) М у ф т і й — магометанський духовний.
- 16) Т г е и и н д b i e d e г — вірний і щирий, так звичайно титулували себе прихильники реакції і абсолютизму в Австрії.
- 17) H a b e a s с o g r u s — англійський закон, що запевнює кожному нетикальність особи і домашнього вогнища без судового вироку.
- 18) О к т р о й о в а н а — тобто надана самим правителством, а не ухвалена парламентом, австрійська конституція з [дня] 4 марта 1849 не була введена в життя і протягом 1850 році не була формально скасована.
- 19) М е л ь н и к — місто в південній Чехії; в його околиці продукують вино, зване мельницьким.
- 20) I н t i m a t a m i (довіреними писаннями) звались цісарські розпорядження, видавані для самих владів і не призначенні для загальної відомості.

21) Шузелька — німецький публіцист родом із Чехії; перед 1848 роком — гарячий противник абсолютизму й емігрант, в 1848 р. був членом франкфуртського парламенту; пізніше був довгі літа борцем за федеральний устрій Австрії і рівноправність народностей.

22) Festina lente — латинська приповідка, значить: квапся помалу.

23) Оця пісенька — жартлива переробка звісної «Китиці» з «Короледворського рукопису», переробленої на нашу мову Шашкевичем. Хто був той «Франтичок», виведений героєм сеї переробки, може нам бути байдуже; пісенька має і без того свій загальнopsихологічний інтерес.

24) Князь Шварценберг — був президентом реакційного міністерства, що від 1849 р. взялося на розвалинах революції заводити абсолютизм і за десять літ довело Австрію на край загибелі.

25) Сім'я Шварценбергів — найбагатша магнатська сім'я в Чехії і, мабуть, у цілій Австрії. Назва Шварценбергів нерозривно зв'язана з многими найпоганшими і найсумнішими картами австрійської історії.



ІЗ  
СЛОВАЦЬКОЇ  
ПОЕЗІЇ





## *Само Халупка*

### **КОЗАЦЬКА ПІСНЯ**

Гей, я вояк з роду,  
Козачка мя мала,  
Над моєю колискою  
Фана повіала.

Фана повіала,  
Труб громіло много,  
На війну козацтво  
Звало батька моого.

Гей, летіли діти  
Козацького роду,  
Летіли до бою  
За свою свободу.

Вірний батьків коник  
Сам вернувся з бою,  
Жаль зв'ялив тяженький  
Добру матір мою.

Жаль зв'ялив як рожу,  
Зламану в розцвіті,—  
Я малий лишився  
Сирота на світі.

Ой, загине в полі  
Липка та розлога,—  
Без вітця, без мами  
Сиротина вбога.

Не дала загинуть  
Та моя родина,  
Взяли сиротину  
Козаки за сина.

Взяли не за сина,  
За рідного брата,  
Виховали з мене  
Козаченька-хвата.

Дали вони мені  
Гостру шаблю збоку,  
Дали кониченька  
Доброго до скоку,

Щоб я кониченьком  
Гнав татар по полю,  
А шаблею сік їм  
Голови додолу.

В їх рядах рицарських  
Як любо гуляти!  
Як в орлячім стаді  
Юному орляті.

Гей, я вояк з роду,  
Не згину в спокою,  
Згину за народ свій  
У святому бою.

За його свободу  
І за славу гожу  
Радо молодую  
Голову я зложу.

На коні, не в ліжку  
Смерть мене догонить;  
Як з коня звалюся,  
Шабелька задзвонить.

Шабелька задзвонить,  
Сурма заспіва ми,  
Викопають яму  
Козаки шаблями.

Тут на сон довічний  
Зложать браття милі,  
Хоругов козацьку  
Встромлять на могилі.

Хоругов козацька  
Світу сповіщає:  
«Тут козак по боях  
В славі спочиває».

Зі словацького оригіналу  
перекладено д[ня] 2 липня 1883,  
досі не друковано.

100% of the responses to  
the first question were  
negative.

100% of the responses

KOMEHTAPI





Одинадцятий том вміщує вибрані поетичні переклади І. Я. Франка з російської, польської, чеської та словацької літератур, здійснені протягом 1876—1916 рр. Разом з перекладами сюди увійшли передмови, післямови та коментарі до них І. Франка.

Тексти розташовано за цими літературами, а в межах кожної з них — за часом створення перекладів. Більшість перекладів подається за останніми прижиттевими виданнями.

Автографи зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Далі зазначатимуться фонд, номер та одиниця збереження автографа.

Книжки з особистої бібліотеки І. Франка зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. У примітках подається скороочено: особиста бібліотека І. Франка, №.

## ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

**Вечірня дума.** В оригіналі: «Выхожу один я на дорогу...». Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів. І. Вибрав і видав І. Франко», Львів, 1879, Дрібна бібліотека, V, с. 5 (далі: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», Львів, 1879).

Збереглася написана невідомою рукою копія перекладу (ф. 3, № 398/ХХІХ) з правкою та приміткою Франка, зробленою в останні роки життя: «Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 5». Переклад мав увійти до рукописної збірки «Думи і пісні європейських поетів. Переклади і наслідування. 1876—1916» (далі: «Думи і пісні...»), яку І. Франко підготував до друку, але її видання не було здійснене. Перероблений варіант перекладу вперше надруковано у виданні: І. Я. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 14. К., Держлітвидав, 1955, с. 270 (далі скороочено: Твори, г., с.).

Порівняно з авторизованою рукописною копією в першодрукці є деякі відмінності, зокрема:

рядки 1—4: Сам-самотній по дорозі йду я:  
Ген блищить дорога кремінна;  
Тиха ніч; простір глас бога чує,  
І з звіздою гуторить звізда.

рядок 16: Віддих тихо підіймав ми грудь.  
рядок 20: Дуб хитавсь, шумлячи надо мнов.

Подається за авторизованою рукописною копією (ф. 3, № 398/ХХІХ).

Сусідка. Назва в оригіналі: «Соседка». Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнаніших європейських поетів», Львів, 1879, с. 23—24.

Збереглася рукописна копія перекладу, зроблена невідомою рукою (ф. 3, № 398/ХХХ), з правкою і приміткою І. Франка: «Писано в р. 1878, друковано в тій самій збірці, ст. 23—24». Цей варіант перекладу зроблений в останні роки життя для кн.: «Думи і пісні...»; вперше був надрукований у виданні: Твори, т. 14, с. 271.

Порівняно з авторизованою рукописною копією у першодруці є відмінності стилістичного та правописного характеру, зокрема:

рядок 2: А в тюрмі ми день роком стається,—  
рядки 5—6: Вже б давно мя заїла ся клітка,  
Не будь люба у мене сусідка...

рядок 17: Ось на мене «вна» поглядом вергла,  
рядок 20: Дзяпканістий ся зсунув платок.  
рядок 23: Видно, думка гризе її важка,—  
рядок 28: Враз линемо в широкі степи.  
рядок 32: Я зумію упоратись сам.  
рядок 33: Но ніч вибери темну до того...

Подається за авторизованою рукописною копією (ф. 3, № 398/ХХІХ).

### M. O. МОРОЗОВ

М о р о з о в Микола Олександрович (1854—1946) — російський революціонер-народник, учений і поет. Протягом 21 року був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці, звільнений звідти 1905 р. Написав спогади «Повести моєї життєї», збірку віршів та багато праць з хімії, фізики, астрономії, математики. З 1932 р. почесний член АН СРСР.

Дума. Назва в оригіналі: «Памяті 1873—1875» («Я врагами давно погребен...»). Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнаніших європейських поетів», Львів, 1879, с. 17—18. У перекладі немає останніх восьми рядків оригіналу, починаючи від слів: «Трудно жить, чтоб порой не дрожало...».

Збереглися автограф (ф. 3, № 216, арк. 11, з кінця), на якому зазначено: «М. Н.», і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 398/ХХІ), зроблена невідомою рукою, з авторською правкою та приміткою: «Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 17—18». Рукою І. Франка розкрито ініціали «М. Н.»: «Із Миколи

Морозова», потім цей напис викреслено та залишено: «Із М. Н. (з російської, і. «Дума»). Цей варіант мав увійти до зб.: «Думи і пісні...». Вперше його було надруковано у кн.: Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко. К., Вид-во АН УРСР, 1956, с. 226.

Між автографом, першодруком і авторизованою рукописною копією перекладу є деякі відмінності стилістичного та правописного характеру. Наприклад, у автографі (ф. 3, № 216):

рядок 1: Вороги мя давно поховали,

Переклад здійснено за кн.: «Із-за решетки», Женева, 1877, с. 65—67, що зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 670).

Подається за авторизованою рукописною копією перекладу (ф. 3, № 398/XXXI).

В тюрмі. Назва в оригіналі: «В доме предварительного заключения». Вперше надруковано М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 4-9, с. 40, за автографом (ф. 3, № 398/XXXI).

Збереглися два автографи перекладу: автограф 1878 р. (ф. 3, № 216, арк. 11, з кінця), вперше надрукований у кн.: Літературна спадщина, т. 1. Іван Франко, с. 228, та автограф останніх років життя (ф. 3, № 398/XXXI), вміщений у зб. «Думи і пісні...», з приміткою: «Писано в р. 1878, досі не друковане».

Порівняно з автографом останніх років (ф. 3, № 398/XXXI) в автографі (ф. 3, № 216) такі різночitання:

рядок 4: Тихо, без діла, без мислі сидять.

рядок 8: Так як ума, ні сумління.

рядок 9—12: Як тим горіхам в твердій їх лушпині,

Так ось вигідно тут й нам за стінов.

Розкіш, та й годі! Ми в тій скалубині.

Сильні, проворні, що мухи зимов!

Переклад здійснено за кн.: «Із-за решетки», Женева, 1877, с. 63, що зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 670).

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXI).

«Культура» — щомісячний громадсько-політичний журнал. Виходив у Львові. З листопада 1924 до червня 1927 р. (№ 1—42) був неофіційним органом Комуністичної партії Західної України. У 1927 р. журнал потрапив до рук націонал-ухильницької групи в КПЗУ. У вересні 1934 р. видання журналу припинилося.

### М. О. НЕКРАСОВ

Над перекладами творів з М. О. Некрасова І. Франко працював з 1879 р. до останніх років життя.

Крім перекладів творів Некрасова, вміщених у цьому томі, збереглися чорновий автограф (ф. 3, № 462) перекладу вірша «Не ридай так безумно над ним...» і автограф (ф. 3, № 216, арк. 27, з кінця) перекладу перших 13 рядків з «Крестьянки» (поема «Кому на Русі жити хорошо?»), які подаються нижче.

В автографі (ф. 3, № 462) пошкоджені перші три рядки. Переклад третьої строфи вільний, рядки 3—4 цієї строфи закреслено:

Не [ ] ридай над ним!

Ах [ ] [мо]лодому:

Пок своїм до [ ]ом брудним

Нехибна погань не прилипла д'ньому

На колінки при труні ось клякни,  
Вінцем вкраси чоло зів'яле,—  
Не встид уклякнуть перед ним! Згани,  
Що многі-многі в легшім бою впали.

Згани, як наших найліпших людий  
Ім'я не раз чернили плями,  
(А він без змази ясний і твердий  
Дійшов до гробової ями).

Тепер, коли холодная могила  
Над ним грудьми лягла,  
Тепер не знеславить його ім'я  
Ні помилка, ні злість, ні сила.

Не скажу я, що в нього не було  
Гордої і буйної волі,  
Но знаєш, хто людей любив над всею,  
Більш жизні, більше слави свої.

Той не задумайесь втеряти  
І славу добрую свою,  
Коли такою жертвою свою  
Людей із пут мож розкувати.

В житті нас темні зупиняють сили,  
Хто хід ослаблив не волік,  
Перед дверми тюрми або могили?  
Не ходять в парі слава й довгий вік.

І руська слава здавна тих вінчає,  
Що тут недовгий час живуть,  
І руський люд о них примівку має:  
В щасливця ворог умирає,  
А в бідолахи приятелі мрутъ.

Автограф (ф. 3, № 216, арк. 27, з кінця) вміщено в загальному  
зошиті кінця 70-х — початку 80-х років:

СЕЛЯНКА. Поема Н. Некрасова.  
ЧАСТКА I. ДІВУВАННЯ

Щасливо діувалося мені,— родина добра вся,  
Не напивав[сь] отець,  
У тата-мами я жила, мов у Христа за пазухов,  
Не знаючи біди.  
Отець, уставши досвіта, бувало, доню ласково  
Пробудить,— брат приспіве, збираючись на панчину:  
«Мотронко, уставай!  
Уже на світ займа[ть]ся, мир божий богу молиться,  
Вставай, сестро, не спи!»  
Пастух уже з скотиною погнався; за малиною  
Пішли дівчата в бір.

Плугатарі до поля йдуть, і цюкотить топір.  
А мати рідна котлята попряче, змиє; вискоблить

Переважна більшість перекладів зроблено за виданням: Н. Некрасов. Стихотворения. Ізд. пятое. Спб., 1869—1873, що зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 709, 710).

Рідні сторони. Споминки поміщицького сина. Назва в оригіналі: «Родина». Вперше опубліковано М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 4-9, с. 39—40, за автографом (ф. 3, № 463). Перекладаючи поезію Некрасова, Франко опустив окремі місця оригіналу — від рядка 15: «Воспоминание дней юности — известных...» до рядка 40: «Что дрогнул сам палач, заплакавший ошибкой», а також від другої частини рядка 45: «Ах, няня! Сколько раз...» до рядка 51: «И грудь моя полна враждой и злостью новой...».

Зберігся чорновий автограф (ф. 3, № 214, арк. 114, 118), який знаходиться у рукописному зошиті 1879—1882 рр., а також чистовий автограф (ф. 3, № 463) за підписом: «Переклав Еудаймон».

Порівняно з автографом (ф. 3, № 463) в автографі (ф. 3, № 214) такі різночитання:

- рядок 1:       І ось їх виджу знов, знакомі ті місця,  
рядок 3:       Плило посеред учт, безмисності та чванства,  
рядок 9:       Но де ненависть ту в душі я крив часом  
рядок 22:       А все, що ми життя опутало відрана,  
рядки 24—26:   Усemu почин ту, в тім моїм ріднім краї!..

З обрадженням по нім мій погляд блудить вкруг:  
Я рад, що стято в пень дуброву онопару,

Подається за автографом (ф. 3, № 463).

Признання. В оригіналі: «Из Ларры. Я за то глубоко презираю себя...». Вперше надруковано в книжці: Літературна спадщина, т. I. Іван Франко, с. 230, за автографом (ф. 3, № 214, арк. 120).

Збереглися два автографи. Ранній автограф (ф. 3, № 214) знаходиться в рукописному зошиті 1879—1882 рр. В кінці перекладу рукою Франка зазначено: «Некрасов. 6. XI».

Пізніший автограф (ф. 3, № 398/XXXVI) з правками І. Франка, зробленими в останні роки життя, вміщено в зб. «Думи і пісні...». Під текстом перекладу є примітка І. Франка: «Писано в р. 1881, досі не друковано».

Порівняно з автографом (ф. 3, № 398/XXXVI) в автографі (ф. 3, № 214) такі різночитання:

- рядок 1:       Я глибоко за те сам собов погорджаю,  
рядок 7:       Що до тридцяти літ ось сяк-так я дожив,  
рядки 9—10:   Щоби дурні мені поклонялись до ніг,  
                  А і розумний часом щоб позавидіть міг!  
рядок 12:       Що протратив свій вік, не люб'ячи нікого,  
рядок 13:       Що бажаю любви, що весь світ я кохаю,  
рядок 15:       І що злість против зла в мні міцна і гірка,

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXVI).

**Невижатий загін.** Назва в оригіналі: «Несжатая полоса». Вперше надруковано у виданні: Твори, т. 14, с. 286—287, за автографом (ф. 3, № 214).

Збереглися два автографи. Автограф (ф. 3, № 214, арк. 120, 118) вміщено в рукописному зошиті 1879—1882 рр. Автограф (ф. 3, № 398/XXXVI) з правками і приміткою І. Франка: «Писано в р. 1881, досі не надруковано», вміщено в зб. «Думи і пісні...».

В автографі (ф. 3, № 214) є такі відмінності порівняно з автографом (ф. 3, № 398/XXXVI):

- |              |   |
|--------------|---|
| рядок 7:     | Важко хилитись ажень до землі,  |
| рядок 10:    | Птиця ненаїсна жре нас, толочить,                                     |
| рядки 17—18: | Чень, не на тое ж орав він і сіяй,<br>Щоби нас вітер осінній розвіяв? |
| рядок 22:    | Але спромігся над сильнов роботов.                                    |

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXVI).

**Бричка.** Назва в оригіналі: «Тройка». Перекладено перші 8 рядків оригіналу. Вперше надруковано у кн.: Літературна спадщина, т. 1. Іван Франко, с. 231.

Зберігся автограф (ф. 3, № 214, арк. 59, з кінця), який знаходиться в рукописному зошиті 1879—1882 рр.

Подається за автографом.

В селі. Назва в оригіналі: «В деревне». Вперше надруковано в журн. «Світ», 1881, ч. I, с. 10—11, під псевдонімом *Мирон\*\*\**. В перекладі відсутні перші 16 рядків оригіналу, від слів: «Право, не клуб ли воронього рода...» до слів: «Ветер смирился: пройдусь до полей...», та останні рядки — від слів: «Завтра раненько пойду на охоту...».

Збереглися автограф (ф. 3, № 214, арк. 59—61) з датою: «11/XI—80» та рукописна копія (ф. 3, № 398/XXXIV) з правками І. Франка, зробленими в останні роки життя. Ця копія вміщена в зб. «Думи і пісні...». Під текстом зроблена авторська примітка: «Писано при кінці 1880 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. I, ст. 10—11».

Між автографом і рукописною копією є відмінності стилістичного та правописного характеру, наприклад в автографі (ф. 3, № 214) читаємо:

- |           |                                       |
|-----------|---------------------------------------|
| рядок 8:  | Ну-ко послухаю я їх розмову...        |
| рядок 45: | Хто довезе ми дровеца?                |
| рядок 50: | Вір ми, сердешна, ураз слізьми миюся, |

Подається за авторизованою копією (ф. 3, № 398/XXXIV). «С в і т» — літературно-науковий і політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові з 1881 по 1882 р.

**Княгиня Трубецька. Поема.** Назва в оригіналі: «Русские женщины. Княгиня Трубецкая». Вперше надруковано в журн. «Світ», 1881, ч. 4, с. 66—68; ч. 5, с. 83—86, під псевдонімом *Мирон\*\*\**, з поясненням І. Франка: «Примітка до поеми «Княгини Трубецька».

Збереглася рукописна копія перекладу (ф. 3, № 398/XXXV) з правками І. Франка, зробленими в 1914—1916 рр., та приміткою:

«Переклад писано весною 1881 р., друковано тоді ж у часописі «Світ», ч. 4, ст. 66—68, і ч. 5, ст. 83—86. На кінці пер[екладу] тої часті на ст. 68 була додана нотка, покладена тепер під початком тексту». Цю останню редакцію вміщено в зб. «Думи і пісні...». Зберігся автограф аркуша з назвою перекладу (ф. 3, № 211, арк. 19, з кінця).

Між авторизованою рукописною копією перекладу та першодруком є деякі відмінності стилістичного та правописного характеру. Наприклад, у першодрукі читаємо:

Частина перша, II,	рядок 18:	I вищий кличе мя...
	рядок 22:	Встелила ми судьба,
	рядок 32:	Но милий ти мні був.
III,	рядок 7:	З услугов й іде передом,
V,	рядок 48:	Знов склонюєсь душа.
	рядок 67:	В її душі лишили вни
VII,	рядок 5:	Се арештантів партія йде,
VIII,	рядок 1:	Пустіша путь, чим дальш на схід,
X,	рядок 17:	Я проведу тя д'нему,— цить,

Подається за авторизованою рукописною копією перекладу (ф. 3, № 398/ХХХV), примітка — за першодруком.

Трубецька Катерина Іванівна (уродж. Лаваль, 1800—1854) — дружина декабриста Трубецького Сергія Петровича (1790—1860).

«У людей по хатах — чистота, красота...». В оригіналі: «У людей-то в дому — чистота, лепота...». Вперше надруковано: Твори; т. 14, с. 285—286.

Автограф перекладу записаний олівцем поруч з російським оригіналом на с. 174 в кн.: Н. Некрасов. Стихотворения, изд. пяте, ч. IV, 1869 (зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 710).

Подається за автографом.

«Не горить уже ліс, слава богу!..». В оригіналі: «Наконец, не горит уже лес...». Вперше надруковано: Твори, т 14, с. 286.

Автограф перекладу записаний олівцем поруч з російським оригіналом на с. 223 в кн.: Н. Некрасов. Стихотворения, изд. пяте, ч. IV, 1869 (зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 710).

Подається за автографом.

«Ніч. Розкішів ми всіх скоштували...». В оригіналі: «Ночь. Успели мы всем насладиться...». Вперше надруковано в «Літературно-науковому віснику» (далі: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 158).

Подається за першодруком.

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. У період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), журнал мав демократичне спрямування.

Зелений шум. Назва в оригіналі: «Зеленый шум». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 158—159.

Подається за першодруком.

З работы. Назва в оригіналі: «С работы». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 159—160.

Подається за першодруком.

**Невідомому другові.** Назва в оригіналі: «Умру я скоро. Жалкое наследство...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 160—161.

Подається за першодруком.

**Забудь.** Назва в оригіналі: «Прости». Вперше надруковано: ЛНВ, 1903, кн. 2, с. 161.

Подається за першодруком.

**Auf den Tod des Taras Schevtschenko's.** Назва в оригіналі: «На смерть Тараса Шевченко». Вперше опубліковано у віденському двотижневику «Ruthenische Revue», 1903, № 1, 15 травня, разом із статтею І. Франка «Taras Schevtschenko und sein «Vermächtnis» під назвою «Auf den Tod Schevtschenko's». Стаття у перекладі українською мовою вперше надрукована у виданні: Твори, т. 17, с. 126—128.

Збереглися автограф (ф. 3, № 398/XXXIII-a), за яким вперше надруковано переклад, та автограф (ф. 3, № 398/XXXIII), вміщений у зб. «Думи і пісні...» з приміткою: «Перекладено [дня] 8 мая 1903, друковано в віденськім часописі «Ruthenische Revue», 1903, ч. 1, ст. 16—17».

Між автографами є відмінності стилістичного та правописного характеру.

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXIII).

Переклад здійснено за виданням: «Зоря», 1886, ч. 6, с. 87.

«R u t h e n i s c h e R e v u e» — художній і громадсько-політичний журнал, видавався німецькою мовою у Відні з 1903 р., загалом дотримувався ліберально-буржуазних позицій.

«З о р я» — літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напряму, що виходив у Львові в 1880—1897 рр. Певний час до складу редакції журналу входив І. Франко, який намагався демократизувати журнал, що викликало протест з боку «народовців».

## M. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ

**Гімн Діві неба.** Назва в оригіналі: «Гимн деве неба». Вперше надруковано в журн. «Жиге і слово». 1895, т. IV, с. 379—385.

Подається за першодруком.

«Ж и г е і с л о в о» — літературно-науковий громадсько-політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові в 1894—1897 рр. за редакцією І. Франка.

...битви з Гасдрубалом, кархедонців вожаком... — Йдеться про першу Пунічну війну (264—241 до н. е.) між Римом і Карфагеном (Кархедоном). Гасдрубал (пом. 221 до н. е.) — карфагенський полководець та політичний діяч, засновник Нового Карфагена (Картахен) на східному узбережжі Іспанії.

Е м п е д о к л (бл. 490—бл. 430 до н. е.) — давньогрецький філософ, лікар, політичний діяч.

П о л е м а р х — один з старших військових начальників в Стародавній Греції.

А к р а г а н т (Агригент) — давньогрецьке місто на південному узбережжі Сіцилії, його розквіт припадає на VI—V ст. до н. е. У 405 р. до н. е. було зруйноване карфагенцями, у 341 р. до н. е.

відбудоване. Під час першої Пунічної війни у 262 р. до н. е. захоплено римлянами. Тепер сучасне італійське місто Агрідженто.

Панорм — стародавнє місто в західній частині Сіцилії.

Ганнон (бл. V ст. до н. е.) — карфагенський політичний діяч, мореплавець-флотоводець.

Лілібей — стародавнє місто в західній частині Сіцилії.

Гамількар Бárка (пом. 229 до н. е.) — карфагенський полководець та політичний діяч.

Кірена — стародавнє місто на узбережжі Північної Африки (у Лівії).

Таргес — стародавнє місто-держава на півдні Іспанії.

Артеміда — у грецькій міфології богиня — покровителька тварин і полювання.

## B. С. СОЛОВІЙОВ

Соловйов Володимир Сергійович (1853—1900) — російський поет, публіцист, критик, філософ-ідеаліст. І. Франко переклав найбільш відомі його поезії.

I. «У цариці моєї високий дворець...». В оригіналі: «У царицы моей есть высокий дворец...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 65.

Подается за перводруком.

II. «Люба, здавна, як і нині...». В оригіналі: «Друг мой, прежде, как и ныне...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 66.

Адоніс — божество у фінікійській міфології. В міфі про Адоніса відбилося явище щорічного вмирання й оживання природи.

Подается за перводруком.

III. «Хай осінь власная сміється надо мною...». В оригіналі: «Пусть осень ранняя смеется надо мною...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 66.

Подается за перводруком.

IV. «Любий друже, чи не бачиш...». В оригіналі: «Милый друг, иль ты не видишь...». Вперше надруковано: ЛВН, 1901, кн. I, с. 66.

Подается за перводруком.

V. «Спека без ясності, хмарі безводній...». В оригіналі: «Зной без сияния, тучи безводные...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 66.

Подается за перводруком.

VI. «Всі питання — пустель!..». В оригіналі: «Нет вопросов давно!..». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 67.

Подается за перводруком.

VII. Das Ewig Weibliche (Слово-упіmnення до морських чортят). Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 67—68.

Подается за перводруком.

Там, де стояв Амафунт і Прафос... — За античною міфологією, місце на узбережжі Кіпру, де вийшла з морської піни богиня краси Афродіта.

VIII. «Який же сон важкий!..». В оригіналі: «Какой тяжелый сон!..». Вперше надруковано: ЛВН, 1901, кн. I, с. 68.

Подается за перводруком.

**IX. «Бідна любко! Втомила тебе ся дорога...».** В оригіналі: «Бедний друг! Истомил тебя путь...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 68.

Подається за першодруком.

**X. «Шум далекий водоспаду...».** В оригіналі: «Сумерки». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 68—69.

Подається за першодруком.

**XI. На кораблі ніччу.** В оригіналі: «На палубе Фритиофа». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 69.

Подається за першодруком.

**XII. «І знов важкий туман насовується звільна...».** Назва в оригіналі: «Миг. (Памяти А. Ф. Аксакової)». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 69.

Подається за першодруком.

**XIII. Сонне серце.** Назва в оригіналі: «Сайма на другое утро». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 69.

Подається за першодруком.

**XIV. «Вітер з західних сторін...».** В оригіналі: «Ветер с западных сторон...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 70.

Подається за першодруком.

**XV. «А як бажання тікають, мов тіни...».** В оригіналі: «Если желания бегут, словно тени...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1901, кн. I, с. 70.

Подається за першодруком.

## O. С. АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ

А фан асъ е в Олександр Степанович (літературний псевдонім Чужбинський, 1817—1875) — український і російський письменник ліберально-буржуазного напряму, етнограф.

Переклади І. Франка російських віршів О. С. Афанасьєва-Чужбинського вперше надруковані в журн. «Неділя», 1912, ч. 23, с. 3—4; ч. 24, с. 1—2, з приміткою І. Франка:

«О. С. Афанасьев, что деколи вживав псевдонім Чужбинський, відомий досі в історії українського письменства як автор немногих українських поезій, друкованих у «Ластівці» Євгена Гребінки та «Молодику» Бецького 40 рр. минулого віку, та маленької збірки поезій п[ід] з[аголовком] «Що було на серці», виданої безіменно в Петербурзі 1854 р. Дещо з твої збірки, а дещо пізніших поезій появилось в «Основі» 1862 р. під псевдонімами *Невідомий* та *Хруш*. Сей автор родом великорос, але вроджений на Вкраїні з матері-українки, заняв досить визначне становище в російській літературі своїми белетристичними та науковими писаннями, з яких найважніші для нас двотомова «Поездка в Южную Россию» та спомини про Т. Шевченка. Російськими стихами написав Афанасьев збірку «Солдатские песни», видану в Києві 1852 р. і Петербурзі 1854 р., а також досить показний ряд віршів ліричних та гумористично-сатиричних. Випускаючи в світ повне видання українських поезій Афанасьєва-Чужбинського, до якого, крім відомих досі поезій, я міг додати дві поеми, писані українською мовою та доставлені мені в рукописах і досі не відомі ні кому, я вважав потрібним до сеї збірки додати також невеличкий вибір його росій-

ських віршів у перекладі на нашу мову. Ті переклади подаю отсє перед виходом моєї книжечки читачам «Неділі». І. Ф., 3 дня, червня 1912.

Того ж року ці переклади ввійшли до збірки: А лександер Степанович Афанасьев (Чужбинський). Українські поезії. Видання й передмова Івана Франка. Львів, 1912 (Міжнародна бібліотека, ч. I), с. 115—128. Переклади російських віршів О. С. Афанасьєва-Чужбинського вміщено в збірці під заголовком: «IV. Переклади з російського, зладив Іван Франко». Під текстами перекладів наводяться авторські примітки (дата написання і джерело оригіналу). У «Переднім слові» до цієї збірки, що частково передає зміст примітки до першодруку (див. другу серію цього видання), Франко зауважив: «Для характеристики російських поезій автора я вважав потрібним подати дещо з них у перекладі на нашу мову, вибираючи для перекладу власне поезії або близькі до українського ґрунту, або цікаві для характеристики життя та поетичної манери автора».

**Серце.** Назва в оригіналі: «Сердце».

**Під неділю.** Назва в оригіналі: «Перед праздником».

**Українська дума.** Назва в оригіналі: «Украинская дума».

**Зіронька.** Назва в оригіналі: «Звездочка».

**Хмарка.** Назва в оригіналі: «Тучка».

**Буря.** Назва в оригіналі: «Буря».

**Парубоцька правда.** Назва в оригіналі: «Истина».

**Руська пісня.** Назва в оригіналі: «Русская песня».

Між текстами першодруку і окремого видання є незначні відмінності.

Перекладено за виданням: А. С. А фан а съ е в - Ч у ж б и н с к и й. Собр. соч. Т. IX. Стихотворения. Словарь малорусского наречия. Спб.

Подається за кн.: А лександер Степанович А фан а съ е в (Чужбинський). Українські поезії, Львів, 1912.

«Н е д і л я» — літературно-науковий та громадський журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Львові в 1911—1912 рр.

«Л а с т і в қ а» — український літературно-художній альманах, виданий 1841 р. Є. П. Гребінкою.

«М о л од и к» — український літературно-художній альманах (1843—1844 рр.). Видавав І. Бецький (1819—1890) за допомогою Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова та ін. Виходив у Харкові та Петербурзі.

«О с н о в а» — український суспільно-політичний і літературно-мистецький журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у 1861—1862 рр. у Петербурзі.

Х р у щ — під псевдонімом Микола Хруш друкувався у другій половині XIX ст. український поет Микола Петрович Жук (1833—1900).

## O. С. ПУШКІН

Переклади творів О. С. Пушкіна посідають помітне місце в перекладацькій спадщині І. Франка. У першій книжці письменника «Балади і розкази» («Письма Івана Франка», I, Львів,

1876) надруковані «Шотландська пісня» («Проти крука кruk леть...») та «Русалка» («Над озером в глухій діброві...»). Ці ранні переклади, заново відредактовані, І. Франко включає до збірки «Із літ моєї молодості», Львів, 1914.

Навесні 1914 р. І. Франко завершив підготовку до видання збірки перекладів поезій та драматичних творів О. С. Пушкіна, що вийшла друком через три роки, уже після його смерті (тому на титульній сторінці й обкладинці стоять різні дати): «Александер С. Пушкін. Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка», Львів, 1914 («Всесвітня бібліотека», № 4/6). На обкладинці стоять дата: «1917». Далі назва зазначається скорочено: О. С. Пу шк ін. Драматичні твори. У «Переднім слові» до цієї книжки І. Франко писав: «Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, доконаний мною весною цього року по умові з д. Іваном Калиновичем для його «Всесвітньої бібліотеки», виходить тепер без участі видавця, покликаного до військової служби, під моєю редакцією та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск «Всесвітньої бібліотеки», я чиню себе тільки наслідком налягання шан[овного] директора друкарні, аби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких дальших зобов'язань щодо розсилки та розпродажі, які й без того серед теперішньої війни майже неможливі. Львів, дня 3 падолиста 1914».

**Олександр Сергійович Пушкін.** Вперше надруковано як передмову до кн.: О. С. Пу шк ін. Драматичні твори, с. V—XXXVII.

Збереглися рукописна копія передмови, написана невідомою рукою (ф. 3, № 465, арк. 1—50), гранки з авторською та редакційною правками, де відсутні сторінки XIV, XXXI, XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVII друкованого тексту, та примірник гранки без правок, в якому відсутня сторінка VI друкованого тексту (ф. 3, № 466). Між рукописною копією передмови, правленою гранкою та першодруком великих розходжень немає. Збереглися також автографи окремих перекладів І. Франка поезій О. С. Пушкіна, що зазначені далі в примітках.

При викладі фактичного матеріалу І. Франко, як він про це пише в передмові, посилається на статтю О. І. Кирпичникова «А. С. Пушкин» з «Енциклопедического словаря Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона». Т. XXV-а. Спб., 1898, с. 826—851, яка містить ряд суб'ективних та помилкових тверджень, фактичних неточностей. Певною мірою це позначилось і на передмові І. Франка.

Викладена І. Франком історія роду Пушкіних повторює родинні перекази, які наводить сам поет у статті «Начало автобіографії».

Помічені неточності та помилкове датування зазначені в примітках. Виправлені дати у тексті проставлені в ламаних дужках.

Подається за першодруком.

**Калинович Іван Титович** (1885—1927) — український бібліограф і культурний діяч у Галичині, видавав серію книжок під назвою «Всесвітня бібліотека».

**Кирпичников Олександр Іванович** (1845—1903) — російський літературознавець.

**Пу шк ін Федір Матвійович** — стольник, причетний до стрілецького заколоту проти Петра I, страчений у 1697 р.

Прадід поета... — Пушкін Олександр Петрович (1686—1725), служив у лейб-гвардії Преображенського полку, був власником маєтку в с. Болдіно.

...оженився з дочкою графа Головіна... — Головіна Євдокія Іванівна (пом. 1725) — дочка російського адмірала Головіна Івана Михайловича (пом. 1737 р.).

Син його... — Пушкін Лев Олександрович (1723—1790) — підполковник артилерії, дід поета по батькові.

Його перша жінка з дому Войкових... — Войкова Марія Матвіївна.

...якого тут же велів він повісити на подвір'ї свого дому... — І. Франко переказує родинну легенду Пушкіних, яку поет виклав у праці «Начало автобіографії».

Друга його жінка була з дому Чичеріна... — Чичеріна Ольга Василівна, за чоловіком Пушкіна (1737—1802) — бабка поета по батькові. Чичерін Василь Іванович (1700—1793) — полковник, полтавський комендант, прадід поета по батькові.

Сергій Львович — С. Л. Пушкін (1767—1840), батько поета.

Абрам Ганнібал — Ганнібал Абрам Петрович (Ібрахім, бл. 1697—1781) — генерал-аншеф з 1759 р., військовий інженер, прадід О. С. Пушкіна по матері.

Бабка поета по матері... — Ганнібал Марія Олексіївна (1745—1818), за народженням Пушкіна.

...сестра Ольга... — Пушкіна Ольга Сергіївна, за чоловіком Павлищева (1797—1868).

...брать Лев... — Пушкін Лев Сергійович (1805—1852).

...опублікував свій перший вірш «К другу стихотворцу»... — Вірш надруковано в журн. «Вестник Европи», 1814, № 13.

«Вестник Европи» — російський літературний та історико-політичний журнал. Виходив у Москві в 1802—1830 рр.

«Вольності» і «Деревня», написаних у році 1819... — Радянські дослідники творчості О. С. Пушкіна встановили, що ода «Вольності» була написана у 1817 р.

...слова одного з найновіших дослідників... — Йдеться про вищезгадану статтю О. І. Кирпичникова.

Милорадович Михайло Андрійович (1771—1825) — граф, російський генерал. З 1818 р. військовий генерал-губернатор Петербурга.

Се сталося в початку 1821 р.... — Поета вислано з Петербурга 6 травня 1820 р.

...з синами генерала Раевського... — Раевський Микола Миколайович (1771—1829) — російський військовий діяч. Його сини — Раевський Микола Миколайович (1801—1843) та Раевський Олександр Миколайович (1795—1868) — офіцери російської армії, причетні до декабристського руху.

...маєтності князя Рішельє... — Рішельє Арман-Емманюель дю Плессі (1766—1822), французький державний діяч, герцог. Був з 1803 р. градоначальником Одеси, в 1805—1814 рр. — генерал-губернатором Новоросійського краю.

Інзов Іван Микитович (1768—1845) — російський генерал.

...в дусі богохульних поем Парні.— Парні Еваріст Дезіре де Форж (1753—1814) — французький поет, автор творів у дусі анакреонтичної поезії, а також сатиричних, антирелігійних поэм.

...лист до якогось знайомого...— Радянський дослідник творчості О. С. Пушкіна Б. В. Томашевський вважає, що адресатом листа був В. К. Кюхельбекер (1797—1846) — російський поет, критик (див.: Б. Томашевський. Пушкин, кн. I. М.—Л., Ізд-во АН ССР, 1956, с. 666—671).

...він у липні 1826 р. написав через губернатора письмо до царя...— О. С. Пушкін у травні-червні звернувся до Миколи I з проханням дозволити повернутися до Петербурга.

«Читаючи досить слабу поему Шекспіра...» — І. Франко наводить вислів О. С. Пушкіна про поему В. Шекспіра «Лукреція» в нарисі «Заметка к графу Нулину».

Восени 1828 р. він протягом місяця написав поему «Полтава».— О. С. Пушкін писав поему протягом 1828 р.

Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович (1788—1850) — український та російський дворянський історик і археограф. Автор «Істории Малой России» (1822).

...у поході російського війська на Ерзедум...— Йдеться про російсько-турецьку війну 1828—1829 рр., зокрема про похід російських військ під командуванням царського генерала Паскевича Івана Федоровича (1782—1856).

...на основі процесу якогось Острівського...— В основі сюжету твору «Дубровський» покладено дійсний судовий процес. Дубровський був названий Острівським в одному з перших планів роману (див.: А. С. Пушкин. Полн. собр. соч. в 10-ти т., т. VI. М.—Л., 1949, с. 756—757).

«...зробити із статуї Фальконета палладіум Петербурга».— Ці слова взяті з вищезгаданої статті О. І. Кирпичникова. Йдеться про пам'ятник Петру I, роботи Фальконе Етьєна-Моріса (1716—1791), встановлений у Петербурзі на Петровській площині (тепер площа Декабристів).

Плетньов Петро Олександрович (1792—1865) — російський критик, поет, видавець «Современника», друг Пушкіна.

«Современник» — російський літературний і громадсько-політичний журнал; виходив у Петербурзі в 1836—1886 рр., заснований Пушкіним.

...та не дійшло до адресатів.— І. Франко не здав, що вірш «Во глубине сибирских руд...» О. С. Пушкін передав у Сибір через О. Г. Муравйову (1804—1832), дружину декабриста М. М. Муравйова (1796—1843).

...познайомився ще в Москві (1826) р...— Дата виправлена, було: 1825 р.

...до «Черні», себто до простого народу...— І. Франко в даному випадку помилково тлумачив ідейну спрямованість вірша «Чернь». Під «чernью» О. С. Пушкін розумів реакційну великосвітську і літературну «чernь».

У тексті передмови вміщено такі переклади:

«Даремно він довкола сумні зорі водить...».

Назва в оригіналі: «Безверие». Перекладені 17—18 та 64—82 рядки оригіналу.

Збереглися автограф (ф. 3, № 465, арк. 5, зв.) та рукописна копія перекладу (там же, арк. 6).

«Тікай, щезай з моїх очей...». Назва в оригіналі: «Вольності».

Збереглися автограф (ф. 3, № 472) з датою: «4/III» під назвою «Свобода» і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 8—11).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією є різночитання:

- |           |   |
|-----------|---|
| рядок 18: | Скрізь батоги, кайдани, скрізь погрози, |
| рядок 24: | Любов до слави та обмані.               |
| рядок 27: | Де в зв'язку з вільністю святім         |
| рядок 29: | Де всім хранить твердий закона щит,     |
| рядок 31: | Свобідних горожан над головами          |
| рядок 36: | Ні жадністю скупою, ані страхом,        |
| рядок 45: | Мовчить закон, народ мовчить,           |

Подається за першодруком.

«Привіт тобі, куточки мій пустинний...». Назва в оригіналі: «Деревня». Не перекладено рядок 13: «Везде передо мной подвижные картины».

Збереглися автограф (ф. 3, № 470), датований «3/III 1914», і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 11—14).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є розбіжності стилістичного та правописного характеру, наприклад:

- |             |   |
|-------------|---|
| рядок 33:   | I ваші творчі думи                      |
| рядок 36:   | Хоч ниви в зелені, цвітуть сади,—       |
| рядок 42:   | Лиш силою палок і лоз панує,            |
| рядок 44:   | Схилившися на плуг чужий,               |
| рядки 49—50 | Надій і бажань у душі не сміючи ховатъ. |
|             | Дівчата молоді цвітуть, щоб втішать     |
| рядок 61:   | I чи зійде нарешті, краю рідний,        |
|             | Ще й над тобою                          |

Подається за першодруком.

«Поет, не дорожи любовію народною!..». Назва в оригіналі: «Поэту».

Збереглися автограф (ф. 3, № 468) під назвою «Поетові», датований «6/III», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 30).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є розбіжності стилістичного характеру, наприклад:

- |           |                                      |
|-----------|--------------------------------------|
| рядок 7:  | Довершуй виплоди любимих своїх дум,  |
| рядок 11: | Чи задоволений, що не трудився всує? |

Подається за першодруком.

«В надії слави і добра!...». Назва в оригіналі: «Станси».

Збереглися автограф (ф. 3, № 473) під назвою «Станси», датований «6/III», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 31—32).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є деякі розбіжності, наприклад:

- |          |                                |
|----------|--------------------------------|
| рядок 8: | Відріжнений у нього Довгорукий |
|----------|--------------------------------|

В автографі та рукописній копії перекладу читаемо:

рядок 12: Її призначення він зновував без змін.

Подаеться за першодруком.

«*Ні, не підхлібник я, коли царю...*». Назва в оригіналі: «Друзьям».

Збереглися автограф (ф. 3, № 471) під назвою «Приятелям», датований «6/ІІІ», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 32—34).

Автограф порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу містить розбіжності стилістичного характеру, наприклад:

рядок 23: Накличе горе, з прав його державних.

Подаеться за першодруком.

«*У глибині сибірських руд...*». Назва в оригіналі: «В Сибирь». Збереглися автограф (ф. 3, № 469) під назвою «Послані в Сибір», датований «6/ІІІ», та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 34—35).

В автографі порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу є деякі розбіжності, наприклад:

рядок 7: Збудить байдарість, дні веселі

рядок 15: Ви радо приймете край входу,

Подаеться за першодруком.

«*Чого так шумите, народній вітії?..*». Назва в оригіналі: «Клеветникам России».

Збереглися автограф (ф. 3, № 467) під назвою «Клеветникам Росії» частини перекладу, що закінчується рядком 32: «Чи ветера старий, що спочива в постелі...», і рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 36—38).

Автограф порівняно з першодруком та рукописною копією перекладу містить такі відмінності:

рядок 8: У ворожні ті племена;

рядки 11—12: Хто встоїть у тім нерівнім спорі?

Хвастливий лях? чи [вірна] Русь велика?

Слово «вірна» закреслено.

Подаеться за першодруком.

«*Великий день Бородіна...*». Назва в оригіналі: «Великий день Бородина (Бородинская годовщина)».

Збереглися більша частина автографа (ф. 3, № 465, арк. 39-я) та рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 38—43) під назвою «Роковини Бородіна». Автограф починається другим рядком «Ми братнім пиром споминали...» і закінчується рядком 33: «Т. що старі події записали...».

Рукописна копія перекладу написана різними почерками. Т. частина копії, що відповідає тексту автографа, має багато помилок.

Порівняно з рукописною копією в автографі є різночитання

рядок 6: Та станули п'ятами твердо ми,

Подаеться за першодруком.

**В н у к С у в о р о в а...—С у в о р о в** Олександр Аркадійович (1804—1882), російський військовий та державний діяч.

«Сівач свободи із пустині...». Назва в оригіналі: «Свободы сеягель пустынныи...».

Збереглась рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 44—45).

Подається за першодруком.

«Він тут між нами жив...». Назва в оригіналі: «Мицкевичу».

Збереглась рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 46—47).

Подається за першодруком.

«Я пам'ятник здивиць собі нерукотворний...». Назва в оригіналі: «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...».

Збереглась рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 49—50).

Подається за першодруком.

**Борис Годунов.** Історична драма. Назва в оригіналі: «Борис Годунов». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 1—100, з післямовою І. Франка: «Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов», с. 101—119.

Збереглись рукописна копія перекладу (ф. 3, № 465, арк. 51—182) та післямови (ф. 3, № 465, арк. 183—214). На аркуші 209 руковою І. Франка написано текст від слів: «який коронував його царською короною...» і закінчується рядком: «Jeśliś się kiedy zabawał śpiewat» та замітка «Кінець вірний вставлю перед друком. І. Ф.». Між першодруком та рукописною копією перекладу є деякі відмінності правописного та лексичного характеру.

Збереглася частина гранок (ф. 3, № 466).

Подається за першодруком.

**Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов».**

**С у м а р о к о в** Олександр Петрович (1717—1777) — російський поет і драматург, представник російського класицизму.

**О з е р о в** Владислав Олександрович (1769—1816) — російський драматург. Поетика його творів в основному не виходила за рамки класицизму, хоч на трагедіях Озерова позначився вплив сентименталізму.

**К а р а м з і н** Микола Михайлович (1766—1826) — письменник, яскравий представник російського сентименталізму; історик консервативно-монархічних поглядів, написав «Історію государства російського» у 12-ти томах, в якій зібрав багато документальних матеріалів.

**Ф е д і р І в а н о в и ч** (1557—1598) — російський цар (1584—1598), син Івана IV.

**О т р е п 'є в Ю рій** (Отреп'єв Григорій, пом. 1606) — політичний авантюрист-самозванець, який ввійшов в історію як Лжедмитрій I.

**І о в** — перший російський патріарх, ставленник Бориса Годунова. У 1605 р. був позбавлений патріаршого чину і засланий у Старицький монастир.

**Ц а р е в и ч Д м и т р і й** — Дмитрій Іванович (1582—1591), син царя Івана IV Грозного і Марії Нагої. У 1584 р., після смерті батька, був з матір'ю засланий в Углич.

**О с т р о з к и й В а с и ль** (Костянтин) Костянтинович (1526—1608) — український магнат, київський воєвода, культурний діяч.

**Вишневецький Адам** — походив з роду українських магнатів, князів Вишневецьких, які прийняли католицтво, займали високі державні посади в шляхетській Польщі.

**Мстиславський Іван Федорович** (пом. 1586) — князь, політичний та військовий діяч у період царювання Івана IV Грозного. Боровся проти Бориса Годунова, був засланий 1585 р. у Кирило-Білозерський монастир, де і помер.

**Мнішек Юрій (Єжи)** — польський магнат, один з організаторів інтервенції проти Росії на початку XVII ст.

**Зигмунд (Сигізмунд) III Ваза** (1566—1632) — король Польщі та Швеції.

**Замойський Ян** (1542—1605) — польський державний діяч, коронний канцлер і коронний гетьман.

**Жолкевський Станіслав** (1547—1620) — польський державний і військовий діяч, коронний гетьман, канцлер. Брав участь у придушенні повстання Наливайка (1594—1596).

**Збарацький Януш** (пом. 1608) — український магнат, брацлавський воєвода, прийняв католицтво. Брав участь у придушенні повстання Наливайка (1594—1596).

**Мнішек Марина** (бл. 1588(89) — бл. 1614) — політична авантюристка.

**Годунов Семен Микитович** (пом. 1605) — троюродний брат Бориса Годунова, відав політичним розшуком.

...корону та скіпетр Володимира — Володимир Мономах (1053—1125), великий князь київський, державний і політичний діяч, письменник. За літописом, візантійський імператор Константин IX Мономах (пом. 1055), дід по матері, передав йому барми і корону, які стали символом влади царів Російської держави.

**Басманов Петро Федорович** (пом. 1606) — російський військовий діяч, перейшов на бік Лжедмітря I.

**Салтиков Михайло Глібович** — боярин, воєвода, у 1612 р. утік у Польщу.

**Рубець-Масальський Василь Михайлович** (пом. 1611) — російський державний діяч, князь, перейшов на бік Лжедмітря I.

**Шуйський Василій Іванович** (1552—1612) — князь, політичний інтриган, з 1606 по 1610 р. був російським царем, владу якого обмежувала боярська дума.

**Мстиславський Федір Іванович** (пом. 1622) — боярин, політичний та військовий діяч.

**Федір — Годунов Федір Борисович** (1589—1605), син Бориса Годунова, був російським царем з 13 квітня по 1 червня 1605 р.

**Ксенія** — дочка Бориса Годунова.

**Пушкін Гаврило Григорович** (пом. 1638) — прихильник Лжедмітря I.

**Грець Гнатій** — за походженням грек, з 1605 р. патріарх при Лжедмітря I, потім утік до Польщі.

**Гроховський Станіслав** (бл. 1540—1612) — польський поет, писав панегірики, релігійні вірші.

**Немцевич Юліан** (1757—1841) — польський письменник, публіцист, політичний діяч. Учасник національно-визвольного руху 1830—1831 р.

Переклад з польської мови на українську чотирьох строф вірша С. Гроховського зробив Іван Ле (див.: Іван Франко. Твори, т. 28. кн. II. Харків, «Рух», 1929, с. 314). Наводимо цей переклад:

О, Фебе з великого Зевеса дочка і,  
Коли ти колись забавляєшся співами,  
Нині самодержцеві в Москві Дмитрові,  
    Співай, цареві!  
В тріумфі невимовному  
Співаймо всі імені панському!  
Пограбовані в себе Дмитро взяв у руки міці  
    Береги північні.  
Славний під сонцем слов'янський народе,  
В тріумфі тішся своєю згодою!  
Границі світу проходить твоя слава  
    І до неба доходить.  
О, повна красот, щаслива Мнішківно,  
Піднесла ти свій дім нарівні з хмарами,  
Блишиш, Марино, між слов'янськими  
    Дочками чесними.

Драму «Борис Годунов» почав Пушкін писати при кінці (1824) р.—Дата виправлена, було: 1828 р.

«Вчитуючися в Шекспіра...» — Тут наводиться цитата з праці О. С. Пушкіна «Наброски предисловия к Борису Годунову».

Шлегель Август-Вільгельм (1767—1845) — німецький історик, теоретик німецького романтизму.

Толстой Олексій Костянтинович (1817—1875) — російський поет і драматург. Написав драматичну трилогію «Смерть Іоанна Грозного» (1864), «Царь Федор Иоаннович» (1868), «Царь Борис» (1870).

...та ряду драм Островського. — Йдеться про цикл історичних хронік і драм російського драматурга Островського Олександра Миколайовича (1823—1886).

Сцена з «Фауста». Фрагмент. Назва в оригіналі: «Сцена из «Фауста». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 121—127, з післямовою І. Франка, с. 127—128.

Збереглися автограф перекладу (ф. 3, № 465, арк. 216—219) та рукописна копія титульного листа післямової (ф. 3, № 465, арк. 15, 220—221), а також верстка без правки (ф. 3, № 466). В кінці автографа зазначено: «Переклад писано д[ня] 10 цвітня».

Подається за першодруком.

Серед пушкінознавців існувала думка про близькість «Сцени з «Фауста» О. С. Пушкіна і «Фауста» Й.-Ф. Гете. Б. В. Томашевський довів, що Пушкінові «Сцени из «Фауста» — твір цілком самостійний (див.: Б. Томашевський. Пушкин, кн. II, 1961, с. 92—95).

Скупий рицар. Трагедія. Назва в оригіналі: «Скупой рыцарь». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 129—150, з післямовою І. Франка, с. 150.

Збереглися уривки рукописної копії перекладу: сцена I повністю та частина другої, що закінчується словами: «Змарнує все... А по якому праву?» (ф. 3, № 465, арк. 223—239); сцена III до кінця від слів: «Барон. Звиніть, мій князю, але справді я...» (ф. 3, № 661, арк. 24—22, зв. та № 233, арк. 79). Рукописна копія післямови (ф. 3, № 233, арк. 79, 82, зв.) відмінна від першодруку, вона має таке продовження: «Про автора англійської трагікомедії, що послужило Пушкінові джерелом для його драматичного образка, скажу коротко ось...». Збереглась частина верстки без правки (ф. 3, № 466).

Подається за першодруком.

...м а н і х е й т о й С о л о м о н ? — Маніхейство — релігійне вчення, виникло в Персії у III ст. Головна ідея маніхейства — боротьба двох начал — доброго і злого; було релігійним виявом протесту трудящих мас проти рабовласницького і феодального гніту; пізніше виродилося у вузьке сектанство і занепало.

...н а п и с а в П у ш к і н на основі англійської трагікомедії Ч е н с т о н а ... — Йдеться про англійського письменника Вільяма Шенстона (1714—1763). «Скупий рицар» О. С. Пушкіна — твір цілком оригінальний (див. А. С. Пушкин. Полн. собр. соч. в 10-ти т., т. 5. М.—Л., 1949, с. 600).

**Моцарт і Сальєрі.** Назва в оригіналі: «Моцарт и Сальери». Вперше надруковано: О. С. П у ш к і н, Драматичні твори, с. 151—162, з післямовою І Франка, с. 162—163.

Збереглися автограф (ф. 3, № 465, арк. 240—248) та більша частина рукописної копії тексту перекладу (ф. 3, № 661, арк. 25, 24-а, 26, 29, 28, 27, зв.; № 233, арк. 80—81, зв.; № 634, арк. 109—110, зв.; № 661, арк. 30, 67, зв.; № 399, арк. 6—7, зв.; № 661, арк. 72, зв., арк. 72). У рукописній копії перекладу відсутні кінець сцени I від слів: «Сидів я за одним столом, мені...» та початок сцени II до слів: «І що йому до мене? Другий день...». В автографі зазначено дату на арк. 244: «18/I 1914», на арк. 248: «Писано д[ня] 18—19 січня 1914». Зберігся уривок рукописної копії передмови (ф. 3, № 661, арк. 70—69, зв.) від слів: «...смертью значно молодшим, зовсім здоровим...» і до кінця.

Подається за першодруком.

П і ч і н і Нікола (1728—1800) — італійський композитор. І фіг е н і я — «Іфігенія в Авліді» (1774), опера Христофа-Віллібалльда Глюка (1714—1787).

«V o i c h e s a r e t e » — арія Керубіно з третього акту опери Вольфганга-Амадея Моцарта (1756—1791) «Весілля Фігаро» (1786).

Б о м а р ш е П'єр-Огост (1732 — 1799) — французький просвітитель-драматург і публіцист.

«Т а р а р » — опера італійського композитора Антоніо Сальєрі (1750—1825).

Б у о н а р р о т і — Мікеланджело Буонарроті (1475—1564) — скульптор, живописець, архітектор і поет епохи Відродження. Існувала легенда, ніби він убив натурщика, щоб більш природно зобразити вмираючого Христа.

Й о г о отруєння через завидчого італійця-музикі Сальєрі видумав сам Пушкин. — Тему цього Пушкінового драматичного твору запозичено з поширеної на той час легенди про отруєння Моцарта композитором Сальєрі.

Сальєрі, рожений у р. (1750)...— Дата виправлена, було: 1780.

Кам'яний гість. Назва в оригіналі: «Каменный гость». Вперше надруковано: О. С. Пушкін, Драматичні твори, с. 165—202, з післямовою І. Франка, с. 202—204.

Збереглися автограф початку першої сцени перекладу, що закінчується словами: «В Мадрид явився,— що тоді, скажіть, Він зробить з вами?», а також більша частина рукописної копії тексту перекладу (ф. 3, № 465, арк. 249—267; № 399, арк. 136 зв.; № 661, арк. 75—73, 68, 56, зв.; № 661, арк. 107—94, 79, зв.). У рукописній копії перекладу немає уривка першої сцени, що починається словами: «Та певно! Ну, веселі стали ми...» до слів: «Мон а х. Як стій сеньйоро! Я вас дожидав...», та кінця сцени IV від слів: «О дон Жуан, як же серцем я слаба!». Початок рукописної копії післямови (ф. 3 № 661, арк. 71, зв.) закінчується словами: «В тім же віці драма стала відомою також у Англії...».

Подається за першодруком.

Дон Педро — Педро Жорстокий (1334—1369), король Кастилії та Леона з 1350 по 1369 р.

Тірсо де Моліна (бл. 1583—1648) — іспанський драматург, автор драми «Севільський спокусник, або Камінний гість» (1630), першої драматичної обробки легенди про дон Жуана.

...сю драму переробляли ...найбільший драматург давньої Франції Мольєр...— Йдеться про комедію Жана-Батіста Мольєра (1622—1673) «Дон Жуан, або Камінний гість», поставлену в паризькому театрі «Пале-Рояль» у 1665 р.

...сю драму...також Корнель...— Йдеться про віршовану переробку Томою Корнелем (1625—1709) мольєрівського «Дон Жуана».

Шедуелл Томас (1642—1692) — англійський драматург часів Реставрації, поет та придворний історіограф.

Річард Вінченцо (1760—1812) — італійський композитор, диригент та співак.

Альбертіні Джовакіно (1751—1812) — популярний італійський композитор, автор багатьох опер.

Трітто Джакомо (1733—1824) — композитор неаполітанської школи, написав 51 оперу.

Керубіні Луїджі (1760—1842) — французький композитор (за походженням італієць) часів Великої французької революції, автор багатьох опер.

...недокінчена поема Ленау...— Йдеться про драматичну поему «Дон Жуан» (1844) австрійського поета Ніколауса Ленау (1802—1850).

Гольтай Карл (1798—1880) — німецький письменник.

Фрідман Альфред (1845—?) — німецький письменник, написав драму «Остання любовна пригода дон Жуана» (1891).

Гейзе Пауль (1830—1914) — німецький письменник, прихильник «чистого мистецтва».

...написав драму про дон Жуана Олексій Костянтинович Толстой...— Йдеться про драматичну поему О. К. Толстого «Дон Жуан» (1862).

Даргомижський Олександр Сергійович (1813—1869) — російський композитор. В останні роки життя працював

над опорою «Кам'яний гість», яку, за його заповітом, закінчив Ц. А. Кюї (1835—1918), а інструментував М. А. Римський-Корсаков (1844—1908).

На правник Едуард Францевич (1839—1916) — російський композитор та диригент, написав музику до «Дон Жуана» О. К. Толстого.

Бачинський Омелян (1833—1907) — український режисер і актор. Перший директор театру українського культурно-освітнього товариства в Галичині «Руська бесіда» у Львові.

Гембіцький Тит (1842—1908) — український режисер і актор.

**Бенкет у часі чуми.** Назва в оригіналі: «Пир во время чумы». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 205—216, з післямовою, с. 216—217.

Збереглася рукописна копія перекладу (ф. 3, № 399, арк. 130, зв.; № 661, арк. 84—82, 93, 92, 90—85, зв.; № 399, арк. 133, зв.; № 661, арк. 81, зв.) та післямови (ф. 3, № 661, арк. 81—110, зв.). Подається за першодруком.

Вільсон Джон (1785—1854) — англійський письменник, написав драматичну поему «The City of the Plague» («Місто чуми»).

**Русалка.** Назва в оригіналі: «Русалка». Вперше надруковано: О. С. Пушкін. Драматичні твори, с. 219—245, з післямовою, с. 245—246.

Збереглися авторизовані рукописна копія перекладу (ф. 3, № 399, арк. 123—126; зв.; № 661, арк. 118—117, зв.; № 309, арк. 135—134, зв.; № 664, арк. 1—2, зв.; № 661, арк. (друга редакція) 120—117, зв.; 116—114, зв.; № 399, арк. 137, зв.; № 661, арк. 68, зв.; № 399, арк. 14—11, зв.; № 611, арк. 109, зв.; № 399, арк. 1—2, зв.; № 664, арк. 30, зв.; № 399, арк. 139—138, зв.; та передмови (ф. 3, № 399, арк. 127, зв.; № 661, арк. 80, 108, зв.).

Подається за першодруком.

### M. I. КОСТОМАРОВ

**На руїнах Пантікапеї** (Поема М. И. Костомарова). Назва в оригіналі: «Стихотворение (написанное в Крыму в 1852 году)». Вперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1959, № 1, с. 126—132, з післямовою, с. 132. (Публікація Т. І. Франка).

Зберігся автограф (ф. 3, № 400, арк. 149—168) перекладу та післямови з авторськими примітками під текстом перекладу: «Переклад писано в днях 17—19 січня 1915 р.» та до післямови: «Писано в день богоявлення 19 січня 1915 р.».

Переклад здійснено за кн.: «Литературное наследие Н. И. Костомарова», Спб., 1890, с. 259—271 (зберігається в особистій бібліотеці Т. І. Франка (№ 1017)).

Подається за автографом.

В цьому творі вживаються три види дужок: круглі й квадратні належать І. Франкові, в ламаних подаються редакційні ін'ектури.

**Руїни Пантікапеї.** — Йдеться про руїни стародавнього міста-держави Пантікапей, заснованого у першій половині VI ст. до н. е. на західному березі Керченської протоки, на місці сучасної Керчі. З утворенням (бл. 480 до н. е.) на Північному Причорномор'ї рабовласницької античної держави Боспор Пантікапей

став її столицею. За межами'м. Керчі знаходиться некрополь — Царський курган, насыпаний над великим склепом. Існує думка, що тут поховано одного з боспорських царів. В давні часи курган пограбовано, археологічні розкопки почалися на початку XIX ст.

**К і м е р і я.** — Назва походить від слова кіммерійці. Так називались найдавніші, за писемними джерелами, племена, що жили на території сучасного Північного Причорномор'я. Вперше згадується в «Одіссеї» Гомера (бл. VIII ст. до н. е.).

...г о т с ь к и х п о л к і в ... — Йдеться про племена східних германців, які пересувались на південний схід і у першій половині III ст. дійшли до Північного Причорномор'я.

...с т а р о д а в н і й Т а в р і д і ... — назва Кримського півострова за середньовіччя.

**О л і м п.** — За давньогрецькою міфологією, священна гора, де перебували боги.

**П л у т о н о в е ц а р с т в о .** — У давньогрецькій міфології, царство бога підземних надр, царство мертвих.

...н а в с і й М е о т і д і ! — Назва Азовського моря у давніх греків та римлян, походить від назви племен — меотів. Деякі з них у роки правління царя Левкона I (389 або 388—349 або 348 до н. е.) ввійшли до складу Боспорської держави, що в той час значно розширилась.

...Е о л а д о ч к а - ж а л і б н и ц я ... — У давньогрецькій міфології бог Еол, володар вітрів, мав багато дітей, з якими пов'язано чимало легенд.

**С е л е н а .** — У давньогрецькій міфології богиня, уособлення Місяця.

**М і л е т** — давньогрецький поліс (місто-держава) на західному узбережжі Малої Азії. Виходці з Мілета заснували багато колоній, зокрема Пантікапей у першій половині VI ст. до н. е.

**І о н і й ц і** — одна з основних груп давньогрецьких племен. У VII ст. до н. е. починається колонізація іонійцями (особливо Мілетом) берегів Чорного моря, зокрема Північного Причорномор'я.

**С и н д и** — одне з меотських племен, у IV ст. до н. е. були приєднані до Боспорської держави.

**С а р м а т и** — давні кочові іраномовні племена, споріднені з скіфами, кочували у VIII—VII ст. до н. е. в степах Поволжя, Уралу, Казахстану, у III ст. до н. е. переселялись у причорноморські степи, відігравали значну роль в культурному житті Північного Причорномор'я, яке з I ст. н. е., за античними джерелами, називалося Сарматією.

**Е в м е н і д и О р е с т о в і [в к а з ц і ...]** — Йдеться про найдавнішу грецьку легенду про помсту Ореста матері за вбивство його батька. Евменіди (Ерінії) — у давньогрецькій міфології богині прокляття і помсти, у римлян — фурії.

...щ о п а л а в н е ю д о Е в р і д і к и п р а в з і р с п і в ц і в , т о й ф р а к і е ц ь ... — Йдеться про один з найпопулярніших міфів античності, героями якого є Орфей, фракійський співак, і його жінка, німфа Еврідіка.

**Г і м е н е й** — у давньогрецькій міфології бог шлюбу.

## ІЗ ПОЛЬСЬКОЮ ПОЕЗІЇ

### АДАМ МІЦКЕВИЧ

І. Франкові належить чимало перекладів творів А. Міцкевича, здійснених протягом 1895—1913 рр. Більша їх частина вміщена в кн.: «Wielka utrata». Історична драма з рр. 1831—32. З додатком життєпису А. Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову. Видав д-р Іван Франко», Львів, 1914 (далі позначається скорочено: «Wielka utrata»).

Всі тексти, крім уривків з «Пана Тадеуша» («Господарський вечір», «Буря»), подаються за кн.: «Wielka utrata».

Стаття про життя і творчість великого польського поета «Адам Міцкевич», в якій вміщено Франкові переклади поезій польського поета подається у другій серії цього видання. Там же див. переклади: «Геть із моїх очей...», «Судьбами різними вир світа кинені...», «Nierewność» («Як тебе я не бачу, не зітхаю й не плачу...»), «Що ж, хоч кину сей город, хоч з очей би зникли...», «До матері-польки», «Про що тут думати на паризькім бруку...», «Як Амфітріона син утікача...».

Переклади здійснено за виданням: Adam Mickiewicz. Dzieła Lwów, 1893.

Передне слово. Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», с. 195—202.

Це передмова до перекладів з Міцкевича, які вміщені в кн. «Wielka utrata». На окремій сторінці зазначено: «Вибір поезій Адама Міцкевича». Петербург.— Смерть полковника.— Нічліг.— Ордонова редута.— Чати.— Втека. З портретом Ордона. Переклади й передне слово Івана Франка».

Подається за першодруком.

В додатку до драми Адама Міцкевича...— Йдеться про драму «Wielka utrata», автор якої досі не відомий. І. Франко помилково приписував її авторство А. Міцкевичу. Про дослідження цього питання див. у кн.: Г. Д. Вервес. Адам Міцкевич в українській літературі. К., 1955.

«Gazeta Nagodowa» — польська газета, виходила у Львові в 1862—1915 рр. Спочатку мала ліберально-демократичний напрям, згодом перейшла на консервативні позиції.

...і в і першу москалів із Варшави...— Йдеться про події під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр. проти гніту російського царизму.

...хрестом Virtuti militari... — найвища військова нагорода, яка була встановлена 1792 р.

Бем Юзеф (1794—1850) — польський політичний та військовий діяч, генерал. Брав участь у польському визвольному повстанні 1830—1831 рр.

Чарторизький (Чарторийський) Адам Єжи (1770—1861) — польський політичний діяч. Був радником російського царя Олександра I у польському питанні. Очолював повстанський уряд під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр., представляв інтереси польської аристократії та шляхти.

Домейко Гнат (Ігнаци, 1802—1889) — польський мінеролог, геолог та мандрівник, член товариства філоматів, брав участь у польському визвольному повстанні 1830—1831 рр.

**Б ю р г е р** Готфрід-Август (1747—1794) — німецький поет. Закликав письменників вивчати життя народу і народну поезію. В його творах помітні антифеодальні мотиви.

**Ж у к о в съ к и й** Василь Андрійович (1783—1852) — російський поет, один з основоположників російського романтизму.

**З а н** Тома (Томаш, 1796—1855) — польський поет, закінчив природничо-математичний відділ Віленського університету, друг Міцкевича. За участь у таємних студентських організаціях перевував у оренбурзькому засланні (1823—1827). Засновник товариства філіоматів. Після заслання жив у Петербурзі, а 1841 р. повернувшись до Литви.

**Б о р о в и к о в съ к и й** Левко Іванович (1806—1889) — український поет-романтик.

**С т а р и цъ к и й** Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і культурно-громадський діяч.

**П е т е р б у р г .** Назва в оригіналі: «Dziady», cześć III, ustęp. Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», з додатком: «Пояснення автора до сеї поеми», с. 203—232.

Подається за першодруком.

**I. Д о р о г а д о Р о с ѕ і ї .** Назва в оригіналі: «Droga do Rosji».

**Є р м о л о в** Олексій Петрович (1777—1861) — російський військовий і державний діяч, генерал; симпатизував декабристам.

**II. П е р е д м і с т і я** столиці. Назва в оригіналі: «Przedmieścia stolicy».

**III. П е т е р б у р г .** Назва в оригіналі: «Petersburg».

Зберігся уривок рукописної копії тексту перекладу, зробленої невідомою рукою (ф. 3, № 3892, арк. 18), від слів: «Було вже пізно. Лиш ті два стояли...».

...в сіх кальвіністів, соцініанів і анабаптистів... — представників широкого соціально-політичного руху проти католицької церкви, який охопив країни Європи у XVI — на початку XVII ст.

**Ф і л і с т і н і** (філістимляни) — давній народ, який в кінці 2-го тис. — першій половині I-го тис. до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря.

**IV. П а м'я тн ик** Петра Великого. Назва в оригіналі: «Pomnik Piotra Wielkiego».

Збереглася рукописна копія тексту перекладу, зроблена невідомою рукою (ф. 3, № 3892, арк. 1—4), в якій, порівняно з першодруком, відмінний рядок 65:

Морозом зціплений на безодні звисне;

Один той путник з заходу прихожий... — Адам Міцкевич.

**Д р у г и й** — поет російського народу... — О. С. Пушкін.

**А в р е л і й** Марк (121—180) — римський імператор.

**V. П е р е г л я д** війська. Назва в оригіналі: «Przegląd wojska».

Збереглася рукописна копія перекладу, зроблена невідомою рукою (ф. 3, № 3892, арк. 4—17), яка закінчується словами: «Вбігає з бюджетовим рефератом...». Порівняно з першодруком у вищезазначеній рукописній копії відсутні рядки 9—12

строфи 18, що починаються словами: «І наче камінь, що з гори зірветься...», а також строфа 19: «Вам полішаю се співатъ французилъ». В рукописній копії є і стилістичні відмінності від тексту першодруку, наприклад: строфа 20, рядок 6: «Хто зна французьку польську палату», строфа 20, рядок 11: «Все думає, що там свободу варятъ».

Жоміні Анрі (1779—1869) — французький генерал, згодом генерал-лейтенант російської армії, автор ряду трактатів про військове мистецтво, широко відомих на той час.

«Mądry przegadat, ale głąpi robić» — вислів польського письменника-просвітителя, поета і байкаря Ігнаци Красіцького (1735—1801) з сатиричного вірша «До короля».

Царепедія — іронічна назва, походить від назви твору «Кіропедія» («Виховання Кіра») давньогрецького історика та філософа Ксенофонт (бл. 430—355 або 354 до н. е.), в якій викладено систему виховання ідеального царя.

Шатобран Франсуа-Ренé (1768—1848) — французький письменник, представник реакційного романтизму.

**VІ. Олешкевич** (День перед петербурзькою повінню. 1824 р.). Назва в оригіналі: «Oleszkiewicz (dzień przed powodzią Petersburg, 1824)».

До другів росіян. Назва в оригіналі: «Do przyjaciół Moskali» (сьюмий вірш з третьої частини поеми «Dziady»).

Олешкевич Юзеф (1777—1830) — польський художник, представник класицизму. З 1810 р. жив у Петербурзі.

Пояснення автора до сїї поеми.

Новосільцев Микола Миколайович (1761—1836) — російський державний діяч, монархіст, керував слідством у справі таємних польських товариств у Литві, жорстоко розправлявся з прогресивно настроєною польською та литовською молоддю.

Вюртембергський Олександр-Фрідріх (1771—1883) — російський генерал.

Рапп Жан (1772—1821) — французький генерал.

Доу Джорж (1781—1829) — англійський художник-портретист. У 1819—1828 рр. працював у Петербурзі над створенням Галереї 1812 р. у Зимовому палаці.

**Смерть полковника.** Назва в оригіналі: «Śmierć połkownika». Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», с. 233—234.

Подається за першодруком.

Плятер Емілія (1806—1831) — польська патріотка, яка видалала себе за юнака Михайла Плятера, організувала загін під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

Нічліг. Назва в оригіналі: «Nocleg». Вперше надруковано в кн.: «Wielka utrata», с. 234—235.

Подається за першодруком.

Наш начальник... — Йдеться про Вінценті Матушевича, який під час польського визвольного повстання 1830—1831 рр. прославився взяттям міста Трок (Тракай).

Кракус — вершник у часи польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

**Ордонова редута.** Назва в оригіналі: «Reduta Ordona. Opowiadanie adiutanta». Вперше надруковано в газ. «Діло», 1907, 26 листопада, № 255, с. 1—2.

У першодруці є примітка І. Франка: «Із поезій Адама Міцкевича»:

«Бажаючи подати шан[овним] читачам дещо з тих перекладів, що були порозпочинані мною в різних часах і досі ждуть остаточного викінчення, вважаю потрібним заявiti, що при виборі творів для перекладу я керувався не жодними політичними чи соціальними їх тенденціями, а іх життєвим змістом, сумою чуття, яке вложив у них автор, і їх артистичним обробленням.

Міцкевичева «Reduta Ordona» при всій односторонності патріотичного погляду автора належить до творів, у яких сконцентровано стільки могутнього чуття, бистрих обсервацій і високоартистичних висловів, як мало трапляється навіть у найбільших поетів світової слави. Що сей твір, поза своє тісно патріотичне становище, має й широке, загальнолюдське значення як огністий протест проти заборчої війни і як ярка картина жестокостей тої війни, а при тім картина надихана високими поетичними вітхненнями, про се нема що й говорити багато, хоч і не все потрібне сказано досі польською критикою. Скажу тільки дещо про фактичну основу поемки. Міцкевич написав її правдоподібно того ж таки 1831 р., коли пам'ятним штурмом російського війська на Варшаву д[ня] 30 падолиста було остаточно розбиті велике польське повстання. Міцкевич жив тоді у Дрездені, з глибоким трепетом душі дожидаючи результатів війни. Його приятель Гарчинський описав йому з уст очевидця, мабуть, на основі дійсного ад'ютанта, що в часі штурму був при боці генерала Умінського, епізод із того штурму, і Міцкевич за одним присідом написав сей вірш, який додав як принаду до другого тому збірних поезій Гарчинського. Зрештою, вірш був друкований кілька разів окремою відбиткою зараз у 1832 і 1833 роках, розуміється, у Франції.

Не зайвим буде додати, що герой оповідання, Владислав Ордон, не погиб у тім страшнім штурмі, але навпаки, із доконаного ним вибуху редути виніс лише невеликі контузії і здужав якось освободитися з неволі, мабуть, під час пробування в шпиталю, і неспостережено перебратися за границю. Він крився в там довгі літа, так що й польська еміграція не знала про те, що він жив. Не знав, очевидно, і Міцкевич, пишучи свій вірш. Чи пізніше, гостюючи в Італії, він здібався з Ордоном у Флоренції, де сей доживав свого віку, не пригадую з Міцкевичевих біографій. Ордон дожив до пізнього віку і десь у 70-х роках скінчив самовбивством.— Перекладчик».

В 1914 р. з'явилася друга прижиттєва публікація в кн.: «Wielka utrata», с. 236—238.

Збереглися автограф початку перекладу (ф. 3, № 4), але в іншій редакції, та рукописна копія тексту перекладу (ф. 3, № 391), яка відповідає тексту першодруку.

Наводимо рядки першої редакції перекладу (ф. 3, № 4):

#### ОРДОНОВА РЕДУТА

Стрілять нам не веліли — у шанцях несміло  
Глянув на поле, і двісті там гармат громіло.

Російська артилерія тягнеться рядами

Далеко, довго, просто, як край моря тами.

Аж, бач, ось герой є їх! Скочив, знай мечем махає,

Як птах, крило своєго війська він звиває,  
Із-під крила піхота ллеться густотьмава,  
Довжезна чорна смуга, мов з болота лава,  
Насичена багнетів іскрами. Мов круки,  
Так чорні стяги люд той ведуть на смерть, на муки,  
Встрітіть їм вузенька, остра, мов зі сталі кута,  
Стирчить, мов шпиль у норі, Ордона редута.  
Лиш шість гармат в ній, та...

Подається за кн.: «Wielka utrata».

...І посольство йде з Паризя...— Йдеться про місію французького посланника Мортмара до Петербурга (1831 р.). Діячі польського визвольного руху розраховували на підтримку з боку французького короля Луї-Філіппа (1773—1850), проте візит Мортмара довів, що ці сподівання були марними.

...Казімірів, Болеславів...— Йдеться про династії польських королів.

Вождь Кавказький...—російський генерал-фельдмаршал І. Ф. Паскевич (1782—1856).

...Як на княжих всіх парадах доводилось працювати.— Йдеться про паради і огляди військ на Саській площі у Варшаві.

«Діло» — газета спочатку ліберально-буржуазного, згодом буржуазно-націоналістичного напряму. Виходила у Львові з 1880 по 1939 р.

Гарчинський Стефан (1805—1833) — польський поет, друг А. Міцкевича.

Чати. Назва в оригіналі: «Czaty. (Balada ukraińska)». Вперше надруковано: ЛНВ, 1908, кн. 7, с. 18—20.

Друга прижиттєва публікація: «Wielka utrata», с. 239—240.

Подається за кн.: «Wielka utrata».

Втека. Назва в оригіналі: «Ucieczka. Balada». Вперше надруковано: ЛНВ, 1908, кн. 7, с. 20—24.

Друга прижиттєва публікація: «Wielka utrata», с. 241—244.

Зберігся автограф (ф. 3, № 455, арк. 1—5).

Між автографом та першодруком є відмінності стилістичного характеру, наприклад:

рядки 41—42:      Не спить панна. На часах

Б'є опівніч, страж мовчить;

рядок 45:      Нишком вив і занімів.

рядки 52—53:      Любо, мило час минає,

Втім, рже кінь, сова завила,

рядки 78—79:      Мій коханку, здерни коня,

Ледве всиджу на луці.

рядки 109—110:      Нам ще скочить пару скал,

Пару рік і пару гір,

рядок 163:      Піп над гробом довго думав

Подається за кн.: «Wielka utrata».

Дім мій на горі Мендога.— На горі Мендога під Новогрудком було кладовище.

Господарський вечір. Із поеми Адама Міцкевича «Пан Тадей». Назва в оригіналі: «Pan Tadeusz. Księga pierwsza. Gospodarstwo» (перший уривок від слів: «Słońce ostatnich kresów nieba dochodziło»,

другий від слів: «W ślad gospodarza, wszystko ze żniwa i z bogu»). Вперше надруковано: «Читанка руська для другої кляси шкіл середніх», Львів, 1895, с. 156—157, без підпису.

Подається за першодруком.

**Буря.** Назва в оригіналі: «Pan Tadeusz. Księga dziesiąta. Emigracusa.— Jacek (уривок починається словами: Owe obłoki ganne, zrazu gorzperzchnione...». Вперше надруковано: «Читанка руська для третьої кляси шкіл середніх», Львів, 1896, с. 94—96.

Подається за першодруком.

...стоять, мов статуя Сипільської Ніоби, Ніобея — за давньогрецьким міфом, мати семи дочок і семи синів, убитих богами Аполлоном і Артемідою, які помстилися Ніобеї за образу, нанесену їх матері. Втративши дітей, Ніобея скам'яніла від горя.

### СЕБАСТІАН ФАБІАН КЛЬОНОВИЧ

Кльонович Себастіан Фабіан (1545—1602) — польський поет, автор сатирично-дидактичних поем латинською і польською мовами. Псевдонім Ацернус.

**Старинний Львів.** Уривок з поеми «Roxolania» («Червона Русь»), 1584. Вперше надруковано в кн.: «Читанка руська для третьої кляси шкіл середніх», Львів, 1896.

Подається за першодруком.

Тут геліконській муз... — Існувало повір'я у древніх греків, що в горах північно-західної Беотії (Середня Греція) б'ють джерела, які дають натхнення поетам.

Борей — в давньогрецькій міфології бог північного вітру.

Трійці святої хвали... — Йдеться про каплицю Трьох святителів у Львові.

Другого храму ім'я... — Йдеться про кафедральний костьол у Львові.

Третя Бернардових слуг має в собі... — Йдеться про монастир Бернардинів у Львові.

Акафіст — церковна величальна пісня та молитва.

### ІГНАЦІ ГОЛОВІНСЬКИЙ

Головінський Ігнаци (1807—1855) — польський поет і прозаїк, церковний діяч.

**Горнець з попелом. Переробка з польського.** Назва в оригіналі: «Gąbek z popiołem». Вперше надруковано в читанці «Школа народна», частина 3, Львів, 1897, с. 25—26.

Подається за першодруком.

### АДАМ АСНИК

Асник Адам (справжнє прізвище Стожек Ян, 1838—1897) — польський поет. В своїх поезіях славив прогрес, розум і суспільно корисну працю. В молоді роки зазнав впливу романтизму. Учасник повстання 1863 р.

**Голос, що кличе в пустині.** Назва в оригіналі: «Głos wołający na puszczy». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 185.

Подається за першодруком.

**Приходиш до мене.** В оригіналі: «Przychodzisz do mnie...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 185—186.

Подається за першодруком.

## ВІКТОР ГОМУЛІЦЬКИЙ

**Гомуліцький Віктор** (1848—1919) — польський письменник і публіцист, літературний критик, дотримувався прогресивних поглядів. Для його поетичних творів характерна філософська спрямованість.

**На Канонії.** Назва в оригіналі: «Na Kanopii». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 186—187.

Подається за першодруком.

**Феб** — в давньогрецькій міфології одне з імен бога мудрості, покровителя мистецтв Аполлона.

**Словачець Юліуш** (1809—1849) — польський поет-демократ.

**«Ель моле рапхмім».** Назва в оригіналі: «El mole rachmim». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 187—190.

Подається за першодруком.

**Під обухом.** Назва в оригіналі: «Pod ciosem». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 190—191.

Подається за першодруком.

## АНДЖЕЙ НЕМОЄВСЬКИЙ

**Немовеський Анджей** (1864—1921) — польський поет, драматург, публіцист.

I. **«Мені снилось, що я птах...».** В оригіналі: «Daj mi, ptaku, lot twój śmiały...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 191.

Подається за першодруком.

II. **«Що завтра дастъ?..»** В оригіналі: «Co jutro da?...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 191.

Подається за першодруком.

III. **«Вони вам говорять...».** В оригіналі: «Oni wam mówią...». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192.

Подається за першодруком.

IV. **«Остатній танець плив...».** Назва в оригіналі: «Meteor». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192.

Подається за першодруком.

V. **«З чола нам давненько...».** Назва в оригіналі: «Fragment». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192.

Подається за першодруком.

VI. **Кузня.** Назва в оригіналі: «Kurnica». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 192—193.

Подається за першодруком.

VII. **«Входить осінь блідолиця...».** Назва в оригіналі: «Jesień». Вперше надруковано: ЛНВ, 1899, кн. 5, с. 193.

Подається за першодруком.

## ЯН БРОЖЕК

Б р о ж е к Ян (1585—1652) — польський гуманіст, астроном, математик та письменник. Писав твори в полемічно-сатиричному дусі.

Даром. Вперше надруковано: ЛНВ, 1906, кн. 5, с. 307.  
Подається за першодруком.

## ІЗ ЧЕСЬКОУ ПОЕЗІЇ

### ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

В р х л і ц ь к и й Ярослав (1853—1912) — чеський поет (справжнє прізвище Еміль Богуш Фріда), автор понад 70 поетичних збірок. Серед них: «Рік на півдні» (1878), «Сільські балади» (1885), «Боги і люди» (1899), «Коралові острови» (1908) та ін. Підтримував творчі контакти з І. Франком, сприяв виданню «Вибраних творів» Т. Шевченка (1900) чеською мовою.

Питання. Одповідь. Назва в оригіналі: «*Otažka*», «*Odpověd'*». Диптих вперше надруковано в кн.: Твори, т. 14, с. 431—432.

Автограф (ф. 3, № 479) має заголовок «Із поезій Ярослава Врхліцького». Переклад підписано: «З чеського переклав Мирон».

Обидва вірші в чеському оригіналі переписані І. Франком у його записну книжку № 5(8) за 1884—1885 рр., що дає підставу датувати переклади цим часом.

Подаються за автографом.

Монах дрімає. Назва в оригіналі: «*Pokusění*». Вперше надруковано під заголовком «Дрімаючий монах» у журн. «Зоря», 1885, № 18, с. 209, за підписом: «Із чеського перекл[ав] Мирон».

Збереглися два автографи: ранній (ф. 3, № 194, арк. 7, зв.) і авторизований список (ф. 3, № 398/4), правлений І. Франком в останні роки життя.

Між автографами є різночитання. Зокрема останні рядки в ранній редакції перекладені так:

Що цвітів і світла, ї тепла ту спливає,  
Як? Звідки? Не знає.  
Тъфу! Сон се поганий! Жадоби проклятий  
Недогар буркає.

Подається за авторизованим списком.

Крім названих віршів, перу І. Франка належить також переклад окремих частин поеми Я. Врхліцького «Бар-Кохба». Вперше цей переклад надруковано частинами в ЛНВ, 1899, кн. 9, с. 296—303; кн. 11, с. 209—220; кн. 12, с. 322—332, з приміткою: «З чеського переклав Ів. Франко».

## СВАТОПЛУК ЧЕХ

Чех Сватоплук (1846—1908) — чеський письменник-демократ, автор сатирических романів та збірок громадянської лірики, висміував псевдопатріотизм і громадську пасивність. Найпопулярніший твір — поема «Пісні раба» (1894). Автор чеських перекладів творів Т. Шевченка («Катерина», «Утоплена», «Думи мої...»).

Скрипач. Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 1, с. 9—10, за підписом: «Переклав Мирон\*\*\*».

Зберігся авторизований рукопис з правками, зробленими І. Франком в останні роки життя (ф. 3, № 398/40), під заголовком «Із Сватоплука Чеха» з авторськими правками. Крім українського перекладу цього твору, зберігся також автограф його перекладу німецькою мовою під назвою: «Todt der alte Geiger» (ф. 3, № 194, с. 61, з кінця).

Подається за авторизованим рукописом.

## ЯН НЕРУДА

Неруда Ян (1834—1891) — чеський письменник, один з організаторів національно-визвольного руху 60-х років XIX ст. у Чехії, автор кількох збірок поезії і прози («Космічні пісні», 1878; «Пісні страсної п'ятниці», 1896). Популяризував творчість Т. Шевченка в прогресивному чеському журналі «Obrazy života» (1859—1860).

Закон над закони. Вперше надруковано під заголовком «З «Космічних пісень» (в оригіналі: «Písne kosmické») у кн.: «Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік звич[айній] 1891», Львів, 1890, с. 44, а також у кн.: «Квітка. Ілюстрований літературний збірник», Львів, 1890, с. 44.

Зберігся автограф (ф. 3, № 398/37). Переклад датовано 1889 р.

Подається за цим автографом з авторськими правками, зробленими І. Франком в останні роки життя.

«Ілюстрований календар товариства «Просвіта» — одне з видань Львівської культурно-освітньої громадської організації «Просвіта» (1868—1939). Видавала українською мовою популярну літературу, шкільні підручники, твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича та інших. Коли І. Франко виступав в «Ілюстрованому календарі...», «Просвіта» мала ліберально-буржуазний, просвітницький, пізніше культурницький напрям, з кінця XIX ст. більшість «Просвіт» стали осередком пропаганди ідей українського буржуазного націоналізму.

## ЕЛІШКА КРАСНОГОРСЬКА

Красногорська Елішка (1847—1926) — прогресивна чеська поетеса (справжнє прізвище Альжбета Пехова), автор поетических збірок: «До слов'янського півдня» (1880), «Казки

для дорослих» (1889), «Відгуки часу» (1922) та ін. Відома як перекладач творів Пушкіна, Міцкевича, Байрона та ін.

Ой, ви ластівочки! Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1891, № 9, с. 77, за підписом: «З чеського переповів І. Ф.».

Подається за першодруком.

«Дзвінок» — двотижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму для дітей і юнацтва. Виходив у Львові в 1890—1914 рр.

Як Вкраїну бурі-лиха страшать... Не покинутя, Вкраїно-нене... — Словом «Вкраїна» І. Франко переклав слова оригіналу «рідний край».

### ЙОЗЕФ СВАТОПЛУК МАХАР

Махар Йозеф Сватоплук (1864—1942) — чеський поет. В своїх реалістичних творах викривав політику чеських буржуазних партій, виступав за емансидацію жінки. За часів буржуазної республіки (1918—1938) підтримував урядову політику.

Гусова маті. Вперше надруковано: ЛНВ, 1898, кн. 3, с. 329—332, під назвою: «Ян Сватоплук Махар. Із поезій. Гусова маті».

Повне літературне ім'я чеського поета — Йозеф (І. Франко вживає помилково — Ян).

Подається за першодруком.

Оріанда. Назва в оригіналі: «Oreanda». Вперше надруковано: ЛНВ, 1905, кн. 4, с. 94—95, за підписом: «З чеського переклав Іван Франко».

Подається за першодруком.

Літом через Галичину. (З циклу поезій «Výlet na Krym»). Назва в оригіналі: «Letem přez Halič».

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1956, № 1, с. 159. Передруковано в кн.: Літературна спадщина, т. 1. І. Франко, с. 232—233.

Зберігся автограф (ф. 3, № 480).

В особистій бібліотеці І. Франка (№ 5966) зберігається примірник книги Й. С. Махара «Výlet na Krym». V Praze, 1900, з дарчим написом чеською мовою: «D-ru Ivanu Frankovi, poetovi a bojovníku, s přátelským pozdravem. Machar. Ve Vidni, 30/7, 1900».

З цього видання й перекладені уривки циклу «Літом через Галичину», а також вірш «Оріанда».

Подається за автографом.

Перекладаючи твори Й. С. Махара, І. Франко присвятів чеському поетові статтю: «З нової чеської літератури, «Magdalena», napsal J. S. Machar, V Praze, 1894», яка ілюструється перекладами уривків з поеми «Магдалена», надрукованих у журн. «Жите і слово», 1895, кн. 5, с. 306—312; кн. 6, с. 463—471, та замітку «Сорокові роковини вродин Й. С. Махара», вперше надруковану в ЛНВ, 1904, кн. 3, с. 186—187. Й. С. Махару присвячено також частину статті І. Франка «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах», вперше надруковану в ЛНВ, 1898, с. 60—71.

## КАРЕЛ ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ

Гавлічек-Боровський Карел (1821—1856) — відомий чеський письменник. Під час революції 1848 р. діяч ліберальної партії. Після революції майже до кінця життя перебував на засланні. Всі основні твори в оригіналах вийшли друком посмертно.

Вперше деякі переклади І. Франка творів К. Гавлічка-Боровського друкувалися частинами.

Окремою книжкою переклади вперше надруковані в книзі: Карел Гавлічек - Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічка. Львів, 1901.

Всі переклади творів К. Гавлічка-Боровського подаються за цим виданням, яке супроводжувалось «Поясненнями» І. Франка.

У передмові до книжки, виклавши історію своїх зацікавлень поетичними творами Гавлічка, І. Франко зокрема писав:

«...Вони так легко підходять і під наші народні мелодії, і раз зіллявшися з ними в одну цілість, вони солодили мені не одну гірку хвилю в житті, додавали мені сили і сміlostі не в одній важкій пригоді.

Само собою явилось бажання присвоїти хоч дещо з тих перлин чеської літератури моїй рідній мові. Але перші проби не заохотили мене до сеї праці. Я відразу пізnav величезну її трудність. Незвичайна простота Гавлічкової поезії — се тільки зверхня маска; вона криє в собі незвичайну глибину, і смілість думки, і незвичайну влучність та епіграматичну прецизію вислову. І хоча мій рідний українсько-русський язик також незвичайно багатий на такі самі ресурси, якими чарує нас Гавлічкова поезія, то все-таки перестроєння тої поезії в українсько-русську форму давалось дуже нелегко задля зовсім відмінних правил нашої акцентуації і інших формальних причин.

Та ще одно спиняло мою роботу. Пощо й для кого перекладати ті огнисті стріли таланту? У нас у Галичині публікувати їх? [...] Я певний, що з тих ударів, які передчасно положили в могилу великого чеського патріота, знайдеться ще дещо й на його перекладачів та прихильників його думок. Ну, та дарма! Вовка боятися — в ліс не йти.

Подаючи українсько-русській громаді перекладом отсєй вибір Гавлічкових поезій, я бажав би вкріпити у ней ту думку [...], що розвій національності мусить іти невідлучно з розвоем свободи думок і свободи політичної; що голосити себе поступовцем, радикалом чи соціалістом і рівночасно ігнорувати або душити розвій якої-небудь національності для якихось «вищих, загальніших ідеалів», значить завдавати брехню тій поступовості, тому радикалізмові чи соціалізмові; що нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів гнобить, душить та спиняє в свободінім розвою другу націю, копле гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення. А обік тих загальних поглядів, що так і сяють із кожного рядка Гавлічкових писань, я бажав би вчинити українсько-русському народові близькою, рідною й саму постать Гавлічка, такою ж близькою й рідною, як є вона для кожного чеха.

І нехай буде мені вільно закінчити отсюю передмову одним бажанням. Гавлічкові поетичні твори досі, скільки знаю, не були

перекладені на інші слов'янські мови — з виємком деяких поодиноких поезій. Може, отсей українсько-руський переклад буде, як-то кажуть, «щасливий на руку» і зробиться початком розповсюдження тих перел гумору і сатири всюди, де се... можливе. І щоб ми дожили дої пори, коли Гавлічкове ім'я буде звісне і дороге всім слов'янам, як ім'я одного з чільних борців слов'янського відродження, одного з найясніших і найсміливіших умів Слов'янщини [...].

«Наша доба» («Наша доба», 1893—1949) — чеський журнал ліберально-буржуазного напряму.

Карел Гавлічек-Боровський. Життєписний нарис. Вперше надруковано в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій. Переклад Івана Франка з життєписом Гавлічка, Львів, 1901, с. 9—24.

Шлеско — Сілезія.

Погодін Михайло Петрович (1800—1875) — російський історик і письменник, стояв на монархічних позиціях «офіційної народності».

Зап Карел Франтішек Владіслав (1812—1871) — прогресивний чеський історик, перекладач і публіцист, працював урядовцем у Львові (1836—1845), де підтримував творчі зв'язки з українськими письменниками Я. Головацьким та І. Вагилевичем. К. Запові належить чеський переклад «Тараса Бульби» М. Гоголя.

Головацький Яків Федорович (1814—1888) — український поет, вчений і педагог. Учасник літературного угруповання «Руська трійця».

Вагилевич Іван Миколайович (1811—1866) — український письменник і фольклорист, учасник «Руської трійці».

«Московість» — громадсько-політична течія на західно-українських землях у другій половині XIX — на початку ХХ ст., що об'єднувало частину духовництва і буржуазної інтелігенції, яка орієнтувалася на реакційні сили царської Росії. «Москофіли» намагалися використати прагнення західноукраїнських трудящих до возз'єднання з Росією для прищеплення їм царефільських поглядів; з метою боротьби проти революційного руху виступали за сб'єднання всіх слов'янських народів під владою російського самодержавства і не визнавали права на вільний розвиток українського народу і його культури. У часи громадянської війни 1918—1920 рр. стали на шлях антирадянської боротьби, в 20—30-х роках підтримували окупаційний режим на західноукраїнських землях. Реакційну суть «москофілів» викривали М. Г. Чернишевський, І. Я. Франко, М. І. Павлик та інші російські і українські прогресивні діячі. В. І. Ленін у статті «Як поєднують прислужництво реакції з грою в демократію?» дав нищівну оцінку «москвіфілам», вказавши, що вони були підкуплені однією з найреакційніших партій Росії — кадетською партією<sup>1</sup>.

Шевирьов Степан Петрович (1806—1864) — російський історик літератури, стояв на позиціях «офіційної народності» і реакційного слов'янофільства.

Бодянський Осип Максимович (1808—1877) — філолог-славіст, історик і письменник. Професор слов'янських літератур

<sup>1</sup> Див.: Ленін В. І. Повне зібр. творів. (Пер. з 5-го рос. вид., т. 26, с. 257—258).

Московського університету, належав до ліберального крила слов'янофілів.

Квіс Ладіслав (1846—1913) — чеський письменник, перекладач творів світової класики, упорядник і коментатор чеського видання творів К. Гавлічка-Боровського в 3-х томах (1906—1908).

«Рга́жскé Ноуіп» («Празька газета») — офіційний урядовий орган; заснована 1824 р. Протягом 1846 р. її редактував Гавлічек, під впливом якого газета стала трибуною ліберальної думки напередодні революції 1848 р. З виходом Гавлічка з редакції газета знову стала офіційно-урядовою.

Леже Луї (1843—?) — французький славіст, професор слов'яноznавства в Колеж де Франс (Париж), автор статті про К. Гавлічка-Боровського у Великій французькій енциклопедії, т. XIX. Назву енциклопедії в оригіналі див. у примітці до тексту.

Кошут Лайош (1803—1894) — відомий діяч угорської буржуазно-демократичної революції 1848—1849 рр.

...Гай у Загребі... — Йдеться про Гая Людовіта (1809—1872), хорватського журналіста і громадського діяча ліберально-буржуазного напряму, одного з керівників руху за культурне і національне відродження Хорватії. Жив і працював у м. Загребі.

Перший слов'янський з'їзд. — Йдеться про з'їзд представників слов'янських народів, поневолених Австрійською імперією (Прага, 2—12 червня 1848 р.). В умовах революційного піднесення 1848 р. його делегати звернулися до європейських народів з маніфестом про рівноправність націй на засадах федерацівної Австрії. Рішення з'їзду лишились нездійсненими.

Бакунін Михайло Олександрович (1814—1876) — російський дрібнобуржуазний революціонер, один з ідеологів анархізму і народництва, брав участь у народному повстанні в Празі під час революції 1848 р., пізніше заперечував марксистську теорію класової боротьби.

Віндішгрец — австрійський реакційний діяч, головнокомандуючий урядовими військами під час придушення празького повстання 1848 р.

Зеер Юліус (1841—1901) — чеський письменник-демократ.

Гартман Моріц (1821—1872) — австрійський письменник, співець революційної боротьби чеського й угорського народів у 1848 р. («Чеські елегії», 1847; «Римована хроніка попа Мауріціуса», 1849).

Гільфердинг Олександр Федорович (1831—1872) — російський історик-славіст і фольклорист. Автор «Історії балтійських слов'ян» (1855) та інших праць.

Лішка Е. В. — чеський прогресивний художник, ілюстратор творів К. Гавлічка-Боровського.

...для догоди молодочеського катехізму... — гобто на догоду політичним настановам младочеської ліберально-буржуазної партії.

Хрещення святого Владимира. Назва в оригіналі: «Křest sv. Vladimíra». Вперше надруковано в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій.., Львів, 1901.

Збереглися автографи ранньої редакції перекладу першої пісні (повністю) і частини другої (22 початкових строф) поеми «Хре-

щення святого Владимира» (ф. 3, № 206, с. 11—18). Автографи належать до записої книжки 1878—1882 рр., що дає підставу датувати початок роботи над перекладами цим часом. Між автографом і першодруком є істотні різночitання стилістичного, лексичного і правописного характеру. В порівнянні з автографом першодрук у названій книзі «Карел Гавлічек-Боровський...» являє собою досконалішу редакцію.

**Тірольські елегії.** Назва в оригіналі: «Tyrolské elegie». Вперше цикл «Тірольські елегії», I—IX, під назвою «Світи місяченьку» надруковано в журн. «Жите і слово», 1894, кн. 1, с. 60—65, з приміткою: «Із чеської переклав Ів. Франко, Львів, у січні 1888».

I. «Світи місяченьку...». В оригіналі: «Svit' měsíčku polehoučku...».

II. «Я із того краю...». В оригіналі: «Jsem já z kraje muzikantů...».

Бах Олександр (1813—1893) — міністр внутрішніх справ австрійського уряду, імперський намісник Чехії, з чиїм ім'ям пов'язаний період так званої «бахівської реакції» (1851—1861).

III. «Як піddаний, братку...». В оригіналі: «Občan svyklý na pořádek...».

IV. «Що робить — не знаю!» В оригіналі: «Což je dělat? Že pak musím».

Деде́ра — поліцейський комісар Праги, який заарештував Гавлічка.

V. «Місяцю, рогачу!» В оригіналі: «O měsíčku, vsák ty ženske...».

VI. «Трубки голос в'ється...». В оригіналі: «Trubka břestí, kola hrejí...».

VII. «Іглаву минав я...». В оригіналі: «Když jsme jeli přes Jihlavu...».

VIII. «А тепер, мій друже вірний...». В оригіналі: «Ted' měsíčku nechme elegie...».

IX. «В Бrixені ми стали...». В оригіналі: «Přijeli jsme do Brixenu...».

Цар Лаврін. Назва в оригіналі: «Král Lávra». Вперше надруковано в журн. «Жите і слово», 1895, кн. 1, с. 1—6.

Із дрібних поезій.

I. Думка на Бательовській горі. Назва в оригіналі: «Dumka na Batelovském vrchu». Під назвою «Із дрібних поезій» вперше надруковано в кн.: Карел Гавлічек-Боровський. Вибір поезій, Львів, 1901.

II. Моя звізда. Назва в оригіналі: «Má hvězda».

III. Пише нам Шузелька. Назва в оригіналі: «Šuselka nám pise».

Цей вірш, по суті, є переспівом, оскільки в інтерпретації I. Франка він не тільки більший на одну (останню) строфу, а й гостріший за змістом.

IV. Десь того не видко. Назва в оригіналі: «Ach nepi tu, nepis».

V. Китиця. Назва в оригіналі: «Kytice».

VI. «Все то, все то, все то так і виглядає...». Назва в оригіналі: «Mně se všecko zdá».

**VII. На хліб ми працюєм.** Назва в оригіналі: «My pole očem».

**VIII. Пісня чехів з р. 1850.** Назва в оригіналі: «Píseň čechů r. 1850».

**IX. Вічне життя.** Назва в оригіналі: «Život věčný».

**X. Гроб.** Назва в оригіналі: «Hrob».

**Iз епіграм.**

**I. «Чесному грозить тільки голод...».** Назва в оригіналі: «Zle, matičko, zle». З цього циклу вперше надруковано дві епіграми (I-II) під назвами: «Пророк Йона» і «Осторога» в журн. «Товариш», 1888, № 1, с. 30—31, інші — в кн.: Карел Гавлічек - Боровський. Вибір поезій.., Львів, 1901.

«Товариш» — літературно-науковий журнал революційно-демократичного напряму. Заснований 1888 р. у Львові групою прогресивних студентів. До редакції входили І. Франко, М. Павлик та ін. Вийшов лише один номер.

**II. «Павлу гірше, Петру ліпше...».** Назва в оригіналі: «Talenty».

Це переспів, зроблений на основі двох варіантів цієї спіграми. В первому варіанті слово «попам» пропущено.

**III. «Не йди, Грицю, на лід з паном...».** Назва в оригіналі: «Demokratický».

**IV. «Кождий свій пай робить...».** Назва в оригіналі німецькою мовою: «Ins Stammbuch Sr. Hochgeboren».

**V. «Доказує щосили ксьондз добродій...».** Назва в оригіналі: «Nedoctatečnost».

**VI. «Чи диво, що п'ять риб і п'ять хлібів...».** Назва в оригіналі латинською мовою: «Demonstratio miraculorum».

**VII. «Питаєш, чи Йона, пророк ніневітський...».** Назва в оригіналі: «Kasuistický».

**VIII. «Ax, оригінальність!..».** Назва в оригіналі: «Originálnost».

**IX. Професор історії.** Назва в оригіналі: «Qvalifikace X., professora historie».

**X. Академія природничих наук.** Назва в оригіналі: «Videnská akademie».

**XI. «Бог-батько дав нам заповідей десять...».** В оригіналі: «Bůh naš otec...».

**XII. Мізантроп.** Назва в оригіналі: «Misanthropický».

**XIII. «Що тобі не мило, не чини другому...».** Назва в оригіналі латинською мовою: «Verba docent, exempla trahunt».

**XIV. «Не стає нам для театру...».** Назва в оригіналі: «Nouze naučila Dalibora housti».

**XV. «Здавен-давна цар російський...».** Назва в оригіналі: «Ruská konstituce».

**XVI. «Ягоди з одного поля...».** Назва в оригіналі латинською мовою: «Novum testamentum praefiguratum est in veteri».

**XVII. Напис на езуїтській колегії.** Назва в оригіналі: «Nápis na budoucí kolej jezovitskou v Praze».

**XVIII. Згода.** Назва в оригіналі: «Svornost».

**XIX. Наслідки битви на Білій горі.** Назва в оригіналі: «Účinky bělohorské bitvy».

Фердинанд II (1578—1637) — імператор «Священної Римської імперії» та король Чехії (з 1617 р.). Провадив політику гноблення чеського та інших слов'янських народів, насаджував католицизм.

ХХ. Чеська молитва. Назва в оригіналі: «Česká modlitba».

## IЗ СЛОВАЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

### CAMO ХАЛУПКА

Халупка Само (1812—1883) — словацький поет, представник революційної генерації, учасник польського повстання 1830—1831 рр., автор збірки «Співи» (1868).

Козацька пісня. Назва в оригіналі: «Kozák». Вперше надруковано в кн.: Твори, т. 14, с. 370—372. Збереглися три автографи перекладу вірша (ф. 3, № 193, 481, 398/XXXIX). Всі вони послідовно засвідчують авторську правку І. Франка з тенденцією наближення мови до літературної норми. Найпізніший текст написано І. Франком в останні роки життя.

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXXIX), що являє собою найдосконалішу редакцію.

## ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

**А л áр м i** (від алárми) — три-  
воги

**А м б у л áй н с** — санітарний ві-  
зок

**А с е к у р у в áт и сь** — страху-  
ватись

**Б áли к** (відбал) — банкетний  
зал, тут: харчевня

**Б ý чик** — тут: нагайка, канчук

**В ах л áр** — віяло

**В г áн у ти** — збагнути

**В ý н у** — арх. воїстину

**Г н е т ь** — вмить, незабаром

**Д в о р ýр к а** — двостволка

**Е м е р ýт** — пенсіонер

**Ж ол д** — платня, грошове по-  
стачання

**З в ýн н и й** — спритний

**З в íт и с я** — гніздуватися

**З д р у ц к у в áт и** — роздроби-  
ти, розчавити

**К л áк н у ти** — ставати навко-  
лішки

**К н áст ер** — різновид люлько-  
вого тютюну

**К н ор óз** — кнур

**К óль ба** — приклад

**К о р б н к и** — мереживо

**К о ч** — коляска, бричка

**К р íт áт и** — тріпатися, битися

**К ýр м а н и я** — лахміття

**К ýр т а** — куртка

**К ур т ýн а** (в театрі) — завіса

**Л íц и т áц ія** — дозвіл на опто-  
ву торгівлю

**Л у н éт** — підзорна (далеко-  
глядна) труба

**Л ю т р и** (від лотри) — негід-  
ники, шахраї

**М а е с т áт** — величність

**М етré ск а** (від метр — учи-  
тель) — домашня вихователь-  
ка

**О б а л ýт и** — повалити

**Овшíм** — охоче, дуже радо

**О х м іст р ýн я** — жінка вахмі-  
стра

**П áт р и** (від патери) — отці  
церкви, священики

**П ет éн т и** — прохачі

**П íд р о** — горище в хліву або  
клуні

**П о в áб** — тут: поклик, нат-  
хнення

**П рец ýз i я** (вислову) — точ-  
ність вислову

**П р о т и ч óк** — смичок, пати-  
чок

**Р éв i я** — огляд, перевірка

**Р е з и г н а ъ я** — відмовляння від чогось, примирення з доЛею

**С к і н а** — тріска

**С п а ц ё р и** — прогулянки

**С п л а с н у т и** — спадати, спов-  
зати

**Т а м б о р** — тут: барабанщик

**Т а п є т** — шпалера

**Т й т и** — гладшати

**Т р і ск а т и** — бризкати, бити  
ключем, спалахнути вогнем в  
очах

**У т ё р х а н и й** — навантажений,  
нав'ючений

**Ф јк т о р** — тут: гендляр

**Ф јна** (фама) — слава, пого-  
лоска, чутка

**Ф јб с а** — канава

**Ф јз і е р** — перукар

**Х л о п ю с т и к а** — канцелярське  
ведення селянських справ

**Х ѡ с е н** — користь

**Ш а м б е л ѿ н** — камергер

**Ш є м р і т** — шелест, шепіт

**Ш л ѿ б х а т и** — цвъохкати

**Ш к ѿ п л і р и к** — шафка, шка-  
тулка

**Ш ѡ в б а** — скеля

**Я с к ѿ н я** — печера

## СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

- |   |         |
|---|---------|
| 1. Іван Франко. Фото. 1886  | 4—5     |
| 2. Автограф перекладу І. Франка поезії<br>М. О. Некрасова «У людей-то в дому — чис-<br>тота, лепота...» | 224—225 |
| 3. Автограф перекладу І. Франка поезії<br>О. С. Пушкіна «Вольноть»                                      | 224—225 |
| 4. Титульна сторінка «Драматичних творів»<br>О. С. Пушкіна в перекладі І. Франка                        | 240—241 |
| 5. Обкладинка першого видання творів К. Гав-<br>лічка-Боровського в перекладі І. Франка                 | 240—241 |

## ЗМІСТ

### ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

#### *M. Ю. Лермонтов*

Вечірня дума . . . . .	7
Сусідка . . . . .	7

#### *M. О. Морозов*

Дума . . . . .	9
В тюрмі . . . . .	10

#### *M. О. Некрасов*

Рідні сторони. Споминки поміщицького сина . . . . .	11
Признання . . . . .	12
Невижатий загін . . . . .	12
Бричка . . . . .	14
В селі . . . . .	14
Княгиня Трубецька. Поема . . . . .	17
Примітка до поеми «Княгиня Трубецька» . . . . .	40
«У людей по хатах — чистота, красота...» . . . . .	41
«Не горить уже ліс, слава богу!» . . . . .	41
«Ніч. Роэкошів ми всіх скоштували...» . . . . .	42
Зелений шум . . . . .	42
З роботи . . . . .	44
Невідомому другові . . . . .	45
Забудь . . . . .	46
Auf den Tod des Taras Schewtschenko's . . . . .	46

#### *M. Г. Чернишевський*

Гімн Діві неба . . . . .	48
--------------------------	----

#### *B. С. Солов'йов*

I. «У цариці моєї високий дворець...» . . . . .	55
II. «Люба, здавна, як і нині...» . . . . .	56
III. «Хай осінь вчасная сміється надо мною...» . . . . .	56

IV. «Любий друже, чи не бачиш...» . . . . .	57
V. «Спека без ясності, хмари безводнії...» . . . . .	57
VI. «Всі питання — пустел..» . . . . .	57
VII. Das Ewig Weibliche (Слово-упіmnення до морських чортят) . . . . .	58
VIII. «Який же сон важкий!..» . . . . .	59
IX. «Бідна любко! Втомуила тебе ся дорога...» . . . . .	59
X. «Шум далекий водоспаду...» . . . . .	60
XI. На кораблі ніччу . . . . .	60
XII. «І знов важкий туман насовується звільна...» . . . . .	61
XIII. Сонне серце . . . . .	61
XIV. «Вітер з західних сторін...» . . . . .	61
XV. «А як бажання тікають, човн тіни...» . . . . .	62

*O. С. Афанасьев-Чужбинский*

Серце . . . . .	63
Під неділю . . . . .	63
Українська дума . . . . .	64
Зіронька . . . . .	65
Хмарка . . . . .	66
Буря . . . . .	67
Парубоцька правда . . . . .	68
Руська пісня . . . . .	68

*O. С. Пушкін*

Олександр Сергійович Пушкін . . . . .	70
Борис Годунов. Історична драма . . . . .	95
Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов» . . . . .	179
Сцена з «Фавста». Фрагмент . . . . .	192
Скупий рицар. Трагедія . . . . .	197
Моцарт і Сальєрі . . . . .	214
Кам'яний гість . . . . .	224
Бенкет у часі чуми . . . . .	256
Русалка . . . . .	265

*M. I. Костомаров*

На руїнах Пантікапеї (Поема М. I. Костомарова) . . . . .	287
--	-----

**ІЗ ПОЛЬСЬКОУ ПОЕЗІЇ**

*Адам Міцкевич*

Передне слово . . . . .	303
Петербург . . . . .	309
I. Дорога до Росії . . . . .	309

II. Передмістя столиці . . . . .	313
III. Петербург . . . . .	315
IV. Пам'ятник Петра Великого . . . . .	320
V. Перегляд війська . . . . .	322
VI. Олешкевич (День перед петербурзькою повінню. 1824 р.)	335
До другів росіян . . . . .	340
Пояснення автора до сеї поеми . . . . .	341
Смерть полковника . . . . .	344
Нічліг . . . . .	346
Ордонова редута . . . . .	349
Чати . . . . .	353
Втека . . . . .	356
Господарський вечір. Із поеми Адама Міцкевича «Пан Тадей»	361
Буря . . . . .	363
 <i>Себастіан Фабіан Кльонович</i>	
Старинний Львів . . . . .	366
 <i>Ігнаци Головінський</i>	
Горнець з попелом. Переробка з польського . . . . .	369
 <i>Адам Асник</i>	
Голос, що кличе в пустині . . . . .	370
Приходиш до мене . . . . .	370
 <i>Віктор Гомуліцький</i>	
На Канонії . . . . .	371
«Ель моле рахмім» . . . . .	373
Під обухом . . . . .	376
 <i>Анджей Немоєвський</i>	
I. «Мені снилось, що я птах...» . . . . .	377
II. «Що завтра дастъ?..» . . . . .	377
III. «Вони вам говорять...» . . . . .	377
IV. «Остатий танець плив...» . . . . .	378
V. «З чола нам давненько...» . . . . .	378
VI. Кузня . . . . .	378
VII. «Входить осінь блідолиця...» . . . . .	379
 <i>Ян Брожек</i>	
Даром . . . . .	380

## ІЗ ЧЕСЬКОУ ПОЕЗІІ

### Ярослав Врхліцький

Питання . . . . .	383
Одповідь . . . . .	383
Монах дрімає . . . . .	384
 <i>Сватоплук Чех</i>	
Скрипач . . . . .	385
 <i>Ян Неруда</i>	
Закон над закони . . . . .	388
 <i>Елішка Красногорська</i>	
Ой, ви ластівочки! . . . . .	389
 <i>Йозеф Сватоплук Махар</i>	
Гусова мати . . . . .	391
Оріанда . . . . .	394
Літом через Галичину (З циклу поезій «Výlet na Kгum») . . . . .	397
 <i>Карел Гавлічек-Боровський</i>	
Карел Гавлічек-Боровський. Жигтеписний нарис . . . . .	399
Хрещення святого Владимира . . . . .	410
Тірольські елегії . . . . .	439
I. «Світі місяченьку...» . . . . .	439
II. «Я із того краю...» . . . . .	439
III. «Як підданий, братку...» . . . . .	441
IV. «Що робить — не знаю!...» . . . . .	442
V. «Місяцю, рогачу!» . . . . .	443
VI. «Трубки голос в'ється...» . . . . .	444
VII. «Іглаву минав я...» . . . . .	445
VIII. «А тепер, мій друже вірний...» . . . . .	447
IX. «В Бріксені ми стали...» . . . . .	450
Цар Лаврін . . . . .	451
ІЗ ДРІБНИХ ПОЕЗІІ	
I. Думка на Бательовській горі . . . . .	458
II. Моя звізда . . . . .	459
III. Пише нам Шузелька . . . . .	460
IV. Десять того не видко . . . . .	461
V. Китиця . . . . .	461
VI. «Все то, все то, все то так і виглядає...» . . . . .	462
VII. На хліб ми працюєм . . . . .	462
VIII. Пісня чехів з р. 1850 . . . . .	462
IX. Вічне життя . . . . .	463
X. Гріб . . . . .	464

## ІЗ ЕПІГРАМ

I. «Чесному грозить тільки голод...» . . . . .	465
II. «Павлу гірше, Петру ліпше...» . . . . .	465
III. «Не йди, Грицю, на лід з паном...» . . . . .	465
IV. «Кождий свій пай робить...» . . . . .	465
V. «Доказує щосили ксьондз добродій...» . . . . .	466
VI. «Чи диво, що п'ять риб і п'ять хлібів...» . . . . .	466
VII. «Питаєш, чи Іона, пророк ніневітський...» . . . . .	466
VIII. «Ах, оригінальність!..» . . . . .	466
IX. Професор історії . . . . .	467
X. Академія природничих наук . . . . .	467
XI. «Бог-батько дав нам заповідей десять...» . . . . .	467
XII. Мізантроп . . . . .	467
XIII. «Що тобі не мило, не чини другому...» . . . . .	467
XIV. «Не стає нам для театру...» . . . . .	468
XV. «Здавен-давна цар російський...» . . . . .	468
XVI. «Ягоди з одного поля...» . . . . .	468
XVII. Напис на єзуїтській колегії . . . . .	468
XVIII. Згода . . . . .	468
XIX. Наслідки битви на Білій горі . . . . .	469
XX. Чеська молитва . . . . .	469
Пояснення . . . . .	469

## ІЗ СЛОВАЦЬКОУ ПОЕЗІЇ

*Само Халупка*

Козацька пісня . . . . .	475
КОМЕНТАРІ . . . . .	479
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ . . . . .	520
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ . . . . .	522

**Академия наук  
Украинской ССР**

**Институт литературы  
им. Т. Г. Шевченко**

**ИВАН**

**ФРАНКО**

**Собрание сочинений  
в пятидесяти томах**

**Художественные  
произведения**

**Тома 1—25**

**Том 11**

**Поэтические переводы  
и перепевы**

**(На украинском языке)**

*Друкується за постановою  
Президії АН УРСР*

**Редактор**

*Л. П. Чорна*

**Оформлення художника**

*О. Г. Комяхова*

**Художній редактор**

*С. П. Квітка*

**Технічні редактори**

*М. А. Притикина, І. М. Лукашенко*

**Коректори**

*Л. В. Малота, Я. М. Зубко,*

*Н. О. Луцька*

**Інформ. бланк № 635**

Здано до набору 19.04.76. Підп. до друку  
23.02.78. Формат 84 × 108<sup>1/32</sup>. Папір друк.  
№ 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум.-друк. арк.  
28,04. Обл.-вид. арк. 27,14. Тираж 46 000 пр.  
Зам. 6-144. Ціна 3 крб. 10 коп.

**Видавництво «Наукова думка»,**  
252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

**Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе,**  
Республіканського виробничого об'єднання  
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,  
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.